ביבליותיקה

ספרות יפה

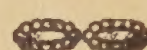

JACOB

יעקב יהודה סוסנה
ט' אב תרפ"ו

י. ל. פרץ.

כתבים נבחרים.

עם הקדמה מאת ד"ר יוסף קלוזנר.

כרך ראשון.

הוצאת „תושיה"
(ביבליותיקה עברית).

ורשה 1922

ספר ראשון

DRUK. SIKORA i MYLNER WARSZAWA, NOWOLIPKI 6.

תכן הספר הראשון:

ספר ראשון:

קטע של שיר שנדפס ב"הצפירה" חק 147

י. ל. פרץ ויצירותיו הפיוטיות.

למשורר אמתי — אחת היא, אם כותב הוא שירה בחרוזים או בפרוזה — נחוצים שלשה דברים: הסתכלות, רגש ודמיון.

ההסתכלות היא עיקר הכשרון הפיוטי. בשירה לירית צריכה ההסתכלות להיות פנימית, כלומר מתרכזת בהרגשות העצמיות של המשורר או של נושא־השיר הלירי. בשירה הספורית תהיה ההסתכלות פנימית וחיצונית כאחת, כלומר היא תחדור אל סתרי הנפש של גבורי השיר־הספורי או הספור, גם תשים לב אל השתלשלות המקרים המתוארים, הנראים לעין בהשתלבותם החיצונית והפנימית, ויחד עם זה תסתכל בעולם החיצוני הסובב את הגבורים, בכל הסביבה הטבעית, החברותית והרוחנית, שבה חיים הגבורים בתור פועלים ונפעלים. גם את סתרי כחות הנפש של הגבורים יכול המשורר והמספר האמתי לדעת רק ע"פ הקשים מחיי רוחו הוא, מהרגשותיו הפרטיות ותכונותיו הנפשיות; ואולם על הידיעה הסובּיקטיבית הזאת תתוסף גם הכרה אוֹביקטיבית מתכונת נפשם והרגשותיהם של הגבורים, שאנו מכירים אותן הודות להתגלותן בדברים ומעשים, אשר המשורר מסתכל בהם ומתאר אותם כמו שהם. עוד יותר תהיה ההסתכלות אוֹביקטיבית כשהיא פונה אל הסביבה החיצונית. אמנם בעיני המשוררים הנלהבים תהיה גם הסביבה הזאת לחיה ומרגשת: העצים מתלחשים, הרוח מילל, השדות צוהלים; ואולם אין איש שלא ידע במקרים כאלה, כי את הרגשותיו הוא, את סגולות נפשו האנושיות או את מצב רוחו הפרטי, מיחס הציר בחום רגשותיו או במעוף דמיונו להטבע המת. וכשהמשורר מעמיק להסתכל בבני אדם ובטבע, להסתכל בלי שום מגמה צדדית וכונה פרטית זולת ההסתכלות עצמה, אז הוא מתחיל להכיר יותר ויותר את האמת האוֹבּיקטיבית, אז הכל נראה בעיניו יותר ויותר כמו שהוא באמת, כלומר כמו שהוא יכול להראות לכל בני האדם, אם רק ישכיחו לזמן מה את עצמיותם הפרטית ואת מגמותיהם הצדדיות. ההסתכלות הזאת היא ברורה וזכה במאד מאד; בנפש האדם, שלא עממוה הרגשות עצמיות וסערות תאוניות, משתקפים הנפש או העצם, שהמשורר מסתכל בהם, כמו בראי מלוטש או, יותר נכון, כמו בחדר האופל של הצלמנים בשעה שאין כל דבר חוצץ בין התמונה ובין הלוח ואינו מפריע אותה מהחקק עליו בעצם תבניתה המדויקה. על ידי הסתכלות טהורה ובהירה כזאת הגיעו הצירים הגדולים —

עוד יצירה פיוטית. הציר האמתי הוא גם יוצר. במובן ידוע הוא בורא יש מאין או, יותר נכון, בורא חזיון נהדר, נפלא במחזותיו הפסיכולוגיים ובהשתלשלות מקריו, מרשמים פשוטים ובלתי מורכבים, שאדם פשוט גם את לבו לא ישים אליהם. מה שהחסיר הטבע ממלא הציר, ולכן גדול ועמוק הוא הפתגם האיטלקי: „האמת היא לא מה שיש, כי אם מה שיכול להיות". במובן „מה שיכול להיות", כלומר מה שאינו מתנגד להשתלשלות המקרים בעולם הנמצאים ולהתאָמת התכונות הנפשיות של הגבורים זו לזו או, למצער, מה שאינו מתנגד לההשתלשלות ההגיונית של הדמיון האנושי, שגם הוא מוגבל, סוף סוף, על ידי חקי התקשרות הרעיונות, כי לולא זאת היה יהיה לשגעון או לגמגום של קדחת. ולכן לא יקרא עוד שום איש בשם „יצירה פיוטית" לכל אלה „המעשיות" בגזלנים וברציחות ובכל מיני מקרים משונים אשר בספורים מלאי דמיונות מעין „רינלדו רינלדיני" (וכן בחלק גדול מספורי מפו וסמולנסקין), ולעומת זאת אנו קוראים בענג מיוחד את הספורים הדמיוניים של הופמן, גודיה וקילאנד, את „הפעמון הנשקע" של הויפטמן ואת ספורי הפלאות של אנדרסן.

את שלשת הקנינים של משורר ומספר אמתי: את טוהר ההסתכלות, את עזוז הרגש ואת מעוף הדמיון, אנו מוצאים, אף כי לא במדה אחת, גם בספוריו וציוריו של מר י. ל. פרץ.

כי מר פרץ מסתכל בחיים העוברים לפניו ורואה גם את זעזועיהם הדקים מן הדקים—זאת יודע כל איש, אשר קרא אפילו רק חלק קטן מספוריו. בשעה שהוא מתאר את רחוב היהודים אנו רואים את הרחוב הזה כולו כמו שהוא, עם כל חייו הפעוטים והמעופשים, עם כל חפציו ועניניו הקטנים, עם כל תעתועיו והבליו, עם כל מלחמותיו המרות וצרותיו המדכאות. פרץ הוא אחד מטובי הסופרים הנלחמים בסדרים הישנים וחיי המבואות האפלים, יען כי הם גלויים וידועים לפניו כמו שהם, מבלי כחל ושרק. הוא נלחם נגדם, הוא רוצה לקעקע את הבצה הנרפשה. ואולם, הודות להסתכלותו הרבה, הוא רואה תמיד לא רק את הצללים, כי אם גם את האור. למרות התמרמרותו על החרדים, יודע הוא גם את מדותיהם הטובות, את לבם החם והמתלהט באמונה נובעת מרגש עמוק, את חיי משפחתם הטהורים ואת רוחניותם הרבה, המתגלה באהבתם הגדולה להתורה לשמה. הודות להסתכלותו העמוקה הוא רואה גם את הפנינים היקרות המתגוללות בגלי האשפה. הוא חודר ללב האדם פנימה מבעד לחיצוניותו המנוולת. הוא מבקש את האדם גם באותן הבריות הנדחות והנעלבות, אשר נעזבו גם מאלהים גם מאנשים. בחור מנוול ונבזה בעיני כל, בלי כשרונות ובלי תורה, נהיה לגבור ספורו „יוסי ה„ישיבה־בחור" (כתבים ספר ב', עמ' 102—77), והמספר מבזבז עליו שפעת חמלה אנושית טהורה, אשר מקורה באהבה לכל הנברא בצלם, שמספרינו הקודמים היו מרגישים אותה רק ביחס אל גבוריהם המוצלחים והמחוננים בכל המעלות הטובות שמנו בהם יוצריהם. פרץ גלה במנוול זה נפש מרגשת וחומדת, נפש מקוה

במכחול או בעט — לידי ציורים ותאורים המפליאים אותנו בהתאמתם המדויקה להמציאות אשר בטבע, עד כי כל אשר נוסיף להתבונן אל הציורים והתאורים האלה, נוסיף להתפלא על אמתותם ודיוקם.

ואולם בעקב ההסתכלות האוביקטיבית כרוכה סכנה גדולה. היא יכולה להיות קרה ככפור. הטבע אינו יודע התרגשות והתמרמרות, אינו מרגיש לא שמחה אף לא כאב; וגם המשורר והציר, שכל מטרתם היא רק ההסתכלות בלבד, יכולים להגיע לידי שקט ושלוה או, יותר נכון, לידי קרירות אוביקטיבית כזאת. תוצאות הקרירות הזאת הן אי־הרגשה ביחס אל צרות בני־האדם, אל שאיפותיהם ועגונייהם, שמחותיהם ותוגותיהם. ברנה האשים את גתה, באמרו, כי אם אמנם ידע זה האחרון לתאר את כל מכאובי בני האדם, אבל לא הרגיש את צערם ולא השתתף בו; ציוריו אמנם כמו חוטבו מאבני־שיש טהור, אבל הם גם קרים כשיש הזה, שקשה לפחות בו נשמת חיים. אם נכון הדבר הזה ביחס אל יוצרם של „ורתר" ו„פויסט", כמובן, שאלה גדולה היא, שאין פה מקום לדון עליה. אבל בעיקר הטענה, אם נפנה בה אל משוררים אחרים, צדק ברנה בודאי. אם נקרא, למשל, את ספורי תיאופיל גותיה ופרוספר מרימה (ביחוד את ספוריהם האחרונים), אז נרגיש, כאלו ישב על פנינו מתוך ציוריהם הפלאסטיים, המתארים גם את פרטי־הפרטים הדקים מן הדקים, רוח קור וקרח, כאלו נקפא בהם הרגש וספוריהם מתגלמים לעינינו כמעשה מכונה מאומנה או כמעשה בנין נהדר ע"פ תכנית קבועה מראש ומוגבלה בכל פרטי פרטיה ע"י בנאי אמן. האדם המשתתף בצרת חברו, הלב הרגש, הסובל יחד עם גבורו המעונה, חסרים בספרים האלה. ברנה היהודי, שהעיקר בעיניו ההשתתפות בצרת האדם והרגשת הלב, לא היה יכול להתפשר עם אופן הכתיבה היוני, שהעיקר בעיניו הפלאסטיקה והטבעיות בלבד, מבלי כל יחס להאדם. הרגש צריך להלוות אל ההסתכלות, ואז יהיו הציורים אמנם ברורים ומדויקים, אבל גם רוח־חיים תורגש בהם, גם נפש האדם — לא נפשו הפרטית של מספר בעל מגמות, כי אם הנפש האנושית בכללה — תמצא בהם הד נאמן לכל רגשותיה, כי, כאמור, את רגשותיהם של אחרים אנו יכולים, סוף סוף, להבין בעיקרם ורובם על פי הרגשותינו הפרטיות אנו. לא לחנם ציין זולא את הרומן הנטורליסטי בדברים האלה: „הרומן הוא ציור חלק מן הטבע, כפי שהוא משתקף בנפשו של הציר", כלומר ציור הרשמים שהתקבצו הודות להסתכלות אוביקטיבית, כפי שהתרשמו בהרגשתו הסוביקטיבית של המספר.

ואולם למשורר או למספר אמתי אין די עוד גם בהסתכלות ורגש בלבד. נחוץ עוד מעוף הדמיון. איש בעל הסתכלות בלבד אינו יכול „לברוא עולמות בהגיגו", כלומר אין לו כשרון של יצירה פיוטית. לא די עוד למספר להיות לפוטוגרף או לרושם רשימות מדויקות מכל מראה עיניו: כזאת עושים כותבי הפרוטוקולים בבית־דין או הארכיאולוגים המומחים, הנקרנים והדיקנים. תמונה פוטוגרפית נכונה היא אמנם מלאכה יפה, אבל איננה

במלוא המובן. כל משורר שאין בת שירתו מצטמצמת בתאור החיצוניות היפה, הטבע הנחמד והכח האנושי העצום בלבד; כל משורר שהעיקר בעיניו לא הפלאסטיקה, כי אם נפש האדם, צרותיה ושמחותיה; כל משורר שאין די לו בהסתכלות מדויקה ובהבנה עמוקה בלבד, כי אם גם נפשו סוערת למראה עיניו ורוחו מתרגזת ומתלהטת, מוקיעה את הרע ומתפעלת מן הטוב, — בכל משורר כזה יש תכונה יהודית במדה פחות או יותר מרובה. כי את ההתעמקות בנפש האדם פנימה ואת השתפכות הנפש המדוכאה או העולצת, שהובעו באופן כל כך נעלה בספר „תהלים", בספר ההשתפכות של העולם כלו, — את שתי אלה לקחה הנצרות מן היהדות יולדתה. ההתעמקות וההשתפכות הנפשיות האלה נובעות מרגש סוביקטיבי, המוטבע בעם ישראל מראשית בריאתו; ואולם הסוביקטיביות הזאת, בהיותה להרגשה נאצלה הודות להכרה המוסרית המובעה בפתגם „מה ששנוא לך אל תעשה לחברך" (כי, כאמור, את הרגשות אחרים אנו יודעים רק ע"פ הרגשותינו אנו), הביאה לידי תורת המוסר הנעלה של היהדות, אשר דאגה לכל העניים והנדכאים, ועל ידי הנצרות היתה לנחלה לעמי אירופה כולה.

מנקודת־ראות זו עלינו לחשוב את פרץ למשורר עברי במלא המובן. בהרגשתו הסוביקטיבית הגדולה הוא משתתף בצרת ההמון, בצרת העניים בחומר וברוח, בצרת הנדחים והאובדים ובעלי המומים, ומצד זה הוא משורר האֻמללים כיאות לבן עם אֻמלל, שתורתו מבוססת בעיקרה על הרגש והרחמים. והודות לאותה ההרגשה הסוביקטיבית עצמה הוא בורא את קבוצת שיריו הנפלאים — שנדפסו ב„העוגב" — אשר, בתור שירים ליריים, הם צריכים בהכרח להיות סוביקטיביים ומצד זה הם עבריים במלא המובן, כאשר בררתי בפרטיות יתרה במקום אחר *). — ואולם עוד מעלה אחת יותר גדולה יש לרגש החזק, המצטיין ועולה מכל כתביו של י"ל פרץ.

רק אנשים, שאינם יכולים להבדיל בין החיצוניות והתוך ובין הטפל והעיקר, יכולים להחליט, כי סמולנסקין לא היה מספר בעל כשרון גדול. בכל אחד מספוריו יש עמודים רבים המלאים כשרון בללטריסטי, שיש רק למספרים מן המדרגה הראשונה. ובכל זאת אין אנו יכולים לקרוא כעת אף אחד מספוריו עד תומו (מלבד אולי את „קבורת־חמור") מבלי אשר נודין בסבלנות יתרה. סבות קלקלתם של ספוריו הן התפלספותו ומגמותיו. גם בשעה שהוא רוצה לציר איזה דבר כמו שהוא, מרחפים לפניו ברוח רעיונות ומגמות שונים, שעל פיהם אנוס הוא לתאר את מראה עיניו, ברצותו להתאים את הציור עם המגמה, ובכה מתקלקלת טבעיותם ואמתיותם המציאותית של רוב ציוריו. לפעמים הוא גם מכריח את כשרונו לציר ציורים, שנבראו אך ורק כדי לתת תוקף ועז לדעותיו המכוונות מראש, וכמובן אין למצוא בציורים כמו אלה

*) עיין מאמרי „שירי אהבה" במאסף „האשכול", כרך א', קראקא, תרנ"ח, עמ' 54—71.

וישוקקה לאושר, אשר נתן הטבע לכל בן תמותה חלק בו. **יחיאל** „המקובל" הקטן (בספור „הציץ ונפגע", ספר א', עמ' 38—11), זה הטפש המסגף את עצמו ולובש סחבות, שהיה יכול להיות למספרי שנות השבעים רק חומר יפה לחרודים והתולים, היה תחת יד מספרנו זה לנפש טרגית במלוא המובן, לנפש נלחמת עם יצרה, מתקוממת נגד סערות התאוות וההרהורים הרעים, מתגוששת עמם ימים רבים ונופלת שדודה מבלי חטא, בתקוף הדמיון השוגה בהזיות ובמדוחי פלאות את כח הרצון, שאין השכל עוזר לו ותומך בו... בחשק מיוחד עוסק פרץ בתאור מצבם הנפשי של אֻמללים מכל המינים, שאין איש יכול לדעת את הנעשה בקרבם פנימה. ציורו „האלמת" מגלה לפנינו הרגשות כמוסות ושאיפות נסתרות ויסורים פנימיים, אשר המרגישה והשואפת והמעונה אינה יכולה לבטאם ולתארם באומר ודברים. המספר נותן לנו לחדור אל הלב הפשוט והיודע רק לאהוב ולסבול, הוא חושף לפנינו את כל מצפוניו, ולבנו אנו יזוב דם למראה הכאב שלא הוקל והמאויים שלא נמלאו. פה יש כבר לא רק הסתכלות עמוקה בלבד; פה לפנינו גם **רגש** עצום, לב חם, שיכול להעמיד את עצמו במצבם הנורא של אחרים, יהיו מי שיהיו, לחדור אל תוך נפשם המדוכאה, השונה כל כך מנפשו של המספר, ולחשוף משם את כל סתרי רחשיה ואת כל ענוייה הכמוסים והנסתרים מעיני כל. הודות להרגש העצום הזה היה פרץ למה שאיננו מטבעו: למתאר את נפש ההמון, למתנה את תלאותיו של העם הפשוט עם כל לחצו ודחקו, עם כל מצוקותיו הרבות ושמחותיו המעטות...

פרץ הוא מטבעו אריסטוקרטי ככל ציר אמתי. הוא מספר אסתטיקי יותר מדי למען רדת אל ההמון וכתוב על פי רוחו. אפילו ספוריו הז'רגוניים אינם מובנים ברובם הגדול להההמון הפשוט, אשר בשבילו נועדו, אחרי כי בשפתו נכתבו. האיש אשר כתב את „במעון קיץ", את „מנגינת הזמן", את „המחשבה והכנור" ואת „העוגב", הוא ציר אמתי שאין לו בעולמו אלא ד' אמות של הסתכלות וציור אסתטי משוכלל. ואולם הרגש החזק, המפעם את פרץ, הטה את כשרונו לעבר אחר: ענות ההמון לקחה את כל לבו. הוא הסתכל בחיים המרים והמעציבים של בני עמנו בערים הקטנות, — וממשורר נהפך למקונן. הוא עוזב כפעם בפעם את הציור האסתטי ומציר לנו ציורים אחרים, לגמרי אחרים, ציורים מחרידי לב ומדכאי רוח. ממשורר ציר, ממשורר ארים-טוקרטי, נהפך **למשורר־ההמון**, למתאר התלאות. הוא שר לנו את שירת הרעב, הוא שר לנו על עוני, לחץ, בערות, על חוסר עבודה וחוסר-לחם, על הגבלות חיצוניות ופסיעה על ראשי העם, על „אזיקי הבשר גם כבלי הנפש". הרגש הזה הטרידהו פעמים רבות מעבודתו בספרות הפיוטית, אשר בה יכירנו מקומו ביחוד. הוא היה גם לפובליציסט ומבקר, ובמקצועות האלה, שלא תמיד הצליח בהם, היה כבר העיקר בעיניו לא היצירה הספרותית, כי אם תועלת ההמון.

כי פרץ, למרות כל אירופיותו, הוא גם **משורר יהודי**

מעציבים ונלעגים, וציוריו של פרץ תלויות לא בדעותיו, כי אם בהתרשמותו השעתית מן הצד הטוב או הצד הרע, מן הנשגב או מן הנלעג. המספר והמשורר אינם חקרנים ומורי חקי המוסר, — ביחוד אלה שאינם כותבים רומנים שלמים, כי אם „נובילות" קצרות, — ולכן אל נא נשאל לאמונותיהם ודעותיהם: דיננו אם ברגע כתבם הם כותבים דברים יוצאים מן הלב, כלומר אם אינם מתארים הרגשות מזויפות; דיננו אם ציוריהם נכתבים לא מפני איזו פניה צדדית, כי אם מפני הרושם החזק שקבלו באותה שעה מחיי המציאות. כי בתארם את הרושם הזה, הם פותחים לנו פתח לראות צד חדש בחיי־המציאות, שלא היינו מתבוננים אליו בלעדיהם, וככה הם מרחיבים את דעתנו, מפתחים את הרגשותינו ומרהיבים את חוש היופי שבנו, אשר רק תאור דברים כהויתם יכול להשביעהו ולרוממהו. כל ציור יפה באמת ונאמן להטבע ממילא יכיל כבר בקרבו גם איזה רעיון הגון, כי מציור מצוי ביותר, שאין בו שום רעיון אֶסתטי או פסיכולוגי, הלא אין אנו יכולים להתפעל: לכן גם לא נוכל לכנותו בשם יפה במלא המובן.

וכאלה הם ציורי פרץ. הם יפים בעבודם ומלאים רגש בלתי אמצעי. והודות לדבר האחרון הם פועלים על כל קורא; הוא מרגיש כי לא ע"פ „שבלונה" ידועה נכתבו הספורים האלה, כי אין בהם העלאת גרה ישנה וטלאים קרועים מספרים שונים ומאוחים במהירות באופן שעוד התפר נכר. ספורי פרץ פועלים עלינו רובם ככולם בחדושם האמתי. הם חדשים לא רק מפני שנכרת בהם הרגשה חדשה, מיוחדת רק למספר זה בלבד, כי אם גם הודות למעוף הדמיון, אשר חונן בו פרץ יותר מרוב מספרינו. למען כתיב ציור מעין „ליל זועה" (ספר ב' עמ' 115—132) אין די עוד רק בהסתכלות ובהרגשה לבד; נחוצה לזו ההתרוממות הפנימית על כנפי הדמיון הטס מעל לנפשנו הפרטית, ממעל למצבנו הנפשי הרגיל, כדי להדור אל נפש איש הנמצא במצב שלא הרגשנוהו ולא נמצאנו בו מעולם. הבעל, שמתה עליו אשתו האהובה מנפשו, אינו גועה בבכי: אם ים של דמעות ישפוך, האם יהיה די גודל השבר? הוא מתאבק, הרגשותיו כמו נקפאות, ולכן הוא שוכח, כעבור יומים, את כל אשר קרהו. אסונו הוא כל כך נורא, כל כך בלתי אפשרי, עד כי מוחו אינו תופסו כלל וזכרונו אינו קולטו. האין זה חלום? הלא רק דמיון שוא הוא! מי יכול להמית את מלאכו הטוב? מי יהין לגזול מזרועותיו את כל חמדות חייו, את מבחר סגולותיו, את חיי רוחו ונשמת נשמתו? — ועל משכבו בלילות הוא מבקש את שאהבה נפשו, הוא משתומם, כי לא ימצאנה. לפעמים תחלוף במוחו מחשבה בלתי ברורה, כי אסון נורא קרהו ולאסון הזה יש יחס קרוב אל מרים חמדתו, איזו ר'שמים כהים ממחלתה מתעוררים בקרבו, אבל — הוא מזדעזע, הוא שב לפקפק, שב לפשפש בזכרונותיו, הבהירים מאד מצד אחד והמטושטשים עד לאין הכיר מצד שני, והוא שובע נדודים כל הלילה הנורא הזה, ליל זועה וחרדה מאין בטוהו... ערכו הגדול של המחקר הפסיכולוגי הנפלא הזה מתעלה ביותר

אף זכר לאמת ציורית ולהשתפכות הנפש תחת השפעת הרשמים הנקלטים מעולם המציאות, להשתפכות בלתי־אמצעית ובלתי מאונסה, שבה רק בה יכולה להיות שירה אמתית וטבעית.

המעלה הזאת, החסרה לא רק לסמולנסקין, כי אם גם לכל מספרינו הישנים ולרוב מספרינו החדשים, ישנה בפרץ. לשוא תבקשו בכתביו דעות קבועות ומתאימות זו לזו בתור השקפה שלמה על העולם. הספור „מנגינת־הזמן" הוא הימנון לאֻמי נעלה לכבוד רעיון התחיה על יסוד עבודת האדמה בארץ אבות; השיר „לעלמה עבריה והיא מתנכרה" הוא סטירה שנונה נגד כל המתבוללים האויליים והשטחיים. ואולם יחד עם זה כתב פרץ מאמרים ופולי־טונים הרבה נגד הרעיון הציוני. ולא לפלא הדבר; גם את ה„בעד" גם את ה„נגד" כתב תחת השפעת הרגע, הודות להתרשמותו המהירה והעמוקה של משורר אמתי, של בעל לב חם ומתלהט. אמנם המספרים הגדולים, יוצרי־הרומנים הגדולים, הכוללים והמקיפים חיי אדם שלמים עלי אדמות עם כל מלחמותיהם הפנימיות ועם כל התנגשיותיהם בחברה ובסביבה, מספרים כאלה הם אמנם בעלי דעות קבועות, וברומנים כאלה יש תמיד שאיפה אחת מסוימה, המבריחה את כל חלקיהם מן הקצה אל הקצה. ואולם פרץ אינו נחשב על סוג זה. רומן ארוך ושלם ומסוים מכל צד לא כתב עד כה, ואולי לא יכתוב לעולם. ולעומת זאת, הודות לחוסר השקפה שלמה ומסוימה על העולם, אין אזיקים על ידיו ונחושתים על רגליו. החסרון יהפך ככה לציר הזה ליתרון. הוא אינו מחויב לצבוע את הדברים כהויתם בצביעה פילוסופית מיוחדת, אינו אנוס להסתכל בחיים מבעד למשקפים צבועים בצבע מיוחד וקבוע. אין מטה סדומית של מפלגה מיוחדת להרגשותיו ולציוריו:

אֵת אֲשֶׁר יִרְאֶה עַיִן לָעַיִן,

אוֹתוֹ יְתָאֵר עַל לוּחַ בַּשֶּׁרֶד,—

מבלי שים לב כלל, אם מתאימים הדברים לשיטתה של מפלגה זו או למגמותית של דעה אחרת. על כן כל ציוריו חפשיים ומלאים חיים ומקיפים את חיי־המציאות מצדדים שונים.

הוא אוהב את ההשכלה ומגנה את היהדות של הגטו; ובכל זאת כשהוא רואה את „פרי ההשכלה" בדמות ה„תכשיט" בן „הרב מטעם", הוא שופך עליה את כל מררתו בציור נחמד מעין „תמונות מעולם התהו" (ספר א', עמ' 72—55). אין איש מסופרינו רחוק יותר ממנו מלשורר לישראל „מה יפית" ומלחזק בקרבו את הכרת „אתה בחרתנו"; ואולם, בראותו את צוררינו מחוץ ואת סבות שנאתם, הנלעגות כל כך מצד אחד והמעציבות עוד יותר מצד שני, אז יזרוק בהם את טפת המרה התלויה בראש עטו בתמונה אמנית מעין „יורשי פרעה" (עמ' 52—41), אף כי יודע הוא שהשונאים אינם נזקקים לשפת תמונתו: השחוק המהולל בדמעות מתפרץ בעל כרחו ואין הוא שליט ברוחו לבלוא את הרגש. ואין דבר שאין בו צדדים שונים, טובים ורעים,

בכל הציורים המפורטים עד הנה מתאחדים הרגש החזק עם הדמיון העז. אך יש בציורי פרץ גם כאלה, שבהם מתקשרים בדמיון העז הזה רעיונות פיוטיים עמוקים, זו פילוסופית־הלב הנעלה, אשר למשורר אמתי ועמוק אי אפשר בלעדה. ציורים כאלה הם, למשל, „המחשבה והכנור" ו„גם זה חלום". קשה לדבר על תכנם של שני אלה: צריך להרגישם, להמלא מהם. מלבד מחזות הטבע הנפלאים אשר בהם (ביחוד בראשון), הננו מוצאים כמעט בכל אחת משורותיהם איזה רעיון מבריק ופועל בקסמו הפתאמי. הרעיונות האלה הם בעצמם ניצוצות־הרות מזהירים ומאירים כאותם הניצוצות של יהלום ואקדח, אשר נתזו מן הכתר, שהשליך כביכול מעל ראשו בחמתו, כמו שתאר זאת פ״ץ בציור „גם זה חלום". הסתכלות עמוקה בסדרים החברותיים אשר בימינו יחד עם רגש חזק, מתמרמר על כל מיני שערוריות ומעשי תעתועים גדולים וקטנים, התלכדו פה עם דמיון חזק, המרקיע שחקים, אשר הכל חי ונושם לעיניו ואשר יוכל להתרומם במעופו עד למקום הסתרים, שלא תשורם עין מסתכלת בלבד. — — —

עוד תכונה אחת מצינת ביחוד את ספוריו של פרץ. הודות להתבוננותו הדקה הוא מגלה עד מהרה את הנגודים שבין שני מצבים, אשר בהשקפה ראשונה אין כל יחס וקשר ביניהם. ההפך הגמור שבין מצב הטבע ומצב האדם בעתים שונות או הנגוד העצום שבין מצבם הנפשי של שני אנשים בעת ובעונה אחת מושכים אליהם את התבוננותו, ודמיונו המהיר יוצר מצבים כאלה כפעם בפעם. תכונתו זאת בולטת ביותר בספורו המצוין „במעון קיץ". הטבע הקוסם — ומריבות המחותנים, היאור השקט והנם — והשירה הפרוצה, המלאה תאוה סוערת והמתבוללת בשחקם הפרוע של המלחים, — ההפכים האלה שובים כל לב. והפכים ונגודים כאלה מוצא פרץ בכל. קדושה וטומאה, צניעות ופריצות, רוחניות עליונה וחמרנות גסה רואה פרץ בכל העולם הגדול ובכל עולמנו הקטן, עולם היהודים. והוא מתאר את כל אשר הוא רואה ומרגיש. מי יודע, אם אין הפכים ונגודים כאלה נלחמים גם בנפשו של המספר: הציר האריסטוקרטי נלחם בו עם משורר ההמון, המספר המסתכל עם המשורר הטס על כנפי הדמיון. אבל הוא יוצא מן המלחמה במנצח; הוא מאחד בספוריו את הציור האסתטי עם הרגש הפסיכולוגי, את המציאות עם הדמיון, את ההסתכלות עם היצירה. אולי זהו סוד פעולתם של ציוריו הקטנים בכמותם. הם נראים לנו תמיד כחדשים, מרהיבים עינינו ביפים ומעוררים את רגשותינו ברעיונותיהם הפסיכולוגיים, שאין בהם שום התפלספות יבשה. על כן תורגמו רבים מן הספורים האלה („מנגינת הזמן", „ליל זועה", „המקובלים" ועוד ועוד) גם רוסית, אשכנזית, פולנית, צרפתית ואנגלית. — גם בספרות אירופית עשירה היה פרץ תופס לו מקום הגון, ומה גם בספרות היפה שלנו, אשר מספרים בעלי כשרון כי״ל פרץ הם בודאי חזון לא נפרץ בתוכה.

יוסף קלוזנר.

היידלברג. כ״ח תמוז, תרנ״ט.

באשר הבעל הסובל אינו איזה „אינטליגנט", שאין לו עבודה אחרת מלבד רגשנות ונקרנות פנימית. האדון פינקלמן הוא „לויתן" בעולם המסחר, בעל־אגרופים בעסקיו, אשר, לכאורה, אין לו דבר עם הרגשות סבוכות ודקות ועם דמיונות מוזרים ומבהילים. ואולם בתגרן הזה נלחמות, כמו ב„פויסט" של גתה, שתי נשמות שונות:

Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust,
Die Eine will sich von der Andern trennen.

נשמה אחת, תגרנית וקמצנית, ירש מאביו, ונשמה שניה רכה ועשירת־דמיון, היא לו מורשה מאמו. ומרים מטפחת את הנשמה השניה אשר בקרבו על חשבון הראשונה, ואותה הנשמה השניה היא היא החולמת בהקיץ ב„ליל־זועה" זה, היא היא הסובלת, היא היא שאינה יכולה, הודות לכח דמיונה העז, להאמין באסונה, במות עליה מרים מטפחתה ומערגתה... המספר קלע הפעם אל עובדה היסטורית, אשר בוראי לא עלתה גם על דעתו. כאשר המית הורדוס את מרימי החשמונאית אשתו לא האמין בעצמו במותה, אשר הוא בעצמו הסב אותו. כפעם בפעם היה בא אל הכוך, ששם עמד ארונה של אשתו המתה, היה מדבר אליה כאלו היתה עוד בחיים, כאלו לא קרה דבר... והורדוס זה הלא גם הוא היה בעל שתי נשמות: מצד אחד — אכזרי ועריץ נורא, ומצד שני — מושל גדל נפש ורחב לב, אוהב יופי והוד ובונה בנינים מפוארים, אוהב את אשתו יותר מנפשו וממית אותה מרוב אהבתו, חושב מחשבות גדולות על עמו וממלכתו וסובל באופן נורא, בהיותו שנוא לכל וחושד בכל, — „הורדוס הגדול", למרות כל מגרעותיו... לו היה לנו פושקין עברי, כי אז היה המלך הזה ל„בורים גודונוב" תחת עטו. והנה פרץ עמד, הודות לכח יצירתו הפיוטית, על אמת פסיכולוגית גדולה, שההיסטוריה מאשרת אותה.

וכן נפלא הוא גם הציור „שמעיה הגבור" (ספר ב', עמ' 112—105). היהודי התמים והרך הזה, שלא נגע מעולם אפילו בזבוב שעל הקיר, עושה מעשה נורא: „קורע את ה„ספודיק" מעל ראשו של רב העיר, שלא נהג כבוד ב„שלחן ערוך של הרב". את המעשה הנורא הזה עשה אמנם רק לשם שמים, ובכל זאת מה נורא מצב רוחו אחרי מעשהו! הוא פגע בכבוד התורה, הוא חלל את הקדשים, הוא נועז לבזות את־הרב הדומה למלאך ה' צבאות, — היש מצרי שאול ואש תופת יותר נוראים מן הנוחם ומוסרי־הלב, הצריכים לתקוף את הגבור החלש הזה? לשוא הוא מנחם את עצמו, כי „לא לכבודו ולא לכבוד בית אבא" עשה את אשר עשה, לשוא הוא משלה את נפשו, כי הרב מחל לו (וזה אות, כי איננו בטוח עוד בצדקת מעשהו) — הוא כבר איננו מאמין אפילו בחיי ילדיו, והוא שמח, בראותו בעד החלון, כי הם בריאים ושלמים. הוא מתחזק, מנסה להלהיב את עצמו בהכרת החוב שמלא, המצוה שעשה; הוא מבקש את הילדים, כי ינגנו את „היום תאמצנו" למען „שמח את האם העצובה", לא אותו... לשוא! מכשול עונו לפניו ומכשול לבו הולך וגדול מרגע לרגע. והוא מת עוד בלילה ההוא.

הקדיש

אחרי תפלת הערב נגש אל העמוד איש-שיבה ויקרא בקול רועד את הקדיש. כל הקהל, אשר לא שת לבו לקדישים הקודמים, פנה פתאם למול כותל המזרח, ודממה חרישית השתררה בכל בית המדרש, ולקול העונים „יהא שמיה רבא" חרדו אמות הספים.

התפלאתי על המראה, ואעמוד משתאה ומשתומם גם אחרי אשר כלה הקדיש והזקן שב מן העמוד.

— צעיר לימים — אמר אלי, בעברו על פני,—משתומם אתה למראה עיניך... זה הוא הקדיש של ר' יצחק!

— סלח נא, אדוני, אם אשאלך: מי היה האיש אשר זכרו בפי כלכם לברכה.

—הנני לספר לך, צעיר לימים.—הזקן ישב לימיני.

—זה שלשים שנה, ספר הזקן בקולו הרועד, חי פה אתנו איש נדיב ר' יצחק בר' יוסף, אלהים יהונן עפרו; הוא היה בימיו עשיר גדול, בעל אלפי דנרי זהב, לו שני בתי חומה, ומסחרו מסחר היין היה הולך וגדול עד כי גדל מאד. כל אפרתי פולין (וכנפול העיר ביד קירה — אסטרייך—גם כל שרי צבאותיה) סרו תמיד אל בית המסחר הזה וכלם פה אחד הללו את טוב היין ואת הכמת אסתר, אשת ר' יצחק, אשר על פיה ישק אז כל המסחר. כי ר' יצחק לא ידע גם טעם היין מלבד יין קדוש והבדלה, והוא היה יושב כל היום בבית המדרש ועוסק בתורה. והיה כאשר שאלו את אסתר מדוע היא עושה ואישה אוכל? — „שותפים אנחנו" — ענתה היא בגאון — אני עושה מסחר שממנו פירות בעולם הזה, ואישי עושה מסחר שפירותיו לעולם הבא... הוא סמוך על שלחני בעולם הזה ואני אהיה הדום רגליו בעולם האמת!

— שגית מאד, אסתר — אמר לה ר׳ יצחק — טובה לי את מכל בנים ובנות ומעולם לא עלה על לבי לקחת לי אשה אחרת...

למראה עינים הוטב מצב החולה לבשורה הטובה; נחל דמעות פרץ פתאם מעיניה וירוח לה מעט, אך עוד בלילה ההוא נאספה אל אבותיה. כשמונה ימים אחרי מות אסתר נקראתי אני אל ר׳ יצחק.

— זכריהו, אמר אלי, לך בית מסחר גדול וכל מסחר אין בו — קנה לך את מסחרי.

— אבל...

— אני — שסע אותי — לא אוכל לעשות כל מסחר וקנין.

— למה תאמר כזאת, ר׳ יצחק, עוד...

השתוממתי למראה עיני — ר׳ יצחק קפץ פתאם ממושבו ויתן עלי בקול אדיר: דום! וילך אנה ואנה בחדר למען הרגע.

עברו רגעי מספר ור׳ יצחק שב אל מקומו.

— מבקש אני ממך, אמר אלי בקול דממה חרישית ובבקשה, לבלי תמרה את פי... אנכי לא אעשה עוד מאומה — קץ חיי בא.

ראיתי את פניו ובאמת השתנו מאד. במשך הימים האחדים כמו נכפף גוו, פניו הלבינו ויכסו תלמים כתלמי שדה, שיבה כשלג זרקה בו, ועיניו נחבאו בחוריהן ואורן חשך.

— יהי כן—אמרתי—אבל לי אין מזומנים לקנות את מסחרך, רבי יצחק!

— דבר קטן הוא, זכריה, אמר בנחת, אתה תקח את מסחרי; מחר תסיע את הסחורה אל ביתך וזה אשר תתן לי...

רבי יצחק חכה רגעי מספר לשאוף רוח.

השקדים, האגוזים וגם חמץ היין יהיו כמקדם בחיי אשתי, זכרונה לברכה, קדש לארץ ישראל... בכל שנה ושנה תשלח את מחירם ירושלימה.

בכל ערבי שבתות וימים טובים תשלח לכל בתי התפלה יין לקדש עליו... מאה דינרי זהב תתן לי מזומנים, סכום כזה עוד תמצא בילקוטך; והסכום הזה יהיה לי למחיה עד אשר אאסף גם אני אל אבותי... עוד על חמש מאות דינרי זהב תתן שטר־

אסתר היתה אשה צנועה ובעלת צדקה. כסף רב פזרה לאביונים; כל יום ערב ר"ח וכל ערב יום טוב היו ידיה מלאות עבודה לחלק נדבות, ובכל ערבי פסחים חלקה את כל בגדיה ובגדי אישה ותלבש ערומים לכבוד החג; מלבד זאת מחיר האגוזים, השקדים וחמץ היין היה קדש לארץ ישראל.

אך ה׳ מנע מאסתר פרי־בטן, ויהיו שניהם ערירים.

אז לא היו חסידים ואנשי מעשה לפקוד עקרות (שחוק לעג נראה על שפתי הזקן), חזון הקמעות ושמן המשחה לא נפרץ עוד, ור׳ יצחק אסר על אשתו לדרוש בבנות קדר ורועי־הצאן אשר התהוללו אז בסביבות עירם, ורק הרופאים ראו אז שכר טוב בעמלם; אמנם בכל חפצם לרפא את אסתר לא עלתה בידם.

בכל ימי השבוע טמנה אסתר את יגונה בחבה, למען הראות לר׳ יצחק בבואו לאכול ארחתו, פנים צוחקים. אך בערבי יום הששי, בשבת ר׳ יצחק כל הלילה בבית־המדרש, כאשר היה אז המנהג, לא סגרה גם היא שמורות עיניה וכל הלילה התפללה ותקרא תחנות שונות, עד כי השכנים והשכנות שמעו את מר בכיה, ולר׳ יצחק לא הגידה.

מלבד זאת צמה אסתר במשך שנים רבות כל שני וחמישי ושני, רבות בשנים נזרה מן הבשר, ולפעמים גם מן המבושל, כי יראה אסתר פן יגרשנה ר׳ יצחק ולקח לו אשה אחרת להוליד בנים.

אך, כפי הנראה, לא כן חשב ר׳ יצחק, ופעם אחת כאשר העיר הדין את אזנו כי איננו מקים את המצוה „פרו ורבו", כעס עליו ר׳ יצחק כעס תמרורים וגם קללו קללה נמרצה...

אך מכל אלה לא ידעה אסתר, והמחץ הטמון בחבה, הרפאות והשקויים אשר השקוה הרופאים למכביר, הנדרים והצומות הביאו עליה מחלה אשר מתה בה.

כאשר נפלה אסתר למשכב נסגר בית המסחר. ר׳ יצחק לא בקר את בית המדרש וישב כל הימים על מטת החולה וישרתנה, וכאשר נרדמה עסק בחדרה בתורה.

טרם מותה התודתה אסתר לפני אישה ותספר לו את כל המעשה אשר עשתה למען הבנותה.

הציץ ונפגע

תתן שטר-חוב לשלם כאשר תרויח, ותשלישנו אצל רב העיר— את הנשך תשלם עשרה למאה...

—עוד זאת—אתה תכלכלביין את ביתי כל הימים...

אימה גדולה נפלה עלי בשמעי את הדברים האלה, בטוח הייתי, כי נבוכו עשתנותיו... למי אשלם הרוחים? מי יקבל את התשלומים כאשר ירוח לי, ואת מי אכלכל ביין?

אך רבי יצחק הוסיף ויצוה:

— ביתי, הוא בית-ההקדש, כי את ביתי אני מקדיש למקום מקלט העיר להעניים... החולים העניים הם בני ביתי, להם תשלם הנשך לכלכלת הבית, ולהם תתן יין כפי מצות הרופא. יתר הדברים תמצא בצואתי.

עוד בחייו היה הבית לבית חולים, והוא בעצמו שכב על אחת המטות למרות בקשת הרב וכל נכבדי העיר, אשר הואילו לאספו אל ביתם.

—„בתוך עמי אנכי יושב, בתוך בני ביתי"—אמר רבי יצחק.

ביום פטירתו חסרו ממאה הדינרים אשר נתתי לו—המחצה, אולם יחד עם המותר נמצאו תחת הכר: תכריכים, חשבון לתשלומי החברות וצדקה לאביונים.

אחרי אשר נאספו הרב עם נכבדי העיר ואחרי אשר נקראו באזניהם הצואה והחשבון התפלא הדין כי לא צוה רבי יצחק אחריו על דבר „הקדיש" ולא שכר איש להתפלל בעד נשמתו.

—שוטה אתה—קרא הרב בחמה גלויה.— קדיש לנשמת רבי יצחק יאמרו החולים, יאמר כל הבית הזה.

—וגם אני,— הוספתי אז בקול בכי... וזה שלשים שנה אני אומר קדיש! —

בלב מלא רגש הודיתי לזקן על חסדו ועל ספורו.

— ובית החולים, שאלתי, עומד עד היום?

על פני הזקן נראו אותות צער.

בית-החולים — ענה — נשרף זה שלש שנים ואין בונה אותו. אותי לא הצליח ה', ועשירי העיר חסידים, אך לא אנשי מעשה!

א.

שני עולמות.

מכל ארבע פנות העולם באו הרוחות לבשר לנו כי כהולך יבוא הסתיו, עננים כבדים יכסו את השמים והחליפות יפלו גשם ושלג, פעם ימס השלג והיה למים, פעם יקפאו המים והיו לקרח ופעם תקרע השמש את עב הענן ויפוזו גגות הבתים...

חבי כמעט קט, מלכת השמים! חוסי על הנשרפים אשר אין להם מחסה ומסתר, חוסי על האביונים אשר אין להם עוד עצים להשיק בתנור!

מפאת ים עלה ענן חדש כנחש מתפתל, ויעף כחץ, ויעט על השמש ויבלענה, כבלוע תנין הים את הדגה... נחמו, נחמו, עניי עם! גם הסתיו יעבור, גם החרף יחלוף וזמירות נשמע מכנף הארץ... רבים ימותו ברעב, רבים ימותו בקור, אך הנשארים הם ירננו, כי יראו בנצחון האור, השמש, הירח והככבים! ולעת עתה ירנן לנו הסער, יהמה, יליל ויתקצף, ויגרש את האדם מן החוצות, ויקרע לקרעים גדולים וקטנים את העבים, ויֵרָאו כטלאים ישנים על יריעת התכלת החדשה והמזהירה.

אך את כל רוחו הוציא הסער וייעף, וינח מזעפו. לאט לאט התאחו הקרעים ויהיו לענן כבד אחד. אולם אותות השמים לא נראו בבית־המדרש, המלא עשן.

המלכה עם הכתר ועם שרביט־הזהב הסתתרה בחביון עזה, בארון הקדש, תחת הכפרת והפרוכת. ועליהן השממית תתפש לנגה הנרות הכהים, אשר טרם יכבו על העמוד.

על הקירות מסביב עומדים חיל עבדיה השומרים עליה,

בתמרות העשן יחד עם תפוחי האדמה, האפר ורשפי האש בפיית הבחורים.

פתאם נפתחה ברעש דלת בית המדרש. ויקפצו כלם כאיש אחד ממקומם בקול קורא:

— בת השמש, הלביבות!

אולם הם שגו מאד. אל בית המדרש לא בא, כי אם נפל צעיר לימים כמוהם לבוש בלויי סחבות, אשר מתחתם התנוסס לתפארה „טלית קטן" עם ארבע ציציותיו.

לשוא עמל הנער להוציא הגה מפיו, כי שניו דא לדא נקשן ובלו רעד כעלה נדף מקור.

השק אשר נשא על כתפיו נפל משכמו, והוא נשאר בלי נוע על מקומו, ובכל כחו שאף אל קרבו את האויר החם.

אז נגשו אליו בחורי בית המדרש ויאחזו בו ויושיבוהו לפני האח להתחמם.

— רעב אני מאד! — נשמע קול הבא.

הבחורים הוציאו מתוך האפר מותר תפוחי האדמה. בקול רועד ובחפזון ברך עליהם האורח ויבלעם כתמם. כהתחמם האורח נזלו מים רבים מבגדיו, מפאותיו הסרוחות ומזקנו הקטן.

— אני יחיאל בן רבי משה זצלל"ה... — התודע האורח אל הבחורים — ובאתי הנה מהעיר הסמוכה טומשוב, אשר על הגבול, ללמוד פה בבית המדרש ולאכול „ימים" על שלחן בעלי הבתים.

— אם כן חבר תהיה לנו! — קרא אחד הנערים בשמחה — ומקבלים אנחנו אותך בחברתנו.

— ומה אתם לומדים?

— ש"ס ופוסקים וגם דברים אחרים... — ענו הנערים.

— ואני לומד קבלה — ענה יחיאל.

פתאם אחזתו רעדה ופניו נהפכו לירקון.

— מה זה היה לך? — שאלו הנערים בחמלה רבה.

— אבדתי את שקי, — ענה יחיאל — שקי איננו...

— לא אבדת אותו, הנה הוא, — ענה אחד הנערים, ויור לו ברגלו על השק.

חיל עצום ורב: ספרים עתיקים, וחדשים מקרוב באו, כלם עומדים בארונות פתוחים וארוכים מן הרצפה עד הקורה. שם התבוללו יחדו חכמי בבל וירושלים, תלמידי אריסטו, גאוני ספרד ורבני פולין, לומדים, חוקרים, מדקדקים, בלשנים ומקובלים.

מערב פסח לערב פסח ינקה השמש את ארונות הספרים הקרועים והבלים מרוב ימים ומבלי קורא בם; הישנים ישלכו אל „ארון השמות" וספרים חדשים יקחו עמדתם. בקצה בית המדרש בצד המערב עומד כיור נחשת ומזרק נחשת תחתיו, יתר הפליטה מימי קדם, עת פארו בעלי הבתים וישכללו את בית ה'...

את כלי הכסף והזהב לקחו הגנבים, את הספרים היקרים מכר השמש למלאות נפשו ונפש אנשי ביתו; כי כנסת ישראל איננה נמהרה לשנות מנהגים ולעשות תקונים, ומשכרת השמש — ארבעה זהובים לשבוע — במקומה עומדת זה חמש מאות שנה.

לא הרחק מן הכיור עומד תנור־ענקי. על האח הבוערת יושבים כעשרה בחורי בית המדרש וצולים תפוחי אדמה. אחד מהם גוזר לו עששית מעץ העמוד לכבוד ימי החנוכה ההולכים וקרבים, השני עושה כרטיסים מפסות ניר מרובעות למשחק, וכלם מעשנים עשן מקנה אחד, הרץ מפה אל פה כברק.

מלבושי הנערים ממוצעים, בין מלבושי החסידים והאשכנזים; פאות קצרות, תספורת כהן גדול, מצנפת קטנה, מעיל ארוך ונעלים מתגוצצים. כלם צעירים לימים, מבן שש עשרה שנה עד עשרים שנה.

ברבורם להם אורח כנשים: כלם מדברים בבת אחת, כלם מתנועעים וכל עצמותיהם תדברנה, מכף רגל ועד ראש. והספסל אשר תחתיהם לא ינוח רגע; פעם יסחב קדמה, פעם מערבה, ופתאם מרבית היושבים יקומו והמותר יפול אל העבר השני. כערב־רב הספרים בארונות כן ערב־רב דברים בלשון הנערים: מליצות הנביאים, סוגיות התלמוד, מעשה בראשית, מעשה מרכבה, בקעת יחזקאל, פלפול האורים ותומים, בקרות „החלוץ", קורות עשרת השבטים, גורל בני משה, דיני דגים מלוחים בפסח, הליכות העולם, שיחת חולין ודברים של מה בכך התבוללו

עינו התרחב וכל הכרת פניו ענתה בו, כי אך קול דברים הוא שומע מבלי הבן מאומה.

אולם הדובר בו לא שת לבו לשממון השומע.

— הנער הזה העומד לימינך, — הוסיף הלץ — שית לבך אליו, הוא חיים המשורר! אבל אל תדמה בנפשך כי עוזר הוא על יד החזן בר"ה ויו"כ, חס וחלילה; הוא משורר אמתי, משורר בחסד אלהים! ככלוב מלא עוף כן בטנו מלאה חרוזים ובכל רגע תחשוב להבקע ולהטביענו במבול מי־השירה... אם תזכה תשמע את חרוזיו הפסחים, אשר שר לכבוד בת השמש היפה, אשר מראה פניה יכה גם אותך בסנורים, ולכבוד לביבותיה אשר תמכור לנו ואשר טעמן כצפיחית בדבש וריחן כריח השדה אשר ברכו ה׳... גם את הלביבות תזכה לאכול ותדע כי ריחא מלתא הוא, כי הן אחד מששים בגן עדן...

יחיאל פער פיו לבלי חק, ומפי הנערים פרץ צחוק־שמחה.

— הנער השני, העומד לשמאלך, הבט נא אל מראהו, הוא חוקר קדמוניות ושמו ראובן. אבל מחויב אני לפרש לך פרוש המלות, כי רואה אני את עיניך המחוכמות ומכיר בהן, כי מן החלונות האלה נשקפת נפש תמימה, אשר לא תדע מה הוא חוקר קדמוניות. הראית בעירך את שלטי החנויות? ההתבוננת בם? יש מהם חדשים ויש מהם ישנים; האוהב כל דבר ישן נושן והחוקר לכל קדמוניות ישמח מאד לשלט ישן נושן, וכל אשר המחק מרובה על האותיות הנכרות הרי זה משובח! איש כזה אם ימצא מנעל קרוע ובלוי מרוב ימים בחוץ או בחפירת אדמה, יכיר כרגע אם נשא אותו אחד הגבעונים, בבואם לרמות את ישראל, או הוא מעשי ידי סנדלר החי אתנו. ראובן שלנו מכבד ומוקיר הוא כל ספר עתיק יומין, וטוב לו לוח כזבן ישן מספר־חכמה חדש. העכבר הזה — אל תפן אל דלות בשרו — אף כי רזה הוא אכל וגם אָכל ספרים הרבה ואם כעת לא נודע עוד כי באו אל קרבו, הלא ימים ידברו! לעת עתה מכין הוא לדפוס ספר חדש בשם: „פאות אבימלך וכסות עינים של שרה", וכבר נכתב השער וחצי ההקדמה; אבל כל ההתחלות קשות, קל וחומר אם יש בטול

— אל תגע ברגלך! — קרא יחיאל בפחד, וירם חיש את השק מן הארץ וישקנו.

— בלי ספק יש לך ספרים בשק.

— וגם תפלין — אמר יחיאל, — תפלין של רש"י, של רבנו תם ושל שמושא רבא — שלשה זוג...

בחורי בית המדרש הביטו איש בפני רעהו בתמהון.

— גם יש אתי ספרי הזוהר, תקונים ועוד ספרים קדושים רבים.

— ומקובל גדול אתה?

— אינני יודע, — ענה האורח בענות־גאון, — אבל אבי זצלל"ה, שהיה מקובל גדול ונודע בכל קצוי ארץ, הוא פתח לי את שערי הבינה ויתּר לי לטייל בפרד"ס...

— אחרי שמלאת כרסך בגפ"ת?

— גם גמרא למדתי, אמנם מעט מזעיר... אבל בזכות אבי זצלל"ה, זכותו יגן עלינו, נהירין לי שבילי הקבלה...

— כשבילי רקיע... — נכנס לתוך דבריו אחד הנערים, — אבל יהיה איך שיהיה, חבר תהיה לנו. אנחנו נעסוק בנגלה ואתה בנסתר. ילך כל איש בשם אלהיו ויאֻשר כחפצו וכדרכו, לא נקרא לריב! ולמען לא תרמה, אדוני המקובל, כי קטלי קניא באגמא אנחנו, נתודע אליך כלנו, ויען כי אינני ענו־גאה אחל מעצמי... אנכי עבדך, אורח הגון, ישראל הלץ...

לשמע „הלץ" רעד המקובל בכל גוו.

— העוד הפעם אבד שקך? — שאל הדובר בו.

— לא, אבל... איך קראת בשמך?

— ישראל הלץ... אולם אל תירא ואל תחת, לא לץ אני במובן המלה על פי הקבלה; אינני יושב בלילות תחת המעברה להפיל אימה על עוברים ושבים או להתעולל בתמימי דרך, חס ושלום! בן אדם אני כמוך, אבל חברי כבדוני בשם התאר הזה, משום שלשוני חדה כסכיני, אשר אני חורת בו חרודים על העמודים והשלחנות להרעים את בעלי הבתים העברינים, אשר יפרנסוך כאלו כפאם שד.

יחיאל השתומם למשמע אזניו, פיו נפתח לרוחה. אישו

אחד ואחד את פתגמו, לשמחת לב הבחורים ולתמהון המקובל.

ככלות הקולות והצחוק בקשו הנערים את יחיאל לשבת ולספר להם את קורותיו.

— ובקצור נמרץ — קרא הלץ — כי עוד מעט ויהמו בני־מעי מרעב.

— אינני יודע, מה תשאלו ממני, — ע״ה יחיאל בלי חמדה — אין לי מה לספר לכם.

— ספר לנו מי אבותיך, מה מעשיך, למה באת הנה ולא אל עיר אחרת וכדומה, — התחננו אליו הנערים.

אחרי רוב בקשות נעתר יחיאל.

— אמי — החל לספר — היתה מוכרת תפוחים...

— הס מלהזכיר שם מאכל אשר יאכל בזמן שאני רעב — שסעהו הלץ. — זה הוא דרך ילדים רעים להביא ביום הכפורים אל בית המדרש את לחמם ולנקר בו את עיני היושבים בתענית.

— אמי — החל עוד הפעם יחיאל — היתה מוכרת תפוחים, ואבי זצלה״ה מלמד...

— רצונו לאמר — בטלן, — שסע עוד הפעם הלץ את דבריו. — אבל הגד לי, מדוע תזכיר את שם אביך ולא את שם אמך לברכה?

— יען כי אמי היתה אשה פשוטה ותשב כל היום אל סיר הגחלים, ואבי היה צדיק גמור...

— רצונו לומר: אמו היתה אשה כשרה ואמללה, בחרף אכלה הקרח ובקיץ — השרב, ותעמול ותעבוד כל הימים והלילות, ואביו היה פועל בטל בעה״ז וראשו ורובו בעה״ב!

— חשוך את הערותיך ליום המחרת — קראו הנערים — ותן לו לספר.

יחיאל החל עוד הפעם את ספורו: אמי היתה מוכרת תפוחים ואבי זצלה״ה מלמד, ואני בנם יחידם. אבי היה בעל־סוד גדול וכל שערי הסודית היו פתוחים לפניו והוא יוצא ובא שם כבן־בית.

— אין עשירות בבית שהשערים פתוחים לכל מלמד במלן

עבודת הקדש ע"י בת השמש, אשר תגיה יתר אור על אפל בית המדרש מאשר כל המצבות העתיקות על חשכת דברי הימים.

הלץ לא נתן ליחיאל לשאף רוח.

— וראה נא — קרא — את נטע־השעשועים הזה! הלא הוא נטע הצַיר לעתיד לבוא! הוא אוהב מאד לשכב בימות החמה על גבו ולהתבונן בתכלת השמים, ולקרר בימות הגשמים את מצחו בזכוכית החלון ולרדף אחרי העבים הכבדים והככבים הקלים. אין לו עוד הכלים והצבעים הנחוצים למלאכתו, אבל הוא מסתפק במועט, ובחריצות נפלאה יצייר על כתלי בית המדרש את הגות לבו ואת הלך נפשו בגחלת קטנה וקלה! ראה נא את ה„משנכנס אדר", פרי עטו ההדור, המתנוסס על המזרח משנה לשנה, עם האותיות המרצדות למעלה ולמטה, כאלו הן אומרות „קדוש וברוך", הלא מעשה ידיו הן! או שור נא אל העמוד והתבונן אל האריות והנמרים והנחשים האחוזים בזנבותיהם בסבך „מגן־דוד" חדש, אשר לא היה עוד לעולמים, הלא הוא בראם מאין! ואולי מסופק אתה, אם הם אריות ונמרים ונחשים ולא סוסים וחמורים או זבובים, או בהמות ביתיות אחרות, שור את הרשום תחת כל חיה וחיה, כי שם נקראו בשמותן!

שממון המקובל עלה עד מרום קצו, אך הלץ לא נלאה עוד.

— יתר הנערים, — קרא — אף כי גם הם רעים אהובים ונחמדים, ובטוח אני שיהיו גדולים בישראל, עוד לא התפלגו כל אחד בכשרון המיועד לו, וכחכמים כוללים לא הצטינו עוד בשום מקצוע מיוחד, וע"כ אינני מחויב להביע לפניך את תהלתם. יבא כל אחד ויעמוד על נפשו, כי גרוני נחר...

— אני דן טַיאֶרשטֵין, — אמר אחד הנערים.

— בלה"ק — אמר הלץ — אבן יקרה, והיא אבן שהם ואקדח, אבל לא נלטשה עדיין כל צרכה ואולי תבקע עוד, חס ושלום, בבואה לידי האומן — הזמן...

— ואני ישכר הולץ...

— עץ בלשון הקודש, אבל לח הוא ולא יסכון להסיק בו בתנור.

כן קראו גם יתר הנערים בשמותיהם. והלץ קרא על כל

— יהי כן — אמרו הנערים, — את סוף המעשה נשמע בערב. הנערים יצאו, אך הלץ עצרם על המעלות וישאל:
— מה טיבו של עובר זה?
— הפסל מכוסה בלוט, אמר הציר, יבוא הרוח ויניפנו...
— בחטמו הארוך והחד, אמר הלץ, הוא יותר דומה לעוף טמא...
— אחרי מותו יוָדע הכל, — אמר החוקר קדמוניות.
— בין כך ובין כך נביא לו שׂרים — אמר המשורר: „לאלהים פתרונים, למה רוב לשונות, והדין הוא מפורש: אין בודקין למזונות".
— צדקתם מאד, אמר הלץ, — למה לנו להקהות את שנינו על הבסר; יבוא זמנו ויגמול ולבדו יפול מן העץ...
— ואני אומר לכם כי פסל הוא והלוט מכוער עליו ועל כן למי מנעלים, למי כובע, למי בגדים, הביאו וישתנה תארו, — היתה עצת הציר.

ב.

קדוש השם.

בין מנחה למעריב חלקו בעלי הבתים ביניהם את המצוה לפרנס את יחיאל, לתת לו מדי יום ביומו ארוחת הצהרים בבית איש אחד ולשלם לו, כפי המנהג, אגורה בעד ארוחת הבקר והערב, כי בקר וערב הולך איש איש אחרי בצעו מקצהו, ואין האיש בביתו לשבת עם האורח.

אחרי תפלת המעריב נשמטו בעלי הבתים אחד אחד, אחרי כן יצאו גם אלה אשר אחרו את התפלה בצבור. השמש חלק נרות לנערים וילך לישן בעלית בית המדרש, ויותרו אך הנערים לבדם. ויועדו על יחיאל ויחלו את פניו לספר להם את המעשה הנורא, והוא לא יכל להשיב את פניהם ריקם, כי הביאו לו אוכל ובגדים.

יוצא ובא — לא התאפק הלץ בהערתו. — אבל, יחיאל, אל תשית לבך אלי ואל הערותי ואל תחל עוד את ספורך מראש. זוכרים אנחנו היטב את מלאכת אמך, תורת אביך וכי בן יחיד היית להם...

— לא נשאר לי לספר הרבה — אמר יחיאל. — אמי מתה מיתה חטופה, רחמנא לצלן, בשבתה על הסיר... לפתע פתאם נפלה אחורנית ונשמתה יצאה בלי ודוי... אז נשבר מאתנו מטה לחם, כי המלמדות הכשילה כח אבי, ויעזוב את ה„חדר", ונשב בבית־המדרש ונלמוד סתרי תורה...

— ומאין הקמח?

— אבי ז"ע היה ת"ח ואיש מכובד, כהן ומוהל, ונקרא לכל חופה, לכל ברית מילה ולפדיון הבן. אז אכלנו לשובע, כי גם אותי לקח אתו לכל סעודת מצוה... מלבד זאת השתכר בלחישה על עין הרע, באמירת קדיש לזכרון עקרים שמתו... ובכל זאת ישבנו ימים רבים בתענית, — כלה דבריו במנוחה.

— גם אתה?

— גם אני! אבי מסר לי „שם", שהיה ממעיט לי את תאות האוכל. אולם ימים רבים עברו טרם זכיתי שתועיל לי הסגולה, כי גרם החטא...

עתה נהפך הסדר. יחיאל מספר ובחורי ביהמ"ד משתוממים ואינם מבינים.

— איזה חטא?

אך יחיאל השפיל עיניו ולא ענה מאומה.

— ספר הלאה, יחיאל, — קרא המשורר.

— אחרי כן מת אבי ז"ל, זי"ע, על קדוש השם!

— על קדוש השם!!! — קפצו הנערים ממקומם.

— כן הוא, — ענה יחיאל ויבט בגאון בפני חבריו. — ומעשה שהיה כך היה...

— מאי דהוה הוה! — קרא הלץ. — אני לא אוכל לשבת עוד, רעבוני עצום מתשוקתי לשמוע את ספור המעשה, על כן חשוך אותו, יחיאל, לעת ערב. באו אחי ורעי היקרים, הקטנים שיהיו לגדולים, נלך הביתה ונביא ליחיאל שִׁיָרים, כי רעב גם הוא!

ואז יצא אבי להביא יי"ש ממקום הסמוי מן העין.
— כל הלילה ישבנו וחכינו בלב חרד, כי בושש אבי לבא ולא ידענו מה היה לו. —
יחיאל עצר במלים לשאוף רוח, ואחר הוסיף לספר:
— ויהי ממחרת לאור הבקר והנה אבי לא בא כי אם — הובא אל הבית, והוא מוכה ופצוע כל עוד נפשו בו, כי ניזק ר"ל משומרי הגבול אשר פגעו בו ויכוהו הכה ופצוע ויטלטלוהו הביתה כבול עץ, והראש שלהם אמר:
„הוא לא יעביר עוד את המכס!"
שני ימים שכב אבי ז"ל כמת ולא דבר דבר לא אלי ולא אל כל עדת החברים הנצבים עליו.
ביום השלישי גברה בו התלהבות גדולה אשר לא ראיתי כמוה, ובפום ממלל רברבן קרא לכלנו את הקריאה הגדולה לאמר:
„מורי ורבותי! השמרו לכם מפני הכלבים, וביחוד מפני הכלבים השחורים, וזכרו תמיד את הפסוק המסוגל להם.
דומית מות שררה בחדר, והוא הוסיף ויאמר:
„כאשר עברתי את הגבול, התכונתי אל הלחש ואהי רואה ואיני נראה. וע"י קפיצת הארץ בכח הלחש השני הגעתי חיש אל הכפר ואקנה יי"ש בהקפה... ואשוב.
„עוד הפעם היתה לי קפיצת הארץ...
„כאשר הגעתי עד הגבול, התכונתי אל הלחש והייתי עוד רואה ואיני נראה...
„עברתי על פני להקת השומרים אשר ישבו על הארץ ושחקו בקוביא והם לא ראוני...
„אך הלילה היה ליל חשך, וגם אני לא ראיתי את הכלבים השחורים אשר רבצו לרגלי השומרים... והכלבים השחורים, ר"ל, ראוני, או, בעוה"ר, הריחו את ריחי ויתנפלו עלי, ואני מרוב פחד ואימה שכחתי את הפסוק... כאשר נשכוני הכלבים לא יכלתי עוד להתבון אל הלחשים ונפקחו עיני השומרים, ואלה הן המכות אשר הכוני...
אז ידעו והבינו הנאספים סביב מטתו את צדקת אבי והאסון

— כשבוע ימים קודם המעשה — ספר יחיאל — שאלתי את אבי מה הוא „ברדלס"?

— ברדלס — פירש לי אבי — הוא חיה גדולה ונוראה ונמצאת בין הרי חשך; תמונתה כחמור ועל גבה מראשה עד זנבה יש לה שערות זקופות וארכם כחצי אמה, והן קשות כשערות החזיר וחדות כחניתות. היא נזכרת במשנה ובגמרא. בערבית, אומר הרמב"ם, שמה אלצבע והפרי־מגדים מפרש בלשון „יודיש דייטש"— „טחור", ויש לה דריסה כמו חולדה. הטבע של חית הברדלס כך הוא: כשהיא רואה אדם אינו הורגתו, רק עומדת לפניו על שתי רגלים ובשתי ידים תתופף על בטנה ותשמיע בזה קול גדול כמו תוף ממש, ותכשכש בזנבה ותרקד לפניו ותעשה כל מיני צחוק, עד שהאדם מוכרח למלאות פיו צחוק, אז נוטלת ממנו כל הדעת והשכל ונעשה ממש כבהמה והולך אחריה כעגל אחר הפרה עד שתביאהו אל מקומה, ושם היא פוצעת את מוחו ואוכלתו, והשאר תניח לרוחות רעות שהתגלגלו בעורבים ובנות־ינשוף...

„הרואה ברדלס בחלומו — הוסיף אבי ז"ל — סימן רע הוא שימות בעצמו או אחד מקרוביו".

כשמעי את דברי אבי בכיתי בכי גדול, כי אף אם לא ראיתי את צורת הברדלס בחלומי, בכל זאת חלמתי בלילה העבר את שמו. אולם אבי נחם אותי ויאמר, כי בדברים כאלה לא אזלינן בתר שמא...

אולם עוד באותו הלילה חלמתי וראיתי את הברדלס בצורתו, ואשמור את הדבר בלבי ולא הגדתי לאבי מורי, כי יראתי פן יצוני לשבת בתענית חלום... ובזאת חטאתי חטא גדול וגרמתי לאבי שיסתלק מן העולם...

יחיאל געה בבכיה והשומעים התבוננו בו בתמהון.

— הדבר היה ביום השני או ביום השלישי. במוצאי שבת ישבנו בחבורה ונאריך בסעודה, ואבי ז"ל השמיע תורות הרבה ויטייל עם חבריו, ובין כך וכך הורק הבקבוק... אז קטרג השטן ר"ל, כי נפתה אבי לעשות מופת ולהמציא יי"ש לכלם, בתחלת חפץ להוציא יין מן הכותל, אך בעל הבית שהיה לו קטנות דמוחין ירא פן ח"ו תארע תקלה להכותל או לכל הבית,

„קונם, קונח, קונם!"

אך פתאום נפתחה הדלת, ועלמה צעירה לימים עמדה על המפתן ותשמיע בקול נעים:

— „לביבות, לביבות חמות!"

ברגע אחד נשאו כל העינים למעלה מן הספרים. כאיש אחד קפצו כל הבחורים ממקומם, שמחה אחת הצהילה פניהם ויחדו רצו לקול הקורא וישלחו ידיהם אל הסל.

— אחות לנו קטנה — קרא הלץ. — למה תשחיתי רחמיך מחובשי ביהמ"ד ולא תבואי למכור לביבות פעמים בכל שעה?

— למען תעסקו בתורה, בחורים טובים. — ענתה העלמה בצחוק, — למען תתברכנה בכם הנשים הצדקניות.

— את הנשים הצדקניות ישא הרוח, אמר הלץ, — אך בלעדיך מה אנחנו ומה חיינו?

— עצמות יבשות אנחנו כבבקעת יחזקאל, — נכנס המשורר בדבריו.

אל תרד לחיי, — צעק הלץ, — ואל תחטוף מפי!...

לקולו נעור יחיאל, אשר ישב לא הרחק בין התנור והכיור ונרדם על ספרו.

— מה פה ומי פה? — קרא בפחד. אך הבחורים לא שמעו את קולו ויוסיפו לבחור לביבות ולמלאות פיהם צחוק.

יחיאל קם ממושבו, עמד על רגליו ויגש לאט לאט אל חבר הנערים.

— מי הוא זה? — שאלה בת השמש, בראותה את יחיאל אשר עמד לא הרחק ממנה מאחורי חבריו.

— חברנו החדש הוא, יחיאל שמו.

— מה מנוול הוא, — לחשה העלמה באזני הבחורים.

— ועל כן נמשך לבית המדרש, — ענה הלץ.

צחוק פרץ מפי הבחורים. אך הנערה לא הבינה את החדודים של חובשי בית המדרש, ומראה יחיאל הפיל על פניה צל עצב ופחד.

— אני יראה אותו, — לחשה הנערה.

— ובצדק אימתו עליך, כי עושה נפלאות הוא ואריי

אשר קרה לו, ולא יכלו להתאפק מבכי...

ואני צעקתי בקול מר צורח: ברדלס! ברדלס! אני ראיתי ברדלס בחלומי ולך, אבי, לא הגדתי!...

אך הוא לא שמע עוד את קולי וביום הרביעי יצאה נשמתו בטהרה...

עיני יחיאל זלגו דמעות, וצחוק ובכי נלחמו בלבות שומעיו.

אך ליצנות הלץ גברה עליו:

— ובכן, — אמר, — מת אביך על קדוש השם בהעבירו את המכס.

— כן הוא, — אמר יחיאל באנחה שוברת לב.

— וע"כ עצתי לך אמונה, כי לא תלך בדרכי אביך ולא תעסוק בנסתרות פן יפגעוך הכלבים, עזי הנפש שאינם משגיחים בהפסוק ויכניסו שִׁניהם בגופך ויפגעו בו בנגלה וגם בנסתר...

— צחוק וקלות ראש מעבירין את האדם מן העולם, — אמר יחיאל ויפן עורף לחבריו.

— אל תפן לנו עורף, — קרא המשורר, — למה תכעס עלינו, אם לא נבין דבר בנסתרות...

יחיאל פנה אל השלחן ויוציא ספר משקו ויחל לעיין ולהתעמק בו מבלי השגיח עוד אל עדת חבריו.

הנערים גם הם עזבוהו לנפשו ויעלו אל כותל המזרח וישבו בשורה אחת ללמוד.

— „קונם, קונח קונס!" — הריעו פה אחד, בשננם את שיעורם במסכת נדרים.

שם הפִּנים כאי קטן והר"ן סובב עליו כים הגדול, והנערים שחים במימיו השאננים ומשוטטים בו בארבות ידיהם. הסברות הישרות הן הפנינים והשאלות והתשובות — דגי־הזהב בים השוקט, והנערים צוללים, צוהלים ושמחים!

שוא סער מתחולל ומשליג בחוצות. בבית ה' השקט ובטחה, בדי אמות של הלכה — שלום וגיל..

כבר נרדם יחיאל על ספרו, כי עיף הוא ויגע מטרדות הדרך, וזמירת גבורי התלמוד הולכת ומתגברת ומשתיקה את נחרת הישן ואת יליל הסופה, החודר מבעד החלונות...

הזהרתיך מלעסוק בנסתרות, ועתה אזהירך מן הנגלות:

השמר לך מפני בת השמש! האמינה לי, אחורי הארי, ולא אחורי האשה, אמרו החכמים; ולי הניחו מקום להתגדר בו, ולאמר: ועל אחת כמה וכמה בפני האשה!

— הזהר לך, — אמר החוקר קדמוניות, — לבל יהי סופך כזמרי בן סלוא.

— כי אז, קרא המשורר, אהיה לך אני כפנחס ואת שתי עיניך אנקר...

אך יחיאל התאושש.

— אל תיראו, — קרא בגאון, — אני לא אפול ברשת. הנני נשבע לכם, כי מהיום והלאה לא אראה פניה עוד. כבואה אל בית המדרש אסתתר תחת התנור, אתחוב את אגודלי באזני לבל אשמע את קולה, ואם רגע נכשלתי, אשב יומים בתענית...

— לא לעזר ולא להועיל, — צחק הלץ, — ששים יום תצום וזכר חנה בת השמש לא ימוש עוד מקרבך. אם אך פעם התבוננת בה, הנה תמונתה חרותה על לוח לבך לעולם ועד... מבטי עיניה כצפרן שמיר ולבותינו בעוה"ר כדנג... בכתבת הקעקע תרד הקברה, וגם שבט המלאך דומה לא ימחנה!

— אמן! — קראו אחריו הנערים. ויחיאל הוריד לארץ ראשו.

והמשורר החל: אהבה, את בת אלהים!

והלץ כלה: אהבה את בת שמים!

עבדים היינו לפרעה במצרים!

למה לנו שיריך, באת־בת או באת־בש? נשוב אל למודינו ונראה את סוף הת"ח הנודר לעצמו ומפר לעצמו... מי יודע אם כן לא יהיה גם סוף יחיאל, אם אך נפגשו בו הקדושה והטומאה, הפרישות והאהבה... הן צר יהיה להם המקום במוחו הקטן ובלבו הקטן ואיני יודע מי תגרש את מי?...

בחבורה! ברצותו הוא רואה ואינו נראה, ברצותו הוא מוציא יין מן המרתף בעד הקיר, ברצותו הוא מתקן וברצותו הוא מגלגל נשמות מן הארי אל החמור, מן החמור אל הכלב ומן הכלב אל הברדלס. האף אין זאת? — שאל הלץ.

אך יחיאל לא ענה דבר. כנציב מלח עמד על מקומו נטוי אל מפתן הדלת למול הנערה. עיניו בולטות מחוריהן, את מצחו ופניו כסתה זעה קרה ולחייו התכסו בכתמים ירקרקים.

כצאת העלמה מן הבית סבו כל הבחורים את יחיאל.

— מה זה היה לך, יחיאל? הראית את הברדלס בהקיץ?

יחיאל לא מצא מענה בפיו.

— הקליפה שלטה בו! — קרא אחד הנערים.

— בקש הפרוש לישב בשלוה, קפץ עליו רוגזו של היצה"ר — אמר השני.

— בת השמש אש והבחור עץ יבש! — ענה השלישי.

— הלא תבוש, הלא תכלם, יחיאל, — קרא הלץ. — למה יצאת, איש מופת, ממחבואך, מבין הכיור והתנור להלכד בפח השטן? לו נזהרת ולא קמת ולא עזבת את ספרך הקדוש, כי אז לא ראית את פניה ומבטה לא היה לנצוץ להקש והתבן, אשר מלאת בם את מוחך. „כי תצא אש ומצאה קוצים" קרא בטעמי הנגינות.

— אבל, הגידו לי — גמגם יחיאל בלשונו — מי היא, מי היא הנערה הזאת?

— שוטה שבעולם, — קרא הלץ בלעג, — עוד לא מצאת את החידה! כמה פעמים הזכרתי לך היום את בת השמש?

— הלא היא השושנה... החל המשורר.

— בעמק אילון, כלה הלץ דבריו, ואנחנו הקוצים והברקנים! הלא היא המאור הגדול ואנחנו הזבובים הקטנים אשר סביב נשית עליה, עד אשר תעלינה אברותינו על המוקד וכל בית ישראל יבכו את השרפה, אשר שרפה הילדה הקטנה הזאת באחת מעיניה!

והמשורר שר:

החיים הם מרור והיא לנו הַמָּן
ועל כן תהלתה מבאר שבע ועד דן...

— או מהודו יעד כוש, — קרא הלץ. — ראה, יחיאל, כבר

ועד אשר גברה עליו שנתו היו אזניו כאפרכסת ויסב את פניו הבוערים אל הקיר, אולי ישמע את קולה.

לא ארכו הימים ויחיאל חולם בהקיץ.

אז נכמרו עליו רחמי רעיו ותחת להתל בו החלו לשחרו מוסר.

— יחיאל; — אמר המשורר אליו, — התרחק מן ההתבודדות, כי היא מביאה לידי עצב, העצב לידי שממון והשממון לידי שגעון גמור; השמר לך פן תנחם באחריתך!

— האמינה לי, — דבר על לבו החוקר קדמוניות — כי הסגופים והתעניות הם שלא כדין. „וחי בהם ולא שימות בהם" כתיב, „באכילתכם כך תורתכם" אמרו החכמים.

אולם כל עמל הבחורים היה לריק ולא יכלו להטות את לבו לעזוב את הנסתרות וללמוד אתם יחד. לשוא טענו כי ההתבודדות מביאה לידי שעמום — הם לא ידעו כי יחיאל לא למד עוד לבדו, כי זה איזה ימים אשר החל לחלום בהקיץ, ופני אביו נגלו לו ברדתו אליו לגלות לו רזין דרזין...

כאשר מצא יחיאל בספרים אשר קרא איזו מלה ארמית או אחרת, אשר לא יכל להלמה, מיד החל לבכות ואביו נגלה לפניו ויגלה לו את סוד המלה ע"פ ר"ת וחלופי אותיות.

את פני אביו ראה אך בלילה וביום שמע אך את קולו מדבר אליו מן התנור, מבעד הפתח או אחד החלונות. את הסוד הזה לא גלה לחבריו, כי לא היו ראויים לכך, בגלל היותם קטני־אמנה וגם מלאי עון, כי מלאו פיהם צחוק בעולם הזה. אחרי כן מצא כי כל המלות הקשות וכל הסודות וכל הנוטריקין רמזו על משאת נפשו. אם נפגשו שתי מלות קשות זו אחר זו, אז האחת רמזה עליו, על יחיאל, והשנית עליה, על בת השמש.

— בני, — אמר אליו אביו בחלום, כאשר נדרש לפרש את המקרא הקשה, — הן מצאת את בת זוגך ולי לא הגדת מאומה! — אודם הבושה כסה את לחיי יחיאל ויורד את ראשו...

— אבל אני שמעתי מאחורי הפרגוד ואשלח לך שושבינין! — הוסיף אביו הטוב והסלח, ויעלם.

בלילה ההוא נגלו לו בחלום הלילה שלשה זקנים עטויים

ג.

תענוגות החלום.

כשל כח יחיאל בהצותו על השטן.

הוא חשב את עצמו לעמוד ברזל לפטפט ביצרו כיוסף, אשר כל הרוחות הרעות שבעולם לא יזיזו אותו ממקומו; למבצר, אשר לא יבקיע אליו השטן בקרניו, קרני הברזל.

אבל הוא מצא את עצמו כהגדו למחברו שיצרו גדול ממנו, וכמו ברבי עמרם חסידא א) מבט עלמה קטנה נגע בעמוד־הברזל הזה — וינוע! בת השמש באה אל המבצר, שוא חומות וחיל!

לא ארכו הימים ותמונת חנה שלטה במבצר, וכל חיל המשמר נאחז במצודתה.

לשוא הוא נחבא תחת התנור בשמעו קול פעמיה. השטן אוחז בציצית ראשו ומוציאהו משם; לשוא סוכר הוא את אזניו באגדלי שתי ידיו: הקול, קול נעים וערב, הולך ומתגבר וחודר בליות ולב.

מאה טבילות יטבול ולבו בוער באש, בשלג יתגלגל ודמו רותח מבלי אשר יוכל לצעק: „נורא בי עמרם!".

לשוא יקרא לעזרה את כל סגולותיו הטובות, שוא תעניתים וסגופים ולחשים: היצר הרע יפיח בהם ואינם!

מלאך השֵנה חדל מהפחידו בברדלס, בכלבים שחורים, ברוחות ובגלגולים, כאשר הסכין. בכל לילה ולילה חלום אחד לו — הוא רואה את חנה! חבריו אליו הביטו, אליו התבוננו, וידעו דבר לאט עמו, ויוסיפו להתל בו, והלעג והמהתלות היו כשמן לאש ועוד הגדילו את המדורה.

אז החל יחיאל להאמין, כי חנה בת זוגו היא באמת.

מעון השמש היה על יד בית המדרש, ואך כותל המערב היה מבדיל בין הקדש והחול. ואצל הכותל הזה שכב יחיאל בלילות

א) קידושין דף פ"א.

טובה, ובערב יהיו התנאים למזל ולברכה!

יחיאל יצא מבית המדרש וילך אל המקוה.

— והפרוש הזה המתקדש והמטהר, נתן עיניו בבת השמש! — קרא הלץ בחרות אפו.

— אם יעמדו שניהם תחת החופה יֵרָאו כגפן ואלון בגות... — אמר הציר בתוגה.

אך המשורר נתן קולו בשחוק:

— ואתם מאמינים להמשוגע הזה? — וישר:

„פעם בחר לו בחור,
הכלב השחור,
לכַלָּה את הירח
(כי הלבנה נקבה)
אך היא לא אהבה
את הכלב הנובח!"

— מיטב השיר כזבו. לא הוא אך אתה הכית בשגעון, הלא הכלב שונא להירח מתמול שלשום...

— שבעה דברים במבקר גולם ואחד מהם, — שהוא מבקר את חצי המלאכה:

„הכלב עומד על הרפש
ובכל גועל נפש
הלבנה שבה אחור
ומאז על הירח
תמרורים נובח
הכלב השחור!".

— על כן קראו שמו עמק עכור! — חקה הלץ את חרוזי המשורר. — אתה שר בשירים ואני נושך את בשרי מכעס.

— ואני אומר: אין משגיחים בשוטים...

— ואני אומר לך, כי הוא איננו שוטה, ולא יצא מדעתו. הוא מתעה ומשנה את טעמו, הוא שועל ערום...

— ויהי מה, השמש לא יתן לו את בתו!

— יתן! — קרא הלץ, — ומדוע לא יתן? הפרוש המתקדש היושב בתענית ימצא חן בעיניו מאד.

בגדים לבנים וטליתותיהם עליהם; עיניהם היו מזהירות בחן ובחסד וזקניהם ירדו כגלי כסף עד אזוריהם אשר על מתניהם.

— אני, — אמר הראשון, — באתי להגיד לך כי מצאת את בת זוגך באמת.

— אני, — אמר השני — שלחתי לאמור לדבק טוב...

— ואני, — אמר השלישי, — באתי לאמור לך „מזל־טוב" ולהיות לשדכן בינך ובין השמש...

— ואנחנו נהיה השושבינין! — אמרו השנים הראשונים.

יחיאל הקיץ והנה חלום. בבית המדרש ימש חשך, אך בעד החלונות נראו השמים המכוסים ערפלי־טהר...

— אלה הם בגדיהם וטליתותיהם!—קרא יחיאל בשמחה. — הנה הם עפים השמימה!...

אז נמלא ענג ונחת, ויקם ממשכבו ויחל לרקד ולכרכר בחשכה עד אשר עזבו כחו וישב לשכב על מקומו.

מאז והלאה התגבר עליו כח הדמיון יותר ויותר, ויהי חוזה הזיונות בהקיץ ורואה חלומות זרים ומוזרים בתנומות על משכבו, ומדי סוגרו אשמורות עיניו נשאהו בעלי־החלומות על אברותיו וישביעהו נעימות את פני הכלה בת זוגו, אשר דבר אתה בחלום בכל העולה על רוחו והיא גם היא לא הבישתהו משברו ועל כל אשר שאל לבבו ענתה היא ואמרה „הן".

פעם אחת בבקר אחר התפלה בהקבץ הבחורים בביהמ"ד נגש אליהם יחיאל ויאמר בקול מוזר:

— אמרו לי „מז"ט!".

— מה היה לך, יחיאל? הכי יום המיתה לאביך היום?

אך יחיאל לא שת לבו לשאלותיהם.

— גם לה, — הוסיף — אמרו „מז"ט!"...

— למי? — השתוממו הבחורים.

— לנערה המאורשה!

— מי היא הנערה המאורשה?

— חנה.

כרעם בגלגל היתה לבחורים השמועה היוצאת מפי יחיאל...

— בלילה שלחתי אל השמש את השדכן וקבלתי תשובה

זה ציר וזה מסוגל לכל, אבל כל כחנו אינו אלא בפה! אנחנו מדברים כבני אדם, מצחקים כבני אדם, מתפלספים ומוציאים משפט על כל דבר כבני אדם... אבל הכל בבית המדרש; ובעולם העשיה כלנו מתים! מבעד חלונות בית המדרש נשקיף על עולם החיים ונראה מרחוק את ספר הטבע פתוח... קוראים אנחנו בכל פעם: מה נאה אילן זה, מה יפה השושנה הזאת, מה נעים קול צפור הכנף! אבל אנחנו מתפלאים מרחוק, ובזמן שאנחנו החכמים מתפלאים ועומדים מרחוק יבוא הבחור העושה את עצמו לבעל מופת ועלה על העץ ויפער פיו לבלוע את הבכורה בטרם קיץ! יעבור על השושנה ועוד מעט ויכרסמנה, או ממחבואו יגיח כחתול, שתי עיניו בוערות כלפידי אש... והצפור תהיה לטרף בפיו!

ליצנות הלץ היתה כום תמרורים, קולו רעד מצער ובמליו האחרונות נשמע גם בכי; אולם בכל זאת עצר ברוחו ויתאפק, וקולו שב לאיתנו.

— אך למה זה אני מצטער, העולם כמנהגו נוהג. „הטובה שבעצמות להרע שבכלבים" אומר העם.

יחיאל שב ממקוה המים.

— אף כי לפי המנהג, — אמר אל חבריו — אין קוראים בחורים למשתה התנאים, בכל זאת אתם יוצאים מן הכלל, והנני מבקשכם לשמוח אתי היום... אולי יש לאחד מכם להשאיל לי חֵלק לבן?...

— לתכריכים? — שאל הלץ בכעס, ויפן לו ערף. ויצא מבית המדרש ואחריו כל הבחורים, מבלי ענות ליחיאל מאומה.

ד.

בעותי לילה.

כאשר חלק השמש את הנרות בין חובשי בית המדרש, סבוהו הבחורים ויתבוננו בו ובבגדיו, אך לא ראו ולא הכירו

— אבל לא בעיניה היא.

— ומי ישאל אותה? היא בת ישראל וברשות אביה, היא אלמת כדג. אם לא תאבה לחתום את התנאים יקבלו קנין בעדה! עד החופה תבכה בכי תמרורים, גם אחרי כן תתאבל כיפת תאר ותעיש את צפרניה... אבל בין כך ובין כך תהר... תלד... אז תבלע האם את האשה כבלוע השבלים הצנומות את המלאות... והכל יבוא על מקומו בשלום.

כזרם מים פרצו המלים מפי הלץ. אבל — הוסיף אחרי רגעים.—היש לנו הצד[illegible] ישטן על דרכי?

— יש ויש! — קרא המשורר בזעם, — על כל איש החובה להיות כאמנון ולהציל את היונה מכף הפרס...

— אל תגביה עוף, — ענה הלץ בלעג, — משורר אמלל! דומה אתה בעיני לפסת ניר המרחפת באויר לרוח היום ואומרת בלבה כי ברצונה החפשי תעופף, ותשכח את החוט הקשור ואת הנער הנוהג בה! משורר אמלל, האתה תציל את היונה מכף הפרס? הלא החוט ביד אביך המיוחס, ובהגיע עתך עת דודים ימשכך ארצה וימכור את יחוסו ואותך יחד כמכור איש את הסוס ואת השוט בשוק...

— או אני אארשנה? — הוסיף הלץ, — הלא הורי עשירים גדולים! אותך ימכרו כעגל, ולי יקנו נערה בוגרת הנחפה בכסף ועדויה כפסל עץ אשר אין בו כל רוח חיים.

— ומי מכם יאספנה? הגידו, בחורים! מי בכם כביר כח לשבור את עלו, לנתק את חבליו ולהיות לאיש?

החברים החרישו ויאנקו דום.

— מה נעמה השתיקה! — שפך הלץ לעגו, — מלה בסלע ישתיקה בתרי! השתיקה היא סיג לחכמה. אני רואה את מצחכם והוא מלא קמטים... עיניכם התעטפו בערפלי חשך להסתיר מחשבותיכם הנשגבות, כי אמנם בעלי מחשבות אתם; אבל הפרוש המתקדש הוא בעל מעשה: הוא טבל וקדש את עצמו וימצא חן בעיני השמיש, והנה הזווג עולה יפה!

— כלנו חכמים, — הוסיף הלץ, — כלנו חכמים ונבונים; אני לץ מחיכם; אתה משורר רוכב בגאותו שחקים, זה חוקר קדמוניות,

— עתה יודע אני!

— אבל אני אינני יודע עוד, — התמרמר עליו הלץ, — אני אינני יודע עוד, מה היא אהבתך? אם היא אהבה אפלטונית, אהבה שהיא „הן ולאו ורפיא בידיה", אהבה שהיא כגופו של אדם הראשון קודם החטא — גוף של רוחניות! או היא אהבה פשוטה כמשמעה?

— אינני יודע מה היא אהבתי, אך זאת אגיד לך, כי בלבי בוערת היא כאור הכבשן, כי מנקרת היא את מוחי והוא חושב להבקע כקרום ביצה.

הלץ מחה בסתר דמעות עיניו.

— משורר אמלל, — אמר ברחמים, — אינני מכיר אותך כלל וכלל... איך נהפכת לאיש אחר! פניך הלבינו כסיד, בשפתותיך אין נטף דם, אך בעיניך רשפי אש. אכן נפלאות אחזה בך, כי בין לילה היית לאיש! עד כה היית מדבר פה אל פה עם השמש הירח והככבים, עם הצבאות ואילות השדה, עם הפרחים והשושנים, והם לא ענו אותך דבר, כי לא דברת אליהם ולא שאלת אותם בלשון בני אדם, כי אם בלשון שבדו חכמים ב„בכורי העתים", בחתיכות של פסוקים מעורבים בפסוקים שלמים— והם חשבו שחוזר התינוק על למודו... אבל עתה לשונך לא תדבר צחות על טהרת לשון הקדש, אך בכל מלה ומלה רשף חיים, רגש ואהבה!...

בלילה ההוא נדדה שנת המשורר, וחלומות רעים בעתוהו חליפות. כל הנשים האמללות אשר חזה בהגותו בספרים לבשו זו אחר זו את צורת בת השמש ותתיצבנה לפניו... ותתיפחנה אליו ותקראנה לישע...

פעם היתה בת השמש הנערה שנתפתתה, ואז נדמה לו יחיאל לנחש הקדמוני, פעם צעקה הנערה ומושיע אין לה... הוא שומע את צעקתה, אך לא יוכל קום, בציצית ראשו הוא אסור אל מראשותי המטה ורגליו כבדות כמו לנחושתים הוגשו ולא יוכל להמיש אותן ממקומן; פעם נתקדשה ע"י יחיאל באונס והוא והלץ היו העדים. שניהם התנפלו עליו כ„אבי ערב, מרטו

שום שנוי. פניו ובגדיו היו כתמול שלשום, אך פעמים אחדות שם עינו ביחיאל, ומבטיו היו כחניתות ללבות הנערים.

— מתי יהיו התנאים? — שאל אחד הנערים את השמש בקול רועד, והשמש מבלי שים לב לשואל ענה ברוח קרה:

— אחרי איזה שעות...

הנערים הביטו על יחיאל, ופניו צהלו ועיניו הפיצו רשפי אש.

— לכו לסבלותיכם! — קרא השמש להנערים, — הנה נתתי נרות לכלכם, שנים שנים לאחד, עשרה בחורים ועשרים נרות, ואם לא תשבו עד חצות השאירו את הנרות על מקומם. אפיקור־סים אתם, ידעתי, ידעתי, אך בשר וחלב לא תאכלו עדיין, עוד היום גדול! אך מדוע זה, יחיאל, פניך רעים?

הנערים לקחו את נרותיהם וילכו למקומם, אל קיר המזרח, ויחיאל ענה:

— התורה מתשת כח...

השמש יצא.

— אני לא אלמוד היום, כי ראשי כבד עלי, — אמר הלץ, — אני הולך לישן.

— גם אני הולך, — אמר המשורר. אך לא לישן, — הוסיף לעצמו ברממה.

— לבי עלי דוי, — אמר אליו הלץ בעמדם בחוץ.

המשורר פרץ פתאם בבכי.

— מה זה היה לך? חיים, מה היה לך?

המשורר לא ענה.

— האתה אוהב אותה באמת? — שאל הלץ בקול דממה דקה.

שני הרעים עמדו ורגליהם טבעו במי מדמנה. הרוח הקר והעז הניעם ויראו כשני אלונים נעים בשדה.

— אני אוהב אותה, — ענה המשורר, — עתה ידעתי...

— ועד כה היית מסופק? — שב הלץ אל לעגו כדרכו.

— עד כה לא ידעת מה היא אהבתי...

— אם היא אהבת דוד ויונתן או אהבת אמנון ותמר?

— כן! לא ידעתי...

— ועתה?

— איוב לא היה ולא נברא!

המשורר פער פיו, הרים את שכמו ונהפך כלו לסימן־השאלה.

— היו תנאים, אך לא בבית השמש!

— ובמה נושעתי אם היו התנאים בבית אחר?

— שוטה שבעולם! לא תנאיה היו, כי אם תנאי בת השמש מבית הכנסת, והשמש שלנו היה בין הקרואים!

— ויחיאל?

— יחיאל נעלם ואיננו.

— מי הגיד לך את כל אלה?

— בוא אל בית המדרש ותראה גם אתה.

— ואתה היית שם?

— אני לא ישנתי כל הלילה. שבתי אל ביהמ"ד כחצות הלילה ויחיאל לא היה עוד; אל הבית באו שני השמשים שכורים וירקדו כאילים. עוד תראה אותם שם. ברוב עמל הצליח חפצי בידי למלט מפיהם דבר אמת. אך כאשר החל השמש מבית־הכנסת לשיר בגרון נחר, כי דבורה השחורה היתה לאיש, וכאשר ענה לו השמש שלנו: לא יאומן כי יסופר! ופתאם געה בבכי, כי בתו בוגרת ואין לה עוד חתן — נוכחתי לדעת, כי שגינו...

שמחה וגיל האירו את פני המשורר ועיניו הפיצו אור קפאון; אך הלץ עמד בצל המשורר ופניו לא נראו. בן רגע היו הנערים בחצר ביהמ"ד.

פתאם עמדו כמסמרות נטועים על מקומם, למראה נורא ואיום. יחיאל שכב על הארץ שקוע במי מדמנה ורפש, עיניו קמות ופקוחות.

— יחיאל! מה אתה עושה? — קראו החברים בפחד.

— אני אינני עושה מאומה, אך שומר אני את הפועלים שלי, את כל הגדוד הבונה את הטרקלין. הן עוד מעט ותהיה החתונה והעצלים האלה עוד לא כלו את המסד.

— רואה אני, — הוסיף אחרי רגעים, — כי אין לי על מי לסמוך. השושבינים טרודים בהכנת החתונה, והנני מוכרח לשבת על הסלע ולשמור לבדי.

פלצות אחזה את הנערים.

את לחייו ואת שערות ראשו, והוא קורא בגרון נחר: לא אתן לה גט פטורין גם אם הרג תהרגוני. גם אם יתאספו כל רבני מזרח ומערב לא יבטלו את הקדושין!...

פתאם תמונה אחרת:

היא עומדת תחת החופה, היא כורעת לנפול, אך הוריה יתמכוה בחזקה; יללת האמללה יוצאת מתחת ההינומא, אך החזן ירים מנגינותיו, המשוררים עוזרים על ידו ומשתיקים אותה... השמש מקריא ויחיאל קורא אחריו „הרי את!”...

הוא חפץ לקרא בקול רם: אל תהי להמנוול הזה לאשה! אך לשונו מדבק מלקחיו, קולו נחבא בגרונו הצר ולא יוכל לצאת.

פתאם כבו ה„הבדלות”, החופה נצנפה צנפה ואיננה, הקרואים והמחותנים נפוצו לכל רוח; יחיאל בורח למדינת הים ובת השמש עזובה בחוץ, — היא עגונה.

— מה אעשה לך, יונה תמה? — יבכה מר בשנתו, — בכל נפשי ולבבי אהיה לך לפאבי, אך מה בצע ונשמת הרב תתרית!...

ה.

הציץ ונפגע.

המשורר נעור לקול קריאת התרנגול. רגעים אחדים שכב מבלי דעת אפוא הוא ומה היה לו, אך ברק הבקר המציץ בעד החלון הפיץ לאט לאט את צללי הליל ותמונות החלום.

— כבר אחרי התנאים!

אז שמע קול דופק בפתח.

— אחד מרעי בא להעירני משנתי, אמר בלבו. וילבש היש את בגדיו ויפתח את הדלת בלאט.

— האתה הוא, ליץ?

— הישנים עוד הוריך?

— כן.

— אותו, את הבעל־דבר ... הוא בא אלי לשחדני בכסף וזהב. שוטה שבעולם, אמרתי לו, הן לי הכסף ולי הזהב...

פתאם פרץ בצחוק:

— הידעתם אשר עשיתי למלאך המות? הוא בא אלי לבקרני וישאלני בערמה: הקראת את שיר השירים? הן יום הששי היום? ... ואני עשיתי את עצמי כטפש ... כי אם בו חכמה, בי תבונה! „לא קראתי עוד, אמרתי לו, כי לא כרתי עוד את צפרני... אם תאבה הלויני את סכינך" והשוטה הזה הלוה לי ואני החבאתי את הסכין תחת ה„טלית קטן".

— אני אשיב לו את הסכין, — הוסיף יחיאל, — אשיב לו, כי הרשע הזה יקבל רשות לשחוט בסכין אחר לטרפה... אולם לא עתה, כי אם אחרי שבעת ימי המשתה שלי: אינני חפץ שימות איש בימי שמחתי ומועדי...

— אבל אתם לא תדעו את השפעתי הרבה, כי לא זכיתם לכך... וגם עליכם אוכל להאציל מטובי... כי עת רצון לי עתה. עוד מעט ותראו כי כחי וגבורתי מלא עולם.

— הציץ ונפגע! אמר — שמש בית הכנסת בלחש. והרופא בא ויצו להביא את יחיאל אל בית החולים.

— הוא לא יאריך ימים, — אמר הרופא... שגעון עם קדחת!

כאשר נשא יחיאל על כתף השמשים וחבריו, נפל עליו פחד פתאם...

— אנה תשאוני, — התחנן להם, — אני לא אוכל לצאת מבית המדרש. בחוצות אורבים לי השדים והרוחות ולשמירה אין אתי כל מאומה...

— גזלנים! — קרא בבכי, — מה תבקשו ממני? למה תוציאוני מן האור אל החושך, מביתי המלא כל טוב אל בור שאון בדרך אפל וצלמות!...

אז נגש אליו הלץ וילחש באזניו דבר לאט...

אז נהפך לב יחיאל מפחד לשמחה וגיל ויחל לשיר בקול רם...

— אם תאבו שבו לימיני, ולבל תאמרו צר לנו המקום, ארחיב את הסלע ואצוה להביא לנו חמים... ואם לא תאבו לשבת תוכלו לעמוד, אך השמרו לפם פן יפלו עליכם מן הלבנים...

— יחיאל, — קרא הלץ, — מה אתה עושה, הנך רועד מקור שוכב במי מדמנה... הנך חולה!

— חולה אני! — פרץ יחיאל בשחוק, — אני חולה? אני חלש? הוי, פתאים! לו הייתם פה לפני רגע, כי אז לא דברתם אולת כזאת... אחד הפועלים עזב את עבודתו בחפצו לנוח, וכאשר אחזתיו בערפו השלכתיו כתפוח למרום ויפול אל הים...

הרעים הביטו איש בפני רעהו, ותהי עצתם לקחת את יחיאל בחזקה אל בית המדרש. יחיאל לא התקומם נגדם.

בבית המדרש שכבו השמשים על הרצפה כפגרים מתים, אך קול נחרם העיד כי נכונים הם לקום ל„תחית המתים" אחרי שעות רבות; החברים הניחו את יחיאל על הספסל ויכסוהו בבגדים העליונים, כי נקפא מקור.

— שב למראשותיו פן יפול מן הספסל, — אמר הלץ, — ואני אעיר את השכורים ויקראו לרופא.

אחרי רוב עמל הצליח הלץ להעיר את המחותן

— השרפה בעיר? — שאל בפחד.

— לא שרפה, אך בעל־המופת שלנו חלה פתאם וצריך לקרא לרופא. — אחרי כן נעור גם השני.

— אוי ואבוי לי, — בכה, — כי רק חלום חלמתי, אנכי הייתי משחרר עבדי ונותן לה; אבל אין לי עבד ואני לבדי משועבד לקהל!

כאשר שבו השכורים הנעורים לאיתנם הלך שמש ביהמ"ד לקרא לרופא, ושמש בית הכנסת „המבין על חולים" נגש אל יחיאל

— פניו לא ימצאו חן בעיני, — אמר המבין.

— אין בו נטף דם.

צחוק נראה על שפת המבין.

— הוא צריך להקזה, כי דמו יצא מעורו ונחבא בבני מעיו. יחיאל פקח את עיניו, בכבדות ההנשא וישב.

— הראיתם אותו? שאל את העומדים עליו.

— את מי?

יורשי פרעה

כתאם עצר בשירתו.

— הגידה לי, רעי אהובי, — התחנן אל הלץ, — השבע לי כי אמת הדבר.

— אמת הדבר...

— יהבעל־דבר ? שאל בחרדה, — האין שם הבעל־דבר עם סכינו החדש ?

— איננו שם, גם סכין אין לו עוד — הבטיחהו הלץ.

— ירא אני מאד פן תדבקני הרעה אם יפגוש בי... מי יודע אם לא השיג סכין אחר וישחטני טרפה...

— אל תירא, יחיאל, הבעל־דבר איננו שם וגם סכין אין לו — הרגיעהו הלץ.

יחיאל מת בבית החולים, ו„בעל הדבר" נראה לו בחצות הלילה ובידו סכין פגום — וישחטנו, מבלי שית לב אל כל תחנוניו והשבעותיו.

הלויה היתה ביום סגריר, ומלבד חבריו ושני השמשים לא הלך איש אחר המטה.

כשוב המלוים מבית העלמין אמר הלץ אל המשורר:

— יחיאל איננו!

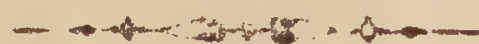
— הוא נרפא מחליו, — ענה המשורר.

— הלא אמרתי לכם „כי אחרי מותו יודע הכל" — אמר החוקר קדמוניות, — זה הוא פתרון החידה!

רעי, — אמר הלץ אל המשורר בלחש, — אם נלכדת בפח האהבה כיחיאל המנוח אז, מובטחני בך, כי כל המכשולים ואבני הנגף לא יעצרוך בדרכך, ואתה תדרוך עליהם ברגל גאוה והנך מוכן ומזומן לחיי העולם הבא...

— הנני אוהב, — ענה המשורר ברגש, — אהבה עזה כמות, נאמנה ככלב, ארוכה כימי העולם, אני אוהב — אבל בלי שגעון!

— ואני מאמין לך, — ענה הלץ, ושתי דמעות גדולות זלגו מעיניו...

שלשה מקרים קטנים קרו בעירי הקטנה.

העוזר בבית הרוקח, נער יפה־עינים ובעל הלתלים מסולסלים, נפל מן המעלות בבית איש עברי.

מדוע נפל מן המעלות?

יש אומרים כי אנטוני נפל בדרך הטבע: המעלות צרות וגבוהות והלילה היה ליל חשך; יש אומרים כי עוד דבר אחד בגו והוא — שהיה הנער שכור; יש אומרים שלא נפל מעצמו, כי הפילו איזה אב, הגר בבית הזה, בשביל בתו, הגרה אצלו; ויש אומרים כי כל הסבות האלה הולידו את מפלת אנטוני בבת אחת.

המקרה השני רע עוד מן הראשון:

המורה דברי הימים בבית הספר הנמוך, בא אל חנוני אחד לקנות דגים מלוחים בהקפה, והחנוני השיב פניו ריקם.

מדוע לא נתן החנוני בהקפה לאדם גדול כזה דגים מלוחים קטנים? גם בזה נפלה מחלוקת בין המספרים. יש אומרים, כי הסוחר הזה אינו נותן בהקפה לשום אדם, בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית, בין שהוא עשיר ובין שהוא עני; יש אומרים שכל החנונים גדרו גדר לבלתי תת להמורה בהקפה, משום שלא שלם עוד אף חוב אחד מחובותיו הרבים; ועוד יש אומרים שהמורה בקש דגים מלוחים בחנות של סחורות האמה, ע"פ טעות או ע"פ סבה אחרת, והסוחר לא יכל למלאות את חפצו.

המקרה השלישי לא נופל הוא משני המקרים הראשונים.

בבית אחד מבעלי הפקודות היו משחקים בקוביא והיו מסובים יותר מבני ברק, כי לא לבד שהגיע זמן תפלת השחרית, אלא שגם היום השני פנה לערוב. הממונה על המסים והארנוניות היה בין הקרואים, וברשעת ה„מלך" הירוק או האדום אבד את כל כספו. התעקש הפקיד, אך עקש היה גם המלך, והחברים אינם מקשיבים

אחד הסרסורים, (מאליו מובן בן־ברית) פתח בלאט את הדלת ויתחוב כמתגנב את פאת זקנו, ואחרי כן גם את חטמו, ואחרי כן גם את שתי עיניו השחורות והבולטות.

— היש פה האדון מכפר הלטאה?

— איננו, — ענה בעל הבית.

הסרסור הוציא את ראשו מחור הדלת ויסגרנה אחריו.

— ישנו, — אמר בעל־הבית אל שלשת האורחים, — אולם הוא בקש ממני להעלימו בחדר השני...

— נוצרי מסתתר מפני עברי?— שאל המורה, ומעיניו הקטנות והאדומות התמלטו רשפי שנאה.

— לא הנוצרי מסתתר מפני היהודי, כי אם הלוה מפני המלוה... ענה בעל הבית בצחוק...

— ואני אומר לך, — אמר המורה — כי מהיום והלאה אם יציג איש עברי את רגלו על מפתן ביתך, אבקש לי מקום אחר לאכול...

— גם אני אעשה כזאת, — אמר גובה המסים. — אין עוד מפלט לנו מפני הארורים האלה.

— גם אדוני יברח מפני היהודים! צחק בעל הבית. — הלא בנוהג שבעולם שהם בורחים מפניך.

— לא אוכל נשוא אותם! — קרא גובה המסים.

— גם אני שנאתי, מאסתי אותם, — אמר עוזר הרוקח.

— וגם אני לא אהב את היהודים, האומרים טרפה לכל מאכל בריא ושמן.

— הם אוהבים אך את הבצלים ואת השומים, אשר כפי עדות דברי הימים אוכלים הם מיום היותם לעם. לפי דעתי, אשר אציע בשנה הבאה לפני החכמים הדורשים קדמוניות, באספה שתהיה בעיר הבירה, היו העברים מקריבים בבית מקדשם כל מיני קרבנות, אך הכהן הגדול בבאו לפני ולפנים אל קדש הקדשים היה מקריב מנחת בצלים ושומים מעשה מרקחת...

כה דבר מורה דברי הימים, וגובה המסים, עוזר הרוקח ובעל־הבית שרקו: „הפלא ופלא״!״

— זה הוא ההבדל — אמר האחרון — בינינו ובין איש

בקול האמלל ומבקשים גם צלצול מטבעות.

— הלוני, ההתחנן אליהם.

אך מי לא ידע כי על ידי הלואה באמצע השחוק יתהפך הגלגל.

— היגור איש עברי בבית הזה? — שאל גובה המסים.

— יש,— ענה בעל הבית.

בפקודת הפקיד הבהילו המשרתים את העברי.

הלוני כסף! — קרא הפקיד.

— אדוני הבהיר, — התחנן העברי — איככה אלוה לך ולי אין.

— שקר בפיך,— קרא דורש הכסף,— כל יהודי עשיר הוא.

— אבל אני מלמד!

— הלוני כסף!

— אדוני הבהיר...

— הלוני, כי אם לא תתן כרגע...

אז העיז המלמד פניו ויאמר:

— לו גם היו לי כספים לא הלויתי לך. אדוני הבהיר; אם חבריך האוכלים והשותים והמצחקים אתך לא יתנו לך, איך אתן אני, אשר לא ידעתיך מתמול שלשום?

המלמד היה בעל שכל וינס מנוסת חרב, טרם הבין הפקיד את שפתו הכבדה.

מענה המלמד היה ביום השני לשיחה בפי יושבי קרנות, ויהללוהו מאד וישתוממו על הבטלן.

בעצם היום ההוא נפגשו בבית המרזח גובה המסים, מורה דברי הימים וגם עוזר הרוקח, ויאכלו על שלחן אחד את ארוחתם, ארוחת הצהרים.

ושלשתם היו זועפים.

חוטם המורה הארוך והחד נגע כמעט במרק האדום, והאד העולה מן הקערה מלא והרחיב את נחיריו; גובה המסים גזר בכל כחו את הבשר, עד כי נשמעה שריקת הקערה; ועוזר הרוקח, המחכה למאכלו, עשה בדורי לחם ויזרקם בזעם על השלחן.

גמור, אני פורסקא, ארון הכפר הלטאת. — וטרם קבל מענה ק־א לבעל הבית לתת יין המשתמר בקרח, ויישב לימין המורה בגדד.

— יחי הארון פורסקא! — קראו המסובים.

— זה לא כביר, — אמר פורסקא — הייתי בעיר הבירה וראיתי את פני הגדולים, את יועץ־הסתר ברטינא...

שאר־בשרו של המיניסטר;

— כן, הוא ועוד ועוד, וכלם השתוממו, על אשר לא הכה עוד האנטיסמיטיזם שרש בערי המדינה, אני אמרתי להם כי שונאי ישראל יפרחו בראש על תלמי שדה בכל עיר ועיר, אך אין להם התחברות...

— אם כן, — קרא גובה המסים — חברתנו תהי הראשונה!

— לחיי החברה!

— לחיי החברה.

— גם אמר לי יועץ־הסתר ברטינא, כי בקרב הימים יצא חק חדש, לאסור על עלמות עבריות ללמוד בבית הספר הגבוה אשר למילדות.

— האח! — קרא גובה המסים.

— הידד! — השמיע בגדד.

אולם עוזר הרוקח נאלם דומיה.

— הלא אמרתי לכם כי מוציא אני את העלמות מן הכלל! — שאל כמתאונן.

— לא אובה ולא אשמע לך! — קרא גובה המסים. — אני לא אוציא את הנשים מן הכלל, עד אשר תמרנה את דתן.

— כן הוא! — קרא פורסקא. — החפץ לשלוח יד בעם הנבזה הזה דמו בראשו, אם לא ישחית בראשונה את הנשים. אני אביא לכם ראיות מדברי הימים, ואקוה כי המורה המהולל הארון בגדד לא יכחיש את דברי. הגידו נא לי, מי גנב את התרפים מבית לבן אם לא בנותיו, אשר התיהדו בהנשאן ליעקב?

— כן הוא, — העיד בגדד.

— ביד מי נפל סיסרא בעלותו על ישראל, אם לא ביד יעל אשר הלמה ומחצה רקתו ביתד הברזל? מי הכריע לטבח את הולופרנוס? האם לא יהודית, בת ישראל?

מלומד; גם אנחנו שונאים ומבזים את היהודים, אבל השנאה טבועה בלבנו מבלי דעת, והמלומד נותן טעם!

עוזר הרוקח חפץ להוציא את עצמו מן הכלל:

— שנאתי לעם הזה איננה טבועה אך בלבי, כי אם גם במוחי. אני יודע, מפני מה שנאתיו ומאסתיו!

— גם אני יודע! — אמר גובה המסים.

— אם כה אנשים אחים אנחנו, — קרא המורה — ועלינו להתודע זה לזה. אני בגדד, מורה בית הספר.

— אני פרַנָסקָא, גובה המסים.

— ואני אַנטוני, עוזר הרוקח.

שלשת האנטיסֶמיטים קמו ממושבם, ושלשה זוגי נשיקות עפו באויר. שמחת כל אחד, על מצאו את מינו עלתה למעלה ראש, עד כי בגדד המורה לא הרגיש כי משני עברי שער שפמו נוטף המרק על בגדו. גובה המסים מחא כף, ועוזר הרוקח צוה להביא שכר.

— לא שכר, — קרא בגדד, — כי אם יין. אני מצוה לתת יין. היהודים מקדשים על היין בכל שבת ומועד, ואנחנו נכרות ברית על היין להשמיד ולהרוג את כל היהודים ואת כל היהודיות!

— שפתים ישק! — קרא גובה המסים. — אני נותן יד!

— גם אני אבוא אחריכם, אדוני, להשמיד ולהרוג את כל הגברים, הנשים והטף, אבל לא את העלמות; בנות ישראל יפות הן... ע"כ כורת אני ברית להרוג ולהשמיד את כל היהודים מלבד הנשים הצעירות לימים והיפות!

היין הובא. עוד הפעם עפו נשיקות, ובהריקם כוס אחרי כוס השמיעו קול הידד.

האדון מכפר הלטאה, אשר נחבא בחדר השני מפני נושיו היהודים, פתח בלאט את הדלת ונבהל ומשתומם הביט אל היושבים סביב השלחן וירמוז לבעל הבית לגשת אליו.

— מי המה השמחים על היין?

בעל הבית הגיד את שמותיהם ומעשיהם.

— אם בן אנשים אחים אנחנו, — ענה האדון ויגש אל השלחן:

— אדוני, קבלו נא גם אותי בחברתכם, גם אני שונא ישראל

הקדמוניה) מלך תם וישר, מלך חסד כטיטוס בזמנו.

— הלא הוא פרעה, — נכנס גוגה המסים לתוך דבריו, — אשר הפקיד על ארצו את יוסף היהודי, כפי אשר ספר לי אחד היהודים.

— זאת לא זאת! — אמר המורה. — המלך המפקיד איש עברי על ארצו, המשימו לנגיד על אוצרותיו — מלך רשע ושוטה הוא...

— אבל היהודי ספר לי, כי יוסף היהודי הציל את מצרים משבע שנות הרעב.

— כן יאמרו היהודים, אשר מעט להם לכחש ולזייף שטרות האצילים, כי מכחשים ומזיפים הם גם את דברי הימים. זה הוא שקר מוחלט. על מצבה אחרת נמצא כתוב לאמר, כי ראשונה היו שנות שובע ובעצת החרטומים אגר פרעה את תבואות השדה לחשוך ליום רע; אך יוסף היהודי, אשר הפקד על האוצר, מכר בסתר את כל התבואות וישלחן ברפסודות, דרך ים המלח, לאחיו ולבית אביו לארץ כנען ואת הכסף שם בכליו. הגעו בעצמכם, אדוני היקרים, היתכן הדבר שיהיה עברי נגיד על אוצרות המלוכה ולא ישלח יד בגנבה? הלא גנבים הם מרחם ומלדה!

— אבל המילדות! — קרא עוזר הרוקח.

— גם הן תבאנה, אולם לראשונה נשוב אל פרעה. מלך־חסד זה ראה כי היהודים שונאים את עבודת השדה ומבזים כל מלאכת מחשבת ומשלח ידים וכל פרנסתם היא פרנסת העלוקה, למוץ את דם עבדיו, ויתן צו לגרש את כל היהודים אל הפלך האחד גשן; שם שם, חשב פרעה, יאכלו איש את בשר רעהו או יחלו לעבוד בשדה.

אולם העצה הטובה והישרה הזאת לא הועילה להות העם הזה, כי שחדו בכסף את השומרים על הגבול ויפשטו כארבה על כל ארץ מצרים. אז צוה פרעה לבנות את פיתום ואת רעמסס. ולמען הרגילם בעבודה צוה לבלי תת להם גם קש ותבן, למען יעשו את הלבנים, גם שוטרים ונוגשים הציב עליהם לענוש קשה את כל פועל בטל. אולם טרם נבנו השתות והיהודים הנגועים

— כן, כן הדבר.

— מי תלה את המן על העץ? הלא אסתר, בת ישראל! ומי הפך את לב המלך קזימיר לתת זכיות לישראל למרות חפץ כל האצילים? האם לא אסתר השניה?

— כן, כן! — קרא המורה — שמח אני מאד כי בא בחברתנו איש משכיל ויודע דברי הימים כמוך. אבל אני אומר לכם, כי החק החדש אשר יצא בקרוב יש לו יסוד יותר חזק! דעו לכם אדוני — הרים המורה קולו — דעו לכם, חברי היקרים, כי ההיסטוריה תשיב גמול כל עם ועם אל חיקו. לדברי הימים נקם ושלם! „גולל אבן אליו תשוב", אמר אחד מחכמי הבראמינים ודבריו — אף כי הבראמינים אינם נוצרים, אבל לא יהודים — אמת וצדק. כל האוכל בוסר, אמר אחד מאבות הכנסיה, שניו תקהינה!

— אבל מורי ורבי! — קרא עוזר הרוקח. — למה לנו ההקדמה הארוכה הזאת? ספר נא לנו, מה הוא הבוסר אשר אכלו בנות ישראל?

— אל הבהל ברוחך, — צעיר לימים, — ענה המורה — אני חפץ להגיד עוד כי אם יתמהמה העונש, המדה כנגד מדה, חכה לו, והחק החדש יהיה לנו לאות נאמן. המילדות העבריות חטאו לפנים יותר משנות אלפים, ועתה יעלה עליהן הכורת!

— ומה עשו לפנים המילדות העבריות?

— עשו אזנכם כאפרכסת, הספור אשר אני נותן לפניכם נמצא זה לא כבר על מצבה אחת עתיקה בארץ מצרים. משפחת רוטשילר בקשה לשלם מאת אלף פרנק להסתירה!

— פי־פי־פי! — שרקו השומעים.

— אבל לא עלהה בידה, כי בין החוקרים אשר מצאו את המצבה היה אחד משלנו. חברי ואיש בריתי, אשר כרגע שכחתי את שמו...

— אבל מה הוא הספור?

— הנני ממלא את חפצך, צעיר לימים.

„לפנים — חרות על המצבה — היה בארץ מצרים (היא הארץ המהוללה בפאר עמודיה, בחרטומיה ובאשפיה ובהשכלתה

גובה המסים הגביה את שכמו למעלה מצוארו:

— ולמה כל העצות וְהתחבלות? למה לא נתן צו לגרש את כל היהודים המצורעים?

— הלא אמרתי לכם, — אמר המורה — כי פרעה היה מלך חסד ויעשה לפנים משורת הדין. הוא לא חפץ לגרש את כל היהודים, כי אם לרפאות את כלם מהמחלה הנוראה! וגם לרב הכולל מפלך גשן קרא לשבת באספה ולחוות את דעתו.

— ואת המלך הזה -- קרא פורסקא — מאשימים היהודים! הוי, עם נוכל, משיב רעה תחת טובה!

— מעצמו מובן, — ספר המורה, — כי הרב כפר בכל ויאמר, כי סבת המחלה לא אי־הנקיון של היהודים, כי אם האגמים וטיט היון של הפלך גשן, וגם דבר דברים הרבה אדות הדחקות, אשר בפלך ההוא, כי צר להיהודים המקום והם צפופים ששה על אמה אחת, וגם על העניות דבר; אולם שומע לא היה לו, כי אחד האשפים הוציא מחיקו ספר קטן וממנו הוכיח ע״פ הסטַ־טיסטיקה, כי סבת הצרעת היא אי־נקיון של היהודים, ואחריו החרו החזיקו כל הכהנים. הדבר ברור הוא כשמש בצהרים, אמרו כלם, כי בעוד אשר נשי ישראל רוחצות במקוה המים בכל חדש או פעמים בחדש כמנהגן, הגברים מפחדים תמיד מפני המים ככלבים שוטים, ומלאים כל חלאה... וכל היועצים, והמלך בראשם, נוכחו לדעת, כי הרב חפץ עוד הפעם לקנות בכורת הזכיות בעד נזיד עדשים, ויגרשוהו מבית המועצה.

— הידד! — קראו המסובים — יחי פרעה! — וישתו כוס לחיי פרעה, כוס שניה לחיי חרטומיו ואשפיו, כוס שלישית לחיי כל יועצי המלך, כוס רביעית לחיי כלם יחד וגם כוס חמישית לחיי הצרעת המְארת!

אחרי כן הוסיף המורה לספר:

— במקום הזה מחק גדול על המצבה. ידידי החוקר קדמוניות, אשר הזכרתי, חושב למשפט צדק כי משפחת רוטשילד, אולי גם בעזרת בלייכרדר ויתר עשירי ישראל, שכרו אנשים למחוק את כל המצבה, כי נודעה להם מאז. אולם המקרה או

מאי־נקיון הנחילו לכל ארץ מצרים את המחלה הנוראה ותדבק בכל עברי פרעה וגם בעצמו ובשרו...

— אבל שמוע שמעתי, — אמר עוזר הרוקח — כי למען הרפא מצרעתו רחץ פרעה בדם עוללי ישראל...

— כן הוא. אולם עם קשה עורף כזה לא יאבה עוד לסלוח למלך החסד את הדבר הקטן הזה! אלפי שנים עברו ועוד חמתם חמת נחש! אלפי שנים!

— ואני, — אמר גובה המסים — חושב לפי עניות דעתי, כי היתה לפרעה הצדקה לרחוץ בדם ישראל, ואך עם מורד בכל מלכות כישראל יוכל להאשימו. הגידו לי כמה נפשות היו במצרים?

— עשרת מיליון, ששים רבוא שש אלף מאה וחמשים! — אמר המורה כרגע.

— טוב מאד. עתה הגידו לי, האם לא בחיי המלך תלויים חיי כל העם?

— בלי ספק! — ענו המסובים.

— על כן הגידו לי: תנו בכף מאזנים אחת כל נפשות עבדי פרעה ובכף השניה מאת נטפים מעוללי ישראל, הלא כחול ימים תכבד הראשונה!

— אמת וצדק, החשבון עולה יפה! — קרא פורסקא — ופרעה לא חטא, וכל המאשימו אינו אלא טועה. כי האנוס אינו בר עונשין! ובאמת, הגידו לי מה היה לו לעשות? היקח את דם עבדיו? המעט שפכו הם את דמם על מזבח ארץ מולדתם? המעט ממבחר בניהם הוציאו להורג לכבוד המלכות על כל שדה קטל?

ההתלהבות לבשה גם את עוזר הרוקח.

— ועוד זאת, ענה חלקו: ההשיבו היהודים אף אחד מאלף אלפי אלפים נטפי הדם אשר מצצו מעם הארץ?

— כל דבריכם, — אמר המורה, — אמת וצדק; אבל העקר הוא, כי אך היהודים, אשר הם היו סבת המחלה, היו מחויבים להמציא את התרופה לה!

— שפתים ישק המורה! קראו המסובים.

— אך נרפא פרעה ממחלתו, קרא לחרטומיו ואַשָׁפיו ולכל יועצי המלכות, לשית עצה להכרית את הצרעת הממארת מן הארץ.

יהלוך אם תרחצנה את הילדים בעד הבתים והון רב ממכס היהודים ?

— שגית, אדוני, מאד מאד! אי־הנקיון הוא מנהג ישראל, וכל מנהג להם תורה, ע"פ דין התלמוד מחויב כל איש ישראל לקדש את השם על כל מנהג קל שבקלים, והמנהג הזה הוא יסוד י"ל תורתם!

— ואז כבר היה התלמוד ? — שאל עוזר הרוקח.

— לא כלו אך מקצתו, שנים או שלשה הלקים, וביניהם הלכות המוסר והלכות קרוש השם;

— פי־פי־פי!

— והכל כתוב על המצבה ?

— לא, אדוני, כל זה מפורש על מצבה אחרת; אבל על הנמצאה מחרש כתוב לאמר:

„היהודים, אשר היו מאז עם בתוך עם ולקהלם שלטון גרול משלטון פרעה, הפרו את עצתו, רב הכולל מפלך גשן שלח לקרא למילדות ויאסף את כל הקהל אל בית הכנסת הגדול.

הרב עלה על מעלות הבימה ויתקע בשופר גדול ויקרא „חרם" על המילדות אם תשמענה בקול פרעה.

— אבל, — ארוננו הרב, התחננו המילדות מעזרת הנשים, הלא יקח לו פרעה את הבתים בחזרה.

אולם הרב המציא להן עצה ותחבולה:

„את הבהים למכור בעצם היום לעבדי פרעה, ואת הכסף להלות לעבדיו האחרים בנשך ותרבית".

המילדות שמעו בקול הרב, ועצת פרעה נשארה מעל...

הדלת נפתחה מן החוץ והסרסור התגנב בלאט ויעמוד תחת כסא פורסקא. אולם המסובים, אשר התלהבו מהיין והספור, לא ידעו בבואו ולא שמעו את קול פעמיו.

והמורה מוסיף ומספר:

„המצבה אומרת, כי המלחמה אשר פרצה אז בין פרעה וממשלה אחרת (ומחוק במקום שם הממשלה) עטרה לפרעה

אצבע אלהים הצילו את יתר הפליטה. ובכל זאת חבל על דאברין;
אחרי המחקר הגדול קוראים אנחנו כדברים האלה: „אז קרא פרעה למילדות העבריות ויאמר אליהן: הן מושבעות ועומדות אתן להמלכות, על כן שיתנה לבכן לאשר אצוה: בילדכן את העבריות וראיתן על האבנים, אם בת היא ותשיבוה בשלום אל חיק הורתה, ואם בן, ותשליכהו היאורה!".

הכל יודעים כי אהבת הקצור ודברי חדודם היו מנהג בני הקדם מאז, וגם פרעה לא חשב דברים כמשמעם, להטביע במים את ילדי העברים, כאשר יאמרו היהודים; כי אם לטען הרגיל גם את הגברים לרחוץ, צוה על המילדות לשפוך עליהם מים או לטביל אותם בהולדם, כאשר עשו בני־קדר לילדיהם. ועל זה יש לי אותות ומופתים נאמנים:

ראשונה: אי זה מלך שוטה יאבד מארצו את העובדים בפרך, את בוני פתום ורעמסס ואת משלמי המסים?

שנית: היהודים מודים בעצמם כי ירא היה פרעה פן יעלו היהודים מן הארץ, ואיככה יצוה להכריתם?

ושלישית: היתכן הדבר שאם יהיה בחפץ פרעה להטביע את כל היהודים יבחר לעושי דברו את היהודים בעצמם?

שלש הראיות האלה הן עמודי ברזל, אשר לא ירופפו מכל השקרים והכזבים, אשר יחפיאו הנוכלים בני ישראל על פרעה מלך החסד, וכה היו דבריו אל המילדות:

— שכרכן אתי הרבה מאד. מראש אני מצוה לבנות לכן בתים, ואם תעשו את מעשיכן באמונה ואעניקכן עשר רב ממכס היהודים.

— מלך חסד כזה לא היה עוד לעולמים! — אמר פורסקא.

— ולא יהיה עוד, — אמר גובה המסים.

— נשתה עוד הפעם לחייו! — קרא המורה.

עתה שתו ארבע כוסות, וכלן לחיי פרעה.

— ומה תדמו, אדוני היקרים, — הוסיף המורה לספר — העשו המילדות כדברי פרעה?

— בלי ספק, — אמר פורסקא — ומדוע לא? מה מהן

א.

ה„תכשיט" בא.

השמועה כי שב האפקורס, בן „הרב מטעם", עשתה לה כ‍ים, ותעף מבית לבית, מחנות לחנות, ותפול בבית המדרש, ותפיל רעש בין מנחה למעריב.

הכל יודעים את ה„תכשיט" כעוכר ישראל גמור, כאיש אשר בהפקרא ניחא ליה, ומתפלאים על הרוח אשר עבר עליו — לשוב הביתה, לדור, אם גם דירת עראי, בעיר הקטנה. רבים משערים כי דברים בגו: מי יודע, הן גם זה יתכן, כי נוסע הוא כשליח חובבי ציון, לדרוש ברבים לטובת הישוב, ולקפח פרנסת הצדיקים... ומי יודע אם לא בא הנה לפתוח בית־ספר, או „חדר מתוקן", המסוכן מבית ספר? מי יודע?...

אך בזמן שהכל רואים סכנות נפשות בהביאה הזאת, הנה יוחנן המלמד — או כאשר יקראוהו בעיר: העקש — כופר בעקר המעשה וטוען להד"ם. לפי דעתו, עורבא פרח! וה„תכשיט" שלנו, שהיה תלמידו לפנים, יושב בוַרשה, מטייל בגנים ופרדסים, רץ אחרי „כל שעשני כרצונו" וכותב קורספונדֶנציות מכל ארבע פנות העולם, — כי מי יאמר לו מה תעשה? העקש באחת: „לא בא, ובא לא יבא! אני יודע אותו, במעלליו התנכר הנער!"

ויחיאל השדכן עוין באותו הרגע את המלמד, כאלו הוא מתנקש בנפשו.

— עקש בן עקש — קרא בזעם. — אני אומר לך, כי בא, כי נכון הדבר כנכון היום.

— בין מנחה למעריב! — מפסיקו העקש.

לשטן לבלי קחת את נקמתו מהרב הנוכל ומהמילדות העבריות.
אולם לפני מותו צוה לבניו אחריו להנקם מהם „דם ואש" . . .״

— ואנחנו נקח את נקמתו! — קרא גובה המסים.

— ואנחנו יורשי פרעה! — קרא פורסקא.

— אם יורש אתה את מלך המלכים הזה! — קרא הסרסור מאחוריו — שלם לי את חובי!

אך באותו הרגע נפתחה הדלת ברעש ו„יוסיל הממזר" פרץ הביתה בקול:

— אני, אני ראיתיו!

המתוכחים והשומעים נהרו כרגע אל „יוסיל הממזר" לשמוע מה בפיו, אך מפני מרוצתו הוא שואף רוח בכבדות, וטרם ישוב אליו רוחו ויוכל לדבר כן, יש לי פנאי להבטיחכם, כי יוסיל דנן הורתו ולידתו בקדושה, אך — „חרוץ גדול" הוא. הנער הזה (להנער הזה אשה וחמש בנות) „באש לא ישרף ובמים לא יטבע!" „אש להבה הוא וגם פחז כמים!" את כל עניני הפרנסה עזב יוסיל לאשתו החנונית ויהי לרוח החיה באפני הקהל. לו עין איה, לראות את כל הנעשה בחשאי ובחדר לפנים מחדר, ואוזן כאפרכסת, לשמוע גם סוד שיח האשמורות... מלבד זאת ליוסיל פה מפיק מרגליות „לסדר את המעשה", וידים נמהרות, להיות למופתים חותכים לכל היוצא מפיו! אם יבא מגיד העירה, יוסיל הוא הראשון לבלום את פיו בתפוח נקרב; כי יתקלקל „הערוב", יוסיל יץ לבשר בחוצות, ומעמיד בשבת קודם התפלה את בעלי־הבתים עם טליתותיהם בידיהם, כפסילים אלמים ברשות הרבים; וכי יבא בוחן ובודק לתעודת המסחר, יוסיל הוא האחד היודע את ארחו ורבעו, וכבר קפץ על ראש הגג של בית הכנסת ומזהיר את העם בקריאת הגבר! ומי העמיד חופה וסדר קדושין בין שמריהו הבטלן ויחזקאל הפרוש? יוסיל!... אך הנה רוח יוסיל כבר שבה אליו; יספר הוא.

— ובכן, ראיתיו פנים אל פנים. מה שהיה כך היה. גם אני ראיתי את מיכאלקא ואמרתי אני בלבי: היתכן? תכשיט זה בא בצל קורתנו ויוסיל ממזר לא יקבל פניו?

— בתמיה! — עזרו לו מסביב.

— ואני אומר ועושה. הולך אני אל בית „האשכנזי" אך „הרב מטעם" גם הוא חכם; יוצא הוא לקראתי אל החדר הראשון, והתכשיט לפני ולפנים — בחדר השני.

— אַיי־איי! — השתוממו רבים.

— אך יוסיל הממזר לא ישוב על עקבו. העוסק במצוה אומרים לו...

— שוטה! הוא בא!

— וראיה לדבר? מי הגיד לך?

— מי הגיד לי? הלא שמעת, עקש, כי מיכאלקא הגיד לי. מיכאלקא! האתה יודע את מיכאלקא? הוא מיכאלקא, אשר הביאו בכבודו ובעצמו, רצוני לומר: בסוסיו מן התחנה, השמעת?

— ואיפה ראית את מיכאלקא? — הקשה המלמד.

— איפה, תשאל, איפה? ואיפה יכלתי לראות את מיכאלקא. אם לא אצל יחיאל המוזג? אם בעל נפש אתה, לך אל יחיאל המוזג ותראנו פנים אל פנים.

— אבל — שדכן ועד מפי עד!

— הנח לו להעקש! — פנו רבים בשאלתם אל השדכן, — ספר נא מה אמר מיכאלקא.

והשדכן מצהיל קולו בנצחון:

— ומה לי לספר לכם עוד? כבר אמרתי לכם שרש דבר. מיכאלקא נשבע לי, כי זה חמש שנים הוא נוסע פעמים בכל יום אל התחנה להביא אורחים, אך „יהודי מנוול" כזה לא הביא עוד מימיו.

והמלמד קפץ כאלו נשכו הערוד:

— שקר, שקר! הלא תלמידי הוא; אני אומר לכם, רבותי, כי הנער יפה־עינים, גם אשתי אמרה כן! עתה נגלה השקר.

— שוטה, — ענה השדכן ויירק מול המלמד, — מה שהיה עבר, ועכשיו אומר מיכאלקא כי מנוול הוא מאין כמהו! — עכו"ם גמור! הפאות גדועות עד השרש, הזקן מגולח; על ראשו — מספר מיכאלקא -- כובע גדול, שחור ומגוהץ כמנעל הנשים; מיכאלקא נשבע לי כי ירק בפניו, כאשר ירקתי אני עתה בפני העקש!

המלמד לא שת לבו לכעסו של השדכן והוא הולך לשיטתו: אם כה השתנה הנער, איך הכירו מיכאלקא? מיכאלקא ראה איזה אשכנזי וטעה בשקול הדעת!

והשדכן פוצה את פיו כמעט בגועל נפש:

— מיכאלקא טעה בשקול הדעת! שוטה, מיכאלקא לא טעה עוד מימיו, למיכאלקא טביעת עין...

הנה להגיד לכם. עתה אני רץ אל ר׳ ישראל החולה לספר לו...

— ברכו! — נשמע קול הבעל־תפלה, והמתפללים נפזרו איש למקומו, מלבד יחיאל השדכן ויוחנן המלמד, החסידים שאינם מתפללים עם הצבור, אשר נסוגו אחור אל התנור ויוסיפו לדבר.

— ומה אתה אומר עתה, עקש? — שאל השדכן.

— מה אני אומר עתה? — ענה המלמד. — עתה אומר אני, כי לו הייתי תחת ה„פאני״, לא נתתי להתכשיט לבוא העירה... אני אומר לך, כי הוא יהפוך את העיר משרש!

השדכן נאנח: — בלי ספק! רשע כזה!

— בלי ספק יקהיל קהלית, ידרוש ברבים... אך מה לעשות?

— ובצואר מי תלוי הקולר? בצואר הרב... מיום שבא הרב כסדום היינו, לעמורה דמינו: הרב האמתי ירא לפצות פה, אינו יכול למחות... בעלי הבתים איש לבצעו מקצהו...

— היודע אתה, יוחנן, — שסע השדכן את דבריו, — אתמול ראיתי חדשות בבית רפאל מקאָצק: שער בנפשך — תיבה גדולה וגבוהה כחצי קומת איש, רחבה מצד אחד וקצרה מצד השני, תיבה יפה מאד. אני שואל: מה זאת? והם אומרים לי: כלי זמר, על הכלי הזה פורטת בת ר׳ רפאל!

— ואני — אומר המלמד — הייתי שלשום בבית שמעון, מי שהיה סנדלר, ואקרא את הבן לתורה, כי מלמד אני שם להוראת שעה, ולא אבה ללכת, כי סעודת מצוה היום.

— בבית הסנדלר סעודת מצוה? סיום הש״ס?

— חט ושלום! לאחותו הבוגרת מלאו י״ח שנים ויום הלדתה היה לזבח משפחה, לחג בישראל. התבין?

אך השדכן כבר נתפש במזמות, ופתאם התעורר:

— חביבי, ר׳ יוחנן, — שאל במהירות — האני דברתי דבר או חצי דבר על בן הרב? או על אביו?

— אתה? כמדומה לי שקראת להבן רשע...

— שקר, שקר! — מכחיש השדכן.

— עתה אני זוכר היטב. גם „בליעל״ אמרת!

— גמור, — מסייע המלמד.

ואני גמרתי בלבי לדבר עם „האשכנזי", עד אור הבוקר; לדבר, להתל ולְתגר בו, בשעת הרחק, לקללו ולמרוט את זקנו, עד שיבא המנוול לישע אביו!

— במים לא ישרף! — שגה אחד העומדים בחפזו.

— באש לא יטבע! — נרדף אחריו השני.

— בין כך וכך, והוא שואל אותי בענוה: מה חפצך רבי יוסיל; ה„ימח שמו" מדבר אלי רכות! אליבא דכולי עלמא אני „יוסיל ממזר" והוא קורא רבי יוסיל! על דאטפת אטפוך; אני אקרָא לך: רבי! והנני עונה לו בתמימות: באתי אליך לבקש ממך פתקא. „איזו פתקא?"— בשביל ילד. „למענך, ר׳ יוסיל?" שאל בצחק חן; — למעני, עניתי בגאון, מסתמא למעני! „מז״ט ר׳ יוסיל!" והוא שולח יד, אני אינני מקבל את היד הפשוטה ועונה בקרת רוח: עוד חזון למועד, אשתי לא ילדה עוד. „ולמה לך פתקא?" השתומם השוטה הזקן. „אבל כרסה בין שניה!" עניתי. רואה הזקן אשמאי, שאני משַׂטה בו, והוא מעמיד את הפרצוף ושואל בצחוק גם הוא: ומה כל החרדה? — „מה החרדה?", עניתיו ודמי מתחיל לרתוח — התדמה בנפשך, כי גם אני „רב..." ולחמי נתן ומימי נאמנים? כי גם אני גוזז את הנולדים, הנשואים והנפטרים לשובע נפשי? עלי לעבוד בזעת אפי על פת לחם. — פניו, אני אומר לכם, משתנים ככרום, ואני מדבר: כן, „רבי", עלי לנסוע אל האציל לקנות יער למקנה... עלי להתמהמה שם ימים או עשור, וחפץ אני להשאיר את הפתקא ביד אשתי תחיה... והוא מתאפק בכל מאמצי כח ומנסה עוד הפעם לצחוק: „אבל, ר׳ יוסיל, אמר, הלא בן תורה אתה, איך אתן לך פתקא וספק ספקא הוא". — איזה ספק ספקא? — „ראשונה — אמר — שמא לא תלד!" — הצחוק תעשה לי? — התמרמרתי — הלא אמרתי לך, כי ערמת חטים בין שניה. — „שנית, אם תלד, שמא תלד רוח..." פה לא התאפקתי אני. היכי דמי? הזקן המנוול הזה אומר, כי אשתי תלד רוח! „יכנס רוח באבי אביך!" אמרתי לו וגם הרימותי את ידי, אך באותו הרגע נפתחה הדלת והמנוול נראה בפתח. תאותי נהיתה, וארוץ

בתוך, בעל העינים העמוקות והשחורות והלחות תמיד, בעל פני הסיד ורוח היגון השפוכה עליהם, הוא מיכאל המשורר, השר על כל ארבע עתות השנה ועל ישראל וגאולתו. השלישי, הדומה לחמור באזניו, לנשר בחטמו, לצבאות השדה בעיניו, הרצות רצוא ושוב, ולרחים של רוח בידיו המהירות — הוא גבריאל „שאינו יודע לשאול" הנקרא כן בלשון „סגי־נהור", על פי כשרונו הטוב עליו לגבב שאלות על שאלות, וביחוד על דבר החנוך הפרוע לשמצה בישראל.

עקר שכחתי: שמואל הצהוב מתעתד להיות מספר בישראל.

שלשת הרעים נקבצו, ומחכים המה עוד להרביעי, הוא אהרן בן שמעון, מי שהיה סנדלר.

לו היה גם אהרן בתוכם, כי אז ראינו בפעם אחת את ארבעת האופנים אשר לעגלת ההשכלה בעיר התהו. מאליו מובן, שכלם משכילים הם בסתר, כלומר: אחרי חצות לילה בימות הגשמים — בבית המדרש, ובערבי ימות החמה — תחת כפות הרקיע, בזמן שהאד עולה מן האחו הלח, מגיח לכסות את העיר המפוזרת על יד היער...

והיער הומה ומתלחש מרחוק בכובד־ראש, כאלו גם הוא מתיר שאלות רמות ונשגבות... בין עציו הסבוכים ישטוף הנהר הזך, אשר מימיו מפכים בנחת ובדממה, ובמרום ינועו לאט לאט ערפלי כסף ושפת אלמוגים להם מסביב והם מדדים אחרי השמש הימה... וגם השמש לא תשית לב למשכילים ולא תתבונן בם. עושה היא את דרכה בנחת, טובלת בשפריר הארגמן ושופכת פלגי ירקרק חרוץ על ההר ועל עדר הצאן אשר במורד ההר. ורוח צח, רוח הערב, משתעשע את לחש היער והמית המים המפכים, את קול החליל אשר בפי הרועה, את צלצלי הפעמונים על צוארי העדר, ואת השאלות החמורות, אשר יאמרו המשכילים להציע לפני בן הרב, הבא מורשה, ועושה מכלם המולה אחת דקה ונעימה.

כבר גמרו אמר ללכת ולקבל פניו, ולו גם תהפך העיר כלה לתהו ובהו... אך מדוע לא בא אהרן?

— לא עמד בדבורו מעולם! — קרא הצהוב.

— גם בליעל? — שנה השדכן בפחד.

— וגם „רועה בקר"!

— רועה בקר??! אוי לי, אוי לי! חברי ר' יוחנן, השבע נא לי, כי לא תגלה לאיש את אשר דברתי!

— מרוע? מה זה היה לך?... שדוך מצאת בשבילו?

— כן, כן! — הנני מודה לך!

— מהר, מהר מעשיך. בער את הגלל מן העיר.

— לא אוכל, ר' יוחנן! לא אוכל! אצבע אלהים היא. תמול התאוננה אשת רפאל באזני, כי בעיר אין משכיל בשביל בתה. היום בבקר קללתני אשתי קללה נמרצת, על אשר לא אמציא טרף לביתי, ועתה בערב בא העירה משכיל!

ויוחנן התעורר בחמה שפוכה:

— מה אתה דובר? חפץ אתה להשאיר פה את החמץ?

— מה אעשה לך? יוחנן חביבי, אצבע אלהים היא! חג הפסח ממשמש ובא... היהודי צריך לפרנסה... השגחה פרטית!

— היהודי צריך פרנסה... אמת, אמת, — הגה העקש נכאים גם הוא — ואחרי רגע הוסיף:

— יהי כן, אני לא אגלה את הסוד, אך כמה תתן לי אחוז למאה? הלא בן בית אני שם...

ב.

והמשכילים יזהירו...

ערב.

על החול אשר על שפת הנהר משתטחים שלשת נערים.

אני מספר פשוט ואינני מכסה מכם דבר, ועל כן אגיד לכם מראש, כי הקטן שבהם הוא שמואל הצהוב בעל שערות הזהב והעור הדק, המלא רגש וכתמי חכמה. הארוך והדל, השוכב

והכלכלה עולה על כל השאלות...

— אבל, אהרן יבוא! — מנסה ה„שאינו יודע לשאול" להרגיע את הרעבתן.

— ואני אינני מאמין, — אמר הצהוב — וגם זאת אגיד לכם: אם יעלה בגורל אהרן לשאת ראשונה אשה, לא יעמוד בדבורו, לא יקים את השבועה אשר נשבענו כלנו! ואחת משתי אלה, או כי ימאן ויברח, או ישמע בקול הוריו, יקח אשה, אך את הנדה לא יתן לטובת הכלל! הן רואים אתם!...

— אבל אנחנו שומעים, — ענו רעיו. ובאמת הגיעו לאזנם פעמי איש, ואהרן מדלג על גבנוני האחו, ובן רגע עמד לפניהם.

— לחם וגבינה! — קרא הצהוב.

— לא הבאתי, — ענה אהרן. — בעיר אתן לך איזה אגורות. ואני חדשות ונצורות הבאתי, חדשות נוראות.

— מה היה? מה היה? ספר נא!

— יחיאל השדכן מדבר נכבדות בין בת רפאל מקאָצק ובין הרב!

— האמנם?

— חי נפשי! אמי ספרה לי!

ג.

מצא מין את מינו.

במגדל העיר — מורה שעות. והשעון מטיליו — אבני השדה, גידיו — חבלי עגלה וגרמיו — ברזל ונחשת.

אך עצל הוא הענק, וכפעם בפעם יחלש ויתנהל בכבדות, פתאום ונחבא קולו, ועמד...

אחד הוא מגדל־השעון בעיר, ואחד גלמור הוא נחום השוען, רופאו היודע לבלבל מחלתו, להעלות לו כפעם בפעם ארוכה ולנחותו בדרך ישרה. נחום הוא כבן שבעים שנה וכבר

— בלי ספק לא יכל, — המליץ בעדו המשורר — ולמה תפריע?

— למה תפריע! לו היית רעב כמוני. מן הבקר לא בא כל מאכל אל פי, והוא אמר להביא לחם וגבינה...

— רעבתן! — קרא ה„שאינו יודע לשאול", והמשורר אמר:

— בצלחתי בימיני כרוכים בניר זרעוני תפוח, אשר אספתי ביום השבת, שלח ידך ומצאת.

הצהוב שומע לעצתו, וה„שאינו יודע לשאול" הולך ומונה שאלות משאלות שונות עד בואו אל השאלה העשירית:

שאלת המתאוננים בארגנטינה.

— הבל הבלים! — קרא המשורר. — אין לנו חלק ונחלה בארגטינא! האם לא קרא הברון הירש את מאמר „בן פלדו", אשר הוכיח מראש, כי הישוב בארגטינא לא יקום ולא יהיה?!

— אבל הברון כבר קנה אז את האדמה!

— אם כן, — אמר המשורר — הוא הניח את מעותיו על קרן הצבי! מדוע הוא דן יחידי? מדוע לא שאל את פי הספרות?

— אבל, איך שיהיה — אמר הצהוב אחרי אכלו את הזרעונים — הלא שם יושבים אחינו ועלינו להושיע להם.

— בזאת צדקת, — ענה המשורר.

— אחרי כן שאלת הספרות, רצוני לומר: שאלות הטבע והדמיון, כי אם רענו הצהוב נוטה אחרי הדמיון ונותן גט פטורין להטבע, עלינו לשמוע עוד, מה יאמרו בוַרשה!

— יהי כן, — אמר הצהוב — אני לא אסור מדרכי, גם אם יבואו כל מלכי מזרח ומערב לעמוד לשטן לי, אבל — נעים יהיה לי לשמוע גם מפיו, כי הדמיון נאה הוא ונעלה מהטבע.

— בשיר — אמר המשורר — אך לא בפרוזה.

— ואני אומר בפרוזה לא כל שכן... כי בשיר יוכל הצלצול למלאות חסרון הדמיון, ואני, אם לא ארכב על הכרוב לא אעוף, ואם לא אעוף אפול ארצה! אולם כלו נא את שאלותיכם. אהרן לא יבוא, ואני רעב מאד; הזרעונים היו אך כשמן למדורה. ירא אני מאד פן יעלה גם על לבבי דבר בליעל, כי שאלת המחיה

ותנועותיו נמהרות ונחפזות, אך בעד עיניו נשקפת נפש עגומה ועיפה. ובכל זאת עוד יש רשפי אש בתוך גלי האפר, ויש אשר תתלקחנה העינים, ומבעד שפתים דולקות זורם נהר די־נור, אך פתאום ותכבה האש — תכהינה העינים, תחורנה השפתים, יהזקן כמו יתכוץ ויקטן עוד יותר.

ולהגלמוד הזה במקום שעון — עקד ספרים קטן משנות הששים; בו מקור חייו.

פעם אחת התעוררה העיר הישנה מתרדמתה, והבטלנים והחנונים והנשים והנערים הראו זה לזה באצבע על המעקה, המקפת את השעון באמצע המגדל, — שם נראו הרב והשוען יחדו.

אחרי כן נראו ברדתם יחד מן המעלות. על המדרגה התחתונה התפרדו בתקיעת כפים, ותהי לחידה לענות בה.

והפליאה עלתה עד מרום קצה, כאשר נודע אחרי כן בעיר כי השוען, בלכתו יום יום לבקר את החולה במגדל, יסור מדי עברו אל בית הרב לשאול בשלומו.

אומרים אמור כי אך לעתים רחוקות עובר הוא את מפתן הב"ת. על פי הרוב יתיצב בפתח, יברך את הרב ב„צפרא טבא", ישמע מענה: ל„שנה טובה" ויפנה את שכמו לשוב על עקביו.

והחכמים בעיר חשבו כי עלתה בידם לפתור את החידה, באמרם: לא לחנם הלך הפרא־אדם אל האפקורוס — מצא מין את מינו!

ד.

כן צריך להיות.

בן הרב... למרות עדות מלמדו מלפנים, איננו יפה־עינים, כי עיניו כהות ועיפות; בן עשרים וארבע הוא, וכבר נס

שיבה זרקה בו; ובכל זאת קומתו זקופה, ובהתנשא גבות עיניו הארוכות, יאיר את פניו אור קפאון, אור השקט ובטחה. ונפש נחום דבקה בשעון; הוא אומר: אני והוא נעמוד יום אחד מלכת, — ודבריו יש להם יסוד; בלי נחום יעמוד השעון, ואם יעמוד השעון ינתק החוט האחד המקשר את נחום אל החיים, כי מי לו פה? ומה לו פה?

זה עשר שנים בא בגפו העירה, ובגפו הוא חי עד היום הזה. בימים הראשונים סבוהו בשאלות משאלות שונות: „מאין היהודי?", „איה אשתך, רבי קרוב?", „מה מעשיך?" וכו' וכו' והוא היה משיב שאלה אחרת: היש לך מורה שעות לתקן? ואם אין, ויפנה שכמו וילך לו.

ויהיו כל דבריו מעטים מאד. מוקיר הוא את רגליו ממעונות בעלי הבתים; איננו הולך לקבל עבודה. וכי יבא איש אליו, והראה לו שעון מקולקל, והתבונן בו, וקצב מראש את שכרו, מבלי עשות הנחה אף פרוטה אחת מאשר הגיד. ואת עבודתו בהקפה לא יתן, ואם יחרפנו על זאת אחד הגבירים, אשר הוציא את הכלי המתוקן מידו, לא ישעה אליו, כי אם יעשה את עבודתו, וככלות הגביר את גדופיו, יענהו במנוחה: כל זה אינו לא כסף ולא שוה כסף.

בראשית בואו העירה היה למשל ולשנינה. הנשים יָראו את „עינו הרעה", כי „על כן — אמרו — גבותיו ארוכות, למען יסתיר את עינו הרעה".

בעלי המלאכה התקצפו על גאותו, כי לא בא בקהלם. המתפללים בבית המדרש התבוננו בו בבוז ובלעג. הן לא חיט הוא ולא רצען, ובכל זאת ממהר הוא לצאת מבית המדרש אחרי התפלה, בלי פתוח גם „עין יעקב". ובעלי הבתים אמרו עליו: פרא אדם!

ואולם במשך הימים הסכינו אליו, אל שתיקתו ואל תנועותיו המתונות, וישכחוהו.

טרם בא בן הרב מטעם... היה גם אביו גלמוד ונעזב בעיר. אשתו מתה עליו זה כבר ועד היום הזה שפוכה עליו תוגת אבלים. קטן קומה הוא ורזה, איש נוח להתפעל,

קלה, אשר הוכנה מאתמול גם היא.

דממה קצרה. ובן הרב לוקח את הספר המונח על השלחן: שירי שילר.

— ואת, שרתי, אוהבת את שילר?

— אם אני אוהבת? — השיבה באנחה כבדה. — אם אני אוהבת! ואת מי אהב פה? הלא שילר הוא כל נחמתי בחיי, הענג האחד, היחיד והמיוחד...

„קולה בקול צפור, ומדברה נאוה... לולא קריצת העינים..." חושב בן הרב.

— אני אוהבת אותו מאד, מאד! — כלתה בת רפאל דבריה, ותט את ראשה אחורנית מעט ותקרוץ את עיניה אל הקורה.

„עתה קריצת עינים בשעתה, — חושב בן הרב, — אך מדוע אמה גסה ושמנה והיא גל של עצמות?".

ואחורי הדלת מתקצף רפאל:

— את מי היא אוהבת, הארורה? את מי היא אוהבת?... מי הוא שילר?

ואשתו, המחזקת בכל עז בכנף בגדו, והמנשמת בכבדות מהתרגשות ומפחד, עונה לו להרגיעו:

— שוטה, שילר ספר הוא ולא אדם. הספר המונח על שלחנה הוא שילר...

— ולמה היא מדברת הבלים? — משתומם רפאל.

— דום, שוטה, כן צריך להיות! הלא אני הייתי בלבוב ולא אתה!

— ואני מתפלא מאד — אומר בן הרב בקול — איך תוכלי את, שרתי, את, עלמה משכילה באמת —

אודם צח כסה את פני העלמה:

— אבל, אדוני...

— לא, שרתי, אני שפת חנף שנאתי... איך תוכלי את לשבת פה בעולם הפראים והחשוכים...

ומאחורי הדלת מתקצף רפאל:

— מה הוא אומר, הכלב? — ואשתו עונה:

ליח־עלומים מלחייו, וקרחה קטנה בראשו. אבל גם מנוול איננו, כאשר בדה מיכאלקא מלבו, או השדכן אז בבית המדרש בשמו. אולי עיניו עיפות וכהות מרוב עבודה, ומצחו מסיג את גבול קדקדו מרוב מחשבה במוח, — מי יודע? אבל, בבואו לבוש מדים וצוארון לבן, להראות ולראות את פני בת רפאל מקאָצק, היה הדור בלבושו זכֵן היה גם בעיניה...

והראיון היה ערוך כמול שלשום לכל פרטיו ודקדוקיו ע"י הבת המשכלת, מאושר ומקובל ע"י אמה, אשר היתה בחלותה את עיניה יחד עם בתה מעבר לגבול, בלבוב, וראתה שם גם נאמנים, גם שרי צבא יהודים; ויתקים במלואו עד תמו על ידי רפאל, הרואה כי אם לב הותל הטהו ללמד את בתו השכלה, עליו לשתות ולמצות את הכוס עם שמריה, להציג את „הסופר המהולל" לפני „אשתו האהובה מרת..." „לפני בתו המשכלת מרת..." ולשבת איזה רגעים ולשוחח בדעת צלולה ורחבה ואחרי כן — לצאת אחרי אשתו, בתתה אות, אל החדר השני ולעזוב את בני הנעורים לנפשם, לשוחח כאות נפשם. השדכן לא יראה ולא ימצא, אבל הוא עושה את מעשהו כאלו כפאו שד ומוחה בכל רגע ורגע את זעת אפו במטפחה ארומה, אשר נאסרה לבוא בקהל יחד עם השדכן. רעד עפעפיו יענה, כי לבבו איננו שוקט ושאנן, וברגע האחרון החל רוח מרד כנגד „שלחן ערוך ההשכלה" לפעמו, וכצאתו אחרי אשתו אל החדר השני לא סגר בעדו את הדלת כלה... ויט אזן קשבת אל הסדק הנשאר, ואשתו עומדת מאחוריו ואוחזת בכנף בגדו מיראה פן יפרוץ החדרה ו„יקלקל את כל העסק".

ולבן הרב היה די בהרף עין אחת, להוציא את משפטו בלבו על המיועדת להיות כלתו:

„שמלתה עליה כשק; עיניה יפות גדולות ושחורות אבל היא קורצת אותן בלי טעם נכון... חטמה אינו ארוך יותר מדי. ובכן אם ששת אלפים שקל..."

ובקול נעים אמר:

— השמים קודרים מעט.

— קודרים, — ענתה בת רפאל בשפה רפה ובאנחת

— למה דברתי? — עונה בן הרב בצחוק חן. — הטרם ידעת אדוני. כך הוא ראיון... הלא כן צריך להיות...

ברגע ההיא אספה אשת רפאל שארית כחה ותמשוך את רפאל אחורנית, והוא קורא:

— דבר, דבר, אך דע לך כי אני שומע!

בן הרב שב מצחק אל העלמה והיא עומדת על יד החלון כנציב שיש בלי נוע, חורת פנים, ובעיניה ברק... בגד בוגדים בגדו בה! בגד נורא! הראיון כלה, אינו שוה ולא כלום!

אך ברגע ההיא מצאה חן בעיניו מאד. שטף דם חם מלא פתאם את לבבו והוא מכה בכח, בכח... ויגש אליה ויאחז בשתי ידיה.

— סלחי להם, שרתי, — אמר בקול רועד מרחמים גדולים, — סלחי להם למעני ולמען... ולמען אהבתי אליך...

ונציב השיש רעד. וחכליל צח ובהיר מופיע לאט לאט על לחייה; עפעפיה רועדים ובריסי עיניה נתלו שתי דמעות — שתי פנינים.

— שרתי! — קורא בן הרב ברעד ורגש, — שרתי... הרשיני נא, לאות כי מצאתי חן בעיניך, למחות את דמעתך היקרה מעיניך יונים... הגמיאיני נא את דמעתך, כי חם לבי בקרבי, שם אש אוכלת...

ולאט לאט תט הנערה את ראשה אל שכמו...

הדלת נפתחה עוד הפעם, החדרה פרץ רפאל, ואשתו האוחזת עוד בכנף בגדו נמשכת אחריו.

— מזל טוב, מזל טוב! — הרעים רפאל בקול אדיר.

— פרא... פרא אדם! -- קוראה אשתו בתמהון ובזעם. והוא עונה באמץ לב:

— דומי, שוטיה, אני אומר: כן צריך להיות!

— פרא אדם, כן צריך להיות! הלא אמרתי לך, כי כן צריך להיות!

ובן הרב מביט סביביו ומוסיף להתפלא:

— שילר וכלי־עץ לבנים! שילר ורצפה לא מגוהצה! שילר — הוסיף בפנותו אל העלמה — ועיר קטנה ככף איש, ובתים בקליפת האגוזים —

— ואני — ענתה הנערה באנחה — בליתי פה עשרים ימי חיי! עשרים שנה! ולו אך היתה לי רעיה, ידידה, לב מרגיש כמוני — — הלא כה, אדמה, דברי שילר, די לשני אוהבים במלון־רועים אחד...

— במלון רועים, — ענה בן הרב — כן, אבל לא עיר חשוכה ומי מדמנה! שילר מדבר במלון רועים ... אהל נטוי ... יער... אחו ... עדר על האחו ... נחל ... גן ...

— אבל אתה, אדוני, משורר... — קראה העלמה בשמחה.

— לא, שרתי, — ענה בן־הרב בחן וענוה — אם היתה שירה בפי, הלא את היית למקור שירתי! כי בעיניך אמנם שירה... שירה נשגבה...

וינשא על גל מדברותיו ויוסף:

— ואני מתאר לי אותך שם, שם בעולם הגדול, שם בוַרשה...

חזה הנערה מתנשא מענג וגיל — אך פתאם והדלת נפתחה ברעש, ורפאל הופיע על המפתן. על פניו חמה שפוכה, עיניו גחלים לוחשות.

— אדוני, הצעיר לימים! — קרא ולא קולו.

בן הרב קם ממושבו בנחת ויגש אל רפאל.

— אדוני הצעיר לימים, — הוסיף רפאל, — אני מראש אמרתי אל השדכן, לא בסתר דברתי... מראש, כי את בתי לוַרשה לא אתן. ששת אלפים כאשר חפצת, גזלן, אני נותן, את כתנתי מעל עורי אתן, אך את בתי לוַרשה לא אתן... לא!

— אבל, ארוני, — עונה בן הרב בלחש, — אני שומע! מכל המדובר לא אפיל צרור ארצה.

— ולמה דברת?

דבר, מעשה שהיה, ואז נשאל שנינו יחדיו... אך שב נא, ואל תפריעני.

הרב שמע בקולו וישב, והשוען החל לספר.

— לי היה מכר, והאיש בעל מלאכה, עושה... אך מה בצע, אם נדע אם הוא עושה בעץ, באבן או בעור? האיש ההוא היה איש משכיל ויודע ספר, וגם נהנה מיגיע כפו, ויחי. חיי נחת וקורת רוח... וירא חיים טובים הוא ואשתו האהובה, אשר דבקה נפשו בה, ושלשת ילדיו הקטנים, ופועליו, וגם האביון לא שב ריקם מפתח ביתו... פתאם נהפך הגלגל. האשה האהובה מתה... והילדים נשארו יתומים, ולא יכל אביהם לטרוף נפשו בכפו, אף כי היו לו החיים לזרא, לצנינים... אחרי כן חלה הבן הצעיר במחלת האסכרה — ויחנק, וימת... ותדבק המחלה בבכור, ונאסף גם הוא, ונשארה אך הילדה הקטנה, ותיף, ותפליא עין רואיה, ותמצא חן וחסד בעיני כל ותהי לאביה לכום תנחומים...

בענינים הרעים, במות אשתו וילדיו השנים, אבד האיש את מעט רכושו, פועליו עזבוהו ונשאר לבדו לעשות את מלאכתו, אך הוא לא התעצב אל לבו, בזעת אפו הביא לחמו ולחם בתו הקטנה... והילדה גדלה, וככל אשר תגדל כן תיף, כן תחכם, כן יערב קולה כקול העוגב, כן תאורנה עיניה ככוכבי הנשף, כן יתפתחו לחיי השושנים באור הצפירה... אלפי פעמים ביום יסב אביה את עינו ממלאכתו להתבונן אליה, ובאשמורות לילה ישב על ערשה, לשאוף את נשמת אפה אל קרבו...

ותגדל הנערה עוד, ויחשך האב אוכל מפיו לשלוח אותה אל בית הספר, ללמדנה לפרוט ולנגן, וכה עברו ימים רבים, ימים טובים, ימי שלוה והשקט ושמחת עונג, עד... עד אשר נשבר הכד.

הרב העיף את עינו אל המספר ויתר אחורנית. פני השוען נהפכו לירקון ובעיניו ברק מוזר.

— גם היא מתה? — שאל הרב בקול פחדים.

— לא — ענה השוען בלעג מר. — היא חיה עודנה, אך

ה.

מי האשם?...

השוען עושה את מלאכתו על יד החלון, והרב הולך הנה והנה בחדר ומתאונן באזניו על מר גורלו. פניו דלים ורעים וקולו כקול ילד בוכה; לרגעים יחבא מעוצר יגון ולרגעים יצא מגרונו כשריקת זעם.

— היודע אתה — פנה אל השוען באחזו בכתפיו — למה הילד בא?... הוא בא לגנבות ממני ירושת אמו. על מחלתה ורגעיה ודבריה האחרונים לא שאל, אבל חקר ודרש היטב על דבר כל שמלה וכל מטפחת ומנעלים... את המשכילים, כאשר באו לערוך לפניו את שאלותיהם, ענה באחת: הכל הבל, ויבקש מהם להגיד לו, אם יש עלמות יפות בעיר.

— הוא יודע טוב ורע! — נחש השוען.

— וגם הראה להם שיר אחד בעל שלשה שמות: „חבת ציון", „קרית משה" וגם „אל אהובתי", תוך השיר רצוף אהבה ותהלה, ויספר להם כי העתקה אחת בשם „חבת ציון" שלח אל הנדיב הידוע, העתקה השניה בשם „אל אהובתי" לאיזו עלמה ליום הולדתה... השמעת?

— אינני חרש...

— כאשר שאלתיו, אם מצאה בת רפאל חן בעיניו, הושיט לי שש אצבעותיו, לאמר: ששת אלפים!... וכאשר אמרתי לו, כי הכסף הוא נשך ומרבית, ענני: טוב מאד, לא יהא חוטא נשכר!

הרב עמד עוד הפעם על יד השוען ויאחז בכתפו וישאל:

— הגד לי... מי האשם?...

והשוען הניח מידו את המקבת, ויסר מעיניו את הזכוכית המגדלת, ויאמר:

— חכה נא ואחר תשאל. גם אני חפץ לספר לך איזה

ספר שני

אביה לא ידע גם איפה היא... אביה עזב את מקום מגוריו וילך לנוע...

— אמלל אתה, אמלל! — קרא הרב ברחמים. אך בעד החלון פרץ פתאום החדרה קול רעש מן החוץ, וההמולה בלולה מפעמי אנשים רצים, שואלים וממללים, צועקים ומקללים.

— שרפה, — קרא הרב בחרדה, ויט את ראשו בעד החלון החוצה.

כאשר השיב את ראשו החדרה, כבר שב השוען לאיתנו. האש הזרה נדעכה בעיניו, וכבר הצליח בידו להעמיד את פניו כשקט ושאנן תמיד.

— השמעת? את בן ירוחם המלמד הובילו אל בית הסהר... אמר הרב.

— שמעתי — ענה השוען, — וגם יודע אני אותו, הלא שכן קרוב הוא לי... בלי תפונה גם ירוחם עומד עתה ושואל: מי האשם?...

— ומי האשם? שאל הרב.

— אנחנו, — ענה השוען, — אנחנו, אשר בנינו מגדלים פורחים באויר בלי אשיות ויסודות... אתה ואני היינו מפטמים את בנינו בהשכלה ובמדעים, עוד גלילות הארץ, עוד ידיעת הטבע, עוד מנגינות... והוא, אשר חפץ שיהיה בנו ללמדן מופלג בישראל, היה מפטם אותו במהר"ם, מהרש"א, „אורים ותומים"... אך את הלב, את המוסר, את אשיות האדם, — שכחנו כלנו; לו שמנו לבנו אל מוסר בני הנעורים, כי עתה היה בן ר' ירוחם לגדול בישראל, אשר לא ידע צורת מטבע, בתי — היתה לבת אוהבת, לאשה צנועה ולאם טובה ומשכלת, ובנך למשכיל ולסופר עובד עבודת הצבור באמונה. אך יען אשר בנינו על החול, צרר הרוח את מגדל תקותנו בכנפיו... לבתי היה היופי והחן למוקש, בנך עשה מהשכלתו דקר לחפור בו תולעים, ובן ירוחם השתמש בפלפולו החד לרמות את הבריות... כן, אנחנו האשמים.

יוסי ה„ישיבה-בחור"

תכן הספר השני:

ספר שני:

א.

עיר ובלהות.

— היא הולכת, הולכת וקרבה! בהכפרים מסביב — סכנות נפשות! רבונו של עולם! מה נעשה?

כל איש ישמור פיו ולשונו מלהזכיר את שם המגפה. אך הפחד גדול מאד...

בכל יום ויום ידיעות ושמועות רעות. מאפּטה מודיעים, כי שם נפל בחוץ נושא־מים ולא קם עוד. באוסטרוב נחנטו שני יהודים... בברַטקיב יושב דוקטור שבא מורַשה, ותלמיד האוניבר־סיטה עוזר על ידו. רַחליב סגורה ומסוגרת, אין יוצא ואין בא,

חבל קוזַקים הביא את רַדום במצור, ובצויזמיר העיר, השם ישמרנו, נופלים בני אדם ומתים כזבובים.

המסחר יורד, ויראת שמים תתרומם... סוחרי־תבואות יושבים תחתיהם מיראה לצאת משער העיר. להסרסורים נקיון שנים. הבתים מתרוקנים. בכל ערבי שבתות נושאים איזה כלי או חפץ אל המלוה בעבוט...

גם בתי הממסך אבלו, נפלו... איזה בעל מלאכה או גם בעל בית יבא לפעמים וישתה כוס או שתים לפכח את הצער והפחד, אך מזה לא תהיה לבעליהם הרוחה, ואכר מן הכפר חזון נפרץ מאד בעיר.

תחת זאת הסירה אשת הרופא מעל ראשה את הפאה הנכריה, ותלבש תחתה „האַר באנד" פשוט, כאשר תשאינה כל הנשים הכשרות... איזה משכיל מסתתר התודה בגלוי וישרוף בפומבי את „אהבת ציון" ויתחיל לומר „תהלים" בכל יום... שפחת הבלן

ורעות מן המגפה הן הדֶזינפֶקציה, האיזולַציה, והשם ישמרנו— החניטה! לא לעולם יחיה איש, ואף פעם אחת ימות... והחיים והמות ביד מי הם? ביד בעל הרחמים, ובעל הרחמים הוא שומע תפלה וזעקה, וגם צדקה תציל ממות... אבל השאר הוא ביד אומות העולם; את מוח העצמות ימוצו, הב, הב, — הוצאות ושפיכות דמים...

ועוד יחנטו את המתים...

לוקחים את המת, קורעים אותו כדג, טובלים בזפת וקוברים בלי תכריכים...

ובבתי החולים, כידוע לכל, ממיתים את החולים בסמים... ומה לכם עוד, אם נתכה חמתם גם על כרים וכסתות, ששורפים אותם באש...

לפעמים מביאים את העיר במצור... ימותו יושביה ברעב, או יאכלו איש את בשר רעהו... ולמה אנחנו מחשים? העוד לא כלו כל הקצין? הנתן להאויב לבא במחננו?

היה לא תהיה!

הנרות להדלקה בשבת נכונים כל ימי השבוע, יבא ליל חשך ואבני הריחַים של וַסיל אינן... גם יתומים נשיא...

והפחד בכל זאת הולך הלך וגדול... קוה קוינו כי יחד עם החום יעבור זעם, אך כבר עבר קיץ, באו גם הימים הנוראים, גם ימי חג הסוכות אינן... מקור תרחפנה עצמות, והמגפה הולכת וקרבה... רבונו של עולם!

ב.

שנים שאינם מפחדים.

ובכל זאת ישנם שני בני אדם בעיר, שאינם מתיראים מפני המגפה, ולא זאת בלבד: הם מיחלים לה! הלא הם: הדוקטור

באה פתאם אל הרב לקחת מוסר על עונה הרב, ותודה כי בערבי שבתות היתה מציצה בעד החרכים אל הרוחצים... איזה צעיר לימים (את שמו לא אזכיר לדראון) יושב בתענית זה חדש ימים, ועודנו חושב להיות לפרוש... מי יודע איזה חטא נמצא אתו!

ישנם בעת חייטים המשיבים את ה„יתור”, קצבים בלי אבן ואבן ועם עודף גדול... אחד הוא ירוחם החלפן, אשר לא זע עוד, ואיננו לוקח פחות מעשרה למאה לחדש מכל הלואה בעבוט, אבל הלא לבו לב אבן, כידוע!

והפנים ירוקים ולבנים, והשפתים נצרבות, והעינים עגולות ומלאות פחד, וכל ראש כפוף. בחוצות דממה: פה ושם חבורות קטנות, אנשים לחוד ונשים לחוד, עומדים ומתלחשים בלי לחש, מנענעים בראשיהם ובידיהם ובכתפיהם, והעינים נטויות השמימה, אולי ירחם!...

גם בבתי התפלה בין מנחה למעריב שוררת דומיה, אך עזרת הנשים מלאה פה אל פה, וכפעם בפעם יתפרץ מבעד החלונות יליל משבר־צעקה, לחרדת הגברים ולסמר שערות בשרם... ובכל ערב — „כל נדרי”, רוחצים בנחלי דמעה.

מה לעשות? היש עצה ותחבולה?

בוַרשה, מספרים, פתחו בתי חמין לעניי עם, גם מזונות פוסקין להם בזול, מחלקים גחלים להסקה, מלבושים — הכל בעצת אלה הידועים... הכל ללכת בחקותיהם, ולכל היותר למצא חן בעיני הרשות... פה ישנן צדקות אחרות: „מאיר בעל הנס” „יהודים טובים”... ישנן גם סגולות נפלאות. במוצאי שבת מציגים בחלונות נרות להדלקה לשבת הבאה... לוַסיל בית־טחנה סמוך להעיר; כבר נמנו וגמרו לגנוב בלילה את אבני הריחים ולקברן בבית הקברות... גם יתום ויתומה נכונים להנשא זה לזה... ומלבד זאת כמה בתי כנסיות ליללה וזעקה, וכמה קברים למרידה!

ובכל זאת יאנק הלב... הלא הסגולות מאז ומקדם הנה, ובכל זאת הכל זוכרים את המגפה הראשונה בשנת תק״ץ... כל הרחוב עלה רשאים ואף מסלה אחת נותרה, אשר דרכו עליה רגלי הנושאים...

לא יוכל עוד עמוד וישנה את דרכו לטוב. לאט לאט החל להודות — לראשונה בחשאי, בלשון מגומגמת, ואח״כ בקול רם ובפומבי —. כי הקיבה אמנם צריכה לנקיון כפעם בפעם, שהדם הסוער בהגוף צריך להקזה לעתים תכופות, ועוד ועוד... אך כל זה לא היה לו לעזר ולהועיל: ראשונה לא היו יודעים אם הוא מודה על האמת או משטה ומונה את הבריות; שנית אם הוא מודה לדברי „הרופא״, אם „הרופא״ הצדיק, למה לנו דוקטור?

ממרחק בא עזר ס. בתור ירושה (חזון נפרץ הוא בין „הגוים״ לקבל ירושה אחרי מות דודים ודודות ערירים) וישב עוד חצי שנה לבטלה. אז, כאשר כלתה עוד הפעם הפרוטה מן הכיס, מצא לו ס. עצה אחרת.

לפתע פתאם היה לאנטיסמיט, לאנטיסמיט נלהב. את יושבי העיר היהודים לא הכיר, את בעלי הבתים לא ידע; לפעמים בפגשו באחד מבני־שם נרתע לאחוריו וירק לפניו... אז דבר על לב הוויט ויסיתנו לגרש איזה משפחות עבריות ממגרשי האכרים... כבוא איש־משמר העירה המתיק אתו סוד וטרם הספיקה השעה להתושבים להעניק לו כדבעי, הוליך אותו בבתים ובחצרות ויראה לו כל מקום טנופת.

פעם אחת אמר אל בעל בית המרקחת, כי הוא במקומו היה מוכר ליהודים אך סם המות. ועוד ועוד...

ההמצאה הזאת לא נשארה מעל. רבים מבעלי הבתים החלו לקרא לו ולשלם בעד בקורו את החולה, אף כי איש לא שמע בעצתו ואת התרופות לא קנו, או שפכו אל האשפה...

אחינו בני ישראל הרגישו תכף ומיד, כי נחוץ לסתום פי השטן, וגם זה היה למין שחד, לכסות עינים...

יותר לא יכל ס. לעשות ומצבו לא היה עוד איתן.

אז קרו לו איזה מקרים לא טובים. אחד החולים הרהיב עז בנפשו לקחת את תרופת הדוקטור, ולא עבר שבוע ימים וימת.

ורע מזה, כי פעם אחת לא עצר ברוחו ויגד באחד הבתים כי החום איננו מחלה, כי אם כלי זין ביד הגוף להלחם במחלה;

הצעיר ס., פולני קתולי, ולהבדיל — יוסיל ה„ישיבה בחור", עברי בן דת משה.

ככלות ס. את למודיו בא הנה, להתפרנס מיגיע כפיו ומוחו. אז היה איש טוב, איש טוב מאד, ממש אחד מחסידי אומות העולם, נוח לבריות, מבלי שמץ יהירות; היה עונה לכל איש אשר דרש בשלומו, אף לאשה, אף לילד. ובעלי הבתים לא מנעו ממנו את הטוב... הכל השתחוו לפניו, הסירו את הכובעים ונענעו בראשם בצחוק חן ובחבה... בכל שבת ושבת שלחו לו חלה ודגים, גם אהבוהו, גם כבוד לא מנעו ממנו, אך — לא השתמשו בו.

ובאמת, מי נצרך לעזרת הדוקטור? האין רופא בעיר? ומה גם, כי ה„רופא" הוא רופא מומחה ומפואר, שדי לו במעוף עין אחד על החולה למען הכר את מחלתו... ואך הכיר את המחלה היה רושם מיד מה שנצרך לרפואה, ובעל בית המרקחת לא נמנע מתת את התרופות אשר יעץ „הרופא"... ולמה זה לנו דוקטור? השמא גרים? לו בא הנה דוקטור זקן ושבע חולים, כי אז לא היה הולך בטל, אבל ס. נער הוא, רך בשנים, ולו פני עלמה, בלי שום חתימת זקן, — ההוא יתחרה עם „הרופא" שלנו? ורע מזה שהוא החל להתחרות עם „הרופא"! הוא חולק עליו! הוא מחוה דעתו כי החולים שותים יותר מדאי לנקות את הקיבה והמעים, כי ההקזה מזקת לכל איש ואיש ועאכ"ו ליולדת, וכדומה שטותים והבלים, וגם על השמנים ועל המשיחות מלא צחוק פיו! ואם קרה מקרה לא טהור ו„הרופא" נסע לאיזה כפר, ונקרא הדוקטור — מה היה עושה? לא רשם מאומה, ואם רשם צוה בלי ספק לקחת תרופה בעד ח"י גדולים. בעל בית המרקחת רגז ושחק, והכל ראו שאין דעתו נוחה מרפואות שוא כאלה, כי הכל יודעים שאסיא למגן מגן שויא...

וכה עברו ששה ירחים. הדוקטור הצעיר נלחם בגלוי עם „הרופא", ובסתר עם בעל בית המרקחת. אך עם בעלי הבתים היה חי בשלום, עד — עד אשר כלתה הפרוטה האחרונה שהביא אתו, מן הכים... לאט לאט היה גם לבעל חוב, והנושים בו, כבעל המעון, כהקצב, כהחיט, החלו לנגוש... אז ראה ס. כי

לבל יתראו כחולים, וכל בני ישראל ישלמו בעד נקיון ואי־נקיון, התבודדות ואי התבודדות, בעד כל יציאה וביאה, בעד כל דבור ושתיקה. יהעקר: דמי קבורה! בלי חניטה! בלי סיד!

ותחיינה עצמות ס. היבשות, ותאורנה עיניו. בלכתו ברחוב ישרוק בנפש רחבה, יתבונן בפני ההולכים ושבים, בכל פתח פתוח, בכל חלונות הבתים! יודע ס. כי היהודים מסתירים את המחלה, אך הוא לא יתן לבצע את זממם! שלם ישלמו בעד ההוה ובעד העבר, ויהי מה!

אחרי כן ינום מפה לורשה, שם יקח אשה, שם יראה חיים... כי מה לו פה ומי לו פה? הבת בעל בית המרקחת הגדילת?

ג.

השני אשר לא ירא רע.

לקחת אשה רוצה גם יוסיל הישיבה־בחור, ועל כן מחכה גם הוא למגפה... הוא יתום עני, יתום עני אחד בעיר; לו גם יאבה הקהל להסתיר פניו ממנו לא יוכל. אך מי יתן ויעמידו חופה על הקברים!

ולזאת נכספה גם כלתה נפשו. ולמה נתפלא? אביו ואבי־זקנו כבר ילדו בימיו בנים ובנות וגם קברו מהם...

אחד הוא בחור זקן בעיר, בן שמונה עשרה שנה! ועל כן הוא ללעג ולקלס... „בחור נובל" יקראו לו, „בוגרת"! ביום ובלילה לא ידע מנוח: לעג בני גילו, אשר היו כבר לבעלי בתים, עקיצת נערים וילדים משביעים אותו מרורות כל היום, ובלילה לא יוכל לישון, חלומות רעים יבעתוהו. אם לא יחישו לעזרתו יצא ח"ו מדעתו...

והוא מתחנן לפני מיודעיו על גפשו: הואילו נא, דברו ה׳, והם עונים: שוטה שבעולם, איזה אשה תלך אחריך, אולי

וכל השומע מלא צחוק פיו... עוד יותר צחקו כל בני העיר כאשר נקרא פעם אחת אל מקשה לילד. המילדת יצאה את העיר ליום אחד, ונקרא הד"ר. כמה הכנות של שטות וכמה הבלים! ראשונה צוה להביא לו קערת מים, גם חתיכת בורית! אל המים אשר בקערה שפך מעט מים אחרים, אשר הביא אתו לפקדון... כל המסובים עומדים ומתבוננים; כמדומה להם שהוא מכין איזה רפואה בבית החולה להקניט את בעל בית המרקחת. מי יודע איזה סם, איזה תרופה יצא מזה... והוא אחרי כל ההכנות הללו נוטל ידיו באותם המים!

שמא תאמרו שהיו ידיו מלוכלכות? ח"ו, כל המסובים ראו כי היו ידיו נקיות וברות, כנהוג אצל אומות העולם, גם הוא התחיל לעשות את צפרניו ולנקותן כאשה כשרה קודם הטבילה, ואח"כ נטל את ידיו שנית, ובמים אחרים, ועוד הפעם בורית ונטפי מים מן הבקבוק! ועוד כמה וכמה הכנות שאין לשער ואין לספר... את „המקום" הוציא אמנם בשלום; והיולדת, יולדת שבעה, אמרה כי ידי הדוקטור קטנות מידי המילדת, ונמהר הוא במעשהו — לולא ההכנות — יותר ממנה; אך מי יוכל נשוא הכנות כאלה? ומה לעשות אם אין בורית בבית? שם באותו מקום היו כובסים כלי לבנים, ונמצאה בורית, ובמקום אחר?

כל הנזכר למעלה היה בעוכרי ס., ואחרי שנתים ימים נוכח לדעת כי אין לו תקנה אלא מנוסה שלמה מן העיר, מפני בעלי הבתים, מפני בעל בית המרקחת, וביחוד מפני „הרופא"... ופתאם והנה היא באה! היא המגפה, היא חרדת כל בשר! לא ולא! אם היא הולכת ובאה, ס. לא ינוס! קציר מטבעות כסף וזהב יהיו לס. — ימי זהב יבאו!

כבר בא צו לבנות בנין מיוחד בשביל חולי המגפה, וליחד בתים שונים בשביל המשפחות האמללות...

אמנם הקהל עשה את שלו וישתדל אצל הוויט ואיש־המשמר לרשום את ההוצאה בספר ולחתום, ולא יותר... ובכל זאת היא הולכת! הממשלה תתן מצדה 3—4 רובל לשבוע ור' יעקב ישלם מצדו כפל כפלים! החולים ישלמו בפני עצמם, הבריאים ישלמו

הדמיון, מדברים אליו ואינו שומע, ולפתע פתאם יתעורר כמו משנה עמוקה, יקפוץ ממקומו, יעזוב את הספר פתוח וירץ כמשוגע הנה והנה בבית המדרש, ובמרוצתו הנהו מהפך את השלחנות והספסלים ואת כל אשר יפגוש על דרכו.

זה המשוגע — גם בעצמות יבשות, בלחם נקודים, בנותר מתמול שלשום איננו שוה. איזה תועלת תצא ממנו? להצלחתו הוא יתום נעזב, והקהל מרחם עליו!

אם יקרה בן חמד כזה אצל אב ואם ימסרוהו לחרש, לנגר, לחיט, אך מי ימשול בבן אחרים. ביתם נעזב? מי יאבה לקבל על עצמו אחריות כזאת? אביו היה למדן, עד רגעו והאחרון לא פסק פומיה מגירסא, מהחברה נפטר בדבר הלכה, וכצדיק גמור נפטר מן העולם בחדש ניסן, ואחר ודוי נמרץ ונלהב... ואיך זה יקחו את בנו ומסרנהו לבעל מלאכה! מי יערבנו לפני שוכן עפר?

יוסי גדל בבית המדרש ויהי לבחור, ותבא עתו — ואינו יודע מנוחה לא ביום ולא בלילה.

חלומות רעים והרהורים רעים!

ראשונה עמד על נפשו. הוא ידע כי בנפשו הוא, כי הרהורים רעים מאבדים את האדם מן העולם הזה ומן העולם הבא. אך ברבות הימים תש כחו ויחדל מהלחם ברוחו אשר נשפך עליו... הכל לשוא! רוחו ימשול בו! אך זאת נחמתו: יבא יום וישא לו אשה... מן השמים ירחמו עליו, או יד נדיבים תתמכנו... ובכל יום חכה לשדכנים. אך השדכנים לא באו, וילך הוא לדרוש אחריהם. ואחרי כן, כאשר נוכח לדעת, שאף המלכה־שבא תאבה להיות לו לכלה, אז הרגיש כי חשכו בעדו שמים וארץ, כי חשכו חייו... כי מחיים כאלה טוב המות.

רעיון חדש, חטא חדש ומלחמה חדשה! ועוד הפעם היתה ידו על ההתהונה..

בפעם הראשונה חלף הרעיון הרע כברק במוחו ונעלם ואיננו, והוא השתומם מאד על באו והעלמו...

אך הרעיון בא שנית ויתמהמה ולא חלף כרגע, ובכל זאת באשר סר לא השאיר אחריו כי אם תמהון־לב ונפ"ש.

מלכת שבא?... אמלל הוא יוסי ובודד ביסוריו! זה ארבע עשרה שנה הובא הנה על ידי אביו מוכר הספרים, ובמות אביו נשאר גלמוד, כי אמו מתה עליו במקום אחר זה כבר; הלא ע"כ היה נודד עם אביו... רחם הקהל על היתום וירחמנו ויקנו את הספרים עזבונו, ויקברו „בחצי חנם" את מתו מעליו, וגם קרקע יפה נתנו למת, ואת היתום הוליכו אל הת"ת ללמוד ביום ואל בית המדרש לישון בלילה... ויאכל „ימים", וכן הוא חי עד היום הזה...

בבית המדרש חלה יוסי בעודנו ילד, וישב לאיתנו כפנים מלאים אותות המחלה.

ואחרי כן קרה לו מקרה אחר. במשך זמן מצער למד ידיו להשיק בתנור ביהמ"ד, וכראות בעלי הבתים שהוא מסוגל מאד לאותה המלאכה, מנו אותו למשיק תמידי בתנור בית המדרש בבקר בבקר בכל ימי החרף.

והתנור היה זקן ושבע ימים ונוטה לנפול, ומחרכיו הרבים התפרצו החום והעשן.

ובלילה רחפה גוית יוסי הכחושה מקור... אז — ההכרח לא יגונה — למד לגנוב עצים ולהסיק גם בערב. התנור לא היה ארך אפים, ופעם אחת התקצף על מענו ויפול עליו וילחץ את רגלו... אמנם הרופא עשה את שלו וירפאנו, אך מאז קראו ליוסי שם חדש: „פרעה נכה", כי נעשה פסח.

נוסף לזה יוסי איננו לא עילוי ולא מתמיד—מי יתאו לו? גם שואב מים לא יתן לו את בתו לאשה!..

ומעשה שטן — עיני יוסי לוחשות כגחלים. ולבו כואב והומה ומתגעגע תמיד.

לפעמים ראשו עליו סחרחר אזניו תמלאינה שאון וצלצול פעמונים, וקדחת תאחזנו. חום וקור, קוא וחום חליפות.

אך מי ישית לב לי.

בעלי הבתים עושים את שלהם ומאכילים אותו „ימים".

והשם ישמרנו מהמאכלים הטובים שנתנו לו! ולמה? הינחיל את מטיביו ש"י עולמות? „בריה" שאיננו חפץ ללמוד ואינו יכול ללמוד. וכשהוא יושב על הספר ראשו ורובו בעולם

חפץ במיתתי... וכיון שאיני כדאי לשלוח לי את מלאך המות, נתן לי את החבל... היוצר בעצמו מצוה לי: לך ושים קץ לחייך!

היוצר אשר בראו חפץ בקצו! היוצר המרחם על כל מעשיו הבדיל אותו לרעה, הוא חפץ שיאבד יצירו בעולם הזה ובעולם הבא...

ומדוע? מה חטאו ומה פשעו? היפקוד עליו עון על אשר לא התגבר על יצרו?

ואיך יתגבר על יצרו התקיף, והוא יתום נעזב, בודד וערירי, חלש ואין אונים בלי הורים ומורים, בלי דודים, בלי תוכחת מוסר ועצה טובה... מי הוא כי יתחרה במלאך אלהים, החרש המובהק במלאכתו שהוא עוסק בה מששת ימי בראשית?

ואם לא עצר כח להתחרות עם יצר הרע, היתוכח עם הבורא?

אך את בית המדרש, את המקום הקדוש בנבלתו לא יטמא. הוא לא יעשה את הנבלה לנכח ארון הקדש!

בפנת הגג, מעל לבית המדרש — שם אוצר „השמות", ושם בתקרה מלמעלה מסמר של ברזל...

גם הוא מוכן למענו, כי מה למסמר בפנת גג באוצר השמות? הכל למענו...

מי יודע אם לא הוכן המסמר עוד טרם הולדו...

וכבר הוא באוצר השמות, והחבל על צוארו...

אך לא לחנם גדל בבית המדרש...

— איתימא איפכא?—נשאל פתאם במחו,—איתימא איפכא וכל זה מעשה שטן? הוא בורא בקרבו את כל ההרהורים הרעים, הוא המסית והמדיח והוא החפץ להיות לו גם מלאך המות?

ויעזוב את החבל. למה נמהר? לא דבר מצער הוא — לאבד את העולם הזה והעולם הבא בבת אחת...

איתימא איפכא?

כל זה צריך לישוב הדעת, במנוחה, בשלוה... ויעזוב את אוצר השמות, וישב אל בית המדרש...

ומדי לילה בלילה מושך אותו המסמר למעלה אל אוצר השמות, והוא עומד על נפשו בכל כחו... פעם ירוץ אל ארון־

ועוד הפעם בא, ויהי לתושב במוחו... בעברו ישאיר אחריו שטמון ובשובו לא יתן לו מנוח. בעל כרחו הוא חושב, כי אפשר לאיש לאבד עצמו לדעת, ובעל כרחו ישת אל לבו כי נחוץ לברור מיתה קלה, אם לא מיתה יפה.

רוח חזקה בחוץ, בלי ספק מסבת איזה תלוי... יהודי או לא, בלי ספק יהודי; בשביל נכרי לא ינשב הרוח כל כך בחזקה!

איזה חייט נמצא פעם אחת טובע במקוה. הוא זכר פתאם את המעשה הזה, וגם בא לידי החלטה, כי החייט אבד עצמו לדעת, כי מה עשה החייט בתוך המקוה, לא בערב יו"כ ולא בערב יו"ט וגם לא בערב שבת, כי אם באחד מימי החול!

כעבור ימי מספר התעורר בקרבו חשק נמרץ ללכת אל המקוה, והוא הרגיש כי מסית אותו היצר הרע, והיצ"ט יעץ: אל תלך! הזהר, אל תלך, פן לא תשוב עוד. אך הוא אמר בלבו: מה מםני יהלוך אם אלך? והחשק התגבר עליו וילך, אך את בגדיו לא הפשיט, כי נפל פחד המים עליו, ויברח

אך כפעם בפעם חקר את המקוה, ולאט לאט התרגל להבים על פני המים בלי פחד, ולפעמים גם בענג מוזר.

אוהב הוא לראות את תמונתו המטושטשת צפה הנה והנה על פני המים המכוערים, ואחרי כן נדמה לו, כי לא דמות פניו על פני המים, כי שם בהוך המים יושב החייט היהודי, והוא קורא לו ומושך אותו אחריו: בא, אל תירא, המים קרים ונעימים...

ויברח מפני החייט המסית...

בעברו דרך חצר עושה חבלים, וירא והנה השומר איננו והחבלים מונחים בלי שומר, ויתפלא על זאת. אך עוד יותר התפלא בשובו אל בית המדרש ובמששו את צלחת בגדו ובה אחד החבלים! בלי משים גנב את החבל. אך הוא ראה בזה מעשה שטן...

אחרי כן עלה על לבו, כי יד ה' עשתה זאת...

היוצר בעצמו — חשב בלבו, ודמעות רחמים על עצמו ובשרו התגלגלו על לחיו הרזות, — היוצר בעצמו מאס בי, והוא

אין עצה ואין תחבלה אחרת, כי אם להשמר מפני הרופאים.

אם יראה ס. בחוץ, וגם כל הקהל הביתה; אם יתן עינו באחד החלונות, יורידו כרגע את הוילון, אם ישנו שם, או יכסו את השמשות במה שיהיה.

ובאחד הלילות יצאו כל שכני ס. מדירותיהם וישכרו להם מעונות אחרים... מי ידור עם הנחש בכפיפה אחת?

אוי לרשע ואוי לשכנו!

וירא ס. את כל אלה ויעשה את עצמו כאלו לא התבונן, וגם חדל לנקר את עיני בעלי הבתים ויסג אחור.

כה יעזוב לפעמים החתול את העכבר. הטרף לא ינוס, ולמה לא נצחק בו?

והוא יושב בדד במעונו או מודד בשעלו את המדמנה מתחת לעיר.

למה לו להתקוטט בהם? — חושב ס. — יבוא יומם, יחבאו אל הכלים כנפשם שבעם. יבוא מועד, ינועו אמות הספים, יקרעו החלונות והפתחים, ופרצים תצא היללה... היהודים יראים את המות... הלא זוכר הוא את הטיפוס! אז נדמה לו שהוא טובע בים של יללה, אך אז היה מרחם עליהם, עתה ותהיה לו היללה כזמר...

נסוג אחור ס. וגם יוסי יצא מבית המדרש ולא נראה בחוץ: הראשון ברצונו הטוב, השני באונס. מיום שגבר הפחד בעיר, חלף יגונו... לתמהון מכיריו ורואיו נהפך לשמח וטוב לב, בפעם בפעם מבלי משים ובלי דעת ימלא צחוק פיו ולא יוכל למשול ברוחו, כל עצמותיו תצחקנה, בכל אבריו ששון; כאשר ילבינו פני בעלי הבתים, כן פניו יאדימו, כאשר יכוסו ראשי הקהל, כן ירים הוא את ראשו בגאון... כאשר ישתנה קול בני העיר לנאקה ולאנחות, פן יצלצל קולו הוא; כל העם נאנחים והוא מתרונן כמו מיין... חה־חה־חה! ומה פשעו? הצחוק מתפרץ מקרבו בלי חפצו ודעתו.

ובזמן שעיני כל עם ה' כהות ורכות, עיני יוסי מבריקות ונוצצות, ובשעה שהם יראים להגיד יד או רגל, הוא חפץ לצאת במחול. ישנם רגעים שהוא חפץ לחבק ולנשק את התנור, את

הקדש, יתחוב לתוכו את ראשו, יגע בספרי הקדש ויבך ויתחנן על נפשו... פעם ירוץ הנה והנה בבית המדרש לגרש את הרהוריו הרעים, או יאחז באחד השלחנות או בתנור בכל מאמצי כח והוא חפץ ללכת, אך השלחן והתנור לא יתנוהו למוש ממקומו...

ומי יודע מה היתה אחרית המלחמה הכבדה הזאת, לולא — המגפה!

עתה לא יאבד עוד את עצמו לדעת. עבר הפחד, ברק התקוה הופיע!

עתה יתנו לו אשה, ולא את המלכה שבא... הלא הוא יתום אחד בעיר.

ד.

ס. נסוג אחור, ויוסי מתבודד.

הקהל מפחד מפני המגפה, וגם אימת ס. נפלה עליו... מי יודע? כל בר־נש אך בשר ודם הוא, עלול לתחלואים שונים, ובהתפרץ האסון הלא יהיה ס. המולך בכפה... הלא כל אשר יחפוץ יעשה... מס. לא יבצר מלצוות על אנשי המשמר לקחת גם איש בריא ולהפילו על ערש דוי...

מי יאמר לו מה תעשה? יאבה ויצו למשוח, למשמש, להאכיל סממנים, להלעיט תרופות, לגרש מעל החולה את כל בני הבית, לשרוף את כלי הבית, ואת החולה להמית ולחנוט!

ואמנם נורא הדבר! חפצים הם הרופאים להכיר את המחלה, וע"כ הם ממיתים את החולים, חונטים את הגופים ומבקשים תולעים בבני מעיהם! נורא הדבר, אך הן בגולה אנחנו ועלינו לשאת ולסבול... באפטה גלה הרופא את הסוד ויוציאנו הדוקטור משם. לפלילים ויושם במאסר, ר"ל, הרופא המגלה סוד ולא הדוקטור... לא שומר פיו ולשונו...

יד, יתן אותות, ישוחח את הענגים, עם שמש החרף, עם השמים והארץ!

הרבה עליו לחקור, הרבה עליו לדרוש! —

שלש יתומות הן בעיר. איזו מהן תתן לו הקהל, על איזו מהן הכריז למענו המלאך? מי היא בת זוגו?... מי יתן והיתה זאת דבשה בת ירמיהו הסנדלר! הוא יודע אותה. ירמיהו הסנדלר לפני מותו היה מקרב את יוסי ככל האפשר. כפעם בפעם היה קורא אותו אל מעונו ויתקן את מנעליו, חנם אין כסף! פעם אחת נתן לו סנדלים במתנה! הם לא היו חדשים אך טובים, כששה חדשים השתמש בהם... אגב אורחא היה מכבד אותו בחתיכת לחם, בבצל, ויוסי היה יושב ואוכל, ומתבונן בפני דבשה בת הסנדלר, לא יכל לגרוע את עינו ממנה! הוא זוכר אותה, כמו חיה היא נצבת לפניו! עלמה בריאת בשר, יפת מראה, אדמדמת כתפוח על הנר בשמחת תורה, בריאה היא ומוצקה, גם בעלת כח!

כאשר אחזה בגרזן התעופפו שבבים באויר!

לולא מת ירמיהו, כי אז הציע לפניו את השדוך.

הוא אוהב עלמה בריאת בשר! כאשר יעלה זכרונה על לבבו פיו יתמלא ריר!

פעם אחת, — את זאת לא ישכח עד יום מותו, — נפגש אתה על המעלות... כאבן שואבת פעלה עליו... אז נגש ויאחז בבגדה, ואז פנתה אליו ותהדפנו, ויפול מכל המעלות... כן, בעלת כח היא דבשה. זמן רב התבושש להראות בבית ירמיהו, מפחד פן תספר לאביה, אחרי כן, כאשר חפץ להתגבר על פחדו, קרה הדבר כי נפל הסנדלר למשכב, וטרם עלתה בידו לבקר את החולה כבר הלך אחרי מטתו...

באותה השנה חלתה גם אשת הסנדלר ותמת גם היא, ודבשה היתה לשפחה בבית ירוחם החלפן... שם הוא אוכל פעם אחת בחדש, ולא אחת ושתים קרה מקרהו להיות אך אתה לבדה בבית, אבל אף פעם אחת לא נועז לדבר אתה או לאחוז בבגדה, כגנב היה מוריד את ראשו ארצה...

— דבשה תהיה אשה נאה מאד, — חושב הוא בלבו ורירו

השלחן ואת הספסלים —

— היצא מדעתו? או רוח רעה דבקה בו? — שאלו בעלי הבתים.

— בלי ספק.

— נחוץ לשלחו אל בית המשוגעים.

הדברים הללו לא עשו רושם גדול על יוסי. מבית המשוגעים איננו מתפעל; יודע הוא היטב, כי הקהל לא יעשה זאת, מפחד ההוצאות. זה כשנתים ימים נראתה אשה משוגעת בימות החרף... ערומה היתה מחוללת בחוצות, עד אשר נמצאה קבורה בערמת שלג... מדוע לא שלחו אותה אל בית המשוגעים? בחייה התעוררו עליה לחמלה, גם נדו לה, ובכל זאת לא שלחוה אל בית המשוגעים, כי מי יודע מה לעשות ראשונה? הלשלם להרב את השכירות, לתקן את בדק המקוה, לקומם הריסות הת"ת, לחלק לעניים עצים להסקה, או להוציא את הפריטה האחרונה על המשוגעת? אך אחרת ירא יוסי, מי יודע? פן... פן ימות אחד העניים ואז יהי יתום להתחרות אתו, או פן יחר אף הקהל ויביא לו יתום מעיר אחרת... ומלבד זאת הן על הקהל לתת נדוניה ומתנות דרשה, למה יתקוטט בהם? ועוד זאת אולי יחשבוהו למשוגע באמת, ואז יהיו מוכרחים לבקש להם יתום אחר מספק פן לא יתפסו הקדושין והסגולה לא תועיל!

והעקר כי לו בעצמו נחוצה ההתבודדות... הוא מוכרח להיות לבדו עם מחשבותיו כי עתה הוא מאבד את הרהוריו בלילה, את חלומותיו בהקיץ... ונעימים הם לו הלילות בבית המדרש באין איש אתו: אך יצא האחרון מן הלומדים או המתפללים, ירוץ אל החלון, יתמוך את מצחו הבוער כאש על השמשה הקרה... אז ירוח לו בלבבו ובמוחו גם יחד.

שמים בהירים וכבדים מתנוצצים בברק קפאון... הלבנה מראה לו אותות לטובה. יהושע בן נון עומד ואומר לו: אל תירא, תאותך תהיה!

אבל ביום ינוס מבית המדרש, מרחובות העיר...

אין מרגיש כי רוח קרה מתגנבת אל בשרו בעד כל חורי בגדיו, אין מרגיש את לחות רגליו בנעליהם הקרועים. הוא ינופף

וכחושה מאד, אך נגה חסד האיר את פניה, ובהעיפה את עיניה מעל מלאכתה שכח את ההלויה, את הסנדלר המת ואת דבשה היתומה...

אך למראה דבשה רתח דמו בכל אבריו, ובשעה שהביט עליה נדמה לו כי איזה אור נעלה, אור צחצחות, חודר אל כל בתי נפשו... למן היום ההוא היה מקים מצות הלוית המת בכל עת ועונה.

כן הוא, אם יאבה הקהל, יקח אותה בחפץ לב. ולו שאלו את פיו, לו נתנו לו את הברירה, כי אז בחר בבת הקברן... אם תהיה לו לאשה ישאנה על כפיו כל היום... הוא לא יתן לה לעשות מאומה את הכל יעשה למענה, כל מלאכה וכל עבודה, יבקע עצים ישאב מים, יאפה ויבשל ויכבס, אך — אם תעמוד היא עליו ותתבונן אליו בצחוק על שפתיה!

בהנץ השחר יתעורר ויקום בלאט — בימות הגשמים יסיק את התנור, בקיץ יעשה לה חמים, ויתהלך בלאט, על ראשי אצבעותיו... אחרי כן ינקה את בגדה, את מנעליה — אחרי כן יקרב בלאט אל מטתה, יעמוד עליה זמן רב, בעצרו בנשמת אפו, וכה יעמוד ויתבונן בפניה, עד אשר יצא השמש ויעירנה בנשיקה!

וגם מצד אחר השדוך הוא טוב מאד. לדבשה אמנם יש בלי ספק איזה זהובים, חושבת היא ליום שידבר בה, בלי ספק נכונו ברים וכסתות ובגדים נאים.

אבל לבת הקברן חזקה על פרנסה טובה אחרי מאה ועשרים שנים יהיה לקובר מתים ויתפרנס ברוח. אמנם אין זאת פרנסה נאה, אבל מתנה טובה היא ההתבודדות, הישיבה מחוץ לעיר, גלמוד ואתה יחד... ברצות ד' גם בחצר מות יפרחו חיים טובים, חיי אשר...

אך פן יבחר הקהל את יחנה וימסרנה לו לאשה?

יחנה היא היתומה השלישית; לזכרה יעבור קור בכל בשרו... בוגרת נובלת היא וידועת חולי, ולה ראש גדול יותר מדי, קרחה, עינים רכות וזולגות, ועל כל אלה — רגליה; היא איננה מהלכת על כפות רגליה ככל האדם, כי אם מדַדה על אצבעותיהן, והיא מתנשאת תמיד בגופה, כאלו היא חפצה לראות מרחוק, ובלכתה

גוזל מפיו, — דבשה תהיה גם אשה טובה... כפעם בפעם תחלק לו מנות באפה, כי כעסנית היא, אך אחרי כן, אחרי כן — תאהבנו! הוא יקבל את הכל באהבה, הוא יחבק וינשק אותה ויברכנה על הרעה כעל הטובה, הוא ירחץ את אבק רגליה וישתה את מימיו... הוא ילך אחריה כתנוק אחרי אמו, הוא ישמע תמיד בקולה, מוצא פיה יהיה לו כמצוה מדאוריתא... וכפעם בפעם יקרב אליה וילחצנה, היטב, היטב, בכל עז, בכל שארית כחו, ואם גם ישבר הלב, תצא הנשמה, יפול וימות לרגליה — מה נעימה היא מיתת נשיקה כזאת... מי יתן ויעשה הקהל כחפצו! הלא קְטנה טוב הוא מכל אשת איש אחרת...

ולעת עתה אין לו תאוה אחרת כי אם לאחז בקְטנה וללחצנו בחזקה ולהוכיח כי תתאוה לחתן...

ואולי יבחר הקהל באחרת?

אולי ישים עינו בבת הקברן? את שמה איננו יודע.

אמנם היא יתומה לחצאין, יש לה אב ואין לה אם. אבל יפה כחה כיתומה גמורה! אב חי כזה גרוע הוא מאב מת אחר! בן בליעל הוא בֶּריל הקברן! כל היום יתגולל בבתי הממסך, ואותה יעזוב לבדה בין הקברים! בבקר יבא העירה ובערב הוא שב שכור כלוט; אומרים, כי בשכרותו הוא מכה אותה, את היתומה האמללה, אומרים כי אוחז הוא במחלפות שערותיה ומודד בגופה את הקברים...

הכל אומרים. אך מי ידין עם בריל הקברן? שכור הוא וגם גבר אלים וכחו במתניו. הוא הכה את משה החיט כטוב לבבו אל החמש ולא שנה, ומשה החיט התעלף, ויחלה ולא שב לאיתנו עד היום הזה... אם בתו עודנה חיה, כח אבנים כחה! את אִמה הוריד בדמי ימיה שאולה, עתה יעשה זאת לבתה!

ויוסי מרגיש כאב אנוש בלבבו.

אך פעם אחת ראה את האמללה ולא ישכחנה עוד! הוא ראה אותה ביום קבורת ירמיהו הסנדלר; מיראה לגשת אל הקבר הפתוח, נסוג אחור, ויתהלך אנה ואנה בחצר המות; מבלי משים נגש אל בית הקברן, ויתבונן בעד החלון ויראנה — אז עמדה בראש כפוף ותקלף תפוחי אדמה. רכה ולבנה היתה העלמה,

אך יהי מה שיהיה, ולא יהי רוק... אחת משלש אלה תהיה לו לאשה... ישנם יהודים חיים עם נשים מכוערות וידועות חולי, עורות ופסחות והם חיים, אוכלים ושותים, ומברכים את השם...

ואולי ירחם ה׳ ויתנו לו את דבשה או את בת הקברן...

ועוד הפעם התעורר לחמלה:

ויחנה מה תהא עליה? — מי יודע אם לא תמות במגפה... כי חולה היא...

ופתאם מחשבה חדשה: אם נגזר מן השמים שיחנה תמות במגפה, אז — אז — מן היושר הוא שישא אותה לאשה... תראה האמללה חיים אך חדש, אך שבועים ימים לפני מותה; למה תרד ביגון שאולה? — חס ושלום הוא איננו מבקש את מותה, אבל אם נגזר מן השמים!...

יודע הוא נפש גלמודה, הוא יודע!...

ה.

ס. ויוסי יחד.

יוסי משוחח את העננים הקלים במרומים, ופתאם הרגיש כי נאחז בכנף בגדו, ויפן וירא ויחרד, — לפניו הד"ר ס.

לא בפעם הראשונה נפגשו שני המתבודדים מתחת לעיר, ובכל פעם הסיר את כובעו, וישח לארץ.

אך בפעם הראשונה ירק ס. ויפן לדרכו, בפעם השניה העיף עליו אך מבט בוז, בפעם השלישית התבונן בו ושפתיו היו נעות, כאלו חפץ לשאול בשלומו, ואחרי איזה ימים נראתה על פני ס. גם בת־צחוק. לכל אלה לא שת יוסי את לבו, אך עתה אחז בכנף בגדו.

אך כרגע סר פחדו של יוסי...

בלי אמר ודברים הכירו איש את רעהו והרגישו שיש איזה

נוע תנוע כשכורה... מדי יום ביומו הוא רואה אותה בחוץ, כי אין לה מקום מנוחה, אך נעה ונדה היא מבית אל בית לבקש עבודה, להיות לעזר להמבשלות, להאופות ולהכובסות. ידיה מלאות עבודה תמיד, היא שואבת מים, מבקעת עצים, שופכת את הדשן או מים עכורים, וכל אלה בעד פת לחם יבש, בעד פרוטה... ואם אין לה עבודה — היא מחזירה על הפתחים...

— רבונו של עולם! — קרא בקול פחדים — הלא אז ייטב לי מותי מחיי!

ואת עיניו ישא השמימה, בתפלת תחנונים, ונטפי זעה קרה מתגלגלים על מצחו.

אך פתאם נכמרו רחמיו לחמלה גם עליה... הלא גם היא אמללה, גם היא חפצה חיים, גם היא תתאוה להנשא לאיש, גם היא יודעת כי טב למיתב טן דו... גם היא כבשה תועה, גם לה הצדקה לבקש אשר מאת אביה שבשמים... ודמעות עולות בעיניו לבכות את מזלו ומזלה גם יחד...

— יהי כן — בא פתאם לידי החלטה, — אם יגזור ד׳ ויבחר בה הקהל, יהי לה לבעל והיא תהיה לו לאשה... אם תעלה יחנה בגורלו יכבד אותה ויצליחנה בכל מה דאפשר — ואת האחרות ישכח ולא יעלה על לב לנצח!

אך דאגה תעלה כיונק בקרבו: מאין יבא לחמו? על מה יניח את ראשו? הוא בעצמו גבר לא יצלח והיא משתכרת אל צרור נקוב, בעד נקיון הרצפה בבית המדרש תקבל לפני כל חג שני זהובים — ומה יעשו? לו לא היה פסח, כי אז היה למשולח!

פתאם מלא צחוק פיו.

— והקב״ה מה יאמר? אנחנו נמות ברעב והוא ישתוק? האם לא אוכל להיות למלמד?

ותכף ומיד הוא רואה בחוש את תשועת ה׳: בעלי הבתים יתנו מתנות הדרשה, יתנו הרבה מאד, — הלא שעת מגפה היא וצדקה תציל ממות, ואין לך צדקה גדולה מזו! — ובכסף המתנה ישכור לו דירה ויהיה למלמד! לכל הפחות יצליח להיות למלמד דרדקי!

כי קולו קול ענות שמחה מסותרת.

המתבודדים נפרדו כרגע. אך ביום המחרת נפגשו שנית, יוסי חפץ לעבור הצדה, אך ס. רמז לו בחסדו לעמוד.

— אַ צאָ? אי דזשיש ניעמא? (גם היום אין?)

— ניעמא, וויעלמאזשני פאניע, ניעמא! — ענה יוסי שנית כביום אתמול.

ביום השלישי ארכה שיחתם ביותר:

ס. שאל על אדות מצב הבריאות בכלל. אם אין מגפה, הלא יוכל היות כי מחלות אחרות פרצו בתוך הקהל, מחלות דומות או קודמות לה... כגון מחלת הקיבה והמעים, הקאה ושלשול...

ויוסי עונה באנחה: ניץ, ניץ, ניץ ניעמא, פאניע...

— אָין, אך יהיה! — אמר ס. וילך לדרכו.

אחרי ימים אחדים נפגשו המתבודדים וילכו יחדו, כי ס. חקר ודרש אותו, ויוסי ענה כפעם בפעם: כי אין שמץ מגפה או מחלה בעיר, וס. מנחם: אלע בענדזיע! (אבל יהיה!)

— מושי פשיטש,—אמר ס. בקול בטוח. ויוסי מעתיק לעצמו בלשון הקדש: אע"פ שיתמהמה אחכה לו, וזאת נחמתו... אינו נוטר שנאה לבני עירו, איננו חפץ ח"ו באסונם... יוכל היות, כי ס. לא ידע שבעה, כי חפץ הוא במגפה גדולה, במגפה נוראה: הן כל מגמתו להשתכר, לאסוף כסף רב ואוהב כסף לא ישבע כסף. אך הוא, יוסי, די לו במגפה קטנה, במגפה כל שהוא, בפחד של מגפה... לא ימות איש, לא תמות גם אשה או ילד, אך יחלו שנים שלשה מבעלי הבתים, ולו יעמידו חופה, וישובו חיש מהר לאיתנם!

וכה עבר חדש ימים, וקצר אפים ס. כלו עיניו מיחל, וע"כ הציע לפני יוסי עסק קטן... עסק קל מאד ובשכר מרובה.

ס. מאמין באמונה שלמה כי כבר החל הנגף, אך מסתירים ממנו, היהודים מפחדים מאד, הוא יודע. ידרוש נא יוסי ויחקור, ידרוש ויחקור ויודיע ואם יהיה אך מקרה אחד, אך מקרה קל מאד, אז, אז ידע ס. לגמול חסד...

עסק משותף לשניהם, וגם גורל אחד להם... שניהם מתבודדים, שניהם בורחים מן העיר.

כי גם ס. גלמוד. גם בעל בית המרקחת הסביר לו ברמיזה קלה, כי בואו אל ביתו מזיק לו מאד, כי בפניו לא יאבו בני העיר לקנות תרופות וסממנים ומה גם תרופות מנקות את הקיבה והמעים, שֶהם עקר הפרנסה!

לאט לאט החלו גם העירונים הנוצרים לשטות מס. ולעבור מנגדו... הכל יודעים כי הדוקטורים נותנים רעל לחולי המגפה, ובלי ספק יעשה זאת גם" ס. ועל כן נחוץ להתרחק ממנו בעוד מועד...

ורע עוד מזה, כי בימים האחרונים נראה בעיני העירונים בני אמונתו גם שביב מוזר, איזה ניצוץ של שנאה, של אזהרה, לאמר: אל תקרב!

וההתבודדות מציקה לס. יתר הרבה מאד מאשר ליוסי... יוסי גלמוד מאז ומעולם, ליוסי מחשבות הרבה, יוסי בעצמו בורח מן הקהל, יוסי לא יוכל ולא יאבה לגלות את סוד לבבו, — וס. אוהב את החברה והסכין לה. כבר נכספה נפשו לשוחח עם איש; עתה היה גם יוסי לאיש... ועוד זאת: יוסי יודע בלי ספק את מצב הבריאות בעיר; אולי מסתירים ממנו...

וע"כ אחז בכנף בגדו, אך חיש עזבה בגעל נפש, אשר התעורר בו במששו את הטלאים הלחים. גם לזאת לא ישית יוסי את לבו, ועודנו משתומם: מה מבקש ממנו הד"ר?

ואמנם איננו מפחד, כי הד"ר מצחק. אך מה יבקש ממנו הד"ר, מה להד"ר ולו? וס. שואל:

אַ צאָ, ניעמא ח...?

יוסי היה נוסע תמיד לפני חג פסח עם אחד מדייני העיר אל הכפרים לבדוק חטים ולהכשיר רחיים לפסח, וגם נשאר בכפרים בתור שומר על הכשרות; מאת האכרים למד מעט פולנית, וע"כ הבין את שאלת ס..

אמנם השם ח. אשר יצא מפורש מפי ס. הרעיש את עצביו, אבל בענותו: — ניעמא, וויעלמאזשני פאניע, ניעמא, הרגיש

אל בית התפלה, אך הסבות האלו לא היו מענינו של יוסי כלל וכלל...

וע"כ מבלי דבר שקר יכל יוסי לענות לס.:

— ניעמא!..

וס. איננו מסופק כל עקר כי המגפה בא תבא; הלא הולכת היא וקרבה, צועדת צעדי ענק, גם כתבי העתים מלאים ממנה...

וכה עבר חדש ימים ויותר. ימי הקור אשר קוה הקהל לא באו, אך גם המגפה, תקות יוסי וס., לא נראתה. בקרב לבו עמוק החל ס. לפסוח על שתי השעפים, אך בחפצו לנחם את יוסי בן־בריתו, מתחזק בדעתו גם הוא; מתפעל הוא בדברו מראיותיו.

היש עוד עיר מגואלת כזאת? באיזה מקום מרבים לאכול כל מיני קישואים ופירות ירוקים כמו כאן? באיזה מקום אינם נשמרים ביותר ממים בלתי מבושלים? — בכל העיר ישנם אך שנים שלשה גבירים השותים חמים, והשאר מסתפקים במי פירות נובלים ובמאכלי שבת, מלוחים ושמנים ומוכנים מאתמול... ואיזה דגים מוכרים פה, באושים ונרקבים!

— בא תבא!

ישנן אמנם ערים אשר המגפה לא תשלוט בהן, למשל: אַאכֶן, בירמינגהַם ודומיהן, אשר אזן יוסי שוכחת כרגע את שמותיהן, אך שם אינם אוכלים מאכלים טמונים בשבת ושותים חמין ממים מזוקקים, מי ידמה להן!

אך הנה עברו עוד שבעה ימים ואין קול, ואין קשב — להפך, בשורה באה מאפטה, כי שם רפתה המחלה... ראחליב פתוחה לעובר ושב, בצויזמיר כבר סגרו את בתי החמים, אשר פתחו לעשות קורת רוח להגוברנטר, ויוסיל מוריד את ראשו והוגה נכאים: ברוע מזלו היה לא תהיה; אולי גם פה עיר כאאכן ובירמינגהאם, ואין להמגפה שליטה עליה?... שבו לו לילות עמל, חלומות רעים והרהורים מגונים ואך באותה שעה שהוא פוגש בס. תחיה נפשו. ס. ינחמנו, ידבר אל חברו ויפיח בו אמונה ובטחון, אך מה בצע, הלא אדם הוא ס. וכאדם ישגה!

ויוכי רואה בחוש, כי שבה רוח הקהל, כי סר הפחד...

ס. מדבר במהירות ובלשון נשגבה מיוסי, ובכל זאת הרגיש זה האחרון, כי ס. מציע לפניו דבר בליעל... אך יוסי ענו הוא, שומע את חרפתו ואינו עונה, נעלב ואינו עולב! הן יהודי הוא והענוה באה לו בירושה מאת אבות אבותיו. אך גם לשתוק לא יוכל; יודע הוא יוסי, כי שתיקה כהודאה דמיא, ויוסי לא יהיה למוסר, בשום אופן, וגם לא יתראה כמוסר... וע"כ פתח פיו ויענהו קשות...

ס. נענע בראשו וילך לו, ויוסי עמד על מקומו משתומם על מוצא שפתיו:

ו.

יוסי חוקר ודורש.

כאשר התרחק ס. ולא יכל עוד לראותו, ירק יוסי אחריו שלש פעמים..

— ובכל זאת, — אמר אחרי כן בלבו. — לחקור ולדרוש אוכל. לו לא אגיד מאומה, בשום אופן וענין, אך אני בעצמי חפץ לדעת, אני צריך לדעת!

למן היום ההוא לא עזב יוסי את ביהמ"ד.

בשעת התפלה בבקר ובערב היתה עינו צופיה לראות אם לא נפקד איש מהמתפללים והלומדים.

כפעם בפעם נעלם באמצע התפלה וילך לבקר את ביהכ"נ וה„מנינים".

אך כל עמלו היה לריק. אם נפקד איש, נודע לו ביום המחרת, כי איזה סרסור או סוחר השליך נפשו מנגד בשביל הפרנסה ויסע אל הכפר; איזה מבעלי הבתים חלה את שניו, והרופא אשר עקר אותן לא יכל לעצור כרגע בעד שטף הדם; אחד או שני התעבר עם אשתו, ומפני מתנת ידה לא יכל לבא בקהל...

סבות שונות מנעו אנשים שונים מלבוא פעם או פעמים

— ס!.. ס!...

אך ס. לא בא.

הנה שמש צהרים! מנגהה ימס השלג ויהי למים, ורוח קרה תעבור ויהי לכפור, כעין הבדלח. — יוסי רעב, עיף ויגע והקור יאכלנו, אך הוא לא יעזוב את המשמר, עד בא ס.

בלי נחמתו לא ישוב אל בית המדרש, כי אם אל אוצר השמות, אל החבל ואל המסמר. ומה אם יתענה היום? האיננו מלומד בתעניתים? ומה יזיק אם יתענה יום בעד כל החלומות הרעים! — — אך מדוע לא יבא ס., מה היה לו? האם לא קרה לו אסון? ברוע מזלו יוכל גם ס. לעבור ולהבטל מן העולם...

— ואולי הוא מצחק בקלפים — חושב הוא במשטמה קלה, — מי יודע?...

כבר רפה היום לערוב, צללי ערב נטיו וס. איננו — במזרח השמש נראתה דמות הלבנה. כן, עתה אבדה תקותו, ס. לא יראה עוד!

יליל מתפרץ מקרב לב יוסי, ואף הרוח הקר מוחה את דמעותיו מעיניו. רעב ירוץ אל בית המדרש להתפלל תפלת המעריב בשתי שמו"ע, ואח"כ — אחרי כן — האלהים יודע!

הרחובות ריקים מאדם; הגברים — בבתי התפלה, והנשים מכינות את סעודת הערב, אך מבעד השמשות על פתחי החניות יתפרץ כפעם בפעם קול אשה שמחה, צוהלה ושוחקת... בלי ספק באה אליהן עוד איזו בשורה טובה! — חושב יוסי ברגז. אם קול נשים ישמע בחוצות — וימהר את לכתו. בעמל רב יתנשא על המעלות, בחרדת לב הוא פותח את הדלת. אינם מתפללים עוד, אך הבית מלא מפה אל פה ובתוך הענן החם המתנשא למעלה ישמעו קולות המדברים בקול רם, בנפש רוגזה.

— וס., — שומע יוסי בתוך — זה צורר היהודים, נס וימלט על נפשו.

— מתי?

— היום, בעלות השחר! בעיני ראיתי!

יותר לא שמע יוסי. רגליו כשלו, קרסליו מעדו, ולולא הספסל הקרוב, כי אז נפל מלא קומתו ארצה.

השמועה נפוצה, כי בכפרי הסביבה הכל שב אל מכונו, אין פרץ ואין צוחה — ואז נחה שקטה העיר. בעזרת הנשים חדלה היללה, הצעירות לימים מוקירות רגליהן מבית ה׳ ובאות להתפלל משבת לשבת, אשת הרופא החזירה את הפאה הנכרית על ראשה, על שפחת הבלן הלשינו שנית לפני הרב, כי היא פורצת גדר כמקדם; ואיזה משכיל נסתר כתב גם קורספונדנציה אל „הצפירה" ויבזה את הרב והשוחטים... וסוחרי תבואה יוצאים את העיר, והסרסורים משתכרים כמקדם, ובכל יום הראשון שוקק הרחוב מהמון אכרים, ובתי הממסך מלאים מפה אל פה; ומסחר המלח, הנפט ושאר הסחורות שב לאיתנו הראשון; גם וילוני החלונות נעלמו. הרחוב, אשר גר בו ס. לא יאבל עוד, ויוסי בא עוד הפעם במרה שחורה.

— מזלי גרים, מזלי גרים! — המה מכאב לב. ותחת שלשת הכלות יראה לפניו אך את המסמר אשר באוצר השמות, והוא רומז אליו וקורא לו...

אך עודנו מתגבר על יצרו, וס. בעזרתו! הלא ס. דוקטור הוא, והוא יודע יותר מכל הקהל, ואם הוא בטוח כי בא תבא, אולי יהי כדבריו!

אך פעם אחת לא מצא יוסי את ס. מתחת לעיר, במקום אשר נפגשו זה ימים רבים...

והדבר קרה ביום רע ומר ליוסי. ביום ההוא בבקר השכם התפרץ השמש אל בית המדרש בשמחה גדולה.

— יוסי, — קרא, — השומע אתה?

— מה!?

— את ראחליב העיר יצאו הד"ר והסטודנט, ובלילה, השומע אתה, היה קור חזק וגם נפל שלג רב!

יוסי קפץ מן הספסל וירץ אל החלון, — השלג כסה את עין האדמה, שלג רב, שלג מבריק ומתנוצץ. ובלי התפלל, וע"כ גם בלי ארוחת הבקר, יצא יוסי את העיר לבקש את ס..

אך ס. ינחמהו. אביו ואמו מתו, הקהל מתקלס בו, המגפה חפצה לבגוד בו; אחד הוא ס. אשר ינחמהו... והוא מודד את מהבי השלג בפסיעות גסות וקורא בקול רם:

שמעיה הגבור

והקהל לא חלה ולא הרגיש; המתפללים יצאו אחרי כן כבלותם את שעורם, ויוסי נעזב גלמוד לנפשו. גם בעל הבית, אשר אצלו יומו של יוסי, לא זכר אותו וישכחהו בהחישו הביתה לבשר את בריחת הצורר ס. —

ואך ביום השני נזכר איש, כי לא ראה את יוסי. ביום השלישי שאל איש את רעהו: איה המשוגע?

ויאמרו: בכור שטן לא צדה אותו! — והשמש הסיק בכבודו ובעצמו את התנור, ויעשן התנור מאד, ויתאבל העם על יוסי: מסוגל הוא מאד להסקת התנור, איפה הוא יוסי?

והאחד מלגלג שבלי ספק נס לארץ ישראל והשני אומר לארגנטינה. הכל יודעים אמנם שלא היו לו הוצאות הדרך, אך מה בכך, יחזור בכל מקום באו על הפתחים.

ואך ביום הששי, כבוא פקיד העיר לבקר את תעודת המסחר אשר לחניות, וכעלות אחד הסוחרים על עלית בית המדרש להסתיר את סחורתו אשר גזה"ל — מצא את יוסי תלוי...

„המנין" של חב"ד כטרקחה. המרא דאתרא העיז פניו לבכר את ה„חיי אדם" על ה„רב־שלחן־ערוך" ובפירוש אמר שאין לסמוך על „שלחן ערוך" של הרב!

— הנשמע כזאת? — צוחו אראלי המנין.

— שם שמים מתחלל! — רגזו וחלו המצוקים.

— מיום הוסד ארץ — קרא אחד הצעירים לימים — לא נעשתה נבלה כזאת!

— כן, נבלה נעשתה בישראל, והרב ישא עונו!

זה אומר שמצוה לקרעו כדג ביום הכפורים שחל להיות בשבת (אבל הדבר נפל בחוה"מ סוכות) אותו ואת ביתו ואת כל אשר לו! וזה אומר שרי לשמתו, לנדותו, „לעקור אותו מן השרש", לקרוע את הספֶּדֶק מעל ראשו ולעשותו (ולא פרש את מי? אותו או את המגבעת?) בעפרא דארעא.

אחד הזקנים התכון להשקיט את הסערה, לשכך חמת הקנאים, אך שומע לא היה לו, ודבריו שנדברו בנחת היו עוד בשמן למדורה.

— רבותי, — אמר הזקן — הנני מתרה בכם! הרב ת"ח הוא, כל הנוגע בו לא ינקה!

— זקן אשמאי! — קרא אחד הצעירים ברגז. וכרוז יצא בחיל: את מי נשלח ומי ילך לנו לעקור את הרב מן השרש?

— אני אלך! — קפץ שמעיה המלמד בראש.

— אתה, שמעיה, תלך?! — השתוממו מסביב. כי ידעו את שמעיה לגבר־חלש, אשר היה מחוסר פרנסה, יען לא יכול להכות וליסר את תלמידיו, כי על כן מאסו בו כל בעלי־הבתים.

כן, אני אלך! — התלהב שמעיה. — עת לעשות לה', והחלש יאמר גבור אני! אני אלך!

— מן השמים, — אמר, — נלחמו לי! מן השמים! אתם יודעים את רפיון ידי, והספדק היה חדש וחזק מאד, ומיתום לא נשאר בו! ולא הרגשתי מאומה!

— אצבע אלהים הוא! — מחאו כף הקנאים. — חיש יובא יין!

— אני לא אשתה עמכם! — אמר הזקן. — כעסכם — עבודה זרה, ויינכם יין נסך.

— אל תשמעו לשוטה הזה, — קראו בשאון, — נשתה לחיי שמעיהו!

— לחיים, לחיים, שמעיהו! — קראו מסביב.

— ברכה לבטלה! — אמר הזקן.

כל הנאספים רגזו עליו, אך עוד הזקן עומד על דעתו

— המורד במלכות חייב מיתה, ומאן מלכי? רבנן!

— אבל הרב מחל לי! — התעורר שמעיה, ויספר את אשר קרא אליו הרב מן החלון.

פני החסידים הלבינו, והזקן אמר:

ת״ח שמחל על כבודו אין כבודו מחול!..

בלב נפעם שב שמעיה הביתה.

הזקן — התנחם בלכתו יחידו — כבר פג טעמו, ובכלל לא בסבא טעמא, ומעולם לא הצטיין בדבקות והתלהבות בדבעי. והרב מחל לי ולא יתבע עלבוני, ושם בפמליא של מעלה אדמורנ״ו יעמוד לי!

ובכל זאת בלכתו התפלל בלי משים בלחש...

„רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא, אלא לכבוד תורתך...״

בנשאו את עיניו השמימה ראה את הירח, ונדמה לו כי פניו נזעמים.

— ר׳ יהושע! — קרא אל הירח בתלונה — גם אתה עלי ברוגז? ! ר׳ יהושע, עבד משה איש האלהים! אתה כועס עלי?!

— לך בכחך זה! — קראו החסידים.

— זה התרנגול ילך למיתה! — שיק הזקן ויאבה להחזיק בכנף בגדו. אך שמעיה נשמט ממנו וירץ החוצה.

ושמעיה רץ בחפזון אל בית הרב. דברי הזקן: „זה התרנגול ילך למיתה" צללו באזניו. מרגיש הוא כי אם יעצור רגע במרוצתו ונשתה גבורתו. וישוב על עקביו. ויהי לצחוק בעיני „כל העולם". וע"כ הוא רץ בכל כוחו, בלי שאוף רוחו ובלוע רוקו. כבר הנהו על המעלות, הדלת כבר נפתחה...

והרב ישב אל שלחנו, על יד החלון. נר של שעוה מאיר לו נתיב „בים של שלמה". בימינו יפלג לשנים את זקנו הלבן כשלג והיורד עד אזורו. ובשמאלו מקטרת. אשר ראשה בפיו, וממנו יוצאים עגילי עשן ומתנשאים ומתפשטים ומתגנבים החוצה. הצעדים על המעלות העירו את הרב מעיונו, ויעוף את עיניו לקראת הבא. והנה היא שמעיה המלמד. אך מה נעוו פניו! חורים המה כסיד, ועיניו בוערות כלפידי אש.

— מה היה לך, שמעיה?! — התחלחל הרב לקראתו

— לי לא היה כלום,—ענה שמעיה בשאפו רוה בכבדות,— אך לך יקרה האסון, לך! לך! הנני באתי לעקור אותך כן השורש...

הרב נדהם, ויחשוב את שמעיה למשוגע.

— הבה נא לי את הספדק שלך! — קרא שמעיה ובראותו כי אין מענה, הושיט את ידו ויקרע את המגבעת מעל ראש הרב, ויכלה בה את חמתו, ויגס החוצה.

הרב העביר ידו על עיניו ועל מצחו ויתנשא ממקומו, ויפנה אל החלון, וירא את צל שמעיה הבורח, ויקרא אחריו:

— שמעיה, אתה חיב מיתה, אבל אני מוחל לך, והלואי שתשלים את שנתך!

דברי הזקן הקודמים ודברי הרב עתה התבוללו ויצלצלו באזני שמעיה. אך הוא רץ כצבי לבשר את הנצחון לאנשי שלומו.

ולשמעיה נדמה, כי מן החלון ועד מפתן ביתו עבר מרחק רב במדבר חול. בבואו החדרה כבר נעורו גם הילדים, ועל השלחן הקערות מלאות תפוחי אדמה.

— שתה מעט יי"ש! — אמרה שרה ביילה.

שמעיה חפץ לברך את בני ביתו „בערב טוב" בבואו, אך לא יכל לדבר, וגם עתה בהחזיקו את הכוס בידו הרועדת לא יכל להגיד כדרכו: לחיים לכם, ילדים, לחיים, שרה ביילה, — כי לשונו כמו דבקה לחכו.

ושרה ביילה התבוננה בו ותקרא בחרדה:

— מה זה היה לך, שמעיה! פניך הן כפני מת ואתה מתחלחל...

— קדחת היא! — ענה שמעיה,— אכלו לבדכם ואני אעלה על המטה, אבל אין דבר... כמו בשנה העברה... אכלי עם הילדים.

— ראשונה — אמרה שרה ביילה — אכין לך חמין.

— לא ולא! — אמר שמעיה — אל תיראי, שליחי מצוה אינן נזוקין, ואני ת"ל עשיתי היום מצוה גדולה! ממש מסרתי את נפשי על קדוש השם!

הילדים אשר פחדו ורהו מחזות פני אביהם, התעוררו פתאם משמחה ויקראו זה לזה בעליצות:

— אבינו עשה מצוה גדולה! אבינו קדש את השם!

אבל שרה ביילה כחולמת.

— מה אתה מדבר? איזה קדוש השם? מה נהיה?

— לא אגיד לכם — אמר שמעיה — עד כלותכם לאכול.

שרה ביילה והילדים ישבו לאכול בלי חמדה, והוא עלה על המטה.

שרה ביילה אוכלת, אך לרגעים מתבוננת היא בפני בעלה המתנודד על מטתו, ואנחותיו נוקבות ויורדות עד עמק לבבה. אחרי רגעים אחדים הרחיקה את הקערה, ותקם, ותקרב אל שמעיה.

— אבל מה היה לך, שמעיה?

— אין דבר! — ענה בצחוק אנוס,— נהפוך הוא, שמח אני

אך ברגע ההוא התכסה הירח בעננים.

„הַה־חה־חה!" — מלא פתאם צחוק פיו — שוטה גדול אני! אין לה להלבנה ענין אחר לענות בו! שוטה אתה, שמְעיה, שוטה גדול!

פתאם הרגיש, כי נגע בחטמו בכותל, ובהשפילו את עיניו והנה ביתו לפניו.

„ובכל זאת — אמר בלבו — מפחד אני מאד"... ויצעד מעט אחורנית.

— „לא! — התנחם — רק עיף אני ויגע", ותחת לפתוח את הדלת נגש אל החלון, וישב להנפש מעט על האצטבה אשר תחתיו.

פתאם התעורר החשק בלבו להביט אל הבית פנימה. ויקם ממקומו, וירא בעד הזכוכית והנה הילדים שוכבים ישנים על המטות ואשתו שרה ביי׳לה נרדמת בעמידה בהשענה על יד הברזל המחזיק את הכירים. אז נחה דעתו מעט.

„ת"ל! — לחשו שפתיו בלי דעת, — כי הילדים חיים וקיימים, וגם שרה ביילה חיה וקימה!"

אבל באותו הרגע נעוו פניו מפחד פתאם. רואה הוא והנה צללים מתהלכים הלוך ושוב בחדרו, וכמדומה לו שהוא מכיר בהם אנשים ידועים לו, את אבותיו וקרוביו המתים. את קולם איננו שומע, אך נדמה לו בתנועותיהם כאלו הם משיחים, מתיעצים ומתווכחים, ובלכתם הנה והנה נגשו אל אשתו שרה ביילה ויעמדו, ויניעו וינידו לה בראשיהם, כאומרים: צר לנו עליך, שרה ביילה... ואחרי כן שבו ויגשו אל המטה אשר שם הילדים, ויניעו וינידו ראשיהם על הישנים, ואז נדמה לו כי שומע הוא את קולם: צר לנו עליכם, יתומים, אך קצרה ידנו מהושיע!...

צוחה נוראה התפרצה מלב שמעיה ותעל עד גרונו, אך שם נחבאה, והגה לא יצא מפיו. ובכל זאת הרגישו בו הצללים וינוסו.

ברגע זה נעורה שרה ביילה ותרא את בעלה בחלון.

— מה אתה מבלה את זמנך לבטלה? — קראה אליו. — בוא הביתה! הילדים לא הפצו לאכול בלעדך ותפוחי האדמה מתקלקלים.

מעט... שמחו נא את אמכם העצבה...

— מה יועילו לנו הרקוד והנגון! — נאנחה שרה ביילה. — לכו לישן, ילדים! נראה מה יאמרו מחר „בעלי הבתים" שלנו.

— הבל הבלים!

שרה ביילה נאנחה ותתעסק בהכנת חמים.

הילדים ישבו לארץ וגם נרדמו אחרי רגעים אחדים. שרה ביילה הפיחה גחלים ותתן במֵיחם, ותקח אתה את הנר ותוציא את המיחם החוצה.

ובצאתה שבו הצללים להתהלך בחדר.

עיני שמעיה יוצאות מחוריהן מפחד; הצללים נגשו אל הבירים ויעמדו רגע כמתפלאים, כי נפקד מקום שרה ביילה; אחרי כן שבו אל המטות, אך בראותם כי האחת ריקה ועל השנית שוכב שמעיה לבדו, נסוגו אחור ויחפשו הנה והנה בבית, עד אשר מצאו את הילדים בקרן זוית.

אז נדמה לשמעיה, כי האחד פנה אל רעהו ויאמר:

— אך הבכור האחד יודע לאמר קדיש!

— ומתי עליו למות? — שאל השני.

— עוד הלילה! כאשר תצא הלבנה מתוך העננים.

— שרה ביילה! — קרא שמעיה בקול פחדים.

הילדים נעורו ויצעקו גם הם.

שרה ביילה שבה הביתה עם הנר.

— מה לך? מה קראת?

— חולה אני... חולה... מאד... מאד! — התחנן אליה שמעיה, — אני חולה מסוכן...

— אויה לי! — התיפחה שרה ביילה — מה לי לעשות? אלך לקרא לעזרה!

— אל תלכי, ח"ו — נאנח החולה — אל תעזביני!

— שרה ביילה! — התחנן אחרי רגע — גשי נא אל החלון וראי אם השמים מעוננים...

— כן... האם לא קדשת עוד את החדש?

— אבל מעוננים המה? — שנה שמעיה את שאלתו מבלי ענות לה.

מאד, מאושר אני מאד, מתגאה אני כי מצוה גדולה עשיתי! מובטח אני לעולם הבא!

— עוד חזון לעולם הבא, אבל מה זאת עשית?

— עשיתי ואעשה עוד!

— אבל ספר נא חיש, הן עלי להכין לך חמין!

— אין צרך בחמין! אינני חולה, גם קדחת אין, ונהפך הוא, כל גופי חם, והוא חם מתענוג, מהתלהבות!

— ילדים! — קרא שמעיה — נגנו לי את הנגון של „היום תאמצנו!"

הילדים הסבו עיניהם בשאלה אל אמם ולא פצחו את פיהם.

— אם לא תאבו לנגן אספר לכם!

ויספר להם שמעיה באריכות: כי היה וכוח בביהמ"ד, והרב — ירא שמים! — אמר שאינו סומך על „הרב ש"ע" והוא פוסק כה „חיי אדם!"

בכל משך הספור היו עיניו תלויות אל פני שומעיו, לראות את הרושם העז אשר יעשה ספורו.

אך שרה ביילה והילדים לא התפעלו.

— שוטים, גוים גמורים! — התקצף שמעיה על ילדיו, — הלא זה הוא חלול־השם גמור!

— וע"כ? — שאלה שרה ביילה.

— ע"כ — אמר שמעיה — יצא גזר דינו של הרב מאת המנין שלנו לעקור אותו מן השרש, וכן עשיתי!

— אתה... עשית?

— אני, אני עשיתי! — התגרה בה שמעיה, — ומדוע לא אני? האם אינני ירא שמים? האם חלול ה', חלול כבוד רבנו „הרב ש"ע" אינו נוגע לי?!

— אני, אני עשיתי! — הוסיף בחרון, — אני ולא אחר! אני עקרתי אותו מן השרש! אני קרעתי את הספדק מעל ראשו!

רעם של צחוק החל להתפרץ מפי הילדים, אך בראותם כי אמם הורידה את ראשה לארץ נדמו.

— עתה נגנו לי, ילדים — התחנן אליהם שמעיה, — גם רקדו

ליל זועה

(מחקר מחלת הנפש)

— מעוננים!

— מאד?

— לא... יוכל היות, כי יצא הירח...

— הביטי נא היטב השמימה!

— ולמה לך זאת?

— ראי נא היטב, אל תגרעי עיניך, מה עושים העננים?

— מה להם לעשות?

— האם לא יזיזו ממקומם?

— נהפוך הוא, הרוח נושב והם מתפזרים, עוד מעט ותצא הלבנה! האם לא תראנה?

— עיני עצומות! — ענה שמעיה.

— פתח את עיניך ותראנה, הלא אתה שוכב ממול החלון...

— אינני חפץ! אני ירא!

— למה תירא?

ושמעיה פקח את עיניו, וירא בעד החלון והנה העננים מתפזרים לאט לאט. כבר נראה כתם כהה, הכתם הולך ואור, וכן הולך דם שמעיה ונקפא בקרבו... הנה פאת הלבנה מזהרת — שמעיה אוסף רגליו אל המטה — הנה חציה, הנה כל פני יהושע הנזעמים...

— שמע ישראל! — קרא שמעיה בכל כחו, וראשו נפל אחורנית — וימת.

האדון פינקֶלמן, המאֻשר, אשר אסף בחפניו את כל סחר הפלך, המושל יחידי בשוק להעלות מחיר ולהורידו, השליט בבטחון הסוחרים בלי־מצרים, להקים סוחרים ולהפילם, לבנות ולהרוס בתי מסחר, האיש אשר לו „ממון קרח" וכמה בתי חומה, — האדון פינקלמן, הלויתן ביאור „אביונה" העיר, המפיל חתיתו על כל הדגים הקטנים אשר סביבו, נעור פתאם בחצות הליל.

— מרוע זה הקיצותי? — התפלא.

רבים הם באביונה האנשים אשר לא יתנו שנה לעיניהם, בשימם לילות כימים, להציל את נפשות אנשי ביתם מחרפת רעב; רבים הם המתהפכים על משכבותם מערב עד בקר, כי פחד יום המחרת עליהם: בבקר השכם יבא הנושה יחד עם שוטר בית־הדין להעביט ולמכור בפומבי... אבל האדון פינקלמַן בין אנשים באלה לא ימנה, בו לא ישה איש, ואם גם יחדל מכל משלח־יד עד בא חליפתו, לא יירא כל רע. — ולמה זה הקיץ בחצות הליל?

והלילה ליל אפלה ועלטה, כאלו שפך הקב"ה קיתון של דיו על תבל ומלואה; ודומיה מסביב, כאלו נעור בין ישני עפר.

— מה זה היה לי? — לא חדל מהתפלא.

מרגיש הוא תמהון ראש וחיל עצמות.

— האמנם החליתי? — הוגה הוא באימה.

אבל הוא בריא ושלם מעודו. אך פעם אחת, בהיותו נער בבית אביו, חלה מפחד; אבל מאז ועד היום הזה לא ידע כל מחלה!

פתאם ושפק אליו גנב:

— האמנם בביתי ועל מטתי אני שוכב? — ויוציא את ימינו למשש את הקיר, והנה זועה: הקיר עבר מימין לשמאל!

לבל יעורר אותה משנתה. הלא אם קרה איזה אסון נגע גם אליה, ולמה יגזול ממנה את התרופה — את השנה אשר שלח לה האל הטוב ברחמיו וברוב חסדיו? תישן, תנוח היונה התמה...

היא איננה בריאה ושלמה... האלהים יודע את מחסורה. לו היא כספר החתום. בקרבה מחלה מסותרת. בה יצוק דבר עצב... כן, חידה סתומה היא אשתו. הן בהיותה ארוסתו היתה צוהלת ושמחה כצפור דרור... גם אחרי חתונתם הרנינה את לבו ימים רבים בחדות נפשה... אך פתאם נדמה הזמיר, נגוז הצחוק מעל פניה... פניה השתנו, חורו ויקדרו מתחת לאשמורות עיניה אשר נפלו לבלתי התנשא עוד. אף שביב נגה לא נראה בהם... על מצחה הזך — ערפל. לשוא התחנן: מה היה לך מרים? מה היה לך? „אין דבר" — תען — „אין דבר"...

ומאז פניה לא היו לה עוד. מאז נהפכה לסמל היגון... לסמל אמו המתה.

— אבל — התמרמר במחשבותיו — אמי היתה אם אמללה, אשה קשת־רוח, חולה, דוויה ומעונה. אבי הפיל עליה תמיד את חתיתו... עד יומה האחרון הדריך את מנוחתה...

אמו לא היתה הגברת, כי אם שפחה חרופה בבית. אמו הטובה היתה מחמל כל נפש באביונה; אך אישה, הוא אביו הכלי, שנא אותה תכלית שנאה ולא יכל דברה לשלום. ואמו התהלכה כצל עד רדתה ביגון שאולה, בלי חצות את ימיה... אבל אשתו — מה יבצר ממנה? גם היא אשה טובת לב, גם היא משכילה אל דל, גם ביתה פתוח לרוחה לעניי עם, גם היא קוראת „כל דכפין ייתי ויכול"... אבל כל משאלות לבבה הלא ינתנו לה. הלא היא הגברת, ופינקלמן הלויתן הגדול — עבדה הנרצע, הדום רגליה, אשר מוצא שפתיה לו קדוש, כל חפצה — חק ולא יעבור, ועוד טרם תשאל והוא עושה, — ומה יחסר לה עוד?

— האמנם איננה אוהבת אותי?

השאלה הזאת היא רקב ישן נושן בעצמות פינקלמן.

אז בבואו אל בית הוריה בתור חתן, אהבה אותו מאד, או משכתהו הסר, ופעם אחד נשקתהו בסתר על המעלות... אחרי

— הלא על הכרים אני שוכב, והקיר לימיני תמיד, האם לא חולם אני?

אינני חולם, כי כל חושיו בו: עיניו פתוחות ולא תראינה, יען כי גבר החשך; אזניו פקוחות ואינן שומעות, יען כי דומית מות מסביב; בנשכו את שפתו התחתונה בשניו מרגיש הוא כאב קל; רגלו, אשר הוציא מתחת המכסה, מתקררת... ולמה זה עבר הקיר מימין לשמאל?

שאלת הקיר מרעישה אותו מאד.

— „לא אפונה, כי היום קרה לי איזה אסון... לא לחנם ראשי עלי סחרחר, כבד כנטל עופרת; לא לחנם רועדות כל עצמותי מפחד נסתר... לב יודע מרת נפשו"... ומרגיש הוא, כי שם, בלבו עמוק־עמוק, צפונה הסבה, הוא האסון אשר קרהו, אך כח זכרונו — הדלי המעלה עמוקות מן הבאר הזאת — התקלקל, ולא ימלא היום את תפקידו.

הדבר איננו מוטל בספק! בעצם היום קרה לו איזה אסון, אשר נשכח ממנו כרגע.

— אך מדוע?

לא אחת ושתים יקרה לו לשכוח איזה דבר ולחכות עד אשר יעלה בעצמו על לבו. אך אז הוא שוכח לא את הדבר כי אם את השם. במקרים כאלה „המלה על לשונו", ורק מתעקשת היא ולא תאבה למוש ממנה, לא כן עתה, עתה נשכח ממנו הענין!

— האם לא היא העציבה אותי?

אך במחשבה זאת תבחל נפשו. הלא היא — „חיי רוחו ונשמתו"...

היא ישנה בלי ספק.

פינקלמן לוחץ את אזנו אל הכר להאזין את נשמת אפה בשנתה. אך לשוא — דממת מות מסביב למרים. הוא לאט את ראשו הכבד להביט נכחו; לוחץ הוא את עיניו העיפות ומתאמץ למלט רשפי נגה לראות אותה על מטתה, — לשוא. אך בהרת לבנה־כהה יועדת נכחו באויר.

— גיל איום. — לוהשות שפתיו. והוא ירא להרים את קולו

והמשורה ועל המספרים...

אך הוא לא ינחם... את אשרה הוא חפץ.

הוא לא יאבה כי תבול אשתו כאשר נבלה אמו בחצי ימיה.

בשבילה הוא נדיב בין נדיבים. בשבילה הוא מתעסק בצרכי צבור, מתנדב לכל צרכי העדה. בשבילה נכון הוא למחות דמעה מעל כל פנים, להשיא את כל היתומות, לריב ריב כל האלמנות ולהשביע כל רעב.

ומה תבקש עוד?

נפלאות הן הנשים, עם לא עז הן, נמלים — וידם בכל, ולכל אשר תחפוצנה תטינה את לב האדם...

אבל האמנם כן תמיד? הלא אביו משל באשתו בזרוע רמה, הלא שומע הוא לא אחת ושתים ע"ד בעלים המכים ומענים את נשיהם... ונהפוך הוא — רוב הגברים שליטים בנשיהם, רק הוא...

— לא לחנם קרא לי אבי מוג־לב, שפן, אשה... כנ"ם היו דבריו.

ובכל זאת הוא לא ינחם.

אבל אם היא תסב עיניה, אם היא איננה אתו בבית — יחלוף צחוק קל על שפתיו...

אם אשתו תסב עיניה, הוא מתהפך כחומר חותם. אז יחיהו רוח אביו, רוח המסחר האמתי יצרור אז אותו בכנפיו; אז הכסף — אבן שואבת, הזהב — מחמל לב ונפש: אז מרה־שחורה תתקפהו, חדרו — חדר אפל, גיהנום הוא, והסוחרים — שדי בלהות — מתאבקים איש עם רעהו בזרוע, בערמה, ברמיה, באחיזת עינים... אז — מלחמת תנופה לחיים ולמות.

אבל הס! רעש שמלה נשמע. כפות רגליה הקטנות דרכו על מפתן חדרו פתאם... כל פנים שוחקים, כל עין מבריקה... אין ערמה ואין כח. צדק צדק ירדפו, אהבה שלטת, אחוה ורעות.

ואמנם זה ימים רבים לא עזבה את חדרו אף רגע... ועל כן זה ימים רבים אשר סר צל אביו ממנו, ואך נשמת אמו תחיהו, נשמת אמו או נשמת מרים... נצוצים וקרני אור יוצאים מעיניה

כן נפגשו בגן בצל אחד האלונים, ושם הגידה לו כי הוא בחירה אשר רצתה נפשה בו, והוא הגיד לה כי היא צלם דמות אמו הטובה והרחמניה, והוא נשבע לה אז אמונה אומן כי לא ילך בדרכי אביו האבזר והכילי, כי הוא ישמור את לחיי השושנים לבל תבולנה, את שפתי האלמוגים לבל תכהינה, את עיני התכלת לבל תאדמנה... כי הוא ישמור את מצחה הבהיר מכל ערפלי עצב ואת לבה הטהור מכל אנחה.

האם לא עמד בדבורו? האם בו האשמה? הוא לא יזכור כל עון אשר חטא...

הוריה לא שקלו על ידו את כסף הנדה... לו היה עוד אביו בחיים, כי אז נקרעו התנאים...

— אבל מדוע לא נשארה אמי בחיים? מדוע לא זכתה היא לראות אותי כאשר לקחתי שטרי־חוב תחת כסף מזומן?

צר לו מאד כי אמו הרחמניה, הטובה והישרה, לא ראתה אותו בהשליכו את אלילו מנגד... אך זאת נחמתו, כי אמו החוסה בצל שדי ראתה זאת ממרומים ותהי למלאך מליץ בעדו.

כשנתים ימים אחרי החתונה, בשבתם אל ארוחת הבקר, בא רץ ויבשר כי חותנו פשט את הרגל לנושיו.

— אסור את הסוסים, — קרא למשרתו.

— מה חפצך לעשות? — שאלה מרים.

— להציל את כספי, — ענה בחפזה. אך היא הסבה את עיניה מנגדו. ולו נדמה כי פתאם נלקתה השמש, נדעך היום. חיש קל נהפך לאיש אחר.

את השטרות קרע לעיניה.

— לעזור להם אני נוסע, — קרא ברחמים גדולים, בנפלו על ברכיו לפניה ובנשקו את כפיה הקטנות והקרות.

אז נפלה על צוארו ותבך.

וכאלה היו מעשים בכל יום. לולא מרים, כי אז כבר היה לו הון פי ארבע מאשר עתה...

— אין משא ומתן בשעה שהיא עמי בבית: המוכר אחי, הקונה שאר בשרי, כל הבא הביתה ידיד ומודע... כלם אהובים והביבים ונחמדים, ועיניה פועלות על המשקל, המדה

— אך איזה אסון קרה לי היום?

אל נא נתפלא על קשי עורף השאלה הזאת אשר לא תרף מהאדון פינקלמן. הלא בו התברכו כל בני אביונה; הכל אומרים: „מי יתן לי את דאגותיו ואת כאב ראשי, את מאכלו ומשקהו ואת שנתו"... אשר האדון פינקלמן היה לב־כה ולטלת, ומנוחתו — לתקות אדם...

ועל לב איש לא עלה להתאונן על רוע-לב האדון פינקלמן... „גביר" הוא, ואם לפעמים קשה הוא כאבן הלא זה דרך המסחר. לו היתה ידו פתוחה לכל, כי אז ירד מנכסיו... „יד פתוחה לנכסים וכברה למים". גם עברות האדון פינקלמן שבין אדם למקום נמחלו לו בזכות עשרו: „וישמן — ויבעט" — גם זה סדר עולם על ה„גביר" להיות מעורב בין הבריות, להתרועע עם שרים ואצילים ולא יתכן לו אפוא לשמור את כל התרי"ג מצוות עם כל הפרטים והדקדוקים... ועל כן גם המלמדים הקנאים באביונה סלחו להאדון פינקלמן את המצוות והמנהגים הקלים שהיה דש בעקביו ולא התמרמרו על לכתו (בביתו) בגלוי הראש, על הפסנתר אשר התנוסס בין יתר כלי הבית היקרים ועל שלחו את שני בניו לעיר הפלך אל בית הספר...

גם זכר המעשה הזה עבר לפניו...

אמנם שני בניו לומדים בבית הספר בעיר הפלך, אבל רק הוא יודע כי לא ברצונו הטוב נסעו מזה. הוא חפץ להביא להם מלמדים מליטה ומורים מורשה, אבל היא באחת — לשלות אותם אל בית־הספר. והוא מלא את חפצה.

— ומדוע שלחה מאתי את בני?

גם השאלה הזאת נושנה היא, ומיום נסעו בניו לא תתן לו מנוח... לפעמים יאשים אותה כי לא תאהב את בניה... אך זה הבל... בבוא מכתב מהם היא בוכיה מרוב שמחה ובהסתם כל הזון לימים מועטים היא בוכיה וחולה מפחד... אמנם כמדומה לו כי בוכיה היא במסתרים תמיד... בבקר בבקר עיניה מוקפות מסגרות אדומות ולפעמים ישמע את אנחתה הרטובה בדמעות בלילה.

— האמנם יראה היא פן אשפוך עליהם את רוחי לבדי?

הטובות וחודרים אל לבו, אל כליותיו, אל מוחו, וחם ואור לו כן הדבר. עתה נוכח לדעת כי אך חליפות עמדו: פעם הוא גלגול אביו ופעם הוא גלגול אמו.

— ואני בעצמי? — התפלא, — איה נשמתי לבדי? הכלי ריק נבראתי? האם למעני לא הוציא ה׳ כל נשמה מאוצרו?

ועוד הפעם זכר מעשים שונים עובר לפניו.

פעם אחת, בהיותו חתן, רמה את עמיתו... הדבר קרה אחרי מות אמו, גם אביו כבר שב לעפרו, והוא היה לסוחר ברשות עצמו... הסוחר המרומה הזמינו לדין לפני רב העיר, אך מי ידין את התקיף ממנו?... הרב נבעת ונפחד, ומפשר ומצדד, והוא כאבן שיש לא מש ממקומו... אז קרא בעל דינו בחרות אפו כי יודיע ל„המחיתן" את העושק והעולה... וחיש קל נהפך עליו לבבו וישלים את איש ריבו.

הדבר נודע להסוחרים, ומאז היו מפילים עליו את אימתם...

כשנתים ימים אחרי חתונתם נסעה אשתו לבקר את הוריה. במשך ימי שבתה שם לא יצאו הסוחרים הקטנים בשלום מטלתעות כפיר המסחר, לית דין ולית דיין, — אבל הוא השיב את הגזלה טרם באה. המשרתים מהרו ונקו את הבית מחלאה, והוא — את חדר מסחרו מכל עולה.

— האמנם עשיתי כן? — התגנב אליו קול מסתר חביון זכרונו.

זעה קרה מכסה את גוו, כי זכר מעשה קטן עלה לפניו.

„ר׳ שמואל מת... יתומיו הקטנים לא ידעו מטוב ועד רע... הם לא יכלו להתאונן באוניה... גם חיש אח־י כן נפוצו לכל רוח... האלמנה היתה לאיש בעיר אחרת קטנה... היתומים היו למשרתים ולשפחות בעיר הפלך... להם לא השיבותי מאומה. אף כי לפי החשבון חבתי לו... חבתי לו חמשה ועשרים רובל או יותר"...

כן הוא, הוא בעצמו כלי ריק ועל כן פעם הוא כיונה פעם כפרס, פעם כשה ופעם כלביא...

אך פתאם נתק חוט הגינו, ובמוחו הגבר התעוררה ביתר שאת השאלה הראשונה:

תירא, — נשמע לחש קולה. — אל תירא, כבר עבר פחדי...

— אל תירא, — הוסיפה להרגיעו — אך גם אל תגער בשפחה... הן לא בצדיה עשתה זאת...

— הרגע נא, — הוסיפה עוד הפעם בקול עוגב, — למה זה לבך מכה כהולם פעם?... אין דבר, הפחד חלף ואיננו. ועתה הבטיחה נא אותי כי לא תעשה לשפחה עול, כי לא תנכה את ההיזק ממשכרתה...

הוא הבטיח אותה, אף כי לא יכל להבין את מליה. הן היא הגברת, היא המוציאה והמביאה והיא המשלמת — ולמה תבקש זאת ממנו?

פתאם התחננה אליו במתק שפתים לספר לה דבר מה מחיי אמו.

— מדוע שאלה פתאם אדות אמי? — מתפלא היא עתה. אך אז לא היה לו פנאי להשתומם, ויספר לה כי אמו היתה טובה כמלאך אלהים, יפה, תמה וברה כחשמל, כמוך, רחל׳.

אז הופיע צחוק נעים על פניה. אך עיניה היו עצומות, והוא מחבה לפקיחתן כתועה בליל ישימון לקרני בקר...

— את טובה כאמי, וגם עיניך — הוסיף בצדיה — כעיני אמי, עיני יונים — אך היא לא פקחה את עיניה. ועצב נורא מלא את כל חדרי לבבו...

— אך אמי, מרים, היתה אשה קשת-רוח ולא חצתה את ימיה. — אז התעוררה מרעד קולו ולאט לאט הניפה את אשמורות עיניה, ולפניו נגלו השמים.

— ואתה אהבת את אמך? — שאלה

— אם אני אהבתי? — ענה, ומלים נעתקו מפיו מעצר רגשותיו.

— ואת אביך? — הוסיפה ותשאל, ואשמורות עיניה נפלו לאט לאט אחורנית.

— גם אותו אהבתי, — ענה — לפעמים אהבתי גם אותו... לפעמים, כאשר לא היתה אמי אתנו בחדר, אז אהבתי לשבת על ברכי אבי והוא למדני כתב ולשון, גם דעת החיים...

— רוחי? האמנם יש לי רוח? הכי לא גולם אנכי?
— מה זה היה לי?

המחשבות המדריכות מנוחתו עתה לא זרות הן לו. מדי יום ביומו הנן מתעוררות בקרבו, אך מתעוררות הן כברק וחולפות ונפסקות... ואך עתה אינן זזות ממקומן ומנקרות את מוחו בלי הרף.

אין ספק אפוא כי נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, כי נרעשו עצביו באופן מוזר וכי באמת קרה לו איזה אסון. למען מצוא את האבדה אשר אבדה מזכרונו חפץ הוא להעלות על לב את כל סדר היום העבר, אולי יזכר גם את המעשה אשר היה בעוכריו. אבל לאסונו ולחרדת נפשו כל היום העבר נשכח ממנו, נגזר כאלו לא היה. גליון שלם נקרע מתוך ספר זכרונותיו... אך גם יום שלשום לא יעלה על לבו: שני גליונות נקרעו מן הספר; הגליון האחרון אשר הוא קורא בו במרוצה הוא היום הראשון לשבוע. הגליון הזה פתוח לפניו, ואחרי כן תהו ובהו במוחו. ומוחו נדמה לו כשעון אשר עמד מלכת ביום הראשון, בנטות היום ההוא לערוב... האם לא נפלא ונורא הדבר?

בכונה יתרה ובהתבוננות רב הוא מזכיר את כל דברי היום הראשון והוא זוכר את כל המעשים, את כל המקרים, את כל אשר נדבר ונשמע בביתו עד הערב ההוא... הכל כאשר לכל כתוב מפורש, חרות על לוח, וכל מלה ומלה מבצבצת ועולה לפניו...

וכה עד הערב.

בערב קרה מקרה קטן: בשבתם הוא ואשתו על כוס חמים נשמע קול רעש כלי זכוכית מתפוצצים מחדר הבשול, והיא, אשתו, נרעשה ונפחדה פתאם.. ראשונה בא שטף דם אל להייה... החבצלת היתה פתאם לשושנה... שטף הדם שב אחורנית, ופניה הלבינו כסיד, אחרי כן נהפכו לירקון... רעש ופיק ברכים והיא חושבת לנפול... אז חטפה בזרועותיו וישם אותה על היצוע. והיא לא נשמטה ממנו כדרכה תמיד מבושה... נהפוך הוא — היא ספכה את ראשה על חזהו, וכל עצמותיו התמלאו ענג אין קץ מהול בפחד נורא.

או כאמו, או כלו אביו או כלו אמו...

אך את המחשבות האלה העלים ממנה —

— כאשר שבתי לאיתני — ספר לה — כבר עלתה אמי על המטה, אשר לא ירדה ממנה עוד.

— פלצות אחזתני בראותי אז בפעם הראשונה את פני אמי...

אך גם פניו השתנו בן לילה, וגם אמו התחלחלה לקראתו ותפרוץ בבכי נורא.

המראה הזה פעל גם על אביו, ומאז ועד יומה האחרון לא הפריד עוד בין הדבקים.

מאז ישב בלי מפריע על הדום רגליה לפני מטתה... ואמו החזיקה בידיו, נשקה אותו, סלסלה שערותיו...

אך מקור דמעותיה כבר יבש, ואף דמעה אחת לא התגלגלה עוד על מצחו...

— לא תוכלי לתאר לך, מרים, את סערת רוחי אז, את המית לבבי... — ומרים פקחה אז את עיניה הלחות והמלאות תוגה־חרישית עצומה...

ופה ספו תמו הזכרונות. פה נפסק סדר היום.

— ואחרי כן? — שואל הוא את עצמו בחרדה, — מה היה אחרי כן?

יודע הוא נאמנה, כי שבתו את מרים על היצוע היה בערב היום הראשון לשבוע, ומה קרה מאז ועד היום הזה?

מי כרה לו את התהום, את המאפליה אשר לפניו?

— האמנם חליתי, ובחליי הקיצותי עתה?

רעיון נורא עלה על לבבו: אולי מת פתאם, או נרדם כמת, ועתה נעור בירכתי קבר?

עוד הפעם משש את הקיר ואת כלי מטתו...

עוד הפעם עיניו כלות ומיחלות לראות עוד דבר בחדרו, מלבד הבהרת הלבנה־הכהה המשופשת נכחו באויר.

אך לשוא.

ואולי הוא בעולם הרמיון?

אך מקרב לבבו עולה אל מוחו קול כביר.

ואף כי הרגיש כי דבריו אלה לא יפעלו עליה לטובה לא יכל לעצור בלשונו, ויוסף לספר:

— אבי — אמר — היה כילי גדול, אך גם סוחר גדול ומכובד וגם אותי חפץ לעשות לסוחר ולא למוג־לב, לשפן, כאשר בקשה לעשות אותי אמי — „לפי דבריו" — מהר להוסיף, בחפצו לתקן את המעוות. אבי היה אומר: כסף תקח בעזבון, אך שכל לא אוריש לך; קנה חכמה, קנה ערמה, קנה גם חפץ ורצון; ברצון איש יוסד בית.

אולם אך ראה את פני אמו, ולא אבה גם לגשת אל אביו.

הוא אהב לשבת תמיד בחדר אמו על כסא ילדותו וראשו נשען על חיקה...

היא סלסלה בשערותיו. לפעמים נפלה מעיניה דמעה חמה ותתגולל על לחייו... לפעמים ספרה באזניו „מעשיות" שונים...

אך רגעי אשרו לא ארכו... כי אביו העמיד תמיד על דעתו לבלתי „יגדל כפרא אדם ויהי למוג לב, לשפן, לאשה". וכפעם בפעם אחז בתנוך אזנו ויוציאנו אל חדרו...

ביתר שאת התקצף אביו על ספורי אמו אשר נטוו תמיד מפחד בלילות, מנפשות מתים, מקרני ירח וצללי קברים... ופעם אחת סגרהו ליל תמים יחידי בחדר אפל למען גרש ממנו כל פחד שוא.

בבקר, כאשר פתחו את דלת מאסרו, מצאוהו מפרפר בין החיים והמות...

— בלילה ההוא — ספר לה — סבלתי כל צירי שאול. כל מתי עולם קמו מקבריהם ויכתירוהו... שדים לצים ורוחות מאפליה הדריכוהו מנוחה עד כי התעלף...

ובלבו דמה כי אז אמנם „אבד את עצמו" ויהי לגולם ריק לקבל חליפות את נשמת אביו או נשמת אמו. כי אמנם עד הלילה ההוא הרגיש את עצמו בתור איש הבינים בין אביו ואמו, ובלבו היה מפשר ביניהם, מוצא את הצד השוה שבהם ואת הצדדים שהם מחולקים בהם, והוא נטה במקצת מדרך שניהם, ולו התגדל באופן הזה, כי עתה היה איש ממוצע וידרוך בשביל הזהב שבין אביו ואמו... אך אז „פרחה נשמתו מגופו" והוא היה כאביו

בדלת נכחו נראתה תמונה,

לחרדת נפשו יצאו מחשך לאור־כהה הדלת, המשקוף והמזוזה, ועיניו הקמות רואות את התמונה בתוך הדלת...

חפץ הוא להסב את עיניו ממנה, אך איננו יכול. התמונה מושכת אותן אליה בכח אבירים... והוא מכיר את התמונה: פני אביו לה, אף כי צעירה היא ממנה לימים...

אביו מוציא קול פחדים ממעמקי הלב, אך לשונו מדבק לחכו, והגה לא יצא מפיו.

— לא, לא אבי הוא... אני הוא, אני, — התחלחל פתאם ביתר שאת, והתמונה העומדת בלי נוע תראה לפניו ותגלה בכל רגע ורגע ביתר שאת ועז.

— האם לא ראי מלושט לנגדי?

אבל הוא שוכב, והתמונה עומדת.

נוראה היא התמונה; מקפיאה היא את דמו בעורקיו... היא מביטה עליו בשאט נפש, בלעג, ומבטי עיניה חודרים אל קרבו כחניתות קרות.

— מוג לב, שפן, אשה! — קראה פתאם התמונה, ותתעלם מעל הסף.

פינקלמן נהדף פתאם ממטתו ארצה, וירץ אחרי התמונה.

מבלי משים עבר ערום ויחף אל החדר השני. אך התמונה איננה, כי נגוזה, והוא עומד בחשך, רועד מקור ומפחד.

אחרי רגעים אחדים נתקו עוד הפעם מזמותיו. התמונה נשכחה, והוא עומד נרעש ונפעם מבלי דעת איפה הוא בעצם הלילה? למה הוא עומד יחף על הרצפה הקרה? מה היה לו?

למען דעת איפה הוא הנהו ממשש באפלה להכיר את מקומו, ובלכתו כה וכה ובמששו הגיע אל מול היציע אשר עליו חבק בזם הראשון את אשתו הנפעמה. הלא פה ספר לה מחיי אמו, מתגרת יד אביו...

מחוסר אונים לעשות את דרכו הלאה נפל על היצוע ועיניו נסגרו, אולם איננו ישן. לבו מלא פחד, ומוחו ריק מכל רעיון כקן בלי צפורים.

אך ראשו כבד מאד ובמוחו איזה רעש מוזר, רעד וחום.

— לא, חי חי אתה, אך אסון נורא קרך... אסון נורא מאד!

זוכר הוא, כי במצב נורא כזה כבר היה פעם אחת, במות עליו אמו...

גם אז נקרע יום או יומים מספר זכרונו... כן, שני ימים נשכחו, יום המיתה ויום הקבורה.

למרות סימני האבל אשר מסביב בבית, מבלי הבט על המתפללים ערב ובקר לעלית הנשמה לא יכל אז לתת אמון, כי מתה עליו אמו, ותפוש במזמות אשר לא ידע שחרן תעה בכל פנות החדרים לבקש את אמו, או גם בלי דעת את אשר הוא מבקש.

אך מקץ היום הרביעי, כבוא המנחמים את האבלים ובתוכם נראה גם השַמש אשר הלך אחרי המטה עם הקופה ויצלצל „צדקה תציל ממות", שב פתאם כח זכרונו אליו. אז עלתה לפניו ממת המתה מתהום נשיה, אז ראה אותה שנית נשאת על כתפות קרוביו ומיודעיו, אז שמע עוד הפעם את הבכי ואת היללה, אז ראה שנית את קהל האנשים וישמע את מדברותיהם ואת התהלה אשר פזרו להמתה...

אז ידע כי מתה אמו, ולא אבה להתנחם...

ואמנם אך אסון נורא כזה ימיט שואה על הבית.

זעה קרה כסתה את כל בשרו. — ואיזה אסון קרה לי היום?

אז יעלה על לבו, כי אין עצה ותחבולה אחרת, כי אם להעיר את מרים משנתה... היא תגיד לו פשר דבר...

אולם הבהרת הלבנה-הכהה אשר נכחו רועדת, כמו תתחנן לפניו לבל יפריע את שנת האֻמללה...

וגם מרגיש הוא, כי קולו נחבא. ואם יאסוף רוחו להוציא הגה מפיו אז יתמלט ממנו קול פחדים. ומרים תתעלף מפחד פתאם.

תנוח נא אמא הצעירה בשלום על משכבה, יתן לה הרחום והחנון חלומות נעם ועדן. תפריחנה עצמותיה... בימים האחרונים חלשו עצביה מאד, כל הגה-פתאם ירעישה ויפחידנה... גם אמי — —

אך עוד הפעם נתקה לפתע פתאם שרשרת מחשבותיו. כי

היא אשתו זה ימים כבירים, והוא בא עתה לשבח אותה בתור „כלה"!...

האם לא שתית לשכרה? — שואל הוא בקול. והתמונה נעלמה לקולו.

על לב פינקלמן עולה פתאם, כי זאת היא התמונה השניה אשר נעלמה ממנו בחדר, ויגמור אומר לבקש את האבדה. באין אור הנהו ממשש באפלה... על דרכו עומדים כסאות וכלים שונים והוא מהפכם והודפם ממקומם, אך את קול נפלם איננו שומע.

על השלחן, אשר נגש אליו, עומדים עצי גפרית ומעל לראשיהם מתנשא ברק כהה. אך הוא איננו רואה. עובר הוא על השלחן, ובין רגע השח ראשו ארצה ויטה עיניו ימין ושמאל עד אשר שכח את אשר הוא מבקש...

ובכל משך הזמן ההוא לא חדלה ההמולה באזניו. ואמנם ההמולה הזאת מושכת עתה את לבבו.

וההמולה נפלאה מאד, כאלו דבר אליו איש מרחוק. אזנו לא תבחן מלים, אך קול דברים הוא שומע.

אבל הקול הזה הולך וקרב אליו; לאט לאט יקרב. עוד מעט וישמע ויבחן.

כן. כבר שומע הוא חתוך הדברים, וגם איזה מלים יבחן. איש הולך וקרב אליו, מדבר אדות יצר־הרע... יצר־הטוב... על דבר המלאכים המלוים את האדם...

— מה זאת? — מתפלא הוא בחרדה: הלא את הדברים האלה הוא שומע שנית, הלא שמע אותם ראשונה, עוד בעצם היום... איפה? מתי?

אבל היום עף מקרבו מהר כברק, וכמו לנגהו נראתה לפניו תמונה אחרת. גם היא תמונה משונה, גם אותה ראה במקום אחר...

רואה הוא — וסביבו המון גברים, כמעט כל בני העיר... סוחרים גדולים וקטנים, מלוים ולוים, עשירים ואביונים, זקנים ונערים... וכלם מביטים עליו בהטלה... בעיני כלם דמעות...

אחרי כן נדמה לו כי שומע הוא קול שבר מן המוח, כאלו שם עצים מתבקעים או כלי זכוכית מתפוצצים...

האמנם זה הד כלי הזכוכית אשר שברה השפחה?

מרגיש הוא כי כחו הולך וכלה ופחדו הולך הלוך וגדול.

— אין עצה ותחבלה אחרת, כי אם לקרא למרים. לו ידעה מרים את מצבו ומקומו, כי אז החישה אליו. אם גם לא תאהבנו, הלא רחמניה היא, רחם תרחמהו...

והוא יודע, כי לו אך נראתה מרים לפניו, לו אך נגעה בשערות ראשו, לו השמיעה משפתותיה אך הגה קל, לו המליטה מעיניה אך נצוץ אור אחד, כי אז רוח לו ושב ורפא לו.

כן, חולה הוא, ואך בה הרפאות לנפשו.

פתאם המולה דקה נשמעה. רעד תקוה ושמחה מתפשט בכל אבריו... מקוה הוא, כי שמעה מרים את קול אנחתו, כי קרא לה והיא נעורה.. הוא מקשיב בלי פחד וכמדומה לו שהוא שומע את רדתה מעל מטתה. עתה היא לובשת את בגדיה, עתה הוא שומע את קול צעדיה. עוד מעט ותראה בדלת הפתוחה, עוד מעט ויעבור הקסם המר והנמהר, והוא יצא מאפלה לאורה.

אך רגעי מספר עברו, ומרים איננה. ההמולה הדקה הולכת וקרבה, אך בדלת נראתה תמונה אחרת... שם עומד גבר בחצי ימיו, בעל זקן ארוך ושחור. עיניו הקטנות מתרוצצות בחוריהן וימינו מחלקת את שפמו... מי הוא זה?

בתמונה הזאת הוא מתבונן בלי פחד. בן רגע הכירה. הלא הוא דוד השדכן! ודוד הולך וקרב אליו בדממה, ועל פניו צחוק קל... הנה הוא על ידו. מבלי שאול את פיו ישב למרגלותיו על היצוע, והוא מספר לו, כי השדוך עולה יפה, כי „כלתו" מרים היא עלמה ישרה ונדיבה, טובה היא כמלאך אלהים...

חניכת־בית היא ובכל זאת הנה מדברת צרפתית וכותבת אשכנזית, אך צר לו מאד כי לקמצן בר קמצן כזה תהי אשה טובה כמרים... מתירא הוא מאד פן תהי אחריתה כאחרית אמו...

אך זה הוא שוטה שבעולם! — אומר פינקלמן בלבו. מרים

תוך הלב, ושם נופלות הנה בוערות כנצוצי אש...

— אך פתאם — — פתאם באו זרים הביתה... מטת אמו החלה להתמוטט ולהתרחק ממנו ובין רגע נדמה לו כי לא אמו, אך אשתו מרים במטה...

שערות בשרו סמרו מפחד, אך עוד הפעם זמותיו נתקו ומחשבות חדשות התפרצו אל מוחו.

— אמנם השנה שנת בצרת .. כן, שנת בצרת היא. לולא מרים כי אז צברתי כסף רב. הרבה חטים קניתי מאדונים וסוחרים וגם סרסורים, הכל תכו לרגלי. אבל היא מתחננת בעד כלם. ברדת השער אני משלם, ובעלותו היא מתחננת.

האם לא מוג־לב אנכי? לא שפן? לא אשה?

ובכל זאת הוא ממלא את כל משאלותיה, צרור לא יפול ארצה.

אולם מתאוה הוא לדעת כמה מפסיד הוא בשבילה.

— הבה אעשה חשבון.

והחשבון גדול מאד. מצרף הוא גם אלף לאלף... כבר חמשת אלפים, עוד איזה מאות... עוד ארבעים וחמשה מהסוחר הזקן יאקיל אשר אשתו חולה, ועוד ועוד... ועוד הרבה מאות...

רצונו הולך ורפה. ובכל זאת החשבון הולך ונעשה גם בלי רצונו, בלי כל שמץ עזר מצדו.

הוא חדל מלבקש את המספרים, איננו מעלה אותם על לב. באים הם מאליהם, עונים הם טרם נקראו, והם באים ועומדים בשורה איש תחת רעהו בסדר נכון ובחשק נמרץ...

מרגיש הוא כי במוחו הריק עומד עתה לוח לבן והמספרים השחורים עפים מחוצה לו, מרחוק ומקרוב, דחוקים וצפופים ומתפרצים בהמולה... הם באים ונכתבים מאליהם על הלוח או איזו יד נעלמה מושלת בם וכותבת אותם, יחידות תחת יחידות, עשיריות תחת עשיריות, וכן המאות והאלפים... המספרים הולכים ומתרבים. האמנם יכיל אותם הלוח? אך הנה גם הלוח הולך הלוך וגדול עמהם... הוא מתנשא ומתנשא, ועוד לא נמתח קו לסכום הכולל.

ולפתע פתאם נהפכו המספרים לשטרות בעלי צבעים

מה זאת?

העליו יחמול איש? מרוע? על מה זה?

ושם, לא הרחק, בימת ברזל. על הבימה עומד רב העיר... רואה הוא אותו פנים אל פנים, המראה בולט... כובעו נוטה הצדה לימין כדרכו תמיד. גם הרב בוכה... הלא הרב הוא המדבר!

הלא את כל זאת הוא רואה שנית... הלא שמע את הרב מדבר אדות יצר הטוב והרע, על דבר המלאכים המלוים את האדם... הלא „הספד" הוא שומע!

את מי הספיד הרב בעצם היום?

מי מת?

האמנם ימות איש נכבד בעיר והוא לא יזכור את שם המת?

התמונה נגוזה, ומחשבתו מסלפת דרכה...

לא, הדבר לא יתכן, לא קול הרב הוא. משגה היד אתו... אמנם גם להרב הזקן קול דק כקול פעמון־כסף קטן, אך הקול שהוא שומע עתה עוד נמוך הוא, עוד מתוק הוא מקול הרב... בלי ספק קול אמו הוא.

ולזכר אמו נראתה לפניו תמונה חדשה.

הוא רואה את מטת אמו, אשר לא ירדה ממנה עוד. בחדר אור כהה בין הערבים... עיני אמו מתנוצצות ובוערות בנשף... לחייה אדומות וצנומות מאד ושפתותיה לבנות... הוא יושב למראשותיה ואמו מסלסלת את שערות ראשו בידה הרזה והלחה.

בקול־עוגב נעים רטוב מדמעות היא מספרת לו אדות יצר הרע ויצר הטוב... על אדות מלאכי אלהים ונשמות טובות... הכסף — אומרת אמו — אך כשוף הוא, אחיזת עינים, מעשה להטים, מעשה שדים. הכסף הוא הנחש, הוא יצר הרע... הכסף הוא דם אביונים...

הוא שומע, ומעיניו נוזלות דמעות.

אכן נפלא הדבר! מרגיש הוא כי עיניו בוכיות, והדמעות אינן נופלות מעיניו החוצה, כי אם זולגות הן מעיניו פנימה אל

בימי צרה ומצוקה ירד שער כל הסחורות, וגם שע־ התורה הטובה והיקרה מכל הסחורות; מכל ישיבות טשַׁכנובקה—עיר ואם בישראל—לא נותרו כי אם שני שרידים, רבי יעקב בעל הישיבה בעצמו, איש רם הקומה ורך בקנה, בעל זקן יורד עד הברכים ועינים כהות ותועות; והשני למך תלמידו האהוב והחביב, נער בן שמונה עשרה, רוזה, חור־הפנים, בעל שפתים צרובות ועינים שחורות ולוהטות. שניהם עטוים בלויי סחבות, חזיהם גלויים וחשופים. יתר התלמידים (כעשרה במספר) נפוצו לכל עבר ולכל רוח.

כי פלאים ירדה טשַׁכנובקה, וגם את נפש המורה ותלמידו הפליט לא תוכל להחיות.

אך רבי יעקב לא יוכל עוד לנוע על ערים אחרות, מזקן, ותלמידו למך לא יעזוב את רבו לו גם יתן לו איש מלא ביתו כסף וזהב. רבי יעקב הוא שמשה של נפש למך, ואם יעזבנו העולם יחשך בעדו.

וכהתגבר צוק העתים וטשכנובקה נלאתה גם להחיות את שתי הנפשות האלה ויהי מנת חלקם לחם צר ולחץ לא מדי יום ביומו, אז נועצו הרבי ותלמידו: כרת מה לעשות לרעב המר הנמהר והמציק, ויחקרו וידרשו ויחליטו: לעסוק בקבלה העיונית והמעשית. ויעשו כן, ויהיו להם הצומות למקור ברכה! —

אל שערי הקבלה המעשית לא באו עוד, אך העיונית באה בקרבם כמים, שמלוא כל טשכנובקה כבודם, ולעצמותיהם היבשות בשמן היתה. שני המקובלים, הרב והתלמיד, כבר נחלו שם בכל העיר ובנותיה, וכל באי שעריה של טשכנובקה חכו בכליון עינים עד בוא הקץ! לא קצו של משיח, בן דוד יבא מעצמו, מחר, ובשביל זה לא ירים איש בטשכנובקה יד או רגל,

שונים... והלוח היה לארגז פתוח, והשטרות עפים מכל עבר ופנה כצפרים אל המוח, ויד נעלמה משכיבה אותם בארגז... מאפס מקום היא דוחקת ולוחצת את השטרות, ומוחו חושב להבקע...

והלחץ במוחו הולך הלוך וחזק ובכל זאת לא יוכל להתגבר על יצרו ולהוציא את השטרות מן הארגז בחזקה.

והשטרות עפים ועפים, ראשונה צבעים שונים להם, אך לאט לאט האדימו כלם — רבים מהם נוטפים דם... על רבים מהם תמונת עזאזל מצחק — ולשעיר הזה צפרנים ארוכות וחדות.

ועוד הפעם נראתה תמונת אביו מרחוק.

— קח, בני, קח! — קוראת אליו התמונה — קח... אסוף!

אך מה נורא ואיום הוא אביו! תכריכיו חצים קרועים ובלוים. מתחת החרכים מציץ בשר המת הנרקב... מבינות לבשרו נשקפות עצמות־חורי חורות כסיד. סביב הגויה מכורכים תולעים ונחשים האוכלים אותה בכל פה.

— אל תירא, בני, אל תירא. אסוף! אסוף!...

— לא, לא אקח! — קרא האדון פינקלמן בקול פחדים ויפול מלא קומתו ארצה. ויתעלף.

קול נפלו הקיץ את משרתיו.

. . . .

. . . .

כאשר שב האדון פינקלמן לאט לאיתנו, כבר שכב על מטתו. לפניו מנורה, וממנה קרנים על כל החדר.

והחדר מלא אבל. כל המראות המלוטשים אשר על הכתלים מכוסים ביריעות שחורות. אצל היצ׳ע על הארץ עומד הדום רגלים גמוך למושב אבלים.

ולפניו — מטת מרים הריקה.

אני לא אוכל גם להשיג את הנגון הקדוש הזה, באיזו בחינה הוא, באיזה שער? את הסגופים והצרופים אני יודע...

הרב הפסיק ברחיצת ידים ובברכת „שאו ידיכם", וישב אל השלחן. אחרי ברכת המוציא הניף בידים רזות ורועדות את הקערה אל חטמו לשאוף אל קרבו את ריח המנחה.

ריחא מילתא היא — אמר בצחוק קל אשר עקם באופן נפלא את שפתיו ופיו, כי אמנם הצחוק על קמטי הפנים הזקנים היה אורח לא תדיר. אחרי כן העמיד את הקערה על מקומה, בימינו רועדת הכף, בשמאלו פת לחם.

והתלמיד כסה את פניו בשתי ידיו.

עוד לא כלה הרב את אכלו ונער אחר בא ויקרא בקול:

— ר' יוסיל שולח ארוחת התלמיד.

עוד הפעם נקרה צחוק קל על שפתי הרב, אך התלמיד עוד לא גלה את פניו.

— אכל הביאו לך — אמר הרב אחרי רגעים אחדים — למך, אכל בשבילך! בעצב ולאט הסיר התלמיד את ידיו ויראו פנים חורים כסיד ועינים בוערות כגחלי אש.

— אני לא אכל היום — אמר בקול דממה דקה, וישפל עיניו כמו מבשת.

— התענית הרביעית? ד' רצופים? — השתומם ר' יעקב ויוסף בתלונה: ומדוע לא הגדת לי?

— האם לא תענית? — הוסיף לשאל בראותו את שתיקת התלמיד.

— לא, רבי, — ענה למך, — תענית תשובה היא!

— תשובה? האתה עברת עברה? אתה? — התפלא הרב.

— כן! כן, רבי! כאשר החילות לאכול עברתי על לא תחמוד!...

— אך קצה של הקבלה העיונית שהיא התחלת המעשית, ואז יהיו נפלאות ונצורות וגדולות ככל אשר חזו בני דורו של ר' ליב שרה'ס...

עתה בזמן הצהרים אין איש בבית המדרש הקטן, מלבד הרב ותלמידו. יושבים הם אל השלחן הגדול, הרב מדבר והתלמיד שומע בכל נפש ולב וראשו נשען על כפות ידיו.

— אך בזה, — אומר הרב, — ישנן בחינות ומדרגות רבות. יש יודע חלק קטן מן הנגון, יש יודע את מקצתו, יש יודע חציו ויש היודע את כלו וגם ישית עליו נוספות! רבינו (שניהם חסידי חב"ד) ז"ל זכה למקצתו... לחלק קטן כ ז ה (ואת החלק מדד במרת אצבעו) —

עצבת נוראה נפלה על פני התלמיד, והרב הוסיף:

— גם הנגונים שונים הם. ישנו נגון הצריך למלין, זהו מדרגה נמוכה מאד, וישנו נגון נעלה עליו, נגון עולה בלי מלין, נגון בפני עצמו... אבל גם הנגון עוד לא טהור הוא מחלאת הגשמיות, כי הוא נצרך עוד לקול, לשפתים! והשפתים והקול גשמיות המה!

— אבל הנגון האמתי, הרוחני הטהור (מבלי דעת החל הרב לשורר את דבריו בנעימות) הנגון האמתי הוא בלי קול, בלי אומר ודברים, הוא נגון טמיר ונעלם, הנגון אשר ישורר הלב ואינו נשמע לאזן, וזהו סוד „כל עצמותי תאמרנה"!

— אז ירננו העצמות והלב. השנים דא לדא נקשן מרעד התלהבות. הנגון הזה אין לו התחלה וסוף והוא בבחינת „אש תמיד תוקד"...

את הלקח הזה הפסיק נער, אשר פתח את הדלת ברעש ובשאון ויעמיד על השלחן לפני הרב קערה מלאה מרק־תפוחי־אדמה, ופת לחם, בקראו:

— ר' שלמה הנגיד שולח בשביל הרב — ויעלם, בהוסיפו: אחרי כן אבוא לקחת את הקערה!

ר' יעקב קם ממושבו ויקרב לאט לאט אל הכיור לרחוץ ידיו.

— אבל, — דבר בלכתו, ועיני התלמיד ואזניו רודפות אחריו בהשוקה נמרצה להשיג כל הגה וכל דבור קל, — אבל...

— אינני יודע איככה... כל חושי היו סגורים ומסוגרים ... ובקרבי הנגון בלי מלים!...

— איככה? איככה?

— לא אדע, רבי! אך השירה היתה פתאם לנגון. לאט לאט עבר הנגון ויהי לזמרה. כל אברי שררו זמרות ואני שמעתי. לא אני שרתי, אני אך שמעתי... וגם לא אזני, כי כל חושי היו סגורים, אך אני בעצמי שמעתי... רבי!

— לא רבך אני, שוטה, אני עבדך בן אמתך, אני תלמידך! — צעק ר' יעקב — אני לא הגעתי לקרסולך...

— רבי! — שסע אותו התלמיד בקול מר צורח בחבקו בשתי ידיו את חזהו — רבי! קרא לפני את הודוי! כבר באו לקחת אותי... לקחת... רבי! מהר... שם נפקד אחד המשוררים! כבר באו... רבי! רבי! שמע ישראל! שמע ישראל!...

ותצא נשמתו.

כל העיר היתה כמרקחה. איש ואיש גם נשים וטף ברכו את עצמם ואת קרוביהם ושארי בשרם במיתה קדושה כזאת. אך רבי יעקב אמר בתלונה קלה:

לו עצר כח עוד לארבע תעניתים, כי אז זכה — למיתת נשיקה!...

בחצות הלילה ההוא העיר למך את ר׳ יעקב משנתו, ושניהם שכבו על ספסלים זה לעמת זה תחת התנור.

— רבי, רבי! — קרא למך בקול פחדים.

— מה היה לך? — התפלץ הרב ממקומו.

— הנני עתה — אמר התלמיד בלחישת רעד, — הנני במדרגה גבוהה מאד מאד... כי החל הנגון...

— איככה, איככה?

— אינני יודע, רבי, — ענה התלמיד בקול נמוך מאד כמו כהו עזבהו, — אני לא יכלתי לישון... חשבתי מחשבות מאשר למדתי היום... פתאם התעורר בי חשק נמרץ וחזק מאד, חשק מוזר לי אבל חשק נערץ — לדעת את הנגון הטהור והקדוש! פתאם הרגשתי צער גדול מאד כי אינני יודע את הנגון... הצער היה גדול מאד... גדַל מאד הכאב האנוש... ואז — בלי ספק ברחמי הטמיר והנעלם — התעורר בי הנגון... פתאם רעדו כל עצמותי... פתאם והנה אור!

בבית המדרש צלמות. הרב העיף עינו אל החלון ושם שואה ומשואה.

— פתאם היה אור. הכרתי כרגע, כי הוא מן האור הגנוז, כי לא אור עולם הזה הוא, לא היה לא מנורה ולא נר, לא שמש ולא ירח ולא הרקיע... אך אור ואור! עיני היו סגורות. אשמורותיהן לחצו אותן כנטל ברזל, ואני ראיתי אור שבעתים כאור החמה!

— רבונו של עולם! — לחשו שפתי הרב.

— אז נרמה לי כי קלותי מאד במשקלי, כי אין לי משקל כלל, כי יכול אני לעוף כיונה... כמלאכי השרת... ואז צחקתי! צחקתי, אך עיני ושפתי היו סגורות; צחקתי בלי פה, בלי תנועת פנים, צחקתי בקרב, בלב, עמוק עמוק... צחקתי לא משמחה כי אם מענג, מעדן אשר מלא את כל קרבי, את כל גופי, משער הראש עד צפרני הרגל... ומתוך הענג הזה החלה השירה בקרב...

רעד אחז את הרב.

— החלה? איככה? הגד נא!

שלש קריאות

(העתקה מכתב־יד ישן נושן, בלי ראש וסוף).

..... ואני עמדתי אז בשדה, הרחק מעיר מולדתי — בגדד — אשר נשקפה אלי מתוך הערפל בהמון נרותיה, באלפי נצוצות רועדים באויר הלח, כאלו ראגו לי ולשלומי.

גם הלבנה ממעל לראשי נוגה ועגומה מאד, כאלו היא חולה עלי — על נער קטן ורפה-אונים, נעזב וגלמוד בשדה, אשר מי יודע אם לא תאכלנו חיה רעָה.

אך השמים הטהורים קורצים אלי ברבבות עינים צוחקות. יודעים המה כי לא עיף אנכי, כי לא נתעיתי, לא מעירי ולא מבית אבי, כי יודע אנכי את דרכי ודי אונים לי לעשות את אשר נגזר עלי ואשר הודיעוני בחלום חזיון לילה.

עלי לעלות על ראש המגדל העומד לפני, לדעת את האמת!...

ומה נפלאו האגדות על אדות המגדל הגבוה הזה!

יש אומרים כי לפנים היו פה עיר ומצודה, עיר גדולה לאלהים מבגדד, ומצודה, אשר הפילה חתיתה וצלליה על גוים וממלכות... והמגדל היה מגדל צופים לחיל-המגן אשר לעיר.

ויהי היום ויבוא צר בשעריה. אך הצופה נרדם ולא ראה, ולא תקע בשופר, להזהיר את העם... ותפול העיר לפי חרב, ותזרע מלח; המצודה נהרסה עד היסוד, הלגיונות עם נסיהם ודגליהם נקברו בחול, ואך לעונש הצופה נשאר המגדל על עמדתו; כי מדי חצות ליל יעלה הצופה ההוא על ראש המגדל, יסוב את המעקה, יפרוש כפיו צפונה, כי משם נפתחה הרעה, אחרי כן יביט ימין ושמאל, ומוסר-לבו יתעורר ויעַנהו, ואז יפול על חרבו וימות... ככה יעשה מדי חצות ליל.

לבי דופק ורגלי רועדות, אבל אני חפץ לעלות על ראש המגדל. המגדל הוא משאת-נפשי משחר טל ילדותי, הוא הגיגי יומם בבית המדרש, הוא חלומי על משכבי בלילות... הוא מושך אותי, הוא קורא לי!

אני נקראתי, נמשכתי, וגם חפץ אני, רוצה אני לעלות על המגדל; לכל מראות החיים דו־פרצופים כאלה, וקורי הקסם, אשר בין לבבי והמגדל, כפולים המה... חצים רצון המגדל — וחצים רצוני...

היש רצון להמגדל? ולי... היש רצון?
אך למה אני מפחד?

העליה הראשונה. החדר גדול מאד, אך ריק, ובו חשך, כי חלון גדול פתוח בקיר... בעד החלון נופלת אך קרן־אור אחת מן החוץ להגיה לי את גרם המעלות — לעלות!

כן, החדר ריק — כי הלכתי אנה ואנה ואין מעצור על דרכי, מלבד הקירות. אך הקירות קרים, לחים וחלקים מאד, באין אף סדק קל לתחוב בו צפורן.

נגשתי אל החלון. גבוה הוא ורחב; בעדו אני מביט החוצה ורואה הרבה מאד. הנה התרחב השדה והשבלים, אשר עמדתי ביניהן, — השבלים מתנועעות... מניעות אלי ראש.

הדבר לכן אלי, שבלים?! היש את נפשכן להגיד לי דבר? לא? אך רוח חרישית עברה עליכן ותתנועענה? הלא גם עלי עברה הרוח לעלות על המגדל, ואני עולה... אתן לא תדעו את הרוח המנשב בכן, ואני לא אדע את הרוח הקורא לי לעלות על המגדל... ולמה לנו לדעת את הרוח?

השבלים אינן שומעות בקולי, אך מניעות, מנידות ראשיהן. הגם בעיניהן רע הדבר, כי אני עולה על המגדל? הגם הן בקושרים עלי? יהי כן, — מה ממני יהלוך?

שָׁם העיר — עירי... בגדר הגדולה לאלהים, חתולה בערפל... בין הבתים — בית אבי... אדמה כי כבר שב אבי

ויש אומרים, כי המגדל היה מגדל אשפים והוזים בככבים, אשר קראו בעינים פקוחות בספר השמים, להגיד לבני האדם את אשר נגזר ונחתם עליהם. יש אשר נזהר העם ונצל מרעה; ויש אשר הכביד לבבו, ויפול ברשת. ויהי היום, וישלחו האשפים רץ להגיד להכליף כי בא יומו ללכת בדרך כל הארץ. והאמין בהם הכליף, ויצם שלשת ימים ושלשת לילות להטהר מחטאיו, ויצו אל ביתו, ויחלק את מלכותו לבניו; ומוכן ומזומן לחיי העולם הבא, צוה להעביר בשלח את כל האשפים, כי לא אבה הכליף לבוא אל גן־העדן בלי אשפיו, השמים תמיד את דבריהם בפיו. להכליף המת קראו עלי אדמות בשם: „החכם". אך מאז המגדל ריק, כי כל הוברי שמים אשר במדינה נסו המדברה.

אך אחרים אומרים: לא מניה ולא מקצתיה! פה קבורת פטיש הארץ, גבור הציד לפני האלהים — „נמרוד בן נמרוד בעל הקרנים", אשר במותו חבש כובע אבנים לראשו, למען יראו וידעו בשמים כי „נמרוד בן נמרוד בעל הקרנים" מת ותהי פה קבורתו...

אך לעלמות שיר, והוא מספר על דבר בת־מלכה בעלת עינים שחורות ומחלפות זהב טהור, אשר משך המכשף אל המגדל בחבלי קסם, ויפל עליה תרדמה; והיא תישן עד בא גואלה, נער תמים יפה עינים ואמיץ כח; והוא יעלה על ראש המגדל ויראנה שוכבת על מטת שן, מעולפת שערות זהב, וישקנה — כאח! אז יבוטל הקסם, תקיץ בת־המלכה ותהי להנער התם לאשה. ונדוניתה: ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה בין הסמבטיון והרי החשך — מלכות גדולה ועשירה כמלכות אחשורוש.

האמנם ריק המגדל מיושב? האמנם אין אף טפה אחת אמת בכל האגדות הללו?

מורי ר' יוסי הפלוסוף אומר: הבל הבלים כלן; רעי שמעון הבטלן אומר: האגדות קליפות הן, ובתוך כלן יצוק סוד ידבר סתר... ואני חפץ לדעת את האמת!

נאקרב אל שער המגדל, ואפתחנו.

נשמות עצים ונשמות אבנים, וגם נשמת אבק פורח! הכל חי, כחי, כצומח, כדומם, בכל צרורה נשמת חיים, אשר בנפול עליה טל של תחיה תתפתח, וככה יהי גם האבק היבש לבריה מתפלגת ובעלת שכל! הוא אומר כי כל הכחות צרורים בכל הנשמות...

ישנן — לדעת שמעיהו — משקפים, אשר בהם יראו את תוך הדברים, את לב נשמותיהם. על לבי האיש בעל המשקפים לא יעלה לנסוע לקצוי ארץ, לראות איים וימים רחוקים, לחפש ולבקש גדולות ונצורות, להתבונן אל שמים חדשים וככבים חדשים; יודע הוא היטב כי כל גרגיר הוא זרע להחיות עולם כלו! והמכיר את נשמת האבק, הפורח באויר, הוא הכיר את כל העולם כלו...

אך איה הם המשקפים?

בסביבות ירושלים יש מערה, ושני אריות צובאים עליה; ובמערה ארגז גדול של ברזל, ושני נמרים שומרים על הארגז; ובארגז כתב־יד ישן נושן, ובכתב־יד — שם מפורש, לפתוח מערה אחת במעבה ארץ הסינים, ששם נגנזו המשקפים, ושני שרפים, וחרבותיהם שלופות בידיהם, סוככים על המערה...

נחוץ רק דבר קטן — אומר שמעיהו: לדעת את השם כנגד אריות ונמרים!...

ואי לזאת הוא צם ומתפלל כל הימים, למורת רוח מורנו הפלוסוף, האומר כי אין משקפים כאלה, כי הכל ביד נשמת האדם... כי נשמת האדם בהעמיקה חקר לבדה, בהתבודדה במועדיה — תוכל לסקור הכל ולדעת הכל...

יריבו שם ר׳ יוסי ושמעיה, ואני אעלה על המגדל!

אני חפץ לראות ולדעת! ואולי די לי היום — ומחר אשוב?

— עלה! —

קורא הקול מן התקרה.

---

*בכל אשר אני מוסיף ועולה, כן יקטנו החזרים והחלונות,

הביתה לאכל לחם. אמי יושבת ממולו... אחותי הקטנה, היפה מאד במהלכה על ארבע, חפצה לעלות על ברכי האב, ועל כן תפן לעזרתי, ומאד תתפלא כי אחית, החש תמיד לעזרתה, איננו וגם אבי, אחרי אכלו מעט ואחרי שתותו, להשיב את נפשו, שואל לי, ולשמי ולזכרי פני אמי מזהירות ברוב עונג — מובטחת היא, כי אני בבית המדרש, יושב והוגה בספרים יחד עם שמעיה הבטלן, ויוסי הפלוסוף מנצח עלינו... לו ידעה אמי איפה אני עתה!

ומדוע נפשי עוגמת? — אך טרם מצאתי מענה וקול קורא מהתקרה:

— עלה!

הוא הקול אשר קראני בחלום... נעים הוא הקול, אך גם צו יצוק בו...

ואני עולה.

בעליה השניה החדר צר וקטן מהראשון, ולעומתו קטנה גם מדת החלון. עוד הפעם קרן־אור אחת נופלת מן החוץ פנימה, להאיר את גרם המעלות לעלות, ובחדר — חשך ישופנו. והכתלים לחים, קרים וחלקים... אך בעד החלון, כאשר אביט החוצה, אראה עתה הרבה יותר מאד. כל הכבר רחב ונסב... שם יאור חרש, פה נגלה יער צומח עצים... את המותר עוד יכסה הערפל.

הנני נושא את עיני למרום, וגם שם חדשות: סמרטוט שמים חדשים, יריעה חדשה, מראות כוכבים חדשים...

ואני שמח מאד על המציאה החדשה הזאת, על מלא־עיני אשר התפשט אל כל עבר.

אך פתאם נגלה צל שמעיה הבטלן חברי, והוא מניע את ראשו לאות יגון.

— ועל מה אתה שמח? — שואל אותי הצל, העומד בכל זאת מרחוק, — הן אך הוספת, ולא היטבת לראות! ואם גם תעלה על ראש המגדל, ותשים בין כבבים קנך, התחדור אל תוך הדברים, אל נפשם?

שמעיהו אומר כי לכל חפץ תחת השמים נשמה מיוחדת, טובה או רעה — מלאך או שד... ישנם שרי ימים ושרי ארצות,

שמים וככבים, התמלא נפשך? האם בהתגדל השטח תתקרב אל הדברים? כל שטח העולם הוא לוח אלהים, וכל הצומח והחי וכל הדומם מכתב אלהים, ספר כתב לבני אדם... וככל אשר תעלה אתה, כל אשר יגדל השטח, כן יחלק הלוח, כן תאבדנה מלפניך האותיות, וכן יטשטש לפניך מכתב אלהים! עוד לא הגעת אל חצי המגדל ולא תראה עוד את השבלים, לא תבדיל עוד בין אדם ובהמה. הַחי והצמח ולא תראה עוד את החיים!...

את בית אביך זה כבר אבדת; חפש נא עתה את בגדד, עיר מולדתך! אַיֵה? חפש נא את כל הימים והנהרות, היערים וההרים אשר גלית מתחת? נקודות, נקודות תראה... מכתב אלהים היה לנקודות.. לנקודות בלי רוח חיים, בלי דעת ופתרון... השטח היה לקוים, הקוים לנקודות, ותעלה עוד, וגם את הנקודות ישא רוח ואתה ממרום המגדל תפול לטבוע בריקות הנשיה!...

למה התעך לב הותל להתנשא על חבריך, על בית אביך, על עיר מולדתך? — — —

— עלה! — קורא הקול. ואני עולה.

אני עולה, ואל אזני חודר בכי נורא, בכי אחותי הקטנה, קולה הנחר הקורא לעזרה. מה היה לה? האם לא נפלה בחצר אל הבור?

— עלה! — קורא הקול.

עוד בכי תמרורים. קול אמי אני שומע:

— בני, בני! למה אתה מחרף את נפשך למות... בראש המגדל עומד הצופה; הוא יראך, ויחשבך לצר, ויפגע בך. בני, בני!...

בני, מחמל נפשי! שם גם האשפים, ומה תעשה אם ירשיעוך האשפים ויגלגלוך לתוך חתול שחור?..

בני, בני! — בני, בני! — שומע אני קול אחת מדודותי הרבות.

— רד מהר מן המגדל, פן ייקץ, יען כי הרגזת את מנוחתו ותעלה ככנה על מגבעתו!

כן יוסיף וימש החשך אשר ישופני, כן יקפא דמי בעורקי מפחד ומקור, כן ידפוק לבי בחזקה, בחזקה... כאלו הוא חפץ לנוס, לברוח מקנו... אך כן יגדל וירחב מלא־עיני, בהביטי בעד החלון!

אבל כאשר אתיצב על יד החלון, יקרב אלי מאחורי צל שמעיהו, וילחש באזני:

— רד, רד מזה! כבר רגליך בצקות... נער רפה אונים אתה, ומה כחך כי תיחל להעפיל לעלות אל ראש המגדל? ומה בצע? רד אתי... שם בבית המדרש מצאתי ספר ישן נושן ובו ידובר על השמות, השליטים באריות ונמרים... רד אתי ונלמדם יחד!

— עלה! — קורא הקול מן התקרה

ואני עוזב את צל חברי, ועולה...

ומי הוא הקורא לי? מי אדון לי לצות עלי? רגלי בצקות והכח האכזר מצוה ללכת, וללכת בלי הפוגה, בלי השיב רוח! אני מאמין לשמעיהו... אני מאמין לו!.. ואני חפץ עתה להאמן לו!...

ופתאם נגלה צל יוסף הפלסוף:

— ואם מאמין אתה לו — שומע אני את קולו החד — למה אתה עולה? אתה חפצת לעלות, אך הלא בעל רצון חפשי אתה ויכל תוכל לשלוט ברצונך ולהתגבר בו על חפצך הקורא לך מראש התקרה!

— עלה! — קרא הקול. וגם דברי הפלסוף רודפים אותי הלאה, הלאה מסבך ההפכים העמוקים! חפצי שולט בחפצי, רצוני מתגבר על רצוני, אני אוחז בערפי ומוריד את עצמי מן המגדל, אף כי אוחז אני בערפי ומעלה את עצמי אל ראש המגדל! הפלוסוף בתער לשונו בקש לבקעני, לבתרני לשנים, לסכסך האחד במשנהו! אני לא אובה, אני לא אשמע! אני עולה, אני עולה — ויהי מה!

אך בעלותי על גרם המעלות, ובהרומי חדר מעל לחדר מתנשא מלבבי עמוק הד קולו של הבטלן:

— ואם תראה עוד כברת ארץ, עוד ימים ונהרות, עוד

עליה עור ובשר, והדמיון הלבישה רקמה, צללי־סתר, צבעי־קסם?
מי יודע!
מי יתוה את הגבול בין החיים והחלומות?
הא לך עוד חלום או מעשה: קרא לך כאות נפשך.

אז כבר הייתי בחצי ימי, ואני בתוך הגולה...

כי הגליתי מארצות הכליפים, הסריסים, הפילגשים, השהרונים והקסמים. ואני גבר חי, עמל ונלחם בזרוע, עובד וימיני לי מושיעה — להביא טרף לביתי ולהחיש עתידות לכל חיי־רוחי...

וחיי רוחי יפים הם מאד, נאים ונחמדים; מעיניהם נשקפה חמדת החיים... עתה, האמינה לי, גם הילדים אינם חולמים עוד... אולי משלו פה לפנים נמרודים, היו אשפים, צופים וכל דכוותיהן, אך עתה נשכחו כלם כמת מלב; והחיים זועפים ורועשים ומכים גלים, ואני ואניתי בתוך החיים... ואין אף רגע לזכור את החלומות, את המגדלים... הידים מלאות עבודה!

אך פעם אחת עמדתי בגן, והערב נפלא מאד.

לאט לאט התאספו בצהרים מארבע רוחות העולם ערפלי זהר, ויכסו את שפריר הרקיע כרקמת חורי... ויפלו רביבים קלים ובהירים...

עתה רפה היום לערוב, אך הרביבים חדלו מנפול, העננים הקלים רודפים אחרי השמש ימה, אדומים ונלהבים מנגה נגד קרניה האחרונים ..

ובאותה המדה אשר תאסוף השמש את נגהה — תפרש שמלת־אור חדשה, שהיתה עצורה עד כה על ידי העננים, ותרד ארצה! לעמת שירד הערב, יתפזרו העננים, והאויר עומד בעינו בלי התרבות או התמעט!

ולי נדמה אז, כי היום לא יפנה עוד והלילה לא יבא! כי עמדה פתאם המטוטלת, שעון הזמן נדמה, ואין שנוי ותמורה עוד! חברי בגן — עצים רועשים מרוב תמהון; הפרחים בין הדשאים חרדים, מבלי הדעת, אם להתפתח כעבור הגשם, או להסגר ולישן שנת ערב?

— בני! — קורא אבי ברוגז — בן סורר ומורה! הבת־
מלכה קראה לך! בת מואב... עצת בלעם! רד! רד! רד!

אך הקול מן התקרה קורא בכח:

— עלה!

ואני עולה.

ולבי חלל ונשבר בקרבי... מתי קץ הפלאות? מתי אבוא לגרם המעלות?

— האעצור כח?

ופתאם אמנם בא הקץ...

ברק אור חדש — —

מה זאת? ראי מוצק אני רואה, ראי מוצק יורד לנגדי...

— אלי! אלי! — קראתי מנהמת לבי: מה היה לי?!

עוד לא עליתי על ראש המגדל, וכבר זקנתי, שבתי, שלג שיבה על ראשי ועל זקני, לחיי נקמטו כפני הקלף, עיני נדעכו והן הולכות וכלות...

האמנם פה קצי?

— „כן!" — אומרות כל עצמותי העיפות.

— „כן הוא!" — עונות רגלי הבצקות.

— „בלי ספק!" — קורא הד לבבי המתבוסס בדמו...

וברגע ההוא נשמע הקול! אך לא מן התקרה, כי אם מתחתית ארץ:

— רד! — קרא הקול...

— אני לא ארד! — קראתי במר רוחי.

— אז נפול תפול ארצה...

הקול קורא, ואני מתגלגל מגרם המעלות...

* *

*

מובטח אני כי לא שגית אף רגע, כי ידעת מראש אשר אך חלום נעורי אני מספר באזניך.

האם כלו חלום? או נתנה המציאות עצם, והחלום קרם

הוא הקול אשר קרא לי בחלום הילדות, מראש המגדל ומתחתית ארץ...

— לך!

— לאן? עד מתי?

עתה זקנתי ושבתי. דומה אני לצלי, אשר ראיתי בראי, במגדל...

— „כן!" אומרות כל עצמותי הכואבות

— „כן הוא!" — עונות העינים הכלות.

— „אמת ויציב!" — שומע אני הד לבבי העיף והיגע.

פרחי הקברים — ברזל. רגלי הבצקות לא תעלינה עוד על מגדלים...

ודבר אין לי עם גנים ופרדסים, דבר אין לי עם מגדלים, כי דבר אין לי עם החיים כלם.

אני יודע כי שם, לא רחק ממני, זועף ים החיים, אך לאזני הכבדות יגיע אך קול עלה נדף... שם אניות־מגן שטות,— אך איני הנדעכות רואות איזה צללים סבוכים בלי שחר...

בקרב לבי דועך נר קטן ... עד מתי יעלה עשן ולא ידעך?— הים השליכני מקרבו כפגר מובס!

אני הייתי בקושרי המלחמה. אך עתה כח זכרוני רפה ואינני זוכר עוד למי נלחמתי ואת מי קויתי לחלק שלל?...

היזכרוני שם? היקללוני משנאי ויברכוני אנשי בריתי?

מי יודע?...

לפעמים יעלה באזני קול אדיר וחזק, קול מפקד צבאות..

אך אני את שפתו לא אשמע עוד!

עלי להכון לשמוע קול אחר...

הקול אשר שמעתי בחלום ילדותי במגדל, ממרום ומתחתית הארץ, הקול אשר שמעתי בגן, יעור גם עתה. אני יודע, כי יעור ויקרא לי...

הנה הוא! הוא קורא לי!

כן...

הוא קורא בשמי!

עומד אני כנציב מלח על מקומי, נרעש ונפחד. הייתי כהולם.

האמנם כלה החוט המניע, הגיע קצו, ורגלי עומדות על גבול הזמן? האמנם ישתרע ההוה לעולמים ואין לו עתידות עוד? האמנם יתקשה, יקפא ויתאבן כל העולם כלו כמו שהוא עתה, מוקשה בצורתו לעד?

האמנם יקפא השור שחוח על העשב ולשונו לא תלחך? הנשר יתלה לעולם במרומי הרוח וטרפו — ילד קטן גוע — בין צפרניו? והסַבל, באשר הוא שם, יקפא שחוח תחת משאו ונטפי הזעה יקפאו על מצחו ולא יפלו על לחייו לעולמים? הבוגרת תשב לעולם על לוחות הגורל, ומלכה-גואלת לא יעלה מן הלוחות?... והאוהב, אשר נפל על ברכיו לפני אשת רעהו, לא יוסיף עוד לקום, וחכליל הבשת משפתיה לא ינדף לעולם, והבעל, הרץ ומאכלת בידו, אליהם לנצח לא יגיע?... ושם בערש — ילד, ואמו למראשותיו, על פני הילד חרדת מות, חרדת אסכרה, ועל פני האם נלחמת התקוה בהיאוש, התפלה — במרי שיח, — וכל זה לא ימח לעולם!? גם הזקנה בין השקים הבלים התחוב לנצח באצבעותיה הרועדות את החוט אל חור המחט והוא לא יעלה בו, ועיניה כלות? ביער יקפא הרוצח ותמונתו וצלמו — בעין הנרצח, הכורע לפניו?

והמתים לא יחיו עוד, והחיים לא ימותו עוד, והרגעים לא יעברו, ויתכנס ויצטמצם הנצח בתוך הרגע — וצלמי ההתחרות, הפחדים, הבלהות, היאוש וכליון הנפש, והסכלות והרשע, הכל באשר לכל — צלמי עולם הם ולא יעבורו?!

היש עונג נצח, יסורי עד? פחד עולמים או תקות עולמים?

מי יודע?

פתאם חדר אל אזני הקול:

— לך!

עשיתי מבלי דעת פסיעה קלה, ומטולטלת הזמן נתקה...

הגם זה היה חלום?

מי יודע!

אולם, בחלום או בהקיץ, אני הכרתי את קול מכרי כאז!

י. ל. פרץ.

כתבים נבחרים.

עם הקדמה מאת ד"ר יוסף קלוזנר.

כרך שני.

הוצאת „תושיה"
(ביבליותיקה עברית).

1922 ורשה

אני אלך! אני אשמע בקולך. אך הגד לי: מי אתה, ומה תקרא לי. ולאן?

אתה מחשה?

אז עשיתני לכלי מלאכתך, ועתה אין לך עוד חפץ בי ותפוצצני? ולי אין הצדקה לדעת אותך, את עבודתך, את מטרתך? . . . .

. . . .

ספר שלישי

DRUK. SIKORA I MYLNER WARSZAWA, NOWOLIPKI 6.

תכן הספר השלישי:

ספר שלישי.

ציורי מסע:

ציורי מסע

א.

במקום הקדמה.

אז היה סוף הימים הטובים והתחלת הימים הרעים...
אך נואש לא אמרנו עוד.

השמים התכסו בעבים? אין דבר! — אמרנו — תבא רוח חזקה, רוח הזמן, ותפץ את העננים, וישפכו את זעם אפם על פני המדבר.

כרם אירופה עלה קשמונים, כבר נראו צמחי רעל, אך לא נירא רע; יבא הגנן ויראה, וישרש אותם כלה.

הציביליזציה „הצטננה" מעט, קרחת קטנה... מעט קור ומעט חום, חליפות לרגעים; — ועל לבנו לא עלה, כי תלך המחלה הלך וכבד, כי הסובב אותנו יתהולל וישתגע...;

והארץ החדשה היתה רחוקה מאתנו, רחוקה מאד. גם בחלום לא ראינו את עצמנו מבוהלים ודחופים לבקש מקום מנוחה... רבים מהמון עמנו לא יכלו לתאר להם, איך תעמוד באמריקה, אשר תחת רגליו, קערת מרק, מבלי השפך ארצה. אחרים שאלו, אם נושאים שם את הכובעים על הראש או על כפות הרגלים...

גם שם יין כרמל ואתרוגי ארץ־ישראל לא נשמע, כאשר לא נשמע עוד שם הברון הירש או „הנדיב הידוע" —

חכמת התכונה מגדת מראש כל לקוי חמה וכל לקוי לבנה; אך חכמת הנפש לא באה עוד אל השלמות הזאת. פתאם תלקה ותחשך נשמת העולם וגופו יתהפך בצירי שאול, והמעשים לא נודעו בטרם באם, ובבאם אינם מובנים; ואין אנו יכולים להאמין למראה עינינו...

ובכל זאת כבר התגנב אלינו הפחד...
מטר „בלבולים" נתך...

ובין הנשים המולה דקה.

—„שנה שחורה עליך"! — תקרא פתאם אחת המשוחחות בזעם בהעיפה עין אל חלוני, — למה תורי עליו באצבע, הלא עיניו ראות?!

— סתמי פיך! – יעוף מענה כברק.

להנשים כבר נודע דבר בואי, והן מוסרות את הידיעה אשה לרעותה בקול לחש רם.

והן אומרות: הנה הוא! מה טוב, כי לצאן האובדות יש עוד רועים, אשר יבקשון... „אבל! אם הרועה אשר בשמים לא ירעה צאן עמו, שוא רועי־אדם!"...

אך בעיני רוב הזקנות אינני מוצא חן כל עקר! „הקב"ה אינו צריך לשליחים כאלה", אומרת אחת מהן בהביטה בבוז על זקני ובגדי... והצעירות לימים, החפשיות בדעותיהן, עונות: הרופא גם כן „כל בו" ובכל זאת כמה וכמה פעמים הוא שליח המקום!

והזקנות אומרות כי הרופא שאני! משולח הוא לרפואת היחיד, לדברים קלי ערך, לחולי שנים, לכאב בטן... אך לא לתשועת ישראל, למהלת כל עדר ה'!

האין יהודים טובים בתוכנו, הידם קצרה מהושיע?

ואחרות מתאוננות:

— לו שלחו אל מחננו איזו מאות מזומנים ולא באו „לכתוב"! אסון גדול קרה! מה מני יהלוך אם בני לא יפקד בצבא המלחמה?

אני יכולתי להעמיד על בוריו את וכוח הנשים על פי תנועותיהן בצירוף איזו מלות חטופות, שהתגנבו אלי, יותר מקוביֶה, אשר תאר את צורת החיות מקודם המבול על פי שרידים שונים...

באותו הרגע כלה ר' ברוך את תפלתו ויגש אלי ועל כפו כוס יין שרף.

— לחיים! – קרא.

— לחיים ולשלום, — עניתי.

— יתן ה' — הוסיף, — ותהיה פרנסה!

ומתקנא אני בבעל הבית, הדואג אך ורק לפרנסה...

אכן נפלא הדבר: לא נשאנו אז עינינו השמימה, ואל משפט אויבינו לא הבטנו... לפתע פתאום נולדה השאלה: ומאי עמא דבר, עמא פזיזא?

מה יאמר העם?

נחוץ לשוב אל העם, להכיר לדעת אותו ואת רוחו, להתבונן אל חייו, לראות מה יעשה בתפוצות ישראל, בחורי הקהלות ובסדקיהן, — באותן העירות הקטנות, ששם רובץ רוב מנינו ובנינו של הלאום; לראות, לדעת ולהבין ולהביא בחשבון...

היש שם נצוץ שיוכל להיות ללהבה, היש שם שביב־אור, ברק תוחלת?...

אל מה ישאו עיניהם הם? מה המה עושים?

ואסע גם אני בתוך שאָר הנוסעים, מאספי מספרים.

ב.

בטחון.

נסיעתי הראשונה היתה לטישוביץ.

פניתי אל בית מכירי ר׳ ברוך, ונשלח לקרא לאחד השמשים ולאיזו מבעלי הבתים. על הראשון להיות לנו לעזר ברגליו ועל האחרונים — במוחם, אף כי ר׳ ברוך מצחק ואומר, כי השמש הוא „חרוץ עתיק״ וחכמת רוב בעלי הבתים ברגליהם.

מחכה לבוא הקרואים, עמדתי על יד החלון ואשקיף החוצה.

הרחוב מרובע. בכל ארבעת עבריו — בתי עץ כפופים, מכוסים קש, ואף למעט מזעיר גגי־עץ.

רוב הבתים בעלי קומה אחת ולהם אכסדראות לכל ארך החיץ, נשענות על עמודי עץ בלים וירקרקים מזקן.

בצדי האכסדראות עומדות נשים סוחרות בצרכי אוכל נפש. על השלחנות — לחם ויתר מעשה אופה, קשואים, פירות שונים;

הוא על הקהל, על בעלי הבתים, שלא התרצו להוסיף לו שני זהובים על משכרתו לשבוע, ועוד, ועוד...

ויבאו אך שני בעלי בתים במקום ארבעה וחמשה, ושני שמשים במקום האחד.

אחרי התיעצות קצרה, מתחיל אני לשאול את בעל הבית,

אשה אין לו. והוא מתנצל, שאינו שרוי בלא אשה, חס ושלום, ימים רבים... לא עברו עוד ימי האבל!

אלמן הוא אפוא, ולו שלשה בנים נשואים, בת אחת בבית בעלה, ואחת בביתו, בבתוליה; מלבד שני „בחורים". אגב אורחא מבקש הוא ממני להעיר, כי כל בניו, מלבד בן הזקונים, הם בעלי מום... לבן זקוניו לא ידאג, הוא בן ארבע שנים וטרם תבא עתו לעבוד בצבא „הא! הא! שבע פעמים יבא הגואל!"

מלבד שני הבנים הנשואים, כבר יודע אני את כל המשפחה.

להבת הנשואה חנות בבית אביה, חנות של מעשה קטורת, תֵּה, צוקר ומיני מאכל, מלבד זה גם זפת למשחה ונפט. את בעלת החנות ראיתי עוד בבקר השכם, כי קניתי אצלה צוקר; הנה כבת כ"ה, ורזה היא, בעלת חוטם רזה וארוך יתר מדאי, הנראה כאלו הוא עומד ומונה את שארית השנים הנרקבות שבפיה הפתוח למחצה. שפתיה צרובות וכל חזות פניה מזכירה את אביה ר' ברוך.

דומה לשניהם הבתולה אשר בבית, אך „חן של כלה" מתוח על פניה; על לחיה אודם זך, עוד שניה טובות ובעיניה — תום הנוער.

שני הבחורים דומים הם בלי ספק לאמם המתה.

שניהם טובי תאר; לחיים אדומות, עינים בישניות, אך תנועות מגונות להם. מניעים הם כפעם בפעם את כתפיהם באופן משונה; השערות והפאות מלאות נוצה; הבגדים שלמים, אך לא טהורים; מיום שהיו ליתומים בלי אם, כבר הספיקו לטנף, אך לא לקרוע.

מי ישים לב להם? אחותם הבתולה תנהל את הממסך בבית אביה, ור' ברוך אין לו פנאי, טרוד הוא מן הבקר עד הערב...

—ופרנסה תהיה! — הוסיף בבטחון, — יש מנהיג בעולם, וגם יהודים טובים לא יחשו! וגם אנחנו בעצמנו נעשה את שלנו... כלה בצחוק קל.

ואני שואל אותו, מדוע לא ימצא לו בטחונו הגדול בנוגע לעסקי פרנסה, ואף שהוא בעל בטחון ויודע היטב כי „מאן דיהיב חיי יהיב מזוני", כי עין הקב"ה צופיה, צנור השפע פתוח ויהודים טובים לא יתנו דמי להם, כי עיניהם ולבם לפרנסת ישראל— בכל זאת לא יטמון יד בחיק; „גם אנחנו, הוא אומר, נעשה את שלנו"—והוא קונה ומוכר, ודואג ומצטער, ואינו ישן בלילות, ושואל תמיד ליום המחרת, לשנה הבאה, לאחר זמן, לעדן ועדנים וגם לעולמי עד... איש מישראל דואג, בעמדו תחת חפתו, לנדה בניו ובני בניו... אבל כשנוגע הדבר לצרכי הצבור הגדול, לכלל ישראל, אז די והותר בבטחון לבד! אז נבטח ונחבוק יד, ולכל היותר תתפרץ מלבנו אנחה העולה בזול: השם ירחם! הכל בידי שמים! אז אין אנו אומרים: ואנחנו נעשה את שלנו...

— פשוט בתכלית הפשיטות! — עונה ר' ברוך בצחוק. — כל ישראל אינו שלי, כי אם של הקב"ה בלבד, והוא — אין שכחה לפני כסא כבודו! וישנם גם מזכירים ומעוררים... והעקר: הלנצח תאכל חרב? או כלו חייב, או כלו זכאי...

והיום אין עושים? עושים אנחנו—לומדים אנחנו ומתפללים...

ג.

קח ולך.

רב העיר לא אבה לבא אלי וגם לא לקבל את פני בביתו, כן הודיעני ע"י השמש.

ועל זה יש לו להרב ק"ן טעמים. הענין בעצמו אינו נוגע אליו, והוא איננו, לא עליכם, בקו הבריאה. רע מזה, שאין לו פנאי: טרוד הוא זה איזו שבועות בשאלה חמורה (לא אזכור עוד: בשאלת בשר בחלב או שפיר ושליה)... ועוד דברים בגו: כועס

ד.

מעטים הם צרכי אשה.

עוברים אנחנו (אני והשמש, ר׳ ברוך והשמש השני כבר עזבוני) מבית אל בית מנומר 1 והלאה. מבלי שאול את פי המלוה אותי, יודע אני בבירור, איפה רובצים אחי ואי משכן בני דודי. שמשות ירוקות, ועאכו״כ חלונות אטומים בכרים וכסתות, סימן מובהק הם לבני „אתה בחרתנו״, סירי פרחים, וילונים — למשוללי זכות מיוחדת על עניות מנולת...

ישנם אמנם יוצאים מן הכלל. חלונות מנופצים בבית אורח שכור, וילון וסיר שושנים בבית אחד מזרע יעקב, הקורא את „הצפירה״.

אחד הבתים מושך עליו את עיני. הוא גדול מיתר הבתים שברחוב, אך גם שחור ומטונף יותר מהם. עליתו הקטנה, החופפת על קומתו הגדולה, עקומה היא וכפופה, כאלו היא מתבוננת בשום לב על צלם דמות תבניתה—על הזקנה הסוחרת, השחורה והכפופה כמוה, הנשענת על כותל הבית בחוץ והמתוכחת עם אחת האמהות, הקונות אצלה, על דבר עודף לליטרת מלח.

השמש מורה על הזקנה באצבע.

— זאת היא בעלת הבית.

השתוממתי, והשמש מבאר את דבריו:

— אמנם הבית איננו שלה; אך החלק הששי, לאכול פירות כל ימי חייה... כי אלמנה היא ותירש ע״פ דין המדינה, בתוך חמשת בניה. אך אלה יצאו מזה ויעזבו את הבית, וע״כ יקרא הבית על שמה.

— וכמה הכנסות הבית לשנה?

— פחות משוה פרוטה!

— הלא שוה הוא לכל הפחות —

— באלף וחמש מאות...

— ובכל זאת?

— ובמה אתה טרוד, ר' ברוך?

— במה אני טרוד...?

— מה מעשיך? — הנני מפרש.

— רוָחים...

ואני שואל: היתכן? מה יאמרו הבריות, שכנינו הטובים?...

— מה יאמרו הבריות? יבאו נא ויקנו ממני את שטרותי, בחצי חנם אמכרם... אך ישלמו נא במזומנים ולא יחליפום בשטרות אחרים...

גם את בית הממסך מוכן הוא ומזומן לסגור כרגע! אם יאבו, יעזוב גם את המדינה ויסע תכף ומיד לארץ ישראל... „אם אינכם מאמינים? הא לכם כתוב וחתום בחרם חמור, האני הוא בעל הרוחים? הלא ארונים הם לי! הלוה אינו משלם בעתו, ויגדל החוב ויקטן ערכו... מחדש לחדש ירב הסכום הכתוב בשטר, ותצער תקותי לקבל אף פרוטה אחת...

הוני בכתב הולך הלוך וגדול, ורכושי באמת... אך ה' יודע!"

מחזה קטן: בשעה שהכינותי לי כלי כתיבה, ניר, צפורן, עט ודיו, הכין ר' ברוך, החפץ ללות אותי איזו רגעים, ארוחת בקר לבניו, הנשלחים ה„חדרה"... כל אחד מקבל מידו פת לחם משוח בחמאה וירק־בצל.

— אך לכו מזה! הוא קורא בחפזון. איננו חפץ לעזוב את הילדים בבית הממסך, כי עוד מעט ויבאו האכרים לשתות...

והקטן מעוה את פניו, חפץ הוא לבכות, אך מתבושש הוא לבכות בפני.

— ומה לך עוד? שואל ר' ברוך.

— אמי, החל הנער, אמי... ובבכי הוסיף: היתה נותנת לי שנים... שני בצלים... אז מהרה אחותו למלאות את חפץ הנער.

— הֶא! — קראה גם היא בחפזון — אך קח ולך! קח ולך! אך קולה רך הוא מקול אביה. דומה הוא לקול אם...

ה.

נומר 42.

עובר אני מבית אל בית לפי הסדר, אך מנו 41 עברנו אל נומר 43.

— ואיה 42?

— הנה הוא! — מורה השמש באצבע על הורבה צרה שבין שני הבתים.

— הנפל הבית?

— נהרס!

— מסבת הלצים?

— חס ושלום, לא פה! אך מסבת חומת־אש!

— מה אתה שח?

עיפים מעמל ההליכה, ישבנו לנוח על יד אכסדרה, והשמש מספר.

— לפי דיניהם, — אומר השמש, — אם אין הפסק של שעור ידוע בין שני בתים (רצוני לומר: בתי עץ) מחויבים הבעלים לעשות ביניהם מחיצת אבנים, שקוראים לה חומת אש, חומה אשר לא תתן לבערה כי תפרוץ לעבור מבית אל ב״ה. את שעור ההפסקה אינני יודע... ד׳ אמות, או יותר... „משפטים בל ידעום״... אבל לפי דבריהם החומה היא סגולה בדוקה ונפלאה לשרפה, כאלו לא ה׳ הוא הבונה בית והשורפו... אבל כן הוא בדיניהם, ודינא דמלכותא דינא, כי — עין השוטרים צופיה...

אך את הבית הנהרס הקים עני בישראל, עני מדוכא, ירוחם המלמד, וכאשר צפהו עץ, לא השיגה עוד ידו לבנות את המחיצה...

— אמת היא, — הוסיף השמש, — כי כל הבית נבנה על אדני תהו... ע״י החומה נתגלגל הדבר לידי דין תורה, והאשה מלכה, אשת המלמד, שפכה את לבה לפני הבד״צ, ותספר דברים כהויתן, והתחילה כמנהג הנשים „מששת ימי בראשית״...

— ובכל זאת ריק הוא מאין יושב בו.

על לבי עולים ה„לצים״, הזורקים לבנים או תפוחי אדמה מבעד החלונות כנהוג בתפוצות ישראל.

אך לא כן הדבר. ישנם אמנם, לפי דברי השמש, שני בתים באלה בעיר, וסופם אמנם להערות עד היסוד, אך פה סבה אחרת.

— הדבר פשוט, — אומר השמש, — לפנים גר פה „דוקטור״ וימת, ומאז לא שכר לו עוד איש את הבית.

— הוא מת במחלה מתדבקת?

— חס ושלום; יתכן יותר, שמת ברעב...

— ומדוע יראים לשכור את הבית?

— ומי מתירא? פשוט, אין שוכר להבית! ולמי נחוץ בית גדול כזה, בעל חדרים מרוחים? במחננו בית קטן גם לעני שבישראל. והמעטים, שאין להם גם דירה, שוכרים להם פנות. כי למה להם להחם חדר שלם? למי נחוץ פה חדר מיוחד? ואם תגורנה חמש משפחות בחדר אחד, האם לא ימצא להם?

— ולמה נבנה הבית הגדול הזה?

— לפנים, — ענה השמש באנחה קלה, — כאשר היה מסחר בעיר...

— ובמה מתפרנסת הזקנה?

— הלא רואה אתה, — במלח!

— ודי לה?

— הרבים הם צרכי אשה?... משתכרת היא איזו רובל לשבוע... מזה תשלם עשרים ושמנה רובל לשנה מס מן הבית, והשאר — לצרכי נפשה... ולמה לה יותר? תכריכים מוכנים יש לה זה כבר...

כהעיפי עיני אל הזקנה נדמה לי, כי באמת איננה חסרה דבר... מעל לקמטי פניה מרחף צחוק קל: הרבים הם צרכי אשה

מצבר איתן! את הבנים ישלח אל אחת הישיבות, להבנות יתן שטר חצי זכר... וכו׳, וכו׳...

— אך מאין תקח כסף לבנות? שאלה מלכה, משתוממת.

— מאין? הלא אני מלמד ואת סוחרת; אם כן יש לנו שתי פרנסות... מהאחת נחיה ומהשנית נבנה...

— היצאת מדעתך? הלא משתי הפרנסות יחדיו לנו נקיון שנים...

— ובכל זאת, בעזרת השם, לא מתנו עוד ברעב! אין לנו הרבה, כי אך לפי מערכי הלב תבא עזרת השם! הגעי בעצמך: הנה נח המלמד, שכננו. אשתו החולנית לא תשתכר אף פרוטה אחת, וילדים להם, כן ירבו, ששה במספר. ששה ילדים, אשה חולנית ולו אך פרנסה אחת, פרנסה אחת—ודי להם!

— מה אתה דובר! הלא הוא מלמד לבני הגבירים!

— ומדוע עלה בגורלו ללמד בבתי עשירים? מדוע? שמא תאמרי, שהוא למדן גדול ממני, בפאותי אני נשבע לך שלא כן הדבר; ולולא שאני ענו בטבעי, הייתי אומר לך שקטני עבה ממתניו! אך יודע הוא הקב״ה, שלי, ב״ה, אשת חיל ולו אשה חולנית, וע״כ נותן הוא לי את בני העניים! והא ראיה — ברכה השחורה! אלמנה היא, וחמשה ילדים לה, ויש לה אך פרנסה אחת, מסחר הבצלים, האיננה שבעה לחם?

— אבל, משוגע, הלא בעסק הבצלים שלה שקוע הון רב,— אולי מאה זהובים ויותר!

—הוא אשר דברתי! מאין באו מאת הזהובים? גם כן מן הבצלים! ולמה הזמין לה הקב״ה עסקים טובים להרויח מאה זהובים, מדוע לא השתכרת את מאה זהובים? שמא תאמרי שהיא עולה עליך בחכמתה, בחריצותה?

— חס ושלום! צועקת מלכ׳לע —

— גם אני אומר חס ושלום! אלא, כך הוא דרכו של הקב״ה! לה אין פרנסה אחרת, כי אם בצלים, והוא שולח לה

ומעשה שהיה כך היה.

המש עשרה שנה רצופות לא דברה מלכה׳לע את בעלה מטוב ועד רע. כי את הדבור לא אהבה מלכה׳לע מעודה, אף כי היתה אשה סוחרת בשוק... ולמה לה הדבור, אם די לה במבט אחד להטיל אימה על כל צרותיה הסוחרות?... מאליו מובן, כי המלמד מצדו לא הרבה שיחה עם אשה, ואשתו בכלל או — לא כל שכן... ויחיו שנים רבים בשתיקה, ובשתיקה הולידו גם בנים ובנות...

אך התשוקה לבנות בית פתחה פה לאלמים...

המתחיל היה ירוחם.

— „מלכה"...

אין מענה.

— „מלכה" — פתח שנית.

אין קול ואין קשב.

אז עמד ירוחם על רגליו ויקרא בקול גדול ובבת אחת:

— מלכה, חפץ אני לבנות בית!

ולא יכלה עוד מלכה להתאפק, ותסב את ראשה, ותעף את עינה, ותשרוק כנחש:

— היצאת מדעתך?

ובאמת המלמד ינהג בשגעון. חלק האדמה נפל לו בירושה, אך הכיס ריק. ופרנסת המלמד תלויה בנס... והסוחרת בשוק משתכרת אל כיס ריק... הכשיטי רבקה׳לע נמכרו במחיר מצער מאד, אחרי אשר היו בערבון ימים רבים אצל אחד המלוים...

אבל אם יקום „כח הדם" לעזרת „כח הדמיון", מי יעמוד לפניהם! אם אך תעלה בידו להקים את הבית, הלא אז „ליהודים היתה אורה" — ראשית כל דבר יהיה לבעל הבית, דבר יפה מאד; שנית, בתור בעל הבית יוכל לקבל בהקפה איזה סכום למסחר, או יתנו לו כמה שירצה סחורה בהקפה, גם עז יקנה לו לתשלומי שעורין, וישתה חלב להתרפא ממחלת החזה... בחצי הבית ידור בעצמו וילמד תורה לתלמידיו, ובחצי השני תפתח לה מלכה׳לע בית ממסך, או ישכירו את הדירה לאחרים למסוך... ואז הלא

אין אתנו יודע, אם באמת היה נח באותו מעשה או לא, אך מספר חדשים ישב בצנוק, וכאשר יצא משם היה עוד נע ונד איזו שנים אל ערי המחוז והפלך, וכפשע היה בינו ובין גדודי האסורים... ובשנשקע כל הענין היה נח, אחרי רדתו מנכסיו, למלמד.

למלמד היה, אך לכבד את בעלי הבתים לא למד, הלא זוכר הוא את ימי עשרו, בהיותו הוא הראש והראשון בין בעלי הבתים! ועל כן כעס עליו אחד מהאבות, ויוציא את בנו מחדר נח וימסרנו לירוחם...

ותבער חמת נח על ירוחם, אשר הסיג את גבולו. ונח רב פעלים, בעל לשון וכתב! ויוָדע בעיר המחוז, כי לירוחם אין חומת אש, ויבא אחד הפקידים לחקור ולדרוש את הדבר...

אך עוד טרם באו התחרט נח, וימכור בעצמו את תכשיטי אשתו, להשקיע את הענין הרע, והפקיד כאשר בא כן שב... ושלום אמת נעשה בין המלמדים, אך לא לזמן רב.

בקרב הימים יצא דבר התכלת...

ירוחם הוא אחד מחסידי ראָרזין, ווילבשנה, ונח — מהסידי בֶּלז, ויהי בין מרדפי התכלת... ועוד הפעם יצאה חומת האש לאור עולם. ונח לא התחרט עוד, ולא השיב אל לבו (גם תכשיטים לא היו לאשתו עוד), ויגיע הדבר עד שערי המשפט.

ובית־המשפט נתן צו לחייב את ירוחם להציב חומת אש במשך חדש ימים, ואם לא ימלא אחרי דבר המלכות - להרום את ביתו... הוא אשר אמרתי „משפטים בל ידעום״!

ולא היתה לירוחם עצה ותחבולה אחרת, כי אם לתבוע את נח לדין על דבר „גרמא בנזיקין״, אך נח לא אבה ללכת אל הרב, ועוד הכה את ירוחם בשוק, וירוחם נפל למשכב...

אז התאוששה מלכה׳לע! ברייש־גליה אחזה בבגדי נח ותסחבנו סחוב והשלך, סחוב והשלך אל בית הרב... ומידה אין מציל! חסידי בֶּלז היו ברחוב, אך לא נועזו לגשת אל אשה, ועל אחת כמה וכמה אל מלכה׳לע שתחי׳!... ובבית הרב ספרה מלכה׳לע את כל הענין מהחל ועד כלה, ותבקש משפט!

את הברכה בבצלים... כי הבורא יתברך מנהיג את העולם על פי דרך הטבע!

והיוצא מזה, שאם יקדישו „פרנסה" אחת לבנין הבית, ימצאו חיתם מן השנית... וגם—ישנן עוד מותרות שאפשר לחדול מהן... הוא יחסר את חטמו משאיפת טבק, כל בני הבית יותרו על חלב חמוץ בבקר, סעודת הערב לא יאכלו כלל, גם בלאו הכי יכולים הם לעמוד ולהתקיים לפני הקב"ה — — ולא ל„עולם ועד", חס ושלום! אך למשך זמן הבנין!

ושנים רבות נמשך הבנין, ובהגיע תור הגג נשארה מלכה'לע בלי סחורה בשוק, ירוחם בלי כח בחדרו, ובנו הבכור היה זה כבר למרגל את הכפרים לקנות בצים... הצעיר מת, הבנות התבגרו, ופה נצרכו עוד ארבעים רובל לעשות חומת אש!...

ובכל זאת הוחגה חנוכת הבית ברוב פאר... כי ירוחם בין ה„נושאים" נמנה, והחברה הכינה לו את הסעודה כדבעי על חשבונה... והשתיה היתה כדת הנושאים — חבית שכר, מלבד יין שרף ויין צמוקים לרוב... „שמחת בית השואבה"! —

אך „אחרית שמחה תוגה" —

אז פרץ ריב בין שכנו של ירוחם, הוא נח המלמד, ואחד מבעלי הבתים.

נח המלמד היה בשכבר הימים איש אמיד. מלבד הנחלה, אשר נשארה לו לפלטה גם אחרי רדתו מנכסיו, היו לו כמה מאות כסף מזומן. נוסף לזה היה סוחר בדבש ומסחרו פרץ בארץ. אך המחלוקת, אשר פרצה על דבר הרב הליטאי, הציגה אותו ככלי ריק... אז הלשינו על בנו, והוא עובד עד היום בצבא, אף כי הוא מוכה שחפת; לא הועיל כל כופר... ואת נח עצמו האשימו, כי השתתף בהבערה, כאשר הוצתה אש בבית הרב, בכל ארבע פנותיו... אמנם אז נעשתה שערוריה בישראל... אל המלשינות התרגלנו, כבר היתה למכת מדינה, אך להעלות עשר נפשות על המוקד —

— האמנם נשרפו חיים?

— חס ושלום, לא נשרפו, אך מחשבתם היתה טובה!

גם ספרים, גם עתונים איננו קורא, ובכל זאת משכיל הוא. משכיל כן האויר. על זקנו לא יעביר תער, הוא יוצא חובת המשכיל במספרַים. אבל ידוע הוא לכל, שהוא מסתפר ומסלסל בשערו אפילו בעשרת ימי תשובה. בגדים קצרים לא ילבש, כי גם „המומחה" בכאן אינו לובש בגדים קצרים, גם לו מעיל ארוך ופאות סרוחות! המשכיל דנן יוצא ידי חובתו בגיהוץ מנעלים ובעניבה קטנה ושחורה על צוארו... לראשו הוא חובש כובע — „קאשקעטיל" בלע"ז, ובדברו עם אחד האצילים יחביא את פאותיו מאחורי אזניו...

„וישמן ישרון ויבעט" — מה יעשה הבן שלא יחטא? יש לו חנות גדולה ובסך הכל שלשה בנים!

ואם אינכם מאמינים לי שהוא משכיל, מעיד אני על זה את כל אנשי העיר, האומרים פה אחד כי כן הוא, וגם — את עקיצותיו החדות, בדברו „על ה' ועל משיחו"...

והמשכיל הזה חשב גם את עבדך, הקורא, למשכיל, ויבטח בי, כי אבוא בצל קורתו ראשונה, ולכל הפחות כי אותו ארשום ראשונה בספר.

ואת בטחונו זה לא שמר, טרם באו, בלבבו.

— „לענין כזה, — היה אומר, — נחוצה עזרת אנשים כמוני, עזרת בעלי בינה, כי מה יתנו ומה יוסיפו לו החמורים?—כלומר: שאר בעלי הבתים.

וכאשר לא הלך ההר אל מחמד, נאלץ היה מחמד ללכת אל ההר, אך בלכתו לא היה לבבו טוב עליו...

המשכיל פגש אותי בבית אלמנה אחת, ויפן אלי בשאלת ה„רשע":

— „מה העבודה הזאת לכם?"

וכאשר לא עניתי כרגע השתמש בשפת פולניה:

— Moj Panie, מה אתה עושה פה?

— איפה?

- החושב אתה באמת, — קרא, — כי מאחורי התנור אני? וכי יגור משכיל בטישוביץ, ידו על כן על התחתונה? היודע אתה את הפתגם „עם לבן גרתי"? גר אני בטישוביץ,

אך מה יכל עשות הרב ? אם יפסוק ויזכה את זה ויחייב את זה, הן ימשוך עליו חמת אחד הצדדים. ועל כן לא נזקק להם! ובאמת — ביום הזה ..., גרמא בנזיקין ... והשתדל לעשות פשר ... אך הצדדים לא התפשרו, וסוף כל סוף יעץ להם הרב למסור את דינם לצדיקיהם ...

ולפי שהתובע הולך אחרי הנתבע, נאות ירוחם לנסוע עם נח לבלז...

קודם הנסיעה מלא נח את ידי גיסו, אחי מלכה'לע, לקרא תגר על פסק הב"ד, וגם מסר לו איזו שקלים לצורך זה ... מעצמו מובן שאת השקלים לוה מאת בעלי הבתים על חשבון הפסק, אך ההצלחה פנתה עורף לירוחם...

אצל הרבי זכה בדין, נח התחיב להציב חומת איש על חשבונו, אך בשובם נעצרו על הגבול, וישבו שניהם ימים רבים במאסר...

בשובם העירה כבר נהרס הבית...

– ומה עשה גיסו של ירוחם?

— לא קרא תגר בעוד מועד, את הכסף אבד, ואולי אכל, הלא אביון הוא ומטופל בבנים...

— ומה אמרה מלכה'לע?

— היא נפלה מעצמת מכאביה למשכב — ותמת

ו.

המשכיל.

ואל תאמרו, כי „עיר הנדחת" היא-טישוביץ, כי אין בה אף שביב השכלה!

ישנו משכיל אחד, משכיל אמתי, משכיל ע"פ מנהג הדור הקודם, אף כי עודני במבחר שנותיו...

והמשכיל הזה לא קרא ולא שנה ולא שמש תלמידי חכמים ;

האלה תבאנה לידי הפקידים, ואז — אבדנו כלנו, אבדנו!

כמעט יצאו הדברים האלה מפי המשכיל, והמלוים אותי, השומרים את צעדי, והראשים המציצים בעד החלונות נעלמו כרגע, כאלו לפתע פתאם בלעה אותם הארץ, גם השמש חמק עבר... והמשכיל, אשר כונתו היתה להתפאר ולא להזיק, נשאר כאבן שיש על מקומו מבלי יכולת לדבר דבר.

ואימה חשכה נפלה על כל הקהל הקדוש. חיש עשתה לה השמועה כנפים: מי יודע אם לא מרגל נסתר אני, שלוח מאת הפקידים הגבוהים... כי בחרו לתכלית זאת בבן־ברית, הדבר לא יפלא... הלא הוא ישמע את שפת הסוחרים היטב...

גלמוד ונעזב סובב אני בחוצות העיר. איש כי יראני ויט הצדה, או ינום כמפני המפלצת. אחד הוא המשכיל ההולך אחרי מרחוק; חפץ הוא לקחת עמי דברים, אך כבר היה לי לזרא.

ועל פני הקהל נסוכה תוגה חרישית...

וכבר עלה על לבי להחיש מפלט לי, לצאת את העיר בעוד מועד, כי רואה אני שהקהל הקודש מתלחש עלי; עוברים ושבים מביטים עלי מן הצד בשבע עינים... למה אחכה עד אשר יכבדוני באגרוף או באבן?

ובכל זאת חפצתי לעשות את הנסיון האחרון. הרב דפה היה לפנים מו"ץ בעירי. הלא הוא יודע אותי, ואם אין את נפשו לעשות מאומה לטובת הכלל, הלא לכל הפחות יתן עדותו, כי חושדים אותי במה שאין בי.

ואעצר על דרכי עד קרוב אלי המשכיל, ואשאלנו איפה דירת הרב. ופני המשכיל נהרו.

— נלך אל הרב! — קרא בחדוה גלויה...

ז.

הרב.

מי שלא ראה את ה„שלאָפּראקיל" של הרב מטישוביץ לא

אבל חוטם יש לי... ויודע אני את הנשמע והנעשה!

— בעל חוטם אתה, ויודע הכל, ולמה תשאל?

והשמש עשה אזן כאפרכסת, וכן עשו עוד איזה מהבטלנים, המלוים אותי על דרכי. על פני כלם נראו אותות הנאה משונה ותאוה נמרצה לשמוע את וכוח המשכילים... „יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו".

— למה הבל תדבר!—קרא המשכיל,—גם לשוני איננה מעור הסוס... גם אני יודע לצחק... אך לפני מי אתראה ואתהדר בעקיצותי? לפני חמורי טישוביץ? הבט נא וראה את גלמי העץ האלה!

באתי במבוכה. אינני יכול לתבוע ממנו את עלבון הקהל. הלא בני העיר עומדים עלינו וצוחקים מטוב לב.

— אמור נא לי, מה היא הכתיבה המתמיהה הזאת?

— ספירות!

— ספירות ארורות! שמענו! אך לאיזו תכלית...

בארתי לו, למען ישמע גם הקהל ויבן.

— חא־חא־חא!—פרץ המשכיל בצחוק,—את לב החמורים האלה תוכל לפתות בשמות משונים כאלה, אך עלי לא יפעלו מאומה... הגד לי נא, מה בצע אם רושם אתה בספר, כי בבית יהודי פלוני רצפת עץ, אבן או אדמה? לאיזה צורך?

— גדול מאד הצורך! הן המתנפלים עלינו, אומרים, כי כלנו עשירים, כי כלנו...

— איש לא יאמר! אך יהי כן! ולמה מספר השנים והמחלות?

— חושדים אותנו שאין אנו חפצים לעבוד בצבא... ספרי הנולדים והנפטרים אינם מסודרים כראוי, וע"כ אי אפשר לסמוך עליהם, ולמען הסר את העלילה...

— יהי כן, — מגמגם המשכיל,—נניח! אולם תעודות המסחר למה אתה רושם בספר, איזו תעודות מסחר לנו?

— למען הוכיח, כי משלמים אנחנו...

אך הוא לא יתנני לבצע את דברי.

— אל נא תספר הבלים! אני יודע אחרית דבר... הרשימות

הנני מבאר לו, כי הזמן קצר והמלאכה מרובה, וצר לי על אבדן היום.

— ומה לי לעשות? שואל הרב: הלא רואה אתה, מעשה שטן! זה שנה תמימה לא היתה במעילי יד הרבנית, ועתה...

אני מחלה את פני הרב, שישלח לקרא אליו את הנכבדים שבבעלי הבתים.

– מלתא זוטרתא! אצוה להשמש ויקרא, אך מי יבא? אף אחד לא יבא! אני אעשה את שלי, אך הם לא יעשו את שלהם.

– ומה לעשות?

– מה לעשות? עת לעשות! הנני הולך אתך כמו שאנכי מלובש...

– חס ושלום! – נתר ממקומו המשכיל, – חלול השם, אולי השוטר בחוץ!

– לי אחת היא, – ענה הרב, – אני אינני ביישן, אך אם אתה אומר שלא נאה, לא אלך.

אחרי משא ומתן ארוך באנו לידי החלטה, כי שלשתנו, הרב והמשכיל ואני, נקרב אל החלון ונקרא אלינו את הסובבים בחוצות.

אך לפתוח חלון בבית הרב לא דבר נקל הוא... החלון לא סבב על צירו מעודו, את השמשות להטה השמש ותפוז אותן, הדבק יבש ומתפורר, ולכל מדרך כף רגלינו עונות השמשות בצלצול מיוחד. המסגרת מעשה רשת, קני עש... ובכל זאת אחרי עמל רב עלתה בידינו לפתוח חלון! הרב עמד בתוך, אני מימינו, המשכיל משמאלו ויחד קוראים אנחנו החוצה.

ואחרי רגעים אחדים נמלא חדר הרב אנשים.

– רבותי! קרא אליהם הרב: אני יודע את האיש הזה! — והוא מורה עלי באצבע.

– אל יכתב עוד! — מתרגזים בני העיר.

גבורת הרב נשתה כרגע.

– אם לא תאבו, לא יכתב!

אז קפץ המשכיל על השלחן ויקרא:

– המורים! מחויבים אנחנו לכתוב! טובת הכלל דורשה!

יוכל לדעת מדוע נושאת הרבנית, היא אשתו השלישית, משקפים בחצי ימיה.. לא טלאים על גבי טלאים היא כסות־השנה, אך חוט על גבי חוט... רשת של חוטים.

— עוד שני זהובים לשבוע — התאונן הרב — לו הוסיף לי הקהל, כי אז לא ידעתי לחץ, כי אז היה לי לחם לאכול ובגד ללבוש... אך זאת הפעם אנצח אותם! יכולים הם, תחת להביא דין תורה אל הרב, לצאת ידי חובתם ביהודים טובים או גם — בערכאות... לשאלת כף וקררה די להם בכל מלמד... אך אם אאסוף ידי מבלי ענות על שאלות נשים, אז יכנעו... שאלות כאלה לא יחמיצו! וכן אעשה! ועוד לי עצה אחרת, — הוסיף — נראה איך יעשו בלעדי את הקלפי! הלא טישוביץ, שלא תשלוט בה עין הרע, היא עיר ואם בישראל! בלי הרב לא יעשו קלפי ובלי קלפי לא יהיו גבאים ונפוץ כל העדר איש לדרכו מקצהו... ואם גם זה לא יועיל, עוד כלי זין בידי. אחדול מלבדוק את החלפים, אאסור שנית שחיטת חוץ ואת החלפים לא אבדוק! הנה הנם בידי!

ולא על נקלה הצלחתי להסב את לב הישיש מצוותיו הפרטיות. ומי יודע אם עלתה זאת בידי לולא עזרת המשכיל, אשר הבטיח להרב לעמוד לימינו ולדבר על לב הקהל.

אך אז בקש הרב אותנו לשבת ויט אזן קשבת לדברי, ואחרי שמעו את הנעשה קפץ ממקומו ויקרא:

— הבל הבלים! הלא אני יודע אותך, אמור להם להשוטים בשמי, כי אני יודע אותך...

— אבל, הלא נסים הם מפני?

— עֶט, נסים, מה זאת „נסים?" ולמה הם נסים? הדוב אתה או ארי? אבל אם אתה אומר כי נסים הם מפניך, הנני נכון ללכת אתך ולבקשם —

— אך מה תלבש? — נשמע קול אשה, קול נוגה מאחורי התנור.

— תני לי את מעילי, — קורא אליה הרב.

— לתת? הלא זה עתה קרעתי את התפרים לתקנו...

— מילא, — אומר הרב, — אין דבר, נלך מהר...

ח.

ספורי מעשיות.

אכן יצאתי מבית הרב, והמשכיל הולך אתי ומנחם אותי.

פתאם נגש אלינו השמש ויבטיח אותנו, כי לפי הנראה תשקוט המהומה ועוד ביום המחרת נוכל לשוב ולחדש את מעשינו. הערבוביה הסבו, לפי דבריו, שני „מי שהיו" בעלי בתים, אשר ברדתם מנכסיהם היו האחד למוכר יי"ש בלי תעודה והשני לסוחר סוסים בלי תעודות...

פני המשכיל צהלו.

כן, ביום המחרת נשוב ונכתוב, בין מנחה ומעריב ידבר עם בעלי הבתים כדבעי, ולא יקרא שמו שמֶריל בישראל (זה הוא שם המשכיל בטישוביץ) אם לא יהפוך את העיר כלה!

– יכולים הם לעמוד על ראשיהם והספירה תעשה,– קרא— הפה שאסר הוא הפה שיתיר.

גם בחדר למד.

שבתי בלוית השמש אל בית מלוני, ושם מצאנו מנין מתפללים. האלמן בעצמו עובר לפני התיבה.

בין מנחה ומעריב החלו הנאספים לדבר בעניני „פוליטיקה", ואך אחרי תפלת ערבית נגעה השיחה אל עצמנו.

ו„העולם" הוא מלא תקוות טובות, ישועות ונחמות.

ראשית, הדבר אינו נוגע אליהם כלל וכלל; יתעצבו אלה הנוטים אחרי בתי הספר, המבקשים שיהיו בניהם לרופאים, לרקחים וכדומה... שנית, הם לא יגדילו עקב על „יענקלי"; יאמרו אומות העולם מה שיאמרו, ליענקלי יש שכל טוב... שלישית – גלגל חוזר הוא... עולים אנחנו ויורדים, יורדים ועולים... רביעית — הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, ועוד חמישית—גם היהודים הטובים לא יחשו...

– האמינו לי, — קפץ בראש בעל עינים קטנות ולוהטות מתחת למצח צר, – האמינו לי, כי לו היתה אחדות בין היהודים

והוא בודה מלבו ומספר, כי כבר חקר ודרש היטב את הדבר, כי אני גליתי לי את כל הסודות, ואין שום חשש סכנה בדבר...

ובראותו כי העם שומע, הוסיף לכזב:

– וגם, – קרא, – ראיתי אצלו מכתבי מליצה, מכתבים מגדולי הרבנים...

אך כל המוסיף גורע:

– מאיזו רבנים? — שואלים מכל עבר.

– מהרב בפאריז, בלונדון...

– איש לביתו, ישראל! לא לנו הם הרבנים האלה!

והעם יוצא בחפזון.

וישאר אך השמש, אשר קרב אלי וישאל:

– ושכר טרחתי?

נתתי לו איזו מטבעות. השמש לא ספר וישם בצלחתו, ומבלי ברכני יצא את הבית.

– ומה אתה אומר, רבי? – שאלתי.

– מה אני אומר? היודע אני מה לומר? מתירא אני, שמא יזיק לי הדבר...

– לך, רבי?

– מעצמו מובן, לי ולא לך! אתה אם לא תעשה הספירה, העולם יתקיים בלעדה, ואתה תשוב אל מקומך בשלום, אך אני, אם אפסיד את שני הזהובים לשבוע...

והרבנית יצאה אז מחורה ועל חטמה משקפים גדולות.

– הלא אמרתי לך זה כמה וכמה פעמים, – גנחה, – שלא תתערב בעסקי הקהל... אבל אתה אינך שומע... אם תכתוש במכתש... מך לך ולעסקי הקהל! למה אתה דואג להקהל? הלא ר ב אתה ולא אפטרופס הקהל!

והרב עונה רכות:

– החרישי, החרישי, רבנית! הלא יודעת את, כי רך לב אני מטבעי, לא אוכל להשיב פני איש... מה לעשות, אם לא אוכל, אם מתמלא אני רחמים כרגע! אך צר לי מאד על שני הזהובים...

להתעשר, הוא סמל דמות העניות... רזה הוא, כחוש וירוק; מעילו מזכיר את תלבושת הרב...

אך באותו הרגע פרץ צחוק מפי המשכיל, אשר בא מבית המדרש לבשרני, כי עלתה בידו להטות לחפצי את לב פני העדה.

– ר׳ אליה! — קרא בצחוק פרוע, — בלי ספק מכרת לאחר את גורלך שעה אחת קודם הקלפי!

– ראו נא, – התלונן ר׳ אליהו באזני הנאספים, – איך הוא מתלוצץ, כאלו הוא בעצמו אינו זוכר את המעשה שהיה.

– חי־ראשי – מתלוצץ המשכיל – אם אזכור מאומה, אולי כבר שמעתי את השקר, אך שכחתיו...

– שקר!? קרא ר׳ אליהו ויקפוץ ממקומו: פשוט – שקר?! אמנם – לפי שכלך הגס עוד דברים רבים ונכבדים מזה שקר וכזב המה!

– כן הוא! – קורא המשכיל, ולהשקיט את הריב אני שואל:

– וגופא דעובדא היכא הוא?

והנוח מעט דעתו של ר׳ אליהו.

– בודאי התחיל לספר, השמעת שמע הצדיק מוארקא?

„בודאי!"

הוא שואל והוא עונה:

– בלי כל ספק! גם תינוק מוטל בעריסה יודע... הכל יודעים... אבל, היודע אתה, שאליו נסעו גם חסידי אומות העולם וגם אשכנזים ואפילו ליטאים? בעיני ראיתי! וגם ידוע לכל העולם, שאירע שם מעשה בדבר „תוספת"... הליטאי חפץ בהתגלות חריפותו, ומראה איזה תוספת... הרבי ז״ל אומר בכונה ההיפך, השוטה אינו מרגיש וקורא: רבי, הלא בתוספת נדרים מבואר ההיפך מדבריך... מה לי להגיד לכם? נסים ונפלאות נעשו להליטאי הפוחז, שלא קרעו אותו אנשי שלומנו כדג... אך לא זה הוא עקר המעשה, חפצתי להזכיר לכם, שהצדיק מוארקא היה מדבר עם הקב״ה כדבר איש אל רעהו.

רבונו של עולם, – התיצב פעם אחת באמצע החדר, –

הטובים, לו נתנו יד אחת, וחדלו מלומר תחנון פעם אחת, כי אז בעל כרחו בא המשיח!

– הלא „הקאזיניצער" חדל...!

– דרור אחת לא תביא את האביב! – ענה האברך. – נחוץ שיהיו כלם בעצה אחת, יד אחת! וגם שיאסרו על כל ישראל... יש שצריך להתעקש, להתנגד ולעמוד על הנפש!

גם זה לא יועיל, – קרא אחר ויקרוץ אלי בעינו, —ואם יאסרו הם באסור חמור לאמר תחנון, האפקרוסים לא יחישו! להכעים ישובו להתפלל ויאמרו תחנון.

– ומה בצע, ובין הגדולים בעצמם אין שלום... גם ביניהם מחלוקת.

והם נאנחים. על לב כל אחד מהם עולה בלי ספק זכרון המכות אשר הוכה, הצרות אשר סבל ע"י המחלוקת בין הגדולים. הלא ע"כ הם מחשים; אין מתעורר לשאול „ומי האשם בפירוד הלבבות?" מיראה פן יפטור מים חדשים... ואך נאנחים הם על חסרון האחדות בין הגדולים בפרט ובכל ישראל בכלל.

חויתי את דעתי, כי סבת כל מחלוקת היא לא פירוד הלבבות והדעות כי אם העניות המנולת... אין עסק וענין לענות בו, העם הולך בטל, הבטלה מביאה לידי שעמום, ומן השעמום הזה חפץ כל איש להציל את נפשו בבקשו לו עסקים אחרים, עסקי שוחטים, חלפים, רבנים וצדיקים. והאות, כי בערים הגדולות, בערי המסחר, אין פרץ ואין צוחה בעסקי הקהל...

– כן הוא, מודה אחד הנאספים: מדה גדולה היא העשירות. ובאנחה הוסיף:

– לו היה לי מעט שכל, שכל במדת הצפורן, כי אז הייתי עשיר רב, כי אז יכולתי לעשות שלום בעיר... אך בי היה הדבר תלוי.

– ומה היה לך לעשות?—שאלתי.

– לחפוץ!

– כן הוא, אמת הדבר!—מניעים ראש מכל עבר.

– המפורסם אין צריך ראיה!

והיהודי, אשר חסר שכל במדת הצפורן, אשר לא אבה

שדכנות... מלבד הטף, עוד היה זוג סמוך על שלחננו, בתי הבכירה... בעלה היה למדן מופלג ועוסק כל היום בתורה... ומה היה חסר לנו?

ויהי היום, וחתני היה בגֵר, והיום יום השוק, ואשתי על מעמדה, ובתי מקשה לילד... פטר רחם... יום השלישי לחבליה... בילא־באשע המילדת אובדת עצות היא. לא הועילו קרני דאומנא, לא הלחים ולא היבשים, וחייה תלואים מנגד, ומה אומר ומה אדבר, אם גם הקזת דם לא הועילה! פתאם – קרן אור באפלה! השמועה עשתה לה כנפים, כי הקדוש בא למצות סנדקאות, ותחי רוחי... ואני תפלה שיחייה הקב"ה אך עוד חצי היום, חצי יום... כי הרשות לבא לפני ולפנים ולראות פני הצדיק נתנה רק כשעה אחרא קודם הסנדקאות... ותפלתי נשמעה... איזו שעות קודם לזה הוקלו המכאובים, בתי שבה מעט לאיתנה, ותגרש את אמה אל מעמדה בשוק, ואותר אני לבדי אתה... ותקרא לי לגשת אל מטתה... יש לה מה להגיד לי... ומה הגידה לי? נשים קלות דעת, נשים פתיות; בשעת לידתן כועסות הן על הבעלים, ונודרות הנאה ממנו, כידוע... „שמואלק –, אמרה לי בלחש, – לא מצא חן בעיניה מעולם, אל החופה הלכה כאלו כפאה שד, נשא פניו לא יכלה, לזרא היה לה"... ואת אמה שלחה מעל פניה, מיראה... האם אכזריה היא... גם בעמדה תחת חפתה בקשה להכותה...

אנכי, כמובן, מדבר על לבה, פותר את חלומותיה לטובה... מספר אני לה, כי כבר הכל נשמע, הכל נודע, כי זה הוא אמנם קרבן החטאת... לפי שישנן נודרות ונשבעות, וכדומה... אבל הלא „אין אדם נתפש על צערו" ומה גם אשה... אך היא באחת: בחלה נפשה בשמואליק... ואיננה צריכה לא לנדרים ולא לשבועות. כי מלאך המות עומד אחר הכותל, והוא יגאלנה...

מעצמו מובן, שלא שמתי לב להבליה, אחרי רואי בחוש כי הוטב לה, כי לחייה התאדמו, עיניה מבריקות ושכלה צלול, ועד הסנדקאות אך כחצי שעה... עיניה זולגות דמעות, ואני שמח... כי יפה היתה באותה שעה, יעלת חן באמת...

והנני יושב על יד מטתה ושומע את דבריה, ומשוחח

אפשר הוא שדי בענוי בניך בשרב וחום, הלא אינם יכולים לעסוק בתורה!

כנראה ענו לו מן השמים, והוא עונה ג"כ:

– אם כן, שאני, הנני ציית לך, יהי כדבריך... אבל רבש"ע, אפשר שתתן על החשבון גם בעולם הזה?

עוד הפעם עונים מן השמים, ותשובתו בצדו:

– מילא, אם אינך חפץ, יהי כדבריך! הנני מבטל רצוני... נאמן אתה לנו ונמתין לך!

אך גם לזה לא כונתי, העקר היה קודם סנדקאות: קודם סנדקאות היה קשה כברזל, אז לא הועילה שום אמתלא בעולם... ויודעים היו שם, שאז אין עצה ותחבלה כנגד רצונו ולא המרו את פיו! אז הביע חפצו ברמיזה קלה ומיד נתקיים... והוא בכבודו ובעצמו גלה לנו את הסוד, הוא היה אומר: בשעה שאני הולך לקיים מצוות סנדקאות, זוכר אני את האזמל, ותיכף ומיד הנני בבחינת פחד, וע"כ–רצון יראיו יעשה.

והצטער מאד שהתגלה הדבר, ואמר שע"י זה לא יאריך ימים על הארץ, לפי שהוא משנה סדרי בראשית ומבטל פסקי הפמליא של מעלה, ואם יאריך ימים ישוב העולם כלו לתהו ובהו...

ואמנם צריך היה הדבר להיות בסוד, אך הברך חברא אית ליה...

לי נודע הדבר באופן פשוט מאד; גבאו ר' משה היה גיסה של אשתי הראשונה, והוא גלה לי את הענין... הצדיק ראה באספקלריא המאירה, שבגד בו ר' משה, והעבירו על חצי שנה... ולא יכלו אנשי שלומנו לראות בצערו של ר' משה, ונשתטחו כאיש אחד לפני הקדוש, וימחול לו, וישיבהו על כנו כמקודם...

אך גם זה אינו שייך לענינינו. די שלי נודע הדבר בראשונה. מעצמו מובן, ששמרתי את הדבר בלבי, חכיתי לעת מצא ה'. לא אטריח את הצדיק בשביל דברים של מה בכך. ואז גר הייתי רחוק כפרסא אחת מוארקא, אשתי הראשונה היתה עוד בחיים, ומצבה לא היה ברע. אמת שקשתה לפעמים הפרנסה כקריעת ים־סוף, אך סוף כל סוף היה לחם לאכול ובגד ללבוש. לאשתי הראשונה היה „מעמד" בשוק, ואני הרוחתי ג"כ מעט מזער ע"י

עיניו ורסיסי דמעות נאחזו בריסיהן... והוא מוסיף בלחש שברון:
לכבוד הקדוש תקן ר' צמח את בדק הבית, ועל פני החוץ מוטל גל אבנים... נפלתי, הנה האות על מצחי עד היום... נפלתי ולא יכולתי קום... לקול מפלתי באו הגבאים, וישאוני ויביאוני אל הצדיק...
– שליחי מצוה אינן נזוקין, – אמר הפה—קדוש... אמנם אני שבתי חיש לאיתני, אך בשביל בתי אחרתי את המועד... כשובי מצאתי אותה מוטלת מתה על הארץ... מי יודע אם נפלה מעל מטתה באחוז בה חבלי מות, או אני... משב – תי – ה...
דממה. כל אחד מאתנו מרגיש אבן מעמסה על לבו, אך „המשכיל" התנודד כרגע:
– נו, ברוך דיין אמת! ואיפה העשירות?
המספר מוחה בכנף בגדו את דמעות עיניו ומספר הלאה:
כל זה ספרתי לכם, להוכיח, כי שוא עמל אדם, אם לא הוכרז עליו מן השמים... מהעת ההיא השתרגו צרות שונות על ראשי— אחרי בתי הלכה גם אשתי הראשונה לעולמה, ה„מעמד" הולך וכלה בידי גבר... ונשארתי עם הטף בלי פת לחם... ואקח לי אשה אחרת... נשאתי אשה זקנה לבל תלד בנים ובנות, ותשים לבה אך אל המעמד להחיותנו ברעב... אולם המקח היה מקח טעות, מדי שנה בשנה הרתה ותלד בן או בת... בין כך ובך ו„המעמד" הולך הלוך וחסר, כי גם ימי השוק הולכים וחסרים, ואז אמרתי בלבי: יבא הקץ! אשליך את השדכנות אחרי גוי, ילך המעמד לאבדון, ואני אהיה לעשיר, ואשר כל היום ואעסוק בתורה, ואיך אהיה לעשיר? באופן פשוט, כותב אני אל מי שהיה גיסי, אל ר' משה הגבאי, „במטותא ממך ר' משה, חוס עלי ועל עוללי, והודיעני מתי תהיה סנדקאות"...
לא עבר חדש ימים ושליח מיוחד בא, ובשורה בפיו, ואני רץ לווארקא, ואיני מתעכב אף רגע, ורץ תיכף ומיד להראות פני הצדיק.
– ועוד הפעם גל של אבנים? – מצחק המשכיל.
המספר מביט אליו בלי חמדה ומוסיף:
– הקדוש ז"ל היה מקפיד מאד על הנקיון והטהרות.

אתה... את המילדת שלחתי החוצה לקנות עריסה בשביל הילד אשר יולד, ועיני נטויות אל השעון, מתי תגיע שעת הפלאות!

לבי מתגעגע בקרבי לרוץ אל הבית, אשר שם יתבודד הקדוש, לראות את ההכנות, לדבר עם הגבאים וביחוד עם שארי בשר ר' משה; אך איככה אעזבנה לנפשה גלמודה ועזובה בעיר? כי יום השוק אצלנו אך פעם אחת בשנה והוא יומא אריכתא של שלשת ימים רצופים, וצנור השפע היחיד והמיוחד לכל בני העיר לכל ימות השנה... ויום השוק הוא יום הצום, לא יאכל איש לחם ולא ישתה מים, גם שנה לעיניו לא יתן, והילדים והחולים והיולדות נעזבים אז לנפשם... גם אצל הקדוש, מובטח אני, שלא היה איש... וע"כ – הנני מחכה.

אך פתאם הורע מצבה... באחזה בידי, נופלת היא אחורנית, על הכר, מעוה את פניה, מלחייה נס כל נטף דם, כפעם בפעם התחלחלה, ותהמה כחליל... הנני צועק ואין עונה... אין קול ואין קשב, אך מבעד החלון אשמע שאון השוק, כשאון היער ביום סופה... בתוך עיר הומיה, בתוך אחי ובני עמי, והמון המוני אכרים, נעזבים אנחנו כבמדבר שממה... הנני חפץ לפתוח את החלון, לקרא לעזרה, אך היא מחזקת בידי בשארית כחה...

ופתאם והשעון משמיע את השעה השתים עשרה, את שעת הרצון לפני הצדיק, הנני מושך את ידי מתוך ידה בחזקה ונס החוצה... בית הבעל־ברית היה בקצה העיר השני, ואני רץ ודורס אנשים, ומהפך צרורים של סחורה, ומקפץ על עגלות... הנני טש ובכל זאת ארכה לי העת, כמדומה לי שמאת שנים אני רץ... תקופת תמוז, ובמרוצתי אני מרגיש קור וקפאון בכל איברי. הנה, הנה! כבר רואה אני מרחוק את הבית... את ביתו של צמח הבעל ברית... ולב יודע מרת נפשו, לבי דופק בקול פחדים, מרגיש אני ששם יציאת נשמה... הנה החלון הראשון, לא ארוץ עד הדלת, אין לי פנאי, בעד החלון אקפוץ, הנני רץ אל החלון, אבא כגנב, כגזלן... את שארית כחי אאסוף, עוד קפיצה, עוד קפיצה אחת... ובאזני צולל קול החולה, קול קורא: אבי, אבי... ואני מקפץ ––

נשימת המספר פסקה, וישאף רוח בחזקה. אז השפיל את

— לחם לאכול...

והיא דובר בי ורץ הנה והנה בחדר.

— בסך הכל מה אתה חפץ? — שאל אותי מרחוק.

— שבני יוסף יהיה ללמדן —

צעקתי בקול, אך חי נפשי, כי לא אני צעקתי, אך איזה קול זר פרץ מקרב לבי, כי אני נפוגותי ונדכאתי, ולשוני דבקה לחכי.

ולא יותר... בשבוע השני נסתלק...

ההרבה היה חסר לי לעשירות? כמלא השערה. לולא הפחד! לו יכולתי עמוד בדעתי, לו שפתי ברור מללו... אך לבי נהפך בקרבי...

וזה וגם זה לא עלו בידי...

לעשירות לא הגעתי, כי לא בקשתי, ובני יוסף אינו רוצה ללמוד... והכל בידי שמים חוץ...

קול המספר נקרע.

— והיוצא לנו מדבריך — קרא המשכיל, — הוא, שאסור לעזוב גלי אבנים בחוצות, שאין עזר מאת הקדוש בלי פדיון, והעיקר שאין לפחוד מפני הצדיקים...

צלצול מכה רבה.

המלמד האמלל הכה את המשכיל איש חסדו לחי...

ט.

היתום.

בן בעל הבית, הנער היפה, תנועותיו המגונות ופאותיו המסולסלות והמלאות נוצות לא ימושו מזכרוני. הנו עומד לפני ובכפו ירק־בצל, ועיניו זולגות דמעות: עוד אחד! או שומע אני את המית קולו באמרו קדיש, את נגונו הרך והעמוק, התודר אל מעמקי הלב.

ידוע ליודעי ח"ן כי כל עבודתו היתה בטהרות...

– ראו נא — קורא המשכיל – איך הוא מסתכל בי! נבלה סרוחה! מחוצף! ומי היה בעוזריך כבאך הלם ערום ויחף ורעב? החסידי וארקא תמכו בידיך או אני? הגידה!

והוא מסב את פניו אלי וקורא:

– ועד היום הזה מה הוא? מלמד לבני! אם אקח את בני ממנו, ימות ככלב ברעב...

המספר שותק, ואני מתערב בדבר:

– ספר נא, סַפר ר' קרוב... למה תשת לב להתולים?...

— ראה נא, ראה, — פונה המספר בתלונה אל המשכיל, — הן גם הוא, הכותב שלנו (הוא מורה עלי באצבע) משכיל הוא... והכרת פניו ובגדיו יענו בו, כי הוא משכיל גדול ממך... בלי ספק איננו מאמין כמוך, ואולי עוד פחות ממך, ובכל זאת לצון לא יחמוד לו... הרשות לכל אדם לחוות דעה אחרת. הרמב"ם ז"ל לא האמין אפילו בשדים, במה שעינינו רואות בכל יום ויום... אך איך שיהיה, בדברים כאלה צריך לדון בכבד ראש ולא בקלות דעת... ולא להתלוצץ, הלא זה הוא, זה הוא מעשה רע...

— יהִי כן, — עונה המשכיל רכות, — אך כלה דבריך.

— לא אאריך עוד... באתי לפניו... בלי פתקא, בעל פה... אף גם בלי פדיון, כי אז, קודם הסנדקאות, הוא בבחינת „לא יועיל כל כפר, כלפי מעלה או כלפי מטה"... אולם פני הקדוש היו נוראים; חיל אחזני, ידי ורגלי רעדו. עומד אני לפניו, אך לפצות פה לא אוכל... והוא צועד אנה ואנה בחדרו.

פתאם התעורר:

— מה אתה רוצה? — שאג כארי.

— עשירות!

הקדוש לא שמע היטב את גמגומי.

— מה, מה אתה דובר? עשירות?! — שאל וקולו קול רעם בגלגל.

— לכל הפחות פרנסה. עניתי בלחש...

— מה, פרנסה? — נתן עלי שלישית בקולו.

בוערות באש... שם — פת לחם ודג מלוח או פת לחם בלי דג מלוח, ואולי קריאת שמע בלי דג מלוח ובלי לחם... באחד הבתים העורים עומדת האלמנה הזקנה, אשר צרכיה מועטים ותכריכיה מוכנים... היא קוראת את הודוי הגדול ומכה בידה הכחושה על חזה הכחוש... ואולי תמוד עתה במחשך את תכריכיה על בשרה, למען דעת אם אינם צריכים תקון...

הנני רואה אותה... היא עומדת בתכריכיה, תפושה במחשבות וזכרונות... מעיניה הנדעכות מתגלגלת דמעה על לחייה הרזות... זוכרת היא את יום חֻפתה, את השמלה הלבנה, המוקפת פתיל זהב... והיא צוחקת באישון הלילה:

— מה מעטים הם צרכי אשה!

אחרת היא מחשבת היתום. ברקדו על רגל אחת, הוא מתבונן אל הירח, השוחה בגאון אצילים מעב קל אל משנהו.

— למה נאנחת, יתום? הראית ככב נופל ממרומים וצולל בשאול תחתית?

— לא, אדוני, חפץ אני שיבֹא המשיח.

— ואז?

— אז תגדל הלבנה ויהי אורה כאור השמש!.. בכל פעם — יתודה לפני בתם לב, — אשר אביט אל הלבנה, אתמלא רחמים עליה... אמנם חטאה בשפתיה, אבל מוסרה יארך מאד, מאד... הלא האלף השביעי הולך וקרב...

להיתום הזה אך שתי בקשות: מאביו שבשמים — שתגדל הלבנה, ומאביו על האדמה: עוד ירק בצל!

וחשק נמרץ התעורר בקרבי להגיד לו: הנח, נער! עוד מעט וישא אביך אשה אחרת ואתה תהיה לבן חורג, ואז תבכה לא מרחמיך על הלבנה, כי אם מחוזק יד אם חורגת, מרעב, מצמא... שכח את הלבנה ואת הבצל יחדיו, והכון למלחמה בעד פת לחם! — אך עצרתי ברוחי...

יצאנו את העיר. מנאות השדה הקדמנו נשמת האביב. הנער מראה לי באצבע עץ, ונשב תחתיו. הוא יודע את העץ, בלי ספק היה יושב תחתיו עם אמו בעודה בחיים... היא הגידה לו בלי ספק מה גדל על התלמים הצרים של שדות העירונים האכרים. והוא מראה לי

ובהכות החסיד את המשכיל ראיתי את פני הנער, והנה הפכו ירוק מפחד, ואתפוש בידו, ואוציאנו מן הבית.

— נלך מעט לשוח.

— לשוח?—גמגם בתמיה.

— האינך הולך לשוח?

— עתה אינני הולך... בהיות אמי, עליה השלום, בחיים, היתה לוקחת אותי אתה בלכתה לשוח בשבתות ומועדים... אבי, ה׳ יאריך ימיו מימיה, מצוה לקחת ספר ולעין בו בשעה פנויה...

והמלים הזקנות האלה נאמרות ברעד ותמימות יחדיו.

הננו במאפל האכסדרה. על פני העששית אשר על הכותל מרחפים קוי אור דקים בצורת „מגן דוד". לא אוכל לראות את פני הנער, אך ידו רועדת בתוך ידי.

יצאנו החוצה.

השמים תלויים ממעל להעיר כשמלת תכלת עם כפתורי כסף; בעיני הנער ההולך אתי נדמו בלי ספק לפרוכת משוזרת ברצי כסף... בחלומו הוא רואה בלי ספק כיס של משי כזה לתפליו; כעבור המש או שש שנים יקבל בלי ספק מתנה כזאת מאת הכלה שלו...

אחרת היא העיר באישון לילה:

גלי האשפה, הבתים החושבים לנפול שפי, נעלמו בדממת האפל ואינם. ומבעד לחלונות ודלתות פתוחים נשקפות הכירים בעינים מפיצות אור ארגמן...

על הכירים כבר יעמדו בלי ספק קדרות מים, מוכנות לבשול תפוחי אדמה או איזה לפת עם פולים. לפי הספירה עולה בטישיוביץ ההכנסה לנפש אדם 37½ רובל לשנה, בערך 10 קאָפּ׳ ליום. אם נביא בחשבון שכר למוד, כלי בשר, כלי חלב וכלים לחג הפסח, שבתות השנה והמועדים, איזו מחלה שלא תבא, ויהודים טובים, ועוד הוצאות שונות, אז נבין על נקלה, כי מרק בשר הוא הזון יקר מאד על הכירים, וכי את תפוחי האדמה אוכלים ע״פ הרוב בלי שומן...

ובכל זאת ישנם גם בתים עורים, בלי עינים, בלי כירים:

אליה בצחוק — אין אשה מתקנאה עתה אלא בקדרת רעותה. עליה היה רע המעשה: היתכן, שאשת השוחט תבשל מעדנים ולה אין גם עצם יבשה... חטאת הקהל. לא תוכל כפרו! פה, ברוך השם, אוכלת כל העדה בשר אך משבת לשבת, והבשר בשר כבש, פשוטו כמשמעו, ואין קנאה, ואין צער...

— קנאה, צער!... תתלונן הרבנית.

— יודע אני, יודע, — יצחק הרב וראשו הקטן נע, ועיניו נרטבות, — אני יודע, כי לא לשם הגוף העכור קנאת, כי אם לכבוד התורה הקדושה. הנשמע כזאת? הלא הדיין גדול הוא מן השוחט, והשוחט מתענג על רב טוב והדין חסר לחם... האין זאת? אבל, מה דהוי הוי! בכאן פטור אני מכל זה! אין שוחטין בכל ימות השבוע!

ביתר שאת הוא שבע רצון מן האויר. בערים הגדולות לא נאה לבעלי הבתים לדור בבתים קטנים, כי אם בבתים גדולים... באמצע ידורו העשירים, מתחת להם במרתף וממעל להם בפנות הגגים — העניים והאביונים, ובתוכם, מובן מאליו, שמשי הקהלה... ויושבים צפופים, דחוקים כעופות ר"ל, בכליב... ומאין יהי אויר לנשימה? „בימות החמה חשבתי, כי נחנק אני... הרבנית גנבה ממני את אבק־השאיפה, אך נאלצה להשיבו לי, כי המנהג טבע שני, ובלי אבק השאיפה אינני מן הישוב... גם לעיין בספר לא אוכל בלי שאיפת האבק"... ואם גם לא ישאף צריך הוא לגלגל בידו את הקרן... ועאכ"ו בשעת הדבור! בלי זה אובד מחשבות הוא ומגמגם בלשונו.

ומה גדלה שמחת הרב בראותו את הרחוב ביארטשוב. רחוב גדול, עולה עשבים! — אז חפץ „לצוות למנגנים לנגן לפניו" — אך למה לצוות, אם המנגנים הובאו מקאמאראב, לקבלת פניו! הוא משיב נפשו בהביטו אל הבתים הקטנים כאגוזים, אל בתי העץ הנמוכים, המפיקים תם וענוה... ישנם אמנם בית אחד גדול מאד ובית חומה — אך הוא של „הפריץ".

ואיך לא ישמח בבתים הקטנים, אם אין לו צורך לעלות במעלות... בטבעו הוא גבר חלש, כושל ברך... ולו דר בעיר הגדולה עוד שנה אחת, מובטח הוא שחלה ברגליו.

באצבע: חטה, שעורה, כסמת, תפוחי אדמה —

— ופה יצמחו קוצים... הישנם גם אוכלי קוצים? — שאל הפלוסוף הקטן, הדורש לכל תכלית.

— החמורים אוכלים אותם...

— ומדוע, הוסיף וישאל, הכין הבורא לכל מיני בריאות מיני מזון מיוחדים?

— ילד! — עניתי — לו היה לכל מזון אחד, הלא היינו שוים כלנו...

י.

הרב מיארטשוב.

שמח בחלקו. משכרתו ארבעה רובל לשבוע ויש לו כמעט די והותר. מה יחסר לו? בני ביתו: זקן וזקנה... לפנים היה מ"צ באחת הערים הגדולות, וגם שם היה מקבל ארבעה רובל לשבוע, אבל שם היו צרכיו מרובים, שם הכל ביוקר...

— „הגע בעצמך, סעודת שחרית — למשל: גריסים בחלב, חצי ליטרא בשר בצהרים, בערב חמים ופת לחם יבש — והכיס ריק בחצי השבוע! נהרא נהרא ופשטיה! סעודת הצהרים בערים הגדולות היא סבת העניות! בכאן אינני משועבד להכרם כל עקר... לא תחלה אם תמתין עד הערב. בבקר לפת, בערב בשר, כך נוהגים בכאן ומנהג כשר הוא, שנאמר: בערב תאכלו בשר!

אין קץ לשמחתו על עזבו את העיר הגדולה עם המון דאגותיה.

— לי, — אומר הרב, — גם שם לא חסר כלום. עקר היקרות הוא הבשר, והוא בטבעו איננו אוהב בשר; הבשר הוא מאכל גס, מאכל כבד. בימות החול אוהב הוא מעט חמיץ חלב, בצל, ובהן־צדקו, שהוא מוקיר את ההלב החמוץ מכל מעדני פורים; שלא להיציא את הכרוב, הוא אוהב בטבעו אך את המאכלים הפשוטים. אבל הרבנית—הלא איננה אתנו, ואינה שומעת—הוא מביט

עד תכלית, ולא ימלט שלא יבאו לידי מחלקת... ואמנם — השמש (אומר הרב בצחוק קל) הוא עקש גדול, עקש ופתלתל, וכידוע כל בן אדם פוסל במומו, וע"כ הוא אומר שאני העקש... ומה איכפת לי?

בראשונה הצטער פה על שני דברים: על השמרים ועל הבית, והכל מצד הרבנית תחיה (עוד הפעם מבט וצחוק). ומעשה שהיה כך היה: כשבא לכאן הושוה עם הקהל לרעות את צאן עדתו בעד ארבעה רו"כ לשבוע. כי הרב הקודם היה מקבל את המשכרת הזאת, ומלבד זה היתה לו הכנסה ממכר השמרים -- העלימו ממנו, והוא לא ידע... אולם ב„שבת הגדול" הראשון דרש דרוש נפלא מאד על דבר חמץ בפסח, והעיקר על דבר המשהו, והדרוש לקח את לב העדה, כלומדים כבורים...

— כן הוא, — מטעים הרב את דבריו — כל הנשמות היו במעמד הר סיני ושם נשמע כל מה שעתיד תלמוד ותיק לחדש, והנשמה, אע"פ ששכחה, בכל זאת מרגשת היא נעם התורה הקדושה, ששמעה על הר סיני, ויודעת כי היא מהני מילי מעלייתא...

ותיכף אהרי הדרשה, באותו ההח"מ עצמו, הוסיפו לו ה„פני" את ההכנסה מן השמרים.

באותו הרגע (מתודה הרב) נכנס בו נצוץ של גאוה, ותיכף ומיד קבל את ענשו בצדו... צרות צרורות סבל על ידי השמרים; כל ימי השבוע היו לפניו ריבות וסכסוכים בין בעלות־הבתים והרבנית תחיה. בכל ימי השבוע התאוננו באזניו—האחת על חלות קשות, השנית על חלות כבדות, ולהשלישית יצאו מן התנור חלות קשות ומתפוררות; וכלן מאשימות פה אחת את הרבנית, כי שמה היא מים בשמרים. האני יודע? אני לא ראיתי את יציקת המים, הרבנית אומרת כי אינה יוצקת מים... ומה לי לעשות? האפסוק דין בריבות עם הרבנית? הנני עושה פשרה... בע"ש הנני מחליף להראשונה את חלותיה בחלותי, ולהאחרות אני מוכיח שמרים, וכן בכל ימי השבוע... ובכן—צרות צרורות... ומה עשה הקב"ה לחלצני מן המיצר? אחד החייטים קפץ בראש ויביא שמרים כבושים -- ותחדל ההכנסה...

ומעשה הבית כך היה...

והעיקר היא — המנוחה השאננה! אין פרץ, אין צוחה, גם כלב לא יחרץ לשונו בכל ימות השבוע.

וגם שאון ילדים לא ישמע... שם בחצרות וגם בחוצות—פורים כל ימי השנה! חבר בחורים מסתוללים! פה בסך הכל כשלשים ילדים, כן יחיו וכן ירבו, וששה מלמדים מנצחים עליהם! – אין קול ואין קשב!

וברכת ה׳ – עיר בלי מחלוקת!

ישנם שנים שלשה בעלי תבלת, ואני תפלה שיאריכו ימים... כי אחרי מאה ועשרים שנה, במותם, יפקד עון התכלת והיה לסלע מחלוקת... אך היום ההוא ירחק חק בעזרת ה׳, ועתה -- השקט ובטחה!

ואנשי העיר אין להם פנאי למחלוקת. טרודים הם ממוצאי שבת עד ערב שבת מחוץ לעיר. הסוחרים מרגלים את הכפרים למשא ומתן, גם בעלי המלאכה יסובו בכפרים לבקש עבודה — רבם חייטים, עושי כובעים, תופרי עורות – בכל יום הראשון בבקר השכם יוצאים כלם לדרכם. בצאתם את העיר פושטים הם את מַגָּפיהם ושמים אותם בשקיהם ומפשילים על כתפותיהם, ומתפזרים איש לדרכו מקצהו. בערב שבת עם חשכה הם שבים... גם השוחטים שלנו סובבים בכפרים לשחוט עגלים.

למחלוקת עלולים אך ימי השבת והמועדים; יש שתפרוץ איזו מחלוקת קלה, אך לידי בערה לא תבא; אינם מסוגלים עוד לזה... אין להם לא כח ולא עזות... ה„עולם" עיף ויגע, ושנת השקט נסוכה על כל העדה...

וע״כ יכול הוא לשבת במנוחה ולעסוק בתורה לשמה...

בלי מחלוקת כל עיקר אמנם אי אפשר; לפעמים יקרה ריב בינו ובין השוחט. אבל ריב לשם שמים...

חזון ה„שאלה" איננו נפרץ בעיר, שאלה היא מלתא דלא שכיחא... אין תערובות! בכל ימות השבוע משתמשים בכלי חלב, בשבת בכלי בשר. בשר וחלב בבת אחת על הכירים לא יתכן. שאלת הריאה – פעם אחת בשנה, וע״כ, אם אנה ה׳ לידם שאלת הריאה ישישו בני מעיהם! אם יתגלגל הדבר, יוציאו מהמלתחה את כל הש״ס והפוסקים עד האחרון שבאחרונים, אז חוקרים הם

יא.

לַשטשוב.

בליל־קיץ כהה, כחצות הלילה, באתי אל העיר.

עוד הפעם רחוב מרובע, מוקף בתי עץ ואבן. אך באמצע השוק המון אבנים לבנות; מה זאת? כאשר תקרבנה אליהן העגלות, הנה האבנים תנוענה, תמושנה ממקומן, תנשאינה ותהיינה לבעלות קרנים...

עדת עזים לבנות...

ועדת העזים חכמה מעדת טישוביץ... אחת ושתים הרימו את ראשן, התבוננו עלי בעינים מתנמנמות, ודי בזה. העדה שבה למנוהתה, אף כי אני סופר אותן...

עזים מאשרות! איש לא יעליל עליכן מאומה, וע"כ לא הפול עליכן פחד הספירות... אמנם שוחטים אותן, את העזים... אך על מי לא תעבור כוס? נעלה מעל כל ספק שיסורי העזים הם אך אחד מששים מיסורי טישוביץ...

זוכר אני את אשר אמרו שם: בלַשטשוב תעשה את מעשיך על נקלה... העדה שוקטת ושאננה... איש לא יספור את צעדיך...

הקהל ועדת העזים שוים המה...

אך בעל האכסניה אומר, כי לא נקל הדבר.

— התחזור על בית ובית, התלך מחצר אל חצר, מדירה לדירה?

— בלי ספק.

— מי יתן ויענו רכות.

— ולמה יענו קשות?

— היהודי איננו אוהב לפתוח את כיסו לפני איש זר ואיננו מונה את כספו בכלל.

— מפני הברכה?

— לא, מפני הקללה — בהיותו בטוח כי יכם...

לא אחת ושתים ראה, כי הרבנית צוברת לה כסף... מה איכפת לו? תצבור ותטמון... אפשר שהיא רוצה לקנות מתנה לגבריה, כי, ב"ה, מצב הבנים בטוב... יהי כן... בעיניו הדבר אינו שוה להתעסק בו... הקמצנות מדה מגונה... הוא פוסק הלכה כבית הלל... ברוך ה' יום יום... הוא שמח בחלקו ואינו מתירא שמא יהפך הגלגל... אך הוא שונא את המחלוקת, הרבנית חפצה לצבור, תצבור ותטמון. פעם אחת עלה על לבו, אולי מכינה היא לעצמה ליום אחרון; מנהג הוא אצל הנשים הצנועות. דעתו אינה נוחה מזה, אבל אינו מתערב...

ועסק השמרים היה אז בטוב, ופעם אחת ספרו לו בהיותו במרחץ, כי הרבנית קנתה עצים לבנין! אמרתי יצחקו בי, אך באתי הביתה, והנה אמת נכון הדבר! כבר פסקה לה גם אומן, ובשבוע הבא תתחיל לבנות את הבית...

יהי כן, תעשה את חפצה, הוא לא יתערב מטוב ועד רע.

וכן היה. הרבנית בנתה ביתה, וכאשר כלה כל הבנין וכל כלי הדירה הובאו אל הבית, לקח עם השמש את צרור הספרים וישאם הביתה...

– יהי כן, מה איכפת לי, הנני „בעל הבית"!

אולם מביתו עד בית המדרש היה מרחק רב.

– ולא עליכם, לעת זקנתי, ברכי כושלות... ספרים רבים אין אתי, ובפרוץ מלחמה עם השוחט, פשוט כמשמעו אין לי כלי זיין... לקחת מבית המדרש אסור בח"ח מקדמת דנא, ולא רק להרב, כ"א גם לראש הקהל, כן נעשה, והנעשה אין להשיב... השומר נפשו ירחק מזה...

והרבה הצטערתי על זה, והרבה בטול תורה היה לי מזה...

– מה עשה הקב"ה? נפלה דליקה בעיר, הרבה בתים נשרפו ושלי בתוכם... אמנם לבעלי הבתים לא היה כל היזק מזה, כי היו בתיהם בטוחים באחריות, אך הרבנית לא עשתה זאת. ועתה הקצת לי הקהל מדור בפ"ע בבית המדרש...

והנני דר עתה בד' אמות של הלכה...

— הגד, „בהמה", הגד! קוראים מסביב: אם החילות—גמור!
הוא סופר עוד הפעם וגומר:
— תשעה בנים.
כמה בנים וכמה בנות?
עוד הפעם ארכה לו העת, אך הוא עונה:
— ארבעה בנים וחמש בנות, יחיו...
— וכמה נשואים ונשואות?
— גם זה יבא בספירה... הלא תוכל להגיד לאיזו תכלית!
— אמור, אמור!—קוראים הנאספים בקוצר רוח.
— שלש בנות ושני בנים, עונה אחד בעד הנשאל.
— שוטה שבעולם! וישראליק?
— הן לא היתה החתונה.
— שוטה! בשבת זו יעלה לתורה...
ואני שואל:
— וכמה מבניך עבדו בצבא? ואתה בעצמך, העבדת בצבא?
— אני משוחרר... ארבע מאות נתנו כופר פדיוני... לו היו כעת בידי, הוסיף באנחה.
— ובניך?
— להבכור יבלת תחת עינו ושבר לא גדול... מחלתו נחקרה בשלשה בתי־חולים ואך מן המחנה הושב הביתה... ההוצאות עלו יותר מהוצאות החתונה... להשני זכות ממדרגה ראשונה, והשלישי — השלישי עובד בצבא...
— ואיפה אשתו, הלא נשוא הוא?
— מסתמא אצלי, למה תשאל.
— הלא יכלה להעצר בבית אביה..
— אביה קבצן, — ענה בבוז.
— ואתה בעל בית? —
— בלי ספק!
— שויו?
— לו עמד בזאמושץ כי אז עלה בערכו לאלפים, פה אין לו שום ערך...
— בעד מאה רו"ב תמכרנו?

יב.

הנסיון הראשון.

בבקר השכם נמלאה האכסניה... שמי הולך לפני. הנני עושה נסיון. אני פונה אל אחד הבאים בברכת צפרא טבא.

— צפרא טבא, שלום עליכם!

בעצלות מושיט הוא את ימינו ונוגע בידי בראשי אצבעות קרות.

— שמך, רב קרוב?

— לוי־יצחק.

— שם משפחתך?

— למה לך לדעת את שם משפחתי?

— הסוד כמוס הוא אצלך השם?

— חס ושלום, אין לי ב"ה במה להתבייש... אבל גם הספירה איננה סוד כמוס, ותוכל להגיד לי...

— וכי אינך יודע?

— בדיוק אינני יודע...

— הלא תוכל לדעת את השאר ע"פ דוק ותשכח...

— בֶּרנפֶלץ, — עונה הנכלם.

— אשה?

— „עט"...

— מה זאת „עט"...

— הוא חפץ לגרש את אשתו, — עונה בעדו איש אחר.

— כמה בנים?

מוכרח הוא להעלות על לב: „מאשתי הראשונה... שלי... שלה... מאשתי השניה... שלי... שלה...

— יהי ששה...

— למה „יהי"? האינך יודע בדיוק?

— רואה אתה, זה „הדיוק" איננו מוצא חן בעינינו... למה לך לדעת בדיוק? הפקיד אתה ומתחייב בנפשך, אם לא תדע בדיוק? ואולי משלמים לך לגלגלת? היבא אחרי כן רואה חשבון וידרוש אחריך? מה זאת „בדיוק"?

שיש לו אילים יותר מדי; עשיתי שותפות עם יונה הארוך והרוחנו כ"א כעשרה זהובים!...

— א"כ סרסור אתה?

— לאו דוקא! לפעמים יעלה על לבי ואקנה כור חטים...

— ומתי עולה על לבך?

— בשעה שיש לי מעות.

— ואם אין?

— אני משתדל שיהיו לי...

כללו של דבר, אחרי משא ומתן ארוך נודע לי בבירור שר' לוי יצחק בֶּרנפֶּלץ הוא „קצת דין" ויושב ב„בוררות", קצת סרסור, קצת סוחר, לעתים גם שדכן ולפעמים — גם משולח...

מכל המלאכות הנזכרות והנשכחות יש לו פת לחם ברוחק בשביל בני ביתו וגם בשביל בתו הנשואה, אשר בעלה עובד בצבא, כי אבי האשה — קבצן גדול הוא...

יג.

נסיון שני.

מוליכים אותי אל חנות.

עצי גפרית, מחטים, שכינים, כפתורים, בורית ירוקה וצהובה, גם בורית מלאכת־יד נותנת ריח, מעט בשמים ועוד מיני סחורות.

על יד השלחן מלגו מחרשה ישנה — „משא ומתן מן הצד".

על יד השלחן מלבר יושבת עבריה, על ברכיה ראש עלמה, שהיא שורקת בכל כחה.

הנני קרב ושואל:

— ומי גר פה?

— הלא עיניך הרואות, — עונה העבריה מבלי פנות אלי.

אך הילדה הקטנה הרימה את ראשה מעל ברכי אמה ותבט אלי בתמהון, לאמור: נכרי מדבר יהודית!

– חס ושלום! נחלת אבות! – לו נתנו לי חמש מאות, כי אז... אולי... יכולתי לשכור לי מעון ולעשות איזה עסק...

– ובמה אתה מתעסק כעת?

– במה אני מתעסק? ובמה יש לי להתעסק? היש עתה איזו עסקים טובים?

– ובמה אתה מתפרנס...

– חפץ אתה לדעת, במה אני מתפרנס? אני מתפרנס, אני חי...

ומהיכן הנך חי?

– מהשם יתברך, הוא נותן ואני אוכל...

– ההוא זורק לך מן השמים?...

– בודאי! זורקים מן השמים... האינך יודע? צא וחשוב! לכלכלת ביתי נחוץ לי לכל הפחות ארבעה רובל, לכל הפחות... מן הבית יש לי – כשנים עשר רו"כ לשנה... חדר אחד אני משכיר... מזה אני משלם תשעה ארנוניה, חמשה לבדק הבית, נמצא שאני חסר כשני רו"כ...

והוא בא לידי גדלות:

– תהלה להש"י כסף אין לי... לי אין כסף, אין כסף לכל היהודים העומדים בזה... אולי יש כסף להאשכנזים בערים הגדולות – לנו בכאן אין כסף! מלאכת יד אינני יודע... גם אבות אבותי לא תפרו מנעלים, ובכל זאת ברצות הש"י הנני חי; וחי אני בעולם הזה יותר מחמשים שנה, בעזרת השם! ואם בנותי מגיעות לפרקן, הנני משיא אותן, ומרקדין לפני הכלה כדבעי...

– כללו של דבר – מה מעשיך?...

– יהודי אני, יהודי פשוט ולא יותר... הנני עוסק בתורה, הנני מתפלל... במה עוסק היהודי? אחר תפלת השחרית ואחרי האבילה בבקר, הנני יוצא החוצה...

– ובחוץ?...

– אני עושה בכל הבא בידי! אתמול, למשל, שמעתי דרך הלוכי, כי יונה הארוך חפץ לקנות בעד אחד ה„פריצים" שלשה אילים; ביום המחרת כהנץ החמה רצתי אל פריץ אחר וזה אמר לי

קדרה לא אוכל... כארבע שעות בושש האיש, אנחנו לא נאכל היום...

מפני חרון אפה, אשר התלקח פתאם, נסוגותי אחור. בחוץ פגשתי את בעלה; הכרתיו, כי קדרה היתה בידו.

יד.

מבית השוחט.

מבית השוחט אצים לקראתי קולות שונים, מעורבים. — קוקוריקו! קורא תרנגול עז נפש, והוא קורא בגאון־בוטח, כאלו אין חלף בעולם; לו עונה עגל אָסור בחבל, מוכן לשחיטה, אך גועה הוא מרעב ואת מר המות איננו יודע... ולעומתם עונה ממעל, מנקיקי הגג, המון צפרים, מצפצף ומריע; כנפים להם, השוחט לא יבעתם, ושמש הקיץ מחממת, והאויר מלא תולעים, וגם בני האדם טובים להם; גם העני שבעניים, גם הקמצן שבקמצנים משאירים להם פרורים קטנים...

— ציפ — ציפ — ציפ... בקן מטה מוצעת, צבעים מזהירים מסביב, הוא צנוע וענו, היא מלאה הוד, והאפרוחים שבעים ואינם נכתבים בספרים בהולדם...

אך שאלו אותם, את הצוהלים והשמחים, מה זאת „הטלת מום בקדשים"? שאלת „מום בקדשים" מרעשת את בית השוחט. בה הוגים שני „אברכים" לבושים טליתים קטנים, הרגלים יחפות, על הראשים כפות... פסולים הם האברכים לבדוק תעודת מסע או מסחר, לבקר סחורות הגבול, אך כשרים הם אליבא דכולא עלמא לבדוק קדשים לקרבנות, לימות המשיח...

„בהנחל עליון גוים, בהפרידו בני אדם", לקח האכר את אדמתו, הדיג את הנהר, הציד את היער, הגנן — עץ עושה פרי למינהו, הסוחר את המדה והמשקל וכו' וכו', והמשורר, לפי עדותו של שילר, היה תועה אז ביער... הזמיר הריע לו שירי עגבים,

— התשכבי, חצופה! — נתנה עליה אמה בקול.

— מה שם בעלך? — הוספתי ואשאל.

— משה.

— ושם משפחתו?

— ימח שמו וזכרו... זה ארבע שעות הלך לשאל קדרה מאת השכנה ולא שב עוד.

— מה זה תצעקי! — גער בה השמש - השיבי על שאלות האדון.

ואת פני השמש תשא, הלא הוא גם גובה המסים אל בית הפקידות.

— מי צעק? מתי? הגם על בעלי אין לי הצדקה לצעוק?

— שם משפחתו? — הנני שונה את שאלתי.

אך השמש נזכר וענה:

— יונגפריינד.

הנני שואל למספר הילדים, והאשה עונה בתחנונים:

— אדוני היקר, לך לך עתה ושוב בשעה שיהיה בעלי בחנות... הדבר הזה נוגע אליו, לי די לדאוג לחנותי ולשש ילדי השובבים... הנח את ה לי...

ואני כותב: ששה ילדים ושואל, כמה נשואים ונשואות...

— הרף ממני, ענתה באנחה: נשואים ונשואות... לו היו לי נשואים ונשואות! הבכירה תשב עד שילבינו שערותיה...

— אך עלמות, ובנים אין?...

— בנים שלשה.

— ומה הם עושים?

— מה להם לעשות? מרבים את צרותי, פיות פתוחות להם...

— מדוע לא ילמדו איזו מלאכה?

על השאלה הזאת עונה האשה במבט תמהון.

קונה אני איזה דבר למען תצהיל פניה.

— ואישך במה ישתכר?

— הוא משתכר? הוא? גבר לא יצלח הוא, גם לשלחו לקחת

ויפאת נכריה, נחרדות ומתפלאות.

אך מבוכת האברכים עברה חיש־קל; כבר לקחה אזנם שמץ דבר על דבר „הכותב", ובמקום תורה שם חכמה, ויבינו דבר מתוך דבר, כי מי יהי האשכזי הזה אם לא הכותב בעצמו?

ואני שואל והם עונים מהרה, מהרה, כאלו חפצים הם להפטר ממני.

שכר השוחט, אבי האברך האחד וחותנו של השני, ארבעה רו"כ לשבוע; מלבד זאת הוא משתכר מן השחיטה בכפרים... לולא „שחיטת חוץ", שבני העיר אינם נזהרים בה, כי אז עשה עושר, החנות מביאה אך מעט, אך גם זה לטובה, הפרוטה מצויה. פרנסה, ב"ה, ישנה, גורל האברכים בטוב, סמוכים הם על שלחן השוחט עד מאה ועשרים שנה; והשלחן מלא דשן, קרבים ובני מעים לא יחסרו, ואחר מאה ועשרים שנים יחלקו את המלוכה, האחד יקח את החנות, השני יהיה לשוחט ואת הבית יחזיקו בשותפות...

ופני האברכים ונשיהם, בני בית השוחט, בריאים הם ויפים מפני כל בני העיר, מפני בעלי הבית, בעלי המלאכות, מבלי להוציא את המוסכים או את החובש... השוחט רואה פרי טוב בעמלו...

— יבאו ימים, — אמרתי בלבי, בצאתי את הבית, — שגם המלמדות תהיה לפרנסה טובה ומשובחת...

אבל עוד לא „כלו כל הקצין", ישנה עוד פרנסה אחת טובה...

בבית השוחט תגור שכנה, משלמת שכר דירה חמשה עשר רו"כ לשנה. דלת מעונה סגורה, בעד החלון, הפונה החוצה, רואה אני חדר נאה, מטות גבוהות, מוצעות כלי־לבן, כלי בית מעץ אדום, על הכותל בצד הארובה תלויים כלי נחושת, באמצע הקורה מתנוססת מנורה מנחשת קלל והחדר כלו מלא „רחבות" ואורה.

— גם כסף יש לה, — אומרים לי.

ואני רואה ארון גדול, סגור ומסוגר ומצופה פחים מנחשת קלל...

העצים גלו לו את כל פשעי היער וחטאיו. ומרחוק על שפת הנהר שבין העצים, נגלו לו ברכי כובסת... כשובו כבר נחלקה הארץ, ובאוצר היוצר לא נשאר בעדו עוד, כי אם נשיאים ורוח; טל, רביבים וצפרים... גם הכובסת נעלמה, כי היתה למינקת בבית אחד העשירים...

בקש המשורר לבכות לפני הקב"ה, אך בת קול יצאה:

– למה תצעק אל היוצר? הלא כח דמיונך חזק, ברא לך בעזרתו ש"י עולמות ויותר...

ויקנאו בני האדם במשורר, הבורא עולמות; האכר עובד אדמתו בזעת אפו, הדיג גם הוא איננו פועל־בטל, רגלי הציד בצקות ממרוץ, בלי עמל הגנן לא יתן עץ היער פרי למאכל, גם על הסוחר לעמול, עכ"פ לזייף את המדה והמשקל... סוף דבר – הכל רצים, אצים ועמלים, אך אחד הוא המשורר, השוכב פרקדן כל היום ובורא לו עולמות...

אך משגה היה אתם... נשמת המשורר הוא חדר אופל. הסובב אותו – העולם עם הבצות והאגמים, עם החזירים החובקים באהבה רבה אשפתות, מצטלמים בו בשנויים קטנים מאד... אם החזיר מכיר את מקומו, מה טוב, אך אם הוא עולה לגדולה ומושל בכפה – גם המשורר יקוץ בעולמו...

אל תתקנאו במשוררים, אך התברכו בשני האברכים, בבן השוחט וחתנו. בעולמם אין בצות וחזירים, אין תולעים ואשפתות – בין עולם הקדשים והמומים שבקדשים ועולמנו אין שום קשר ויחס, ועל כן חרדו האברכים לקראתי, לקראת איש בא מעולם אחר, מעולם הזה. הגמרות נסגרו...

איפה השוחט בעצמו? – הוא הלך אל אחד הכפרים, וע"כ גועה העגלה ומחכה לפתרון רעבונו וחייו יחד. ואשתו? לה חנות בעיר, חנות של גלומי צמר... שניהם אינם בבית, אך אצל הכירות עומדות שתי נשים צעירות, אדומות אודם משולש: אודם הבא מן האש שעל הכירה, אודם של נחת מתורת בעליהן, ואודם של בשת בבא הביתה איש זר „אשכזי" במלבושיו... האחת לקחה בכנף סינורה אל פיה, השנית פסעה אחורנית שלש פסיעות של „עושה שלום במרומיו", ושתיהן מביטות עלי מתחת מצח קצר

לסקול היא נוסעת פעם אחת בשנה לזכרון נשמתו, ביום ה„יאהרצייט"... אך יותר מיום או יומים לא תוכל להתמהמה שם — העיר שוממה!

ארבעים שנה ראתה חיים עם הרב מסקול ותקבל את קלסתר פניו, תנועותיו ודעותיו...

הוא (שלא אחטא בלשוני) היה מתנגד, וגם היא איננה מאמינה ביהודים טובים.

הוא היה עוסק אך בנגלה, וגם היא יושבת על ה„צאינה וראינה", על השלחן ערוך בעברי טייטש, ודי לה.

אחרי הקדוש וההבדלה של הרב מסקול לא תאבה שמוע אותם מפי גבר אחר, והיא מקדשת ומבדילה בעצמה על הכוס, ובאותו הנגון, ובאותה המתיקות שהיה מקדש ומבדיל הרב מסקול, מבלי גרוע אף הגה אחד...

כמוהו נזהרת היא במאכל בשר מן השאלה, מן הסירכא. והיא מלומדת גדולה, בקיאה במנהגים...

לא אפונה, כי יודעת היא הלכות איסור והיתר בע"פ, שראויה היא לסמיכת הוראה...

ארבעים שנה רצופות עמדה בלי ספק אצל הכירה ופניה אל עבר השלחן, ששם ישב הרב מסקול על תורתו ועבודתו... עיניה־יונים היו ספוג לכל תנועותיו ואזניה—רשת לכל הגה יוצא מפיו... היא היתה „עזר כנגדו" באמת, מחשבותיו עברו אל מוחה, רגשותיו אל לבה...

זה אלפי שנים החליף הים את יציעו, אך תנועות גליו עודן חקוקות בסלע שעל השפה, ולב הרבנית היה ספוג ולא לב אבן...

מנהגי הדור החדש אינם מוצאים חן בעיניה. בדברים שבין אדם למקום, יריב לו הקב"ה! ואולי זה הוא רצונו, אולי הוא אומר: נצחוני בני, וצוחק, כביכול. אבל ההנהגה בעצמה... בלי שכל, בלי תכלית. למשל, הבגדים! האטון—קורי עכביש, ואותו קורעים ראשונה לקרעים ואח"כ עושים בגד... ולמה יסכון בגד כזה? פרוכת לא תעלה ממנו, גם למלבוש לתינוק לא יצא עוד... ה„אויבלעך" שנשארו מלפנים מתיקרים מדי יום ביומו, מטפחת־

— בארון כלים, תכשיטים או כסף?

— בודאי... מה יחסר לה? מטמונים יש לה! „כל בני העיר מונחים בכיסה"...

השכנה הזאת היא אלמנה... ובימות החול חדרה סגור. במוצאי שבת היא מתחשבת עם לויה, ובבקר היא יוצאת עם שלשת יתומיה את העיר ונודדת מעיר לעיר ומחזרת על הפתחים. —

טו.

הרבנית מסקול.

אסתר, הרבנית מסקול, גם היא ירקרקת, אך לא חוט אחד של חן מתוח על פניה! מזהירה היא כלה בחן וחסד. זקנה היא, דלה ורזה, עור פניה זך־אדמדם, וראשה הקטן מתנועע כאתרוג ממעל למטפחת החזה. אך לאתרוג ההדור הזה שתי עינים גדולות וטובות...

יושבת היא גלמודה. לנסוע אל אחד מבניה, הגרים בעיירות שונות, לא תאבה; איננה חפצה בסכסוכים של „כלה וחמותה". וגם — „לפני עור לא תתן מכשול". הבעל אינו רואה בנגעי אשתו ובא על נקלה לעבור על כבוד אם...

— כן ברא הקב"ה את עולמו... ולו ראו הגברים את נגעי נשיהם — הוסיפה בצחוק חן — כי אז היה מספר הגטין כמספר הכתובות. עוד זאת: בעלה, הרב מסקול, היה אומר: „אלמנה נזקקת לבניה היא עגונה כפולה".

וכל היוצא מפי בעלה ז"ל כדאי הוא והגון להיות מפותח בזהב ומעולף ספירים לשאת על הצואר כ„אויבע" של זהב.

„אמנם (בת צחוק נוגה) הנשים אינן נושאות עוד תכשיטים כאלה... יש להם יפים מזה, לפי דעתן..."

ארבעים שנה ראתה חיים עם בעלה בסקול, אך להשאר שם לא יכלה. משמת „הרב מסקול" פנה הודה, פנה זיוה...

– אמור לי, במחילת כבודך, אם יבאו כתביך למקומות הגבוהים, האם לא יצוו עלי לקנות „תעודה״?

טז.

באחריות של אש.

דממת ליל קיץ. בקצה השמים סבוכים צללי היער הקרוב והמהולל. על עציו חקקו אבותינו הנודדים את שמות המסכתות שסימו בדרך... קרוב ליער חנו פעם אחת בערב וראש הגולה אמר: „פה־לין!״, ושם הארץ עד היום הזה פולין, אלא שאומות העולם אינם כותבים כשורה... ובעד היער דרך קצרה לירושלים, ולאחר מהל״ו היתה עז, יודעת את הדרך, ותהי רצה מדי יום ביומו לרעות על יד הר הבית ושבה בערב, ושלשה קבים חלב בדדיה...

והעיר, שאני לן בה, נחלקת לשני חלקים.

החלק האחד הוא רחוב כקו ישר, רצוף אבנים, משני עבריו בתי חומה, גגות ברזל... ומחוברים הם בתי החומה אל הקרקע ע״י יסודות מוצקים... יודעים הם בעלי הבתים, כי פה יחיו ופה ימותו, כי כל רוחות העולם לא יזיזום ממקומם... והחלק השני — עולם אחר לגמרי, עולם תלוי יותר באויר, האשיות אינם מוצקים, בתי עץ קלים. קטנים, לולי תרנגולים, אגוזים... כן: הכתלים—עץ, הגגים - תבן, רשף כי יפול, ורוח מצויה כי תעבור, והיה כל העולם, התלוי באויר, לבער, ונפזר אפרו לכל רוחות השמים...

והבתים דומים אל בעליהם. שם גבורים, ופה: צוי־חזה, בעלי עינים טרוטות וכהות, כפויים תחת כובעי־תבן...

מהסכות, אשר על יד הבתים, קורא כעת התרנגול, דוגרות תרנגולות, ישמע קול אווזים מחטטים. באגם, אשר בתוך העיר, המלקק בשבעים לשון את מפתנות הבתים, תשרוק לאטה

המצח הוא דבר קים לעולם, ממטפחת החזה תוכל „סוף כל סוף" להוציא את החוטים לכסף ולזהב, אך למה יסכנו פניני זכוכית ויתר התכשיטים המזויפים?

ולפי דעתה מגולים הם את האשה ולא יותר, ובכל זאת איננה נוטרת להם שנאה, היא לא תתעבר על כל ריב... בעלה הרב מסקול היה מתנגד, ובכל זאת לא היה רודף, ח"ו, את החסידים...

בעלי הבתים — זוכרת היא — התאוננו פעם אחת באזניו, כי החסידים עוברים זמן קריאת־שמע. ומה ענה הרב מסקול? הלא שמעה באזניה! משל למה הדבר דומה, אמר, למלך שיש לו חילות שונים ולכל חיל וחיל כלי זיין אחר ומנהגים אחרים, החיילות מתעברים זה בזה, אבל סוף כל סוף עובדים הם למלך אחד ועושים את רצונו, כל אחד לפי דרכו...

ווזכרת היא את כל פתגמיו ומתנהגת אך ע"פ דעותיו.

הרב מסקול היה כועס על בעל מלאכה אם קם מפניו, כי היה מכבד את הנהנה מיגיע כפו, וע"כ כשנתארמלה ונשארו בידה חמש מאות זהובים התחילה לעשות פאָטאַש.

— אשה — אומרת הרבנית — איננה פטורה מעבודה, לפי שאינה מצות עשה שהזמן גרמא...

אחרי ימים אבדה את כל מעותיה בהלואות ונשארה לה אך מלאכת הפאטאש לבדה.

— העסק בכלל, — אמרה לי, — טוב הוא, טוב מאד... הנני מרויחה, בעזרת השם. קודם החג אני מוכרת בעד שנים ושלשה רובל לשבוע: לפי שהסחורה שלי נודעת לשם בכל העיר והסביבה... אבל זו רעה—כעת מוכרים הכל בהקפה, ויש לי הפסד גדול מזה...

פניתי כה וכה ולא ראיתי שום כלי למלאכתה.

— „אין מן הצורך! לוקחים מעט אפר כירה, תפוחי אדמה, שאר ירקות, שורים ומרסקים במים, חולטים, ומעמידים על הכירה להתיבש — והפאטאש עודנו עכור, עושים זאת שנית — והוא מזוקק! „ליטר" בלעז.

אחרי כן פנתה אלי בבקשה:

היודעת היא על כמה קיבות ריקות, על כמה חיים על פת לחם יבש, יעלה גונב סוסים אחד?

ובאויר צפים לפני הצללים — —

— חדש ימים לא בא אל פינו כל מאכל מבושל...

— ל"ו יום אכלנו תפוחי אדמה נרקבים...

— שלשה ילדים מתו בלי עזרה, את הרביעי הצלתי בעבירה...

ואנכי נס מן החלון אל משכבי, אך גם חדרי מלא צללים, על יד התנור עומד יהודי אדום שמן ובריא.

חי – חי — חי!, יצחק, לגנוב או לקנות גנבה, עסק רע? עסק לא טוב הוא... לכל הפחות יסגרוני לחדש ימים, ובמשך חדש ימים אני משתכר הרבה, הרבה! עלי יעידו כל הפריצים, אני איש ישר, איש ישר הולך!

אני סוגר את עיני...

אז התיצבה לפני הרבנית מסקול.

— ואם אחרי כל אלה — אשמע את קולה, קול ילד תמים, קול טהור — ואם אחרי כל אלה תעידינה הספירות, כי אין רע, כי אין אנו רעים וחטאים בנפשותינו — — התאמר אז „פרק"... הלא תקרא ברגש: ועמך כלם צדיקים...

ועיניה הטובות, עיני יונים, מחליקות בקוי אור מתוק על מצחי...

נרדמתי, ואראה בחלומי את היצר־הטוב והיצר־הרע עפים משמים ארצה עטופים ערפלי נגהות אדמדמות.

וביד ימינו של היצר־הרע גליון־תכלת, ובצדו עין גדולה ושחורה—אוני על בית או נחלה—מלבושים יקרים, אצטלאות משי, אדרות שער, קרסי כסף וזהב וגם כובעים ומעילים כמנהג אשכנז. בשביל הנשים: מטבעות זהב ישנות, מטפחות מצח וחזה, זהב טהור, פז... חרוזי פנינים... וביד שמאלו: תפוחי אדמה נרקבים...

ויד היצר־הטוב ריקה... אין כלים ואין תכשיטים...

ושניהם עפים, והיצר הטוב פותח את פיו לדבר דבר; אך לא

הצפרדע. מרחוק ישמע גם קול עגל ולעמתו, מן העבר השני, יענה כלב עז נפש.

מחר אני מתחיל לכתוב. למה? האינני יודע הכל מראש? ההכנסה בערך שלשים ושנים, שלשים ושלשה רובל לנפש לשנה... המלאכה רבה, אך הברכה מעטה... איזו בתי חרושת למלאכת הפאטא״ש, איזו בתים שוממים...

והשמש הולך אחרי ומבאר: אין איש; הוא רץ בכפרים. היא סוחרת בשוק... והבנים — אחד עובד בצבא, השני הוא ראש דוכנא באיזה מקום... הבנות? — האחת נעלמה ואינה, ושתים היו לשפחות בעיר הפלך או המחוז... אשת העובד בצבא שבה אל בית אביה, שבה עם ילדיה...

על דרכי אראה ילדים עזובים רוחצים עם האוזים באגם; מן הבתים תשמע יללת תינוקות, אנקת חולים ותורת אברכים, סמוכים על שלחן הורים וחותנים... ונשים צעירות בפאות נכריות אחוזה, מתבוששות ולא מתבוששות...

לפני צפים הפנים החורים והירוקים, צפים הם לפני בנחל של זוהמא... פנים אבלים, עינים רכות... חזון יקר הוא בת צחוק, לאחת מאלף גומת־חן...

אנשים, נשים וטף צפים לפני באויר — צללים בלי חיים, בלי רוח, בלי תנועה ברורה... הנה המון נשים עוברות בסך, נושאות עריבות פירות, שקי בצלים, או עריבה וילד, שק של בצלים ושני ילדים...

גם זאת אני יודע, כי אמצא „מוסכים" נעלמים, שנים שלשה גונבי סוסים, מעבירי מכס...

מחר אני כותב. אך מה יתנו לנו הספירות? לחכמת הרפואה מכונה לרשום את דפיקת הלב. „חכמת הספירות" מצחקת במספרים בלי לב... התביא בחשבון, כמה פעמים התבוסס לב המיוחס, נכדו של ה„תבואת שור", בן בנו של הגולה מהשפאניא... לב אחד מבעלי הבתים הפשוטים, עד שבא לידי עברה? ואחרי כן, היודעת היא, כמה פעמים התחרט? הסופרת היא את לילות הנדודים, לילות זועה, שקודם ואחר המעשה? הרושמת היא את השבץ שבלב, את רעד הידים והרגלים בשעת מעשה?

אך קשה מזה לחקור אחרי חלום החיים בעצמם; להעלות על לב את כל המעשים, אשר יעשה איש מישראל טרם תצלח אזנו לשמוע צלצול אגורה! לרשימת כל המעשים נחוצים לכל הפחות כח זכרונו של הרבי ר׳ הֶשיל וכלי הכתיבה של „האקדמות״, יריעה גדולה כאותה היריעה הפרושה, להבדיל, בין היוצר ויציריו, לבל תראינה עיני בשר ודם מה עושה הקב״ה, בשעה שעומד לפניו איזה מטופל, בעל עינים כהות, גרגרת רועדת וקיבה צנומה, והוא מתחנן לפניו בלי קול, בלי לשון, אך עצמותיו השבורות תאמרנה, דם־התמצית שלו נאנח: רבונו של עולם, אני עשיתי את שלי, עתה עליך לעשות את שלך! פרנסני כעורב! למה נופל אני מעוף השמים? איה הפתים שלי? השבת־שירה שלי?

ולפי בשרו שעל עצמותיו דומה המתחנן לצפור, אך כנפים הוא חסר וקן אין לו, ועל כן אין לו לא פתים ולא שבת שירה...

וענפי הפרנסות מחולקות ומפולגות כענפי חכמת הרפואה בימים הבאים, עת ירים מומחה אחד את השמורה העליונה, מומחה שני ידחוק את התחתונה ושלישי יסיר מעין החולה גרגיר אבק...

פנו פה לחתיכת בשר עגל או לסחבה בבית חרשת של ניר ויגידו לכם, כמה יהודים הניעום והנידום, עד אשר הובאו מבית האכר אל הקדרה, מהאשפה אל המכונה המנקה—מעבדות לחירות.

דומה היא פרנסת היהודי לסלם שראה יעקב אבינו בחלומו, בזמן שכל האבנים היו לאבן אחת בשביל ראשו...

„סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה״...

עד כמה שקועים רגלי הסלם באדמה, יודעת אך התולעה שבמעבה, ואת גבהו של הסלם—אך הככב המתנוצץ מעל לראשו...

כל אחד מאתנו, בהביטו למעלה, תכהינה עיניו מרוב אורה ולמטה — ויתהפכו בני מעיו, ופניו יהפכו לירקון...

על הסלם עולים ויורדים אך מלאכים; בני אדם, לאסונם, מטפסים ומדלגים, מטפסים מדלגים ונופלים... ואם אחד משלנו נופל, ולא תשבר מפרקתו, יברך ברכת הגומל, אך יותר לא יעלה עוד...

קולו העיר אותי משנתי, כי אם קול גדול, קול יליל, קול נורא מן החוץ: דלקה פרצה, דלקה!

והבית הבוער באש קרוב אל חדרי, ולשון אש שלוחה מן הבערה אל חלוני, לשון אש צהלה ושמחה: אל תירא—היא אומרת—הבית בטוח באחריות של אש!

יז.

הנשרף.

את לשון־האש האריך לי ביתו של ר' חיים וייצנזאנג.

ולשון האש הולכת הלוך וגדול, והבית—הלך וחסר, עד שנפל כלו תחתיו, ויטבע בים של יללה מסביב...

לאשר העיר שקט האויר בשעת הבערה, ועל מזבח שר האש עלה אך בית אחד.

השמש, כצאתה למחרת היום, ככלה יפה וצנועה אחרי טבילתה, מאחורי המרחץ, ראתה צללי בני אדם, צחורים ושחורים מנענעים במקלות בתוך הדשן. מחפשים הם „שירים" מעשרו של הנשרף...

תיכף אחר נטילת ידים יצאו גם הנשים הירוקות מבתיהן, ומחזיקות בידים מטונפות את כנפי מטפחות ראשיהן המגואלות, עומדות הן במעגלות סביב הגברים החופרים, ועל ידיהן גם עלמות בראש פרוע...

ועל כלן מתנענעת הארובה, אשר נשארה לפלטה. מתנענעת היא לרוח היום כלולב, או כאלמנה שוממה... ואולי מנענעת היא בראשה ואומרת: הן הן! על כל מה שמספר לי בעל האכסניה על דבר השרפה...

. . . .

קשה מאד להעלות על לב את כל המעשים מיום אתמול, את כל החוטים הדקים, אשר מהם ארג לנו השר־של־שנה הלום בליל;

ופתאום — והרוזן פ. פשט את הרגל...

לו עברתי את העיר לפני חדש ימים, כי אז הייתי רושם: בית של אלף וחמש מאות... מסחר יער ותבואה, מלוה ברבית... אצל הרוזן פ. חמשה עשר אלף...

וכיום אך מלה אחת אני כותב: נשרף!

יכול אני להוסיף: בן שתים ושמנים שנה... רגליו בצקות... נפשות הבית—שבע עשרה במספר...

יח.

הנודד.

אני פותח את הדלת.

לפני חדר בלי מטות וכלים. על הרצפה מצעי תבן. באמצע—חבית הפוכה, סביב לה ארבעה ילדים קטנים ששערותיהם פרועות; על החבית ההפוכה קערת חרש צהובה וגדולה, מלאה חלב־חמוץ... והילדים שואבים מן הקערה בימינם, ומחזיקים פתותי לחם בשמאלם.

באחת הפנות אשה חורת פנים; מעיניה זולגות דמעות, זולגות הן ויורדות על תפוחי האדמה, שהוא קולכת... והוא סרוח על מצע תבן בפנה אחרת.

הוא מקבל פני בקריאה:

— לחנם טרחת, רבי קרוב, אני אינני עוד יושב העיר.

בראותו, שאין בכל זאת בדעתי לצאת, הוסיף בזעיפה:

— ואיפה אושיבך?

הנני מבטיח אותו, כי יכול אני לרשום הכל בעמידה...

— אך מה בצע? הן מחכה אני אך לכרטים למסע...

וגם הנשרף היה מטפס.

מתחלה היה „רץ" בכפרים; תחת כפות רגליו היחפות בער החול; נע ונד הוא כקין, אך באזניו לא יעלה קול דמי אחיו, כי אם קול אשתו וטפו: לחם! לחם! לחם!

לה' התשועה! במשך שנים רבות קנה בזול ומכר ביוקר והיה מ„רץ" ל„הולך"; פת בסלו, ועל כן שוקט מעט המח, ובשקטו הוא יודע מתי הרגלים בקצות וצריך לנוח; שוקט הוא ויודע כי אב לששה ילדים לא יוכל לרוץ כי אם ללכת, אם רוצה הוא שתשאנה אותו רגליו לכל הפחות עד הגיעם לבני־מצוה...

וה' היה בעוזריו; עוד איזו שנים ומהולך בכפרים היה לסוחר הכפרים; משמע מזה: שהיה הולך ברגל, רק אם לא פגש על דרכו איזו „הזדמנות", אך בפגשו, היה משלם אגורה ונוסע... וה' לא הסתיר פניו ממנו גם בשאר הימים, ויהי לו, להסוחר, גם סוס, גם עגלה... ובמשך עוד ימים – היה הסוס לשני סוסים אבירים, העגלה – למרכבה, ונוסף עליהם עגלון; הוא החל לסחור את „הפריצים".

ברצות ה' דרכי איש, ישלים אתו כל הסובב אותו. מתחלה מצא חן בעיני הסוכן שעל האוסם, אחרי כן גם בעיני השליש שעל הארמון, ולבסוף גם בעיני הוד הרוזן בעצמו...

ואז היה ל„יושב אהל" לבעל בית גמור, לתושב העיר. למה לי לנסוע? הוא יושב ובכיסו שטרי הרוזן ופתקאותיו...

ולמי נדמה אז?

בעיני בני עירו היה לשמש, והסוחרים הקטנים נדמו לככבים, והסרסורים לכוכבי השבט... שמש הוא ומפיץ אור חסד על כל אחיו האביונים... בעיני הרוקח, השונא ישראל, היה כעכביש היושב בתוך קוריו והרוזן פ. היה לאחד הזבובים אשר באו בסבך... „והשמש־העכביש" או „העכביש־השמש" הצליח במשך ימים מועטים להגדיל את ביתו, לכתוב תנאים, להבטיח נדוניה, לקנות לאשתו פנינים ומרגליות, לגופו אדרת שער יפה, למצא לבניו מלמדים יותר טובים, לנערותיו – מורים ללמדם לכל הפחות לכתוב אגרת...

יט.

המשוגע.

בעצבון ובעצבים נרעשים שבתי אל האכסניה, ואשכב על הדרגש הקשה, ואומר לישן.

קול צעדים מעיר אותי. איש מתגנב אלי בעד החלון...

שתי ידים מגואלות ורזות מאד.., עליהם מתנשא ראש פרוע... פנים ירוקים ושתי עינים לוחשות כגחלי אש.

טרם ידעתי, כי אינני חולם, והמתגנב קורא אלי:

— ואותי לא תביא בספר?

אינני יודע מה לענות; והוא חושב כי שתיקה כהוראה, ובטיסה אחת קפץ החדרה.

הנו עומד נכחי.

מעט נבהל, אך יותר מזה משתומם, אני מביט אליו; איני יכול לגרוע עין ממנו.

והוא קורא אלי בקוצר רוח:

— כתוב! אם תאבה, אגיש לך כלי כתיבה.

ואיננו מחכה למענה, ומגיש אלי את השלחן הקטן עם כלי הכתיבה.

— כתוב־נא, כתוב! בבקשה ממך—כתוב!

וקולו ערב מאד. הוא התגנב אל חדרי, וקולו מתגנב אל לבבי... פחדי הקל סר, ואני חפץ לדעת מי זה לפני.

ואני שואל והוא עונה.

— שמך?

— יונה.

— הכנוי?

— לפנים קראו לי: יונה העז... אחרי החתונה: יונה מוט... ומשעה שאירע לי המכשול: יונה המשוגע...

— ושם משפחתך?

— פֶּרלמַן! (בן פנינים).

הלא עיניך הרואות, כי כבר מכרתי את הכל, את כל כלי ביתי.

— אין דבר, עונה אני, ושואל למלאכתו.

— אני חייט.

— וסבת נסיעתך מפה?

— רעב... בתכלית הפשטות!

והרעב כתוב מפורש על מצחו ועל מצח אשתו, והוא מתנוצץ מעיני הילדים, היושבים על חמיץ החלב.

— אין עבודה?

הוא משך בכתפו: מעצמו מובן...

— ולאן אתה הולך?

— ללונדון... כבר הייתי שם וגם ראיתי שכר בעמלי... עשרה רובל לשבוע הייתי שולח לאשתי, ואני בעצמי ראיתי חיים כאחד האדם... אך השטן הסיתני ויוכל לי.

התבוננתי אל אשתו; דמיתי כי היא היתה השטן להסיתו, ואשאל:

— ולמה לא לקחת את משפחתך אתך?

— לא יכולתי; לא עליתי שמה להשתקע ולא יכולתי להשתקע שם... שם ענן וערפל... ודי היה לסגור את עיני ולראות בחלום בהקיץ את עירי, עיר מולדתי, את הנהר, היער...

— אמנם — מעיד אני — הסביבה בזה יפה מאד...

— יפה, יפה! — הוא חוזר על דברי בלעג — אויר זך בחצי חנם... וזה שלש שנים אנחנו בולעים את האויר... עתה נוסע אני עם אשתי ובני, ויהי קץ.

— ולא ימשוך עוד היער את לבך?

— היער? (צחוק מר) זה ימים בקשה אשתי ללקוט פקועות ביער, וימצאוה השומרים, וילקוה בשוטים...

— והנהר? — הוספתי לשאול, בחפצי להסיח דעתו מצרותיו.

— הנהר... בו טבע אחד מילדי...

נחפזתי לצאת.

— ומה היו מעשיך קודם המכשול?

— לא עשיתי מאומה... המכשול אירע לי בשנה הראשונה אחרי החתונה, כשהייתי סמוך עוד על שלחן חותני... הלא על כן אין לי אלא ילד אחד... יאריך ימים...

— וכסף יש לך?

— היו לי איזו זהובים... נדוניה... הרבה הוציאו לרפואות, פזרו ליהודים טובים, ואת השאר מסרתי לה...

— מהיכן אתה חי?

— אינני יודע... הנערים זורקים עלי באבנים ואיני יכול לסובב בשוק ולהשתכר! תיכף אחרי המכשול היו מרחמים עלי ומקרבים אותי... עתה באו ימים רעים ומוכרח אני לחזור על הפתחים... ומחזיר אני אך קודם הצהרים, בזמן שהילדים לומדים בחדרים... אבל — ההכנסה מעטה... העיר קטנה ועניה, וזולתי ישנם עוד שני משוגעים... ואתמול שמעתי, שהלאָקשיכֿע (בעלת־בית) זרקה מחבת בראש אמתה, בלי ספק תשתגע גם השפחה... אינני יודע אם תקרא כתרנגול כמוני או תשרוק באגרופה כשלמה׳טשע בן הרב... ואולי תשתוק לגמרי כחנה הטובלת...

כ.

רשימות.

אינני חפץ לקרא את העיר בשם; אולם, אם אמצא עוד עיר במוה על דרכי, מתירא אני שאתחיל לקרא כתרנגול...

הא לכם רשימות לדוגמה.

סנדלר מצוין... מפרנס את אשתו ובניו בכבוד, אך זכה בגורל ברונשוייגי... ויעשר, ויתן בכוס עינו... אחרי כן נעלם ואיננו... העגונה עם היתומים החיים גועים ברעב... והוא איננו, בלי ספק ימצאוהו מת באחת השוחות...

— כן, כן! — הוסיף בלעג — הלא רואה אתה את הפנינים על צוארי! — והוא מראה באצבע על מטפחתו הארומה לפנים. —אך מה לעשות? שם משפחתי „פרלמן", ואין לשנותו!

— אשה?

פניו השתנו ועצב השתפך עליהם...

— מוטב שלא תכתוב אותה! היא אינה דרה אתי... מיום שאירע לי המכשול איננה דרה אתי... ואשה צנועת היא, אשה הגונה... אני חפץ לתת לה גט, אבל הרב אינו הפץ לכתוב לי גט... הוא אומר שאיני רשאי לתת גט... אשה הגונה היא, אשה חשובה, צר לי עליה, צר מאד...

ועיניו נרטבו בדברו.

— גם את הילד — הוסיף — לקחה אתה... הא! טוב טוב לו אצלה!

והוא נאנח ויוסף:

— היכלתי לעצור אותו אצלי? הן זורקים עלי באבנים... הלא יכלו המיתו...

— ורק ילד אחד לך?

— אך אחד.

— ואיזה מכשול קרה לך?

— אינני יודע... יתן ה' ותדע אתה מצרות, כמו שיודע אני מה היה לי... אומרים שיש לי דבוק... הרופא אומר שנפצע ראשי באבן... וירדה נשמתי ממוחי אל כרסי... כן הוא אומר... השנה השחורה יודעת אותו: אני אינני זוכר כל אבן... אבל אמת היא שחבורה יש לי.

והוא מסיר את מצנפתו יחד עם כפתו, כופף את ראשו ומראה לי גבשושית בתוך השער, ומוסיף:

— מי יודע? אולי אשמה האבן... אך ברור כשמש הוא שאני משוגע.

— ומה הוא שגעונך?

— הלא אמרתי לך... שתים ושלש פעמים ביום יורדת נשמתי לתוך כרסי... ואז אני מדבר מן הכרס, ואני קורא או כתרנגול, ואיני יכול להתאפק!

בקרב הימים יבא העירה להשתקע! עתה הוא בכפר, אך „הפריץ" חשך ממנו את מכירת החלב.

„במה יתעסק בעיר, לא נודע עוד, אך לכתוב אותו נחוץ; הוא כבר כבן עיר"...

כא.

אחד מל"ו.

— אצלנו—מספר לי אחד ממלמדי תינוקות—היה באמת אחד מאלה... מהל"ו!

— הוא בעצמו הגיד?

— המצחק אתה?! השמעת מימיך שצדיק כזה יודה? אדרבא הוא היה כופר בכל! לא היו דברים מעולם, אמר. ואחרי כן, כששאלו אותו, בא לידי כעס... אך אין מקשין על המעשה, על הידוע לכל! כל בני העיר ידעו, אנשים, נשים וטף... אינך צריך לשאול, כי ברור היה כשמש. אמנם בתחלה היו איזה לצים, שלא האמינו בכך, אך לקו בגופם, רחמנא ליצלן. למשל: מה שאני זוכר — יעקב יוסף בן המוזג, יהודי בן שמונים בודאי, מכובד ונשוא פנים, כששמע על דבר מציאות האחד מהל"ו בעירנו, כוץ את חטמו, ולא יותר! אף הגה קל לא הוציא מפיו, אך די בכווץ החוטם — לא עברו חמש שנים, ואיננו! יִצַחֵק שם! פעם אחת פגשה אותו על דרכה לאה החולבת ולא שטתה הצדה לתת לו דרך במסלה, ואז היו ימי הרפש — ימות הגשמים, והתחיל החלב שלה לחחמיץ. במשך חדש ימים ויותר החמיץ החלב...

ולא יועיל כל כופר. הולכים אליו לבקש סליחה, ואיננו שומע. הוא מגרש בחרפה, גם מקלל; איננו יודע מה מבקשים ממנו, איזה עסק לו עם חלב שהחמיץ.

אך רשימה כזאת חזון לא נפרץ היא בעולם. הא לכם „מים שלנו".

מלמד. זכה בגורל (בשותפות עם הסנדלר) וישכור לו (בשותפות עם הרבי מ...) רחיים... הענין היה רע, ויפשוט את הרגל. עתה היה לשמש במנין של חסידים. איננו מקבל שכר בעד השמשות, אבל — מותר לו למכור להמתפללים את „הטפה המרה", מעצמו מובן, בלי ידיעת הפקיד... אשתו סוחרת את העיר. נושאת היא ביצים וחמאה אל בתי „הגבירים". אך משתכרת היא מעט, כי חגרית היא. אחד הבנים נסע למדינת הים; השני פועל אצל נגר, השלישי — חולה בבית אבותיו...

אלמנה ביילה בתיה (אחר שם משפחתה חקרתי לשוא). דרה היא יחד עם כלתה בחדר אחד; הבן עובד בצבא. אשת איש החיל מורטת נוצות וחותנתה מטבלת, שומרת יולדות, ילדים וחולים... בימות הקיץ, כל זמן שהיה ה„פריץ" מרשה, היתה גם לוקטת פקעים. עתה חולה היא ומחזרת לפעמים על הפתחים.

זיינויל גראף. עתה היה לפושט נבלות... אשתקד היה דיג מפורסם, כי הסיג גבול דיג אחר וירבה על שכירות הנהר... וגם נלכד בעונו: מכמרתו העלתה בכל ימות השנה אך דגים אסורים ויבא „עד ככר לחם".

מלך בן פֶּריל. אברך הגון, ירד זה ימים מועטים מעל שלחן חותנו, ו„עשה שותפות" עם אחד הסוחרים הבקיאים בסחר התבואות, והפסיד, כנהוג, את ממונו. בין כך וכך מת חותנו ובמותו נודע שהיה עני כל ימי חייו... מה יעשה מלך בן פריל, אין איש יודע. בסך הכל יש לו שלשה ילדים.

שמֶרקי בן בֶּנצי; מי שהיה סוחר מדאנציג. זה שנות עשרים שב מדאנציג בעירום וחוסר כל... ויעשה לו מסחר ביין־צמוקים לקדוש, אשתו תופרת לבנים... בנים אין להם, אך מאז חלתה אשתו בעיניה — נשבר מטה לחמם, כי ההתחרות בעסק היין לקדוש גדולה מאד.

מבקשים ממני לרשום עוד אחד, אך שכחו את שמו, „יהודי ירוק", בעל אשה ובנים (מספר הבנים אין יודע בדיוק).

מלאכה, לכל הפחות לשאוב מים, ובלבד שיהנה מיגיע כפו, שלא יצטרך לבריות, ולא יבא לידי התגלות... ידוע היה שאת סנדליו היה לובש הבעש"ט כשהיה הולך לסנדקאות... אך לעת זקנתו חלש, ולא יכל גם למשוך חוט של זפת, ועל אחת כמה וכמה לתקן סנדל... העקר שחלו ידיו ורעדו... ויתעסק במלאכות אחרות... שליחות... כד מים קרים לאיזה בע"ב... לינה אצל חולים... אמירת תהלים... פרשיות התוכחה... הסקת התנור בביהמ"ד בימות החורף...

— ובידיו הרועדות נשא עצים?

— הוא נשא?! ואיה החברה הלבנה? הם היו מביאים. נותנים בתנור, מסדרים המערכה, והוא עומד עליהם, מפקד ומדליק!

ונפלא הדבר, הלא התנור דומם, גולם של חמר ואבנים, וידוע הוא, שהתנור היה יודע ומכיר אותו כמו שמכרת, להבדיל, האשה את בעלה... אם הוא בעצמו הדליק, שמר התנור את תפקידו... סער בחוץ, בכל הבתים—עשן, ובבית המדרש הוא עולה בתומר! והתנור ישן נושן ומלא בקיעים... ואם נכה ינסה אחר ויקרב אל התנור וידליק — אש זרה! או שהעצים אינם מקבלים אש, או שהם מעלים עשן בעד כל החורים והסדקים של התנור הישן! ואם לא הא ולא הא — יעבור החום יחד עם העשן דרך הארובה ואיננו, ואת חובשי ביהמ"ד אוכל הקור!

והא ראיה — כשנפטר הוא, היו מוכרחים לתקן את התנור... מה אני אומר? להעמיד כלי אחר! בתנור ששמש אצלו הנפטר לא שלטה יד איש!

ובכל הדברים היה כך...

— וחבל על דאבדין... כשנתבקש בישיבה של מעלה, פנה הודה של העיר, פנה זיוה, נתקלקלה הפרנסה... נתקלקלה הבריאות... הלא בימיו גם רופא לא היה בעיר! אין דורש!

— והכל בזכות התהלים שלו?

— וכלום שאלה היא — „תציל ממות"!

— ובימיו לא נפטר איש?

— בולי האי! לא נפטר איש! סבורים אתם שמלאך המות אין לו שום דעה?! ו„היהודי" בעצמו, כמה פעמים היה מברך

חפץ אני להראות את ידיעתי בתלמוד ומזכיר את המאמר: ת״ח שמחל על כבודו וכו׳, אך נפלתי בפח, כי בן ל״ו אינו ת״ח!

— גם להתפלל נכונה לא יכל, „נח בשבע שגיאות״... אמנם מה שנוגע ל ע ב ר י, אין אנו בפולין מדקדקים בזה, כידוע. יצחקו להם הליטאים כאות נפשם, ומנהג ישראל תורה הוא... אבל גם „לעבור את הסדרה״ לא יכל כדבעי! ובכל זאת הכל יודעים, שאמירת תהלים שלו עשתה רושם גדול בכל העולמות... בעצמי שמעתי מפי הרב הקודם, ז״ל — „וֶלוֶלה — אמר — בוקע שבעה רקיעים בתהלים שלו״!

ולא רק התהלים שלו בלבד!

אספר לכם מעט מגודל מעלתו:

אצל הנה המטבלת חלתה, לא עליכם, העז, ותולך אותה, במחילת כבודכם, אל הקדר, מחוץ לעיר. העז חלתה בדרך עוד יותר ואחר כל שלש פסיעות נפלה — ותשכב. וזה היה מן השמים, בלי ספק! ע״י העכוב הזה פגש בהם הידוע; על פי מקרה נגעה העז, אשר התנועעה במהלכה, בכנף בגדו, ובאותו הרגע שבה לאיתנה ותשב במרוצה הבית וחנה אחריה...

היא שמרה את הדבר לבל יודע לאיש, אך כאשר פשטה מגפת העזים בעיר ואין בית אשר וכו׳ גלתה את הסוד... וילכו בעלי העזים ובאיזו ערמה הוציאו אותו אל השוק ויסובו אותו כל העזים...

— ותחיינה כלן?

לא כלן... כי וֶלולה ברח, כאשר הכיר את הערמה, אך אלה שנגעו במלבושיו; ואלה לא לבד שחיו, אך התחילו לתת גם פי שנים חלב... בעד גלוי הסוד קבלה המטבלת שתי פרוטות מכל עז שחיתה, ונתעשרה, רצוני לומר: המטבלת.

— והוא בעצמו?

— הוא הלך לשיטתו, הוא כפר בכל! ולא יפלא ... זה אינו רשאי לקבל, לפי שאינו „יהודי־טוב״ פשוט, הוא אינו רשאי להתגלות...

ובמה היה מתפרנס?

— סנדלר היה... כידוע, מחויב בן הל״ו להתעסק באיזו

— מילא, כל זמן שהיה הדבר נוגע למזונות, היה ירוחם שותק ועושה כל מה שהיה ביכלתו לעשות לבלי מות ברעב, אך כשבגרה בתו גרינה, בתולה למעלה מעשרים, התחיל ירוחם להרעיש את העולם כלו — את כל העיר, ומוכרח היה הרב ליכנס בעובי הקורה ונטל על גציל ליתן שטר לנדוניה... ופרצה מחלוקת: גציל מתירא, שמא לא יעלה הזווג יפה, ומבקש לקבוע זמן פרעון שלש שנים לאחר החתונה, וירוחם מבקש שישלם תיכף ומיד אחרי התנאים! הרב עשה פשרה — ונקבע זמן הפרעון שנה אחת אחר החופה...

עברה בשלום החתונה, עברה גם שנה אחר החתונה, וגציל אינו פורע. יודע הוא גציל, שבדיניהם השטר אינו שוה פרוטה, שטר בלי קבלת ממון... ובדיני ישראל — — — מה לו ולדיני ישראל... יד ישראל אינה תקיפה... בינתים נפטר הרב הגאון שמקודם; הרב החדש, שרשיו אינם מרובים עוד מענפיו ואינו מתערב בעסק הקהל, כי מתירא הוא מפני הרב מטעם... והרב מטעם מצוה לשואליו למסור דינם לערכאות, דינא דמלכותא דינא... וגציל אינו נותן אף פחות משוה פרוטה...

מה לירוחם לעשות? שנס את מתניו וילך אל רבו, ולא שב... אולי התחיל להחזיר על המדינה... בקרוב מתה אשתו... וביינוש, זה שמו של העתיד להיות מלשין, נשאר עם גרינה אשתו...

וגרינה התחילה להשתרר עליו... הוא גל של עצמות, גבר חלש, והיא אשה גדולה, בעלת בשר ויד חזקה, ותמשול בו, ותטנו להפצה.

ראשונה הסיתה אותו על גציל, לעכב את הקריאה, לבלי תת אותו לעלות לתורה... אך מה בצע? גציל גבר אלים הוא ויכהו מכות אכזריות.

מאז היה ביינוש מתבייש לבא לבית המדרש...

פעם אחת קודם חג הפסח, כשכלו כל הקצין ואין גם מצות, צותה גרינה על בעלה ללכת אל דודה גציל... וכאשר לא חפץ, לקחה את המטאטא... וילך. גציל השליכו מעל המעלות.

„לרפואה שלמה" וזה התעקש... מלתא זוטרתא—מלאך! לפעמים, בריב אתו הצדיק, פוסקים בפמליא של מעלה כמותו! אבל לרופאים לא היינו צריכים!... עתה ישנם שני רופאים בעיר...

— והקדר?

— זה כ ב ר נחטף!...

כב.

מלשין.

„את זה לעומת זה עשה האלהים", ולעומת ה„ל"ו'ניק" היה מלשין בטומשוב...

גם זאת ספר לי המלמד לתינוקות; והמלשין, אינו יודע איך אומרים: נפטר, מת או נחטף...

ואם סבורים אתם שהיה מלשין כדבעי, מלשין פשוט כמשמעו — מוסר ממון של ישראל ליד גוי, שכשהוא רואה בחנות מדה לא נכונה או משקל חסר הוא הולך לבית הפקודות ומספר, — טעות היא בידכם... לא מיניה ולא מקצתיה... אך דמי „לא יהריץ" היה מקבל... הוא היה מזהיר, מטיל אימה... הנני הולך, הנני רץ, הנני כותב, הנני מוסר לשליח מיוחד, וכדומה... לא עשה ולא כלום והיה מוציא לשד העצמות...

ואמנם לא הוא היה האשם...

„הלא אני זוכר אותו מאז, כאשר הובא לכאן על ידי ירוחם! אברך־משי היה! חותנו ירוחם פסק נדוניה, הבטיח מזונות, פסק והבטיח ולא יותר, כי הוא בעצמו היה אביון מדוכא... הונו אותו! ולא ירוחם הונה, כי אם אחיו הכילי, גֶציל הונה!"

והמעשה מעשה בשני אחים, אחד חכם ואיש טוב וישר והשני שוטה וגם רוח. החכם—בעירום ובחסר, כמה שכתוב: לא לחכמים לחם, והטפש, גם הרוח מתעשר ומוסיף להתעשר... מעצמו מובן שהאח הטפש וגם הרוח קופץ ידו מאחיו האביון...

— הימח־שמו? השטן יודע...

רעד אחז את אשת גציל – סימן מובהק שהלך להלשין. אשת גציל קוראה לסבל, והוא באו ינח את שק הקמח על הרצפה.

גרינה אינה רואה ואינה שומעת... מי תכן את רוח גרינה? ואז התפרצה אשת גציל בבכי נורא ובתחנונים:

– גרינה'שי, רוצי, החזיריהו הביתה... הלא קרובים אנחנו... מי שמע כזאת... שארי־בשר, דם אחד... אל נא יחבל אותי ולא יאבד את נשמתו!

אז הסבה גרינה את פניה אל הבוכיה; שטיה לא היתה גרינה מעולם, כרגע הבינה את העסק ותקבל חוץ מן הקמח עוד איזו מטבעות... ובעיר יצא הקול כי ביינוש מוסר...

וגרינה שבעה נחת מזה... ביינוש שוכב כל הימים מאחורי התנור והיא מאיימת עליו... ומקבלת שכר שתיקה מבעלי הבתים... חטא או צל של חטא... שלם ישלם בעל הבית!

— ואם כן היא המוסרת?

– לכתחלה... ואחרי כן התחיל בעצמו... קודם לזה התחיל לשתות, וכיון שהתחיל לשתות, התחיל לשבת כל הימים בבתי הממסך, לבלי ראות את פני גרינה... אחרי כן התחיל לאיים בעצמו למען מלאות את הכוס... ברבות הימים היה לגבר אלים וימרוד בגרינה ולא נתן לה אף פרוטה אחת ממשכרתו...

כן, כן! חבל על כלי יקר כזה! רבונו של עולם, קצו של קרח ולא קצו של ביינוש!

— ומה היה בסופו?

– שרף את בני מעיו... קודם לזה השתגע והיה רץ בחוצות ושוקים או שוכב תחת איזה גדר... לשוב הביתה אל גרינה לא רצה בשום אופן... בצל קורתו לא לן עוד... והוא היה רואה שדים ורוחות וכל מיני לצים... וכאשר גבר עליו שגעונו ויכה על סביבו, גם מנין אנשים לא יכל לו להשיבו הביתה... ומוכרחים היו לקחת אותו ולהשכיבו בבית המדרש... כי בית הכנסת אורחים כבר נשרף גם הוא... וגם בקשו להצילו ממות... קראו למומחה, הגידו תהלים...

ואז אירע המעשה הנורא. אשתי השניה שתחיה לא היתה אשתי עוד, גרושה היתה וגרה בשכנות אצל גרינה, הפלונית שלי היא חכמה גדולה, ומומחית להכיר חלאים; קודם שנשרף ה„הקדש" היתה שם בעלת הבית. וכאשר שב ביינוש מבית גציל היתה לבדה בבית, והכירה מיד, כי אין זה ביינוש מתמול שלשום... הוא היה תמיד, כמה שאומרים, גולם, אך בשובו היה גולם שאחזתו צנה... שניו דא לדא נקשן...

יודעת היא אשתי, שעוד מעט ותבא גרינה מן השוק ולא תסלח להשב ריקם, ותיעץ לו לעלות על הדופן היוצא מן התנור ולנוח, ולישן קצת...

ביינוש שומע בקולה, לפי שהיה שומע בקול כל איש... אומרים לו עשה זאת והוא עושה, אחרת—והוא עושה אחרת... ואולי לא היתה אז דעתו צלולה. כפי שמספרים, בשעה שנפל מן המעלות, קרא, שהוא יודע את מחבואו של בן גציל, הנסתר מאימת הצבא...

בדעה מיושבת אין אדם אומר כך...

אך איך שהיה, הקול יצא בעיר והדברים עושים רושם גדול על אשת גציל. ידעו נא שונאי ישראל מחייהם, כמו שידע ביינוש ממחבאו של בן גציל. מהיכן? פטר בשפתיו ולא יותר, וידוע, שאין אדם נתפש על צערו... אך לאשת גציל היתה חנות של מזונות, מה עשתה? לקחה שק של קמח ותשלחנו על ידי סבל אל גרינה...

וגרינה שבה מן השוק... חבל שאין אשתי בביתה, היא מספרת כעד ראיה, ומספרת בלשונה... כל השומע יצחק... אשתי שותקת, גרונה קרבה אל הכירה ומסירה את חלאת המרק...

פתאם ואשת גציל באה... את הסבל עם שק הקמח עזבה באכסדרה. פניה חורים כסיד, ועיניה בוערות.

— צפרא טבא גרינהלע!

גרינה איננה משיבה.

אשת גציל רעדה.

— ואיה הוא? שאלה בקול מוזר.

גרינה עונה בכעס:

ספר רביעי

— ובן הל"ו בתוך המגידים?

— בלי ספק... הוא היה תמיד הראש והראשון.

— ובכל זאת?...

— הלא אומרים לכם: שרף את בני מעיו... לחיות בלי בני־מעים אי אפשר בשום אופן!

ספר רביעי.

מספורי יוחנן המלמד.

מאן דיהיב חייא, יהיב מזונא.

.I הקדמה, מסירת מודעה והתנצלות, וגם חות דעת שאין כפירה בעולם.

רבותי! אני, יוחנן המלמד, חפץ לספר לכם „מעשה".

וה„מעשה", שאני רוצה לספר לכם, יהיה כאופן בתוך האופן — מעשה בתוך מעשה.

ואת „המעשיות" אינני בודה ח"ו מן הלב, ולא מוציץ, כמו שאומרים הבריות, מן האצבע; תהלה לאל, לא סופר אני ולא בן סופר.

וכן לא מליץ ולא בן מליץ אנכי, ומה שאספר יהיה לא כחל ולא שרק וכו' וגם לא יעלת חן, רק — אמת כמו שהיא.

ומוסר אני מודעה: שאם ח"ו אכָשל בלשוני ואנָקש בשְׁגוּגי, ואעבור, בזדון או בשגגה, על אחד משרפ"ט כללי הדקדוק שלכם, לא אשב חס ושלום בתענית. מראש לא בסתר דברתי, שמלמד אני, והנני מדלג לפעמים גם על דקדוק שברש"י...

ועוד זאת, מורי ורבותי! יתכן, שהמעשיות שאני רוצה לספר לכם יוכיחו לכם בעליל, ששוגים אתם בכמה וכמה ענינים, ושישנם דברים בעולם הזה שלא שערתם ולא עלו על לבבכם, ובמטותא בכם, אל תקצפו עלי — השומע ישמע והחדל יחדל.

ועוד אני צריך להצטדק לפני אנשי שלומנו.

יודע אני, שאנשי שלומנו יתרעמו עלי, שאני מספר סודות מן החדר בריש גלי, בזמן שבעונותינו הרבים רבו הכופרים, ושאינני חושש, שמא אתן ח"ו יד לפושעים... לכן אני מבשר בזה לאנשי שלומנו שלא היו דברים מעולם, ואין כפירה בעולם הזה כל עקר.

העולם הוא מלא אמונה כמים לים מכסים — כי העולם הוא גדול והמוח קטן, אותנו סובב האין־סוף, ושכל האדם הוא

משכילים גדולים וקטנים, מלומדים וסופרים, וערב רב של מופקרים; אך כופר אחד מהם לא ראיתי!

מסתפינא, אם יש בכל אותו ההמון הרב אף אחד הולך לשטתו, אשר יבור לו לעצמו את הדרך ילך בה, אשר למראה עיניו ישפוט ועל כן את הישר בעיניו יעשה — ואולי יש להם גדול אחד או שני גדולים, שהם בעלי מחשבה באמת, אבל השאר, רוב מנינו ורוב בנינו של עולם ההשכלה, השאר—קליפת השום הוא, חסידים הם, ומאמינים ברבם ונגררים אחריו, כמו שאנחנו נגררים ומאמינים ברבותינו... ואין אף לאחד מהם דעת ושטה — אפילו לחיי שעה; ואין גם הבדלה, להבחין בין מה שאמר הגדול שלהם בכבד ראש, במתינות ויישוב הדעת, ומה שאמר בכוסו, בכעסו, ובעדנא דרתחא — לשם נצחון, — הכל כמו שהוא אצל אנשי שלומנו.

ועל כן אם יבא אלי חד מן חבריא והתפאר בפני: „כופר אני", ברי לי, שלץ הוא ומשטה בי, והוא בעצמו ירא לצאת יחידי בלילה; או, שהשם ישמרני, פרנסתו בכך והרבה לגימא עושה... או שהוא שוטה מופלג באמת, ואינו יודע מה שאינו יודע, ובמה שהוא צריך להאמין...

ולמה זה אנחנו מתבישים?

במה נִפְלינו אנחנו וכל אנשי שלומנו מכל המון המשכילים, ולמה מספרים הם ספוריהם ושבחי גדוליהם, ואנחנו מחשים? הבשביל שאין אנו מספרים מעולם הדמיון – הפסדנו? הבשביל שאין אנו מפחידים את העולם בגזלנים, רוצחים, מזייפי מטבעות ושטרות וכופרים שלא היו ולא נבראו, נסתחפה שדנו?

ומה גם אני, אני שאיני רוצה, חס ושלום, לספר מעשה מעבר לים, שיאמרו עלי: הרוצה לשקר ירחיק עדותו; ולא מה שקרה בימי הקדמונים ז"ל, שאהיה עד שאין אתה יכול להזימו; אלא מעשה שקרה בזמננו ופה ק"ק ווארשא – ולמה אחשה?

שמא יבא לץ ויכזיבני? והאיך יכול החי להכחיש את החי? והלא מלמד אני ולא לבלר ואיני יכול לשקר, ומה לי לשקר?

עד כאן ההקדמה וכו', ומכאן ואילך גוף המעשה.

נר של שעוה מאיר ד׳ על ד׳, ובלי אמונה — נמשלו בני האדם כבהמות נדמו... אלא מאי? שאותם הלבלרים, שהם בודים בספורי מעשיותיהם, שהם כותבים בשביל האמהות והשפחות, את הרוצחים והגזלנים ומזייפי השטרות והמטבעות, כדי להרעיש את הלבבות ולהרבות קופצין על הסמרטוטין, הם הם בדו גם את הכופרים והמינים, להפיל אימה ופחד על האמה והשפחה והפועל...

ובאמת בלי אמונה אין רצון, ובלי רצון האדם הוא כגולם, ואם אתה רואה שבני האדם אוכלים ושותים וישנים כבני אדם, ויוצאים לעבודתם ועוסקים בפרקמטיא, ואינם שוכבים למעצבה כבולי־עץ, הא למדת — שהם מאמינים, שהם מאמינים, על כל פנים, בחייהם.

וזה הכלל: הכל מאמינים, אלא שזה מאמין שהלויתן קודם לשור הבר; וזה אומר: שור הבר קודם והלויתן הולך אחריו כקנוח סעודה; והאברך המשכיל שאינו מאמין לא בשור הבר ולא בלויתן, הוא מאמין בעטער! ואותו העטער, כמו שסח לי אחד מהם, אינו לא רוחני ולא גוף ולא כח הגוף, ואין לו צורך במקום, ואין לו משקל, והוא הן ולאו בבת אחת...

והכל כורעים ומשתחוים, וחיים על פי אחרים, אלא שלכל אחד ואחד פוסק אחר ומורא אחר, ולא יותר...

והכל מנשקין, אלא שזה מנשק כותל בית הכנסת אע״פ שאינו יודע מה שבארון, וזה את הס׳ „מגלה טמירין״ שנפל מן השלחן. ובעיני ראיתי חד מן חבריא, שהיה מנשק גם את הס׳ „מסתרי פאריז״, שהוא, כפי ששמעתי, „מעשה נורא״, שבדה מלבו כזבן מפאריז והעתיק ללשה״ק משכיל אחד מווילנא... והמסופר שם? שהיה איש חרבונא (לא הזכור לטוב) והיה מהלך ברגלים יחפות על שברי זכוכית, וכדומה...

רבותי, נער הייתי וגם זקנתי, מלמד הייתי בכפרים ובערים, וזה שבע עשרה שנה שאני מרביץ תורה פה ק״ק ווארשא, והנני מעורב בין הבריות וראיתי מתנגדים, שכשהם שומעים „ויצמח פורקניה״ נעשה בשרם חדודין חדודין, וחסידים, שכל שאינו נוסע לרבם הוא בעיניהם, ח״ו, ככופר בעקר, וגם משכילים ראיתי,

קשים מן הטחורים, ולא יכול ללמד עוד לתלמידים, נשאר, ר"ל בלי מזון ומחיה, ואין פרוטה לפורטה להשיא בתו, בת ת"ח.

מה עשה הקב"ה? התאספו בעלי הבתים, שהיה אחי ז"ל מלמד לבניהם, והם בעלי בתים חשובים וגוברין יהודאין, והשיאו את הבת, ונתנו לאחי ז"ל להוצאת הדרך לעלות תכף ומיד לארץ ישראל, וכן עשה.

ואף שהנסיעה בעצמה לא עלתה בידו, כי תקפה עליו המחלה בדרך, זכה בכל זאת להסתלק בצפת, ונקבר שם בכבוד גדול, והרב הגאון המרא דאתרא הספידו כדבעי; ונדפס ההספד בספר הרב הגאון הנ"ל. ראוהו גדולים חקרי לב ויהללוהו.

ועכשיו, שעשיתי התחלה, אתחיל לספר בעזה"י.

III. גוף המעשה. נכשלנו בַּאֲבְרֵךְ שאינו הגון. צרות צרורות, וברכה לאה נשארה עגונה.

יגעתי בַּאֲנחתי וראה זה מצאתי: גדולה צדקה, אך אוי לו לאיש שמלאכתו נעשֵׂית על ידי גבאי צדקה... ואשרי אחי ז"ל, שנפטר בשעתו ולא ראה מה שהיה אח"כ להזוג. לפי שבעלי הבתים, שנתנו את המָעות להכנסת כלה, לא העלו על דעתם שברכה לאה היא בת ת"ח, ושבתולה כשרה וצנועה היא, ולא נתנו לה בעל לפי כבודה וכבוד אביה, וכונתם היתה לתת לה בעל־פרנסה, לבל תפול עליהם היא וילדיה למשא... ועשו מה שעשו בחפזון: בקשו ומצאו בחור בזול, שהיה סרסור אצל עורכי דינים, וכשראו שהוא מתפרנס מיגיע כפו ואינו מבקש הרבה, אמרו לְדֶבֶק טוב, הכינו מלבושים, השלישו נדוניה, וקראו לכלי זמר, והעֱמידו החופה — מז"ט, מז"ט!

מודה ומתודה אני, שהבחור לא מצא חן בעיני, וגם אשתי פייגה אמרה עליו, שאינו סחורה מן המובחר, אבל כיון שאחי ז"ל, שהיה יכול למחות, לא אמר ולא כלום, ולא מחה, שתקתי ואמרתי: ימים ידברו...

ואמנם החלו הימים לדבר.

אך נסע אחי ז"ל ופנה הודו, החל השטן לרקד בין הזוג. מאחורי הפרגוד שמעתי, שיש להם דין ודברים, שהם נצים

II. מאמר השותק ז"ל. ציון לנפש אחי ז"ל. התחלה טובה.

מספרים על השותק ז"ל, שכששאלו אותו למה אינו אומר תורה כשאר הצדיקים, שתק.

וכשהיה שעת רצון והפצירו בו, צחק ואמר:

— העולם מתפלא עלי, שאינני אומר תורה; ואני מתפלא עליהם; האיך הם יכולים לומר תורה? האיך הם יכולים להתחיל את התורה ולגמור את התורה? והתורה אין לה לא התחלה ולא גמר, כי אין־סוף היא...

אבל הדבר פשוט: הם שאינם יודעים את התורה, אומרים מה שהם אומרים, ומתחילים כרצונם ומסימים כרצונם, וזאת התורה שהם אומרים שלהם היא ולא של אבינו שבשמים, כי הוא אין־סוף ותורתו אין־סוף... אבל אני, שאני יורע את התורה, אני יודע במה להתחיל, ואם אתחיל, אני יודע במה אסיים...

וכך הוא, להבדיל, בכל „ספור המעשה".

כשאדם פשוט, שאינו יכול ואינו רוצה לשקר, בא לבית־דין להעיד, הו מתחיל מאדם וחוה, והחשוד על השבועה מספר עקר המעשה, שיש ראש וסוף...

וכן הוא בכל „המעשיות" שבעולם. הלבלר המוציץ מאצבעו, יכול הוא להתחיל ולסיים את המעשה, כי המעשה שלו וגוף המעשה פעלו, והוא עושה בו כעושה בתוך שלו. אבל אני, שאינני חפץ לספר אלא דברים כהויתן, אינני יודע במה להתחיל ובמה לסיים, כי כל מעשה ומעשה נעוץ בראשו במעשה קודם לו, ואותו המעשה הקודם יהיה כספר החתום ודברים מקוטעים, בלי ידיעת מה שהיה לפניו, וכן למעלה ולמעלה עד ששת ימי בראשית...

אך לכבוד אחי, מורי ואלופי מוהר"ר ר' זינויל יחיאל ז"ל, אחל בו. כידוע לכל באי עולם, ולכל ה„פראנצישקאנער־גאס", היה אחי ז"ל למדן מופלג וירא שמים באמת. לסוף ימיו, כשנתאלמן והיתה לו אך בת אחת, מרת ברכה לאה, התפרנס בדוחק מן המלמדות, וכשהזקין וקפצה עליו שיבה וכלה כחו וסבל יסורים

בי ובהצדיק, ואמר לי שקיל טיבותך ושדי אחיזרא, ועוד ועוד...

באין ברירה התחלתי בדברים כבושין, ואמרתי לו, שאע״פ שקצר את בגדיו, הוא שוטה גם ועם הארץ, ואם יחזור בתשובה מוטב, ואם לאו סופו לגיהנם; והרשע מלא פיו צחוק כאלו היה שם וראה שאין גיהנם בעולם, והראה לי את הדלת.

ומה יכלתי לעשות? ראיתי ברכה לאה ונהפכו פניה לירקון, ועיניה יורדות מים, פלגי מים, ועזבתי את המחוצף, והלכתי אל הדיין, ושלחתי אל האברך שמש, להזמינו לדין, אך האברך לא בא — ונשתקע כל העסק...

והעסק נשתקע ונשכח, לפי שמשה ישראל הנ״ל צוה על ברכה לאה, באם לאו ויכה אותה מכות אכזריות, שתוקיר רגלה מביתי, ואיזוהי אשה כשרה? כל שעושה רצון בעלה, וישבה כל הימים וכל הלילות כפותה לפני הארי...

ועלי השתרגו אז צרות צרורות שאין לשער ואין לספר. אשתי פייגה תחיה חלתה ונפלה למשכב, הרופא אמר: דלקת, השכנים: טחורים, ולי נדמה: עין הרע, ואין אשה בבית ואם לבנים, ואני טרוד כל היום, כי הימים בין הזמנים ונפקדו לי עוד שנים שלשה תלמידים;

וגם אני לא הייתי בקו הבריאה, והעליה כמה וכמה פעמים על המדרגות כלתה כחי; ומלבד זה קפץ עלי רגזו של בעל הבית, שלא שלמתי לו שכר דירה, והפקיד של הרבע התעקש, שאשכור לי עוד חדר אחד להוציא לשם את המטות, למען ירוח להתלמידים, ויהיה להם אויר לנשימה כנהוג בזמן הזה.

ובהיותי תלוי בין השמים והארץ, לא שמתי לב לברכה לאה ולבעלה, וכמעט שכחתי אותם, וגם אמרתי: שמא עשה תשובה, ואח״כ: ודאי עשה תשובה, וגם אשתי פייגה אמרה, שבלי ספק עשו שלום ביניהם, אם ברכה לאה איננה...עד שבאו המעשים וטפחו על פני שנית.

עיף ויגע באתי בערב הביתה, ובקשתי ליטול ידי, לטעום כל שהוא, ולברך ולעלות על המטה, כי הרגשתי חולשה עצומה בכל גופי, אך אחר נטילת הידים ספרה לי זוגתי פייגה, שהיתה פה ברכה לאה, ותמרר בבכי, ותאמר שאנחנו רוצחים גמורים

ומריבים בקולי קולות. ברכה לאה התרעמה על בעלה משה ישראל, שאינו ירא שמים וירא חטא, ושהוא מאיים עליה שיקצר את בגדיו ויהיה לעורך דין ממש; ומשה ישראל אמר, שסבבו אותו הבעלי בתים בכחש, והראו לו אחרת נאה הימנה, ונתנו מלבושים מכוערים, ולא פסקו מזונות כל עקר, וכדומה.

מובן מאליו, שלא רציתי ליכנס תכף ומיד בעובי הקורה... וגם בעלי הבתים ואשתי פייגה אמרו: הנח להם, עולם כמנהגו נוהג; נצים ומריבים, ועושים שלום, וחיים אח״כ כדת משה וישראל... והאמת נתנה להגיד, שגם אני ואשתי פייגה היו לנו דין ודברים בשנה הראשונה, אך כשנתעברה פייגה, השלכתי את ההבלים אחרי גוי, ובקשתי לי עסק להתפרנס בו, ועשיתי כל מה שיכולתי לעשות, וכשלא עלתה בידי, הייתי למלמד, והננו, ב״ה, חיים בשלום ונחת עד היום הזה. ומה גם אחרי כך, כשהראתה לי אשתי פייגה באצבע, שגם ברכה לאה... וד״ל, נתקררה דעתי לגמרי, ואמרתי בלבי: זה האות... מזל טוב... אך המעשים באו וטפחו על פני!

הנגע עמד בעינו, וגם פשה הנגע. החתן דנן אמר מעט ועשה הרבה, ומלבד שקצר בעליונים והאריך בתחתונים, החל לצחק בקוביא ולעשות מה שלבו חפץ, והיה מביא חברים הביתה, והיה מצוה על ברכה לאה במפגיע להכין להם חמין, יי״ש ודגים מלוחים, וחומץ ושמן להדגים מלוחים, וגם לחם לבן כדבעי למיהוי; ואם חסר ח״ו איזה דבר, היה צועק עליה ומלעיב בה ומתלוצץ כאחד הריקים; וכטוב לבו ביי״ש, קלל אותה בלע״ז...

ראיתי שכלו כל הקצין, ושאני מחויב לעשות איזה מעשה, והכינותי את עצמי לדורן, לתפלה ולמלחמה, ושנסתי את מתני והלכתי אל הזוג.

כשבאתי אל הזוג, התחלתי בדברים טובים ורכים משמן, ואמרתי בליצנות של חבה, שאע״פ שהוא פושע ישראל, בכל זאת יש לו תקנה, והבא לטהר מסייעין לו, ואם יתחיל להרהר בתשובה, אקרב אותו, ואקח אותו להתפלל אתי בבית המדרש, וכשאסע אל הצדיק, יסע עמי, ויתן פתקא, וכדומה — אך הוא התלוצץ

תלמידי „כדבעי", אף שבעלי הבתים מתאוננים עלי, ואני בעצמי מתירא שמא אני עושה מלאכתי, מלאכת ה', רמיה... וכאשר אני שומע שאיזו מתלמידי יצאו לתרבות רעה, מתירא אני, שמא תלוי הקולר בי, ומה גם כשיצא אחד מהם מדעתו ומדעת קונו...

כל זאת יודעת היא פייגה ולא נבהלה, אבל כשעברה שעה חדא ולא שבתי הביתה, ואין קול ואין קשב, התחלחלה אשתי פייגה מאד, ותאמר בלבה: אין זאת, כי אם יהרג את הכלב ונתפש למלכות...

ואז שכחה את תחלואיה ואת מכאוביה, ואת הילדים הישנים במטה, ואת כל אשר לה בבית, ותקם, ותלבש בגדיה, ותרץ אחרי כחץ מקשת — וגם את הדלת לא סגרה אחריה.

ובסקירה אחת ידעה את כל אשר נעשה. וכאשר עמדתי אני כגולם, קראה לי: בטלן, ותרץ אל הדלת ותפתח אותה ברעש, ותקרא בקול גדול וחזק, ומהר נאספו שכנות ואמהות ושפחות, ועשו מה שעשו, ואשתי פייגה מנצחת עליהם, אך בטרם כל דבר — דחפו אותי החוצה;

והלכתי לבית המדרש.

ולאן היה לי ללכת? בחוץ קור וכפור, והרוח מתגנב אל בשרי בעד הטלאים, ונעשה בשרי חדודין כמחטין, והפאות התנשאו ועמדו כמסמרות...

ושם היו עוד מן המאחרים לצאת. לקחתי נר וספר ואשב ללמוד.

ומה טוב ומה נעים לשבת בבית המדרש וללמוד תורה!

ואך שמתי עיני בהגמרא—וברכה לאה איננה, ואותו הרשע נשכח כמת מלב...

מי ירעב ללחם? מי ברח למדינת הים? מי מקשה לילד?— הבל וריק!

V. שאלות תלמידי. מי ומי המלמדים שלי? זו תורה וזו שכרה. משל הצפור. הרהורים רעים וספקות. נעשה לי נס.

יש לי תלמידים מבני הגבירים, תלמידים מפונקים, שאינם יכולים להבין, מדוע אני לומד גם בעצמי, והם מצפצפים

שמעלימים אנחנו עין משארתנו היתומה; שבעלה משה ישראל מצר לה מאד, שהוא שונא אותה תכלית שנאה, ולא יחשוך מפניה רוק, וכמה וכמה פעמים היה דוחף אותה, ונפלה ונפצעה, ר"ל, וזב דם, וכדומה...

ושאלתי את זוגתי פייגה: היתכן, שיכה איש מישראל את אשתו בשעה שהיא מעוברת?

והיא ענתה לי, שזה הוא עקר כעסו של אותו האיש, שמשה ישראל יצא לתרבות רעה, ואין לו בטחון, והוא צועק כל היום שאין לו במה להתפרנס, והוא מצוה לברכה לאה שתלד רוח, ואומר לה, שכך עושה עתה „כל העולם". וגם נשי הגבירים עושות כך; וכיון שאינה רוצה, הוא מכה אותה, ומחרף ומגדף, ומקלל אותה ואת אביה...

וכששמעתי שהוא מחרף ומגדף, ומקלל את אחי ז"ל, הזדעזעו כל אברי, ונרתח דמי, ושכחתי שלא אכלתי ולא ברכתי ותפשתי את מקלי, ואמרתי שאהרוג את הכלב, ורצתי אליהם, ועברתי חוצות ושוקים בנשימה אחת, עד שבאתי לשם וראיתי— — אך אוי ואבוי לעינים שכך רואות.

בסקירה אחת הכרתי ש„הילד איננו" — בלי ספק ברח למדינת הים — וגם כלי הבית והחפצים אינם... אך איה ברכה לאה? פניתי בחשך כה וכה — והנה היא שוכבת על הרצפה ומתהפכת — בחבליה...

ברכה לאה היתה לעגונה!

VI. אצבע אלהים. אשתי פייגה ומעשיה. וכשדוחפין אותי ההוצה הנני הולך לבית המדרש.

אצבע אלהים היא, שבשעה שתפשתי את מקלי בידי, צעקתי מתוך כעס, שאהרוג את הכלב, או שאקרענו כדג. ואשתי פייגה אמנם לא חרדה לקולי.

אשתי פייגה אינה פתיה, ויודעת היא כי לא רוצח אנכי, כי לא אוכל להרוג גם את הזבוב, וגם בעת כעסי הנני מתחלחל ורועד, ושני וארכובותי דא לדא נקשן — ולא יותר.

וגם יודעת היא אשתי פייגה, כי לא אוכל להכות את

שומע, שהאשכנזים יוצאים כל הלילה במחול, או כשאני עובר בחוצות ורואה שבבתי ממסך יושבים בעלי מלאכות ופועלים ומאחרים בנשף ושותים, איני כועס ואיני מקטרג עליהם... להפך: מעי יהמו להם, כי להם אין תורה!

כשהייתי מלמד בכפר ראיתי, והנה הצפרים מתאספות בסוף הקיץ, בימי הרוחות הרעות והעננים, להקות להקות, לעזוב את ארצנו ולנוע אל ארצות אחרות... הצפרים אינן רוצות ואינן יכולות לשבת פה, יודעות הן שיבואו עבים והפילו גשם קר ואחרי כן שלג רב, ויהיה חשך קור וקפאון, והצפור איננה יכולה להתקיים...

ופעם אחת ראיתי צפור קטנה ובעלת מום, שנשברו כנפיה, והיתה מדדה ומדדה בטיט ובחמר, ולא מצאה מנוח לכף רגליה... ואומר: זאת היא נשמת עם־הארץ...

תנו להם תורה, תנו להם כנפים, אז יבקשו להם עולם אחר, עולם טוב, אך כנפיהם שבורות, והם רומסים בטיט היון, ויוצאים במחולות, ומשחקים בקוביא, ומאחרים בנשף על הכוס...

נשוב לענינגו:

הלומדים והמתפללים נשמטו אחד אחד וילכו להם, וגם השמש הלך לו, ואשאר לבדי ואין איש אתי... ומה מני יהלוך? לאור הנר ולפני הגמרא הפתוחה יכול אני לישב יחידי כל הלילה, ואיני חושש כל עקר. וכבר נכנסתי לעומקא דדינא, הסוגיא עמוקה (כמדומה לי — קתא דמגלא), עמוקה ורחבה מני ים, ושאלות וספקות ותמיהות כגלים ומשברי ים מתנשאים עלי לבלעני, ואני לא אירא, אני שוחה וצולל ועולה! והמים — אין מים אלא תורה—מים חיים לנשמתי, מים צלולים וזכים ובהירים, ואני מרגיש, שהם רוחצים אותי ומעבירים מנשמתי את כל הרבבים והכתמים והזוהמא, שדבקו בה במגע ומשא עם העולם... ואני ימד אותה בטהרה, ובעוד מעט אזכה לראות את הנצוצים — —

אך לפתע פתאם הרגשתי כאב אנוש באצבעותי, שארית הנר נפלה מידי, והנר כבה, ונשארתי יחידי בחשך...

לפתע פתאם השלכתי משמים ארצה, מגן עדן לגיהנם,

ומהגים: למה לך רבי ללמוד? היש גם לך מלמד? ומי הורש סמך לשבת על הגמרא וללמוד?

והשוטים הללו אינם יודעים, שהעולם בעצמו הוא מלמד, שדאגת פרנסה וצרות צרורות מלמדים הם, שהיתוש שבמות מלמד הוא, ושגם אבותיהם, בעלי הבתים, מלמדים טובים הם...

זו תורה וזו שכרה...

כשאני פותח את הגמרא -- מי ידמה לי, מי ישוה ומי יערוך לי?

כשאני פותח את הגמרא, יודע אני, שנפתחו לי שערי שמים, שהקב"ה נתן לי ברחמיו וברוב חסדיו כנפים, כנפי נשר; ושאני עף ונס מעולם הזה, מעולם שכלו שקר, חנופה ויסורין, אל עולם אחר, אל עולם שכלו טוב, לפי שכלו שכל טוב, ואין יד בעלי בתים תקיפים והדיוטים גסים ועמי הארץ שולטת בו... ואין שם לא דאגת פרנסה, ולא מקשה לילד, ולא ילדים רעבים, ולא נשים צעקניות, ושם א נ י — אני המלמד הסבלן והשפל, האביון הנעלב ובעל היסורין, א נ י שם גבר בגוברין, גבר אלים, שליט ומושל, וידי בכל והכל בידי; ואני בונה ש"י עולמות ומחריבן, ובונה ש"י עולמות יפים ונאים מהם, ואני דר בהם, וחי בהם, וטועם טעם גן עדן...

ויודע אני עוד, שיודע אני יותר ממה שאני אומר לאחרים וממה שאני מגלה להתלמידים, ושיש שם עוד דברים בגו, מה שעל פי הרוב הפה אינו יכול לדבר והאוזן איננה יכולה לשמוע, אבל המוח יודע והלב מרגיש, ומתפעם ומתנבא...

כשאני לומד בפני עצמי, השנים, האוחזין בטלית, אינם אנשים פשוטים מן השוק, אינם ראובן ושמעון פשוטים, כמו שאני מבאר לתלמידי... והטלית, שהם מריבין עליה, אינה טלית פשוטה מחנותו של יוסל פעשעלים, למשל... אך אני שואף ויונק נצוצין מבין השורות, מתוך התיבות, מן האותיות. ואני מתמלא כלי מן האור שנגנז לעתיד לבא...

ועל כן כשאני לומד, העולם שלי — כלו שלי!

ומודה ומתודה אני, שכשאני בא לבתי הגבירים ורואה אותם, והם יושבים ומצחקים כל הלילות בקוביא, או כשאני

רבונו של עולם! קראתי מנהמת לבי. והבא לטהר מסייעין לו, ובאותו הרגע נעשה לי נס!

VI. על הנסים. אור נגנז. תקון נשמה. מלאך המות, שאינו שליחו של מקום.

כשספרתי את הבא לקמן לפני משכיל אחד שהיה מקודם מתלמידי, צחק ואמר שאין זה נס, כי אם מקרה, או כח הדמיון, ואולי חלום פשוט וכדומה. אבל אני יודע ששבעה שמות ליתרו, ויתרו אחד הוא, ושאין בהשם אלא הסכמה בלבד, ולמה לי שנוי השם? ויודע אני אך זאת, שבשעה שאמרתי שכלו כל הקצין ושאני נופל, ר"ל, לבור תחתית, נמלא פתאם הבית אורה, והאור היה נעים מאד ונפלא מאד, ועינו כעין התכלת, כעין העמוד שאנחנו רואים בימות הקיץ בחדרים, כשהוא יורד באלכסון מן השמש, בעד החלון, ונועץ סופו בהרצפה, והוא מלא אלפי רבאות רסיסים דקים מאד, והם מזהירים ומתנועעים ורועדים במהירות נפלאה.

רסיסים דקים כאלה נמלא אז כל בית המדרש, ונפשי שבה לפתע פתאם למנוחתה — היתוש איננו, העכברים ברחו ואינם, ואני בוטח בה' ברעה צלולה ומיושבת, ופונה כה וכה בלי אימה ופחד.

וכאשר פניתי כה וכה, ראיתי, והנה כנגדי על כותל המזרח, במקום שהיה אחי ז"ל מתפלל ולומד שם, יושב איש שיבה, ומתנועע על הספר הפתוח אשר לפניו. אך את פניו אינני רואה, כי הוא שם ידו על גבות עיניו, כאילו היה לו האור מרבה להכיל. אז אמר לי לבי, שהוא אחי זיינויל יחיאל, ולא פחדתי מאומה. וזה הכלל: התקיף, שאינו מתירא מן החיים, מתירא הוא מפני המתים, ולהפך, המפחד תמיד מפני החיים, אינו מתירא מן המת; ועל אחת כמה וכמה שלא היה לי צורך להבהל מפני אחי זיינויל יחיאל ז"ל, שהיה „משי" בחייו ו„משי" במותו...

— האתה הוא אחי, זיינויל יחיאל? שאלתי ואשתחוה מרחוק.

— אני, ענה אחי ויסר ימינו מעל גבות עיניו, וראיתי את

וכאב משנה אתי, כאב האצבעות שנצרבו, וכאב הנפש ושבירת הלב, ופחדי גדול מאד.

כי ירא אני לשבת יחידי בחשך. ביום, ואפילו בלילה לאור הנר, אני רואה את כל אשר סביבותי, ובראותי את העולם, אני רואה ומרגיש את יוצרו... ואני יודע שאני רואה ונראה, שאני חלק העולם, שהוא חי וקים ואני חי וקים, ובלי הרמנא ורשותא מאת הבורא יתברך לא יפול משערות ראשי ארצה...

אבל בלילה, בחשך, כשאני יחידי בחשך ואיני רואה את העולם, הרהורים רעים מתגברים עלי... כמדומה לי, שאיני רואה ואיני נראה, שנעקרתי מן העולם... שאני ובני ביתי לא מעלין ולא מורידין בו... ומי יודע אם לא אמות כרגע מיתה חטופה, ומתו כל בני ביתי, והעולם לא ידע ולא ירגיש.

וכן היה גם אז. כעכברים בלילה, בשעה שבני האדם ישנים, מתעוררים הספיקות והמחשבות הרעות, והן נושכין ונושכין את הנשמה, ואין לחם לחש, ואין תרופה, ואין עצה ותחבולה.

שפתי דובבות כמנהגן: ה׳ ירחם, ה׳ ירחם...

ומחשבות רעות לוחשות: ברכה לאה תלד, בודאי תלד, תלד תאומים, כי גם אמה מפורסמת היתה בזה... ושמא מעט לך אשתך וילדיך, הא לך עוד — ברכה לאה והולד, ברכה לאה והולדות... זיינויל יחיאל הוא שוכן עפר, יושב במנוחה בג״ע ולומד תורה, ואתה תפרנס את הכל...

ושפתי דובבות: ה׳ ירחם, ה׳ ירחם...

ויתוש מנקר במוח: אם ירצה הקב״ה לרחם אין לו עצה אחרת אלא לשלוח את מלאך המות אל היולדת...

ה׳ ירחם, ה׳ ירחם...

אך כאלו נכנס בי שד, והוא לועג שם ומצחק...

אני יודע, שהנני רשע לפני המקום באותה שעה, שהנני, חס ושלום, כופר בעיקר, ואין לי שליטה לגרש את השר ואת העכברים־המחשבות, כי בחשך תחלש נשמתי לגמרי...

וחפץ אני בכל מאמצי כחי להעלות על לב את הסוגיא שלמדתי, אך לא אוכל. שכחתי את הסוגיא, שכחתי את כל התורה כולה...

— הבט החוצה, בעד החלון.

עשיתי כדבריו.

— ומה אתה רואה?

— איש עובר אני רואה, והוא לבוש לבנים, ופניו מפיקים זיו ונגה ונעימות שאין למעלה הימנה... הוא הולך לאט, ולי נדמה שאני יודע כלי זמר, שמנגן בשעת הלוכו, והנגון נפלא ונעים מאד... וכבר עבר האיש...

— לא איש עבר, כי אם מלאך.

— מלאך? השתוממתי.

— כן, אחי, מלאך, והמלאך טוב מאד...

— מלאך המות? קראו'תי בחלחלה.

— ולמה, אחי, נרתעת לאחוריך, הרוצה אתה לנום ממנו?

— ולאן — לאן הלך המלאך?

— לאן? אל בית ר' שמחה הגביר, גם בתו מקשה לילד...

— יודע אני, בבקר התפללתי בעדה ובעד הילד...

— ותפלה עושה מחצה. הילד הוא זרע של קיימא...

— והאם?

— ולמה תשאל, הלא ראית?

— ולמה — שאלתי מבלי דעת לאיזה צורך — המלאך צועד עקב בצד אגודל?

— למה? הדבר פשוט מאד... הוא הולך בלי חמדה... לא שליח המקום הוא...

— מה אתה דובר? קראתי בבהלה, ח"ו — שתי רשויות?...

— חס ושלום! אמר זיינויל יחיאל... האם קראה לו בעצמה.

— מה אתה סח?

— כמו שאתה שומע, היא לא חפצה להיות אם... ועשתה מעשה...

— רבונו של עולם, קראתי בצער, ותמות בעונה... רבונו של עולם, אתה הצדיק, אך הבן, מה אשם הבן, שיהיה יתום?... רבונו של עולם...

— אל תצעק, ברכה לאה תהיה מינקתו... והוי יודע: מאן דיהיב חיי יהיב מזונא!

פניו, והנם מזהירים בתכלית הנועם ועיניו ככבבים ממש, ועל מצחו כלבנת הספיר...

ואמרתי:

– אחי, ומה אתה עושה פה?

והוא ענני:

– מה אני עושה פה? הרבה אני עושה פה. בחיי ישבותי פה ולמדתי תורה, והשטן היה מיצר לי בדאגת פרנסה ומבלבל את מוחי, ועל כמה וכמה מקומות עברתי שלא בכונה, ועל איזו מקומות הייתי מדלג בחפזון... ועתה אני עושה כאשר נגזר עלי, ובאתי לתקן את נשמתי, והנני חוזר על אותם המקומות...

– ועתה, זיינויל יחיאל, אתה לומד בכונה?

ונענע לי בראשו: הן.

ואני אמרתי בחפזי ובמרירות, שאיני יודע מהיכן באה:

– זיינויל יחיאל, אתה לומד בכונה, לפי שאינך יודע...

והוא נכנס לתוך דברי בצחוק של חבה:

– שוטה, להפך, אני לומד בכונה לפי שאני יודע! בחיי הייתי יודע מעט ומסתפק הרבה, ומה שלא ידעתי היה מבלבל אותי, ולמדתי הרבה שלא בכונה... ועכשיו, שאני יודע הרבה ואין לי ספקות כל עיקר – יכול אני ללמוד בכונה...

– ואתה יודע – אמרתי בתמיה – שמשה ישראל...?

– ברח למדינת הים? אני יודע! ואני יודע באיזו ספינה הפליג בים... והוא אוכל טרפות שם... אני יודע.

– ואתה יודע שברכה לאה...?

– מקשה לילד? בלי ספק אני יודע, ואני יודע עוד, שתלד זכר...

– ולא תלד תאומים?

– לא... תאומים לא תלד, וגם מה שתלד צריך לרחמים גדולים, לפי שהילד יהיה בעל מום, לפי שרחפה אותו רשע וקלקל...

ועוד הפעם שאלתי במרירות:

– ואולי יודע אתה, גם כן במה תתפרנס?

– אני יודע! ענה לי בנעימות ובאנחה קלה; ואז נגש אלי יאחז בכתפי, ויאמר:

האשה מרת חנה.

(צרור מכתבים).

וכרגע נהלך אחי ז"ל כצל, והאור נגנז ובעד החלון הציץ הבקר באורו הלבן והפשוט.

VII. מאן דיהיב חיי יהיב מזונא.

היכולים אתם לשער, מה שהרגשתי באותה שעה?

אני נפלתי מלא קומתי ארצה, ונפתחו מעינות עיני, וזלגו דמעות, דמעות הרבה מאד.

ואנכי דמיתי, שאינני בוכה בדמעות אלא באבנים, שאבנים שלמות עולות בעצמן מן הלב ונופלות דרך העין, וכשהן נופלות ירוח לי בלבבי הצר, ואשאף רוח, ותשוב אלי רוחי ונשמתי...

ואת הסוף של המעשה אספר לכם בקצור נמרץ.

כשבאתי הביתה מצאתי את הדלת פתוחה... לאור הבקר הכרתי כרגע שגנבים היו בכאן וגנבו את הכלים, ואמרתי: אין בכך כלום...

אח"כ שמעתי שהילדים משמיעים משנתם קול שעול נחר, ואמרתי: אין בכך כלום, כבר סגרתי את הדלת...

וכשבאה פייגה אשתי ואמרה לי: מזל טוב! — אמרתי לה: שילדה ברכה לאה בן זכר, ושהילד הוא בודאי בעל מום, לפי שרחף אותה אותו רשע, והיא השתוממה מאד, ולא היה לה פנאי לראות שהיו גנבים פה.

— אתה יודע דברים כאלה, מהיכן?

ואני אמרתי לה: פייגה זוגתי, אני יודע עוד דברים רבים, אני יודע שמתה בת ר' שמחה הגביר, והניחה ילד חי, זרע של קיימא, ושברכה לאה תהיה מינקת הילד... כי מאן דיהיב חיי יהיב מזונא...

— מה זאת? מי הגיד לך?—ואיננה שומעת את שעול הילדים...

ואני, המכסה אני את אשר אני יודע, מפייגה זוגתי? ספרתי לה הכל כאשר לכל...

וביום השלישי היתה ברכה לאה למינקת...

א.

שני מכתבים

שקבלה האשה חנה מאחיה מנחם מענדיל, ואחר שקבלה מגיסתה חוה גיטל.

מכתב א.

החיים והשלום לאחותי הצנועה מרת חנה תחיה.

את יקרתך קבלתי, ובודאי זלגו עיני דמעות ואנחותי שברו חצי גופי, אבל הקב"ה יודע ועד, כי קצר קצרה ידי מהושיע לך ברב או במעט. ומה שאת כותבת על דבר העזבון, דעי לך, אחותי היקרה, שזה הבל גמור. על פי דין ישראל אין לך שום טענה ומענה על הירושה; שאלי את בעלך המופלג, ויגד לך, ומבלי אשר יגיד תדעי זאת מהצאינה־וראינה, שבנות צלפחד לקחו ירושה אך להקים שם המת על נחלתו, אבל במקום שיש בנן דוכרין אין הבנות יורשות, ושטר חצי זכר אין לך; ומה שאת אומרת, שלא קבל בעלך את הנדוניא שלך משלם, גם זה אין לו יסוד, כי גם אני לא קבלתי את הנדוניא משלם, ולא באתי, ח"ו, בטרוניא על אבא ז"ל. — ובאם לא סלק אבא ז"ל את כל הנדוניא מצדו, שקול הדעת הוא, שאבי בעלך, המחותן ז"ל, לא סלק ג"כ את כל הנדוניא, והיה הדבר שוה להרווייהו, ומחלו זה לזה, כנהוג בישראל; ושאלתי את פי הדיין והרב ואמרו שניהם שכן הוא ושהצדק אתי. ומה שאת טוענת שהיית סמוכה על שלחן אבא אך חצי שנה ולא שנה תמימה, על זה לא פקדני אבא ז"ל, ואני, כמו שאת יודעת, הייתי אז פרוש, וישבתי אצל הצדיק שיחיה ולמדתי שם תורה, ואשתי, חוה גיטל תחיה, מספרת לי, שנפלה אז קטטה ביניכן על דבר המקום של האם, נ"ע, בעזרת נשים, ועלתה למעלה ראש, והיו מזה יסורים קשים לאבא ז"ל; ואת לקחת את בעלך במוש"ק ונסעתם לעירו, — ואם כן הוא, למה תלינו עלי? היה לכם לאכול כמו שאכלתם, ולא לברוח. אבל אני ח"ו איני יורד עמך לעומקא דדינא; על כל

השעול הולך ומתחזק, ומפרק הרים, רחמנא ליצלן.

ומה שאת כותבת, שבאם לא אענה לך תיכף ומיד וכהוגן, תכתבי להקרובה שלנו בלובלין, שתלך אל המליץ שלה ותמסור אותי לערכאות — דעי לך, אחותי חנה, כי מורא לא יעלה על ראשי; ולא נבהלתי, חס ושלום, כי יודע אני, שאת משטה בי, ושאשה כשרה את ולא תלכי לערכאות כנגד דין ישראל, וגם בעלך המופלג לא יתן לך, כי איך ישא פניו אל הצדיק שיחיה? ונא ונא שלא תוציאי אף פרוטה אחת לערכאות, כי לא יעשה כן במקומנו. ומעולם לא הייתי אפילו עד בב"ד, וגם אבא ז"ל לא היה, והשם ישמרני מזה, והעיקר, שידוע לכל כי עורכי הדינים מונים ומרמים את הבריות, ומבקשים שישלמו להם מראש, ואחרי כן יראו את הדלת ולא יאבו גם לדבר, ועל כן לא תשליכי את מעותיך על קרן הצבי. וידוע לך שספר אבא ז"ל, ממעשה שהיה בטאמאשאוו, כשמת אחד מבעלי הבתים והלכה בתו הגרושה אל האַסעסאָר במכתב בקשה שיתן לה חלק ירושה, ובזמן שהיתה מדברת אתו, נפלה דלקה בדירתה ונשרף הבית עם הילד שלה, והמעשה ידוע לכל העולם כלו. ועל כן שמעי אחותי בקולי והתחרטי על מה שנפלט מהקולמוס, אף שאני אינני כועס, כי אין אדם נתפש על צערו, אבל בודאי יהיה ח"ו קטרוג גדול מזה, וד"ל. וכאשר תבואי לכאן עם בעלך המופלג לישוש אתנו משוש אי"ה על החתונה ובשעה מוצלחת, לא יזכר ולא יפקד עוד שם ערכאות. והיטב חרה לי על בעלך המופלג שהוא שותק ואינו כותב לי ולא כלום, ואם הוא כועס עלי, הוא עובר עבירה, שכל הכועס כאלו עובד עבודה זרה; וגם — לפי שיצא במחנינו קלא דלא פסיק, שלא היה בימים נוראים ש"ז אצל שום צדיק והתפלל בביהמ"ד, ושבדעתו להניח את הגמרא ולעסוק בפרקמטיא, וליהנות — כמו שאמרו בשמו — מיגיעו כפו, וזה הוא דבר שאין הדעת סובלתו, כי תורה מה תהא עליה. ודעי לך שבעלך המופלג לא לוקח אחר כבוד לבית אבא לשם משא ומתן, ולא עלה על דעתנו שיהיה לו מגע ומשא עם העולם הזה; והשכל הישר מחייב, שבזמן הזה שהתקלקלו

איש מישראל להתנהג לפנים משורת הדין. אבל חפץ אני ואיני יכול. דעי לך, אחותי חנה, שאבינו החסיד ז"ל עשה צואה, ונתן את הש"ס הגדול לבית המדרש הגדול, ואת הש"ס הקטן לבית המדרש הקטן, והמשניות והעשרים־וארבע אל השטיבל שהיה, ז"ל, מתפלל בו, ובעד הקבורה שלמתי שתי מאות, והפרשתי לצדקה חמשים זהובים ויותר, ואת הבגדים של אבא ז"ל חלקתי לעניים, מלבד הבגד־משי שלו, שהשארתי, כמצות אבא ז"ל בשביל בני משה שיחיה, שיכנס בו, בשעה מוצלחת, לחופה, במהרה בימינו, אמן.

ונשאר על כן אך הבית ואיננו שוה שרפ"ט, והגג צריך תקון, והפקיד מצוה להרוס את הכותל־של־שרפה, מה שקורין בראַנד־מויער, וכל הבית הוא עתה בסכנה גדולה ח"ו.

ועכשיו נבא לחשבון הפרנסה: כשמת אבא ופסק המן, השכרתי את השלשה חדרים בשמאל הבית לגרונם הסוחר, שקורין לו התיש (הלא זוכרת אַת אותו ואת אשתו זלאטא), ובדמי השכירות הנני משלם בדוחק גדול ובצער, שאין למעלה הימנו, את המסים והארנוניות, ונשארתי חיב עוד בעד שנה ומחצה, והנני משתמט לע"ע בלך ושוב, והשם יודע אחרית דבר.

ובשלשה חדרים שבימין קבעתי את דירתי ואת המלון־אורחים, ואת בית המשקה; הזמנים רעים, ורבים מהאכרים מן הסביבות נשבעו שלא לשתות ח"ו כלל. ודא עקא, שהפריץ שלנו פתח לו חנות בעירנו עם משתה־חמים וכמה מיני סחורה, והוא התל שהאכרים פונים אליו ואנחנו צריכים רחמים, כי הצרור נקוב וכלתה פרוטה מן הכים, ר"ל. ואם עבר הקול במחניכם, שיש לי פרנסה, תוכלי לירוק בפניהם של האומרים כך, כי באמונה שלי שהנני חי בצער ודוחק גדול והפרנסה כקריעת ים־סוף, והוצאות החתונה של בתי בילא סאשע תחיה כבר עברו ראשי, ואני טובע וצולל עוד, ונחוץ עוד מעטה של משי, ובעל החנות אינו נותן בהקפה... ואחרי ככלות הכל על אשתי, חוה גיטל תחיה, לנסוע תיכף ומיד אחר החתונה לדוקטור, כי חזקה עליה מצות הרופא שמואל, שהוא, כידוע לך, מומחה גדול, ולהבדיל גם רבינו שיחיה אמר שתסע לווארשא, כי

מכתב ב.

החיים והשלום לאחותי מרת חנה תחיה.

יקרתך השניה קבלתי, והיתה מלאה כתמים מדמעות ותוכה רצוף מצה ומרורים, כנגדי וכנגד זוגתי חוה תחיה, ובתי בילא סאשע תחיה, בחנם ועל לא דבר, והיתה לנו שפיכת דמים מזה.

אחותי חנה, את קובלת עלי שאני, חס ושלום, גזלן, ופגשתי אותך, חס ושלום, ביער, והרגתי אותך, חס ושלום; ואשתי חוה הבריחה אותך מבית אבא קודם הזמן, ובתי בילא סאשע תחיה היא חצופה בעיניך, לפי שהיא חפצה במעטה של משי, בזמן שאת בצרה גדולה וכו׳ וכו׳, והנני שומע חרפתי וחרפת בני ביתי ואינני עונה, כי אשרי מי שחושדין אותו ואין בו.

הכל יודעין שאין הדבר כן, ושאינני רוצח ח״ו, ושאם יבא אלי אדם מן השוק, ויאחז בבגדי ויאמר כולו שלי, אלך עמו לדין תורה; וגם אתך, אחותי חנה, כשתבואי לכאן אלך תיכף ומיד אחר החתונה לדין תורה.

ומה שפסק לך המן קודם הזמן, הלא מודה את ביקרתך, שפרצה מחלוקת בינך ובין זוגתי חוה גיטל תחיה. ואני אינ׳ יודע, מי שהיתה הפוטר מים, ובעלך הוא טלוא, ועשה מעשה עם הארץ, והלך אחר אשתו, וברחתם שניכם במוצש״ק, והייתי ללעג וקלס בכל העיר, ויודעים השכנים שאבא ז״ל היה לו צער מזה, ובפירוש אמר שיש לו קצור ימים מזה, ואם כן הלא רואים אנחנו בחוש, שבעצמכם הפסדתם על נפשכם, וכל מה שאת כותבת עלי ועל חוה גיטל זוגתי הוא בלבול, ובכלל — מה דהוה הוה, ואת הנעשה אין להשיב, אבא ז״ל איננו והשלחן איננו, ולכי תקעי אל הבור, — ומה שנוגע לבתי הכלה תחיה דעי לך, אחותי חנה, שלא מפיה יצאו הדברים, שהיא, חס ושלום, אינה חפצה כל עיקר במעטה של משי, וכמה פעמים בכתה אתי יחד על המזיק המחותן שהוא מציג אותנו ככלי ריק, אבל הגזלן המחותן מבקש, ונכתב בפרוטרוט בהתנאים, והמחותן, ר״ל, גבר אלים, ונכון הוא, חס ושלום, בכל רגע ורגע לקרוע

הפריצים, די לנשינו שיעמדו בחנות או יעשו מסחר תחת כפת הרקיע, וגוברין יהודאין יהיו עוסקין בתורה לשמה עד שירחם. ואם תקף עליו יצרו ליהנות מיגיעו כפו, ישתדל להשיג כתב רבנות, או ילמוד שחיטה, ולכל הפחות יעשה לו מעמד על איזו שעות ביום; ואם יבטיחני בהן צדקו, שלא יסיר את לב בני מעל הצדיק שלי, אשלח לו, אי״ה, את בני ללמדו תורה.

וע״כ השתדלי אחותי חנה לדבר על לב בעלך המופלג, שישכח את ההבלים ואת השטותים, ואת תפתחי לך חנות, או תעשי לך מעמד כנ״ל, וזכות אבות, הן מצדך, והן מצד בעלך נר״ו, העמוד לך, ומאן דיהיב חיי יהיב מזונא. ונא ונא להסיר את המרה שחורה. ואפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם, אסור ליפול במרה שחורה, כי תחלת מרה שחורה אפיסת הבטחון וסופה כפירה, ר״ל.

וגם תודיעיני, אחותי חנה, כמה הוא מחיר העדשים במחנכם, כי הני בריוני, שני צנתרא דדהבי יוחנן הצולע ויונה הפקח הפקיעו אצלינו את השער, ולהפריץ שלנו אין אף עדשה אחת לזריעה; ואם העדשים אצלכם אינם ביוקר, אעשה בעזרת ה׳ עסק טוב, וכמדומה לי שמן השמים הוא, שיקל מעלי עול הוצאות החתונה, וגם מתן שברך יהיה בצדך ואשלח לך איזו זהובים על ההוצאות לבא לכאן עם בעלך, ואולי אקנה בשבילך גם איזו מתנה להכלה, הכל בידי שמים!

ואשתי מרת חנה גיטל תחיה פורשת בשלומכם, ולא כתבה בכתב ידה ממש, לפי שהיום יום השוק ובאו גם שני סוחרים מזאמושטיץ והם נהרגים על כזית של דגים ממולאים, והלכה חוה גיטל לקנות דגים, ובתי הכלה תחיה אצל החייט ואני נשאר בשומר על האח, ונא ונא לגרש את המרה שחורה.

ממני אחיך

מנחם מענדיל.

עיקר שכחתי להודיעך, שמירל פייגא, בת הדין שלנו, היתה מקשה לילד, והביאו את הדוקטור מטאָמאָשאָוו, ובעלה נסע אל הצדיק שלו, ולא הועילו מאומה, והגזר דין לא נקרע ר״ל, והיום היתה ההלויה, ובעלה הספיד אותה בעצמו, לפי. שהיתה בת כשרים, והוא יקח בלתי ספק את אחותה, וגם אני אשתדל בזה בכל מה דאפשר, כי אף שאינו משלנו, למדן מופלג הוא וכלי יקר, וראוי שאעזור לו בכל כחי, וברצות ה׳ ארויח בזה.

והנני אחיך הנ״ל.

אשתי, חוה גיטל תחיה, פורשת בשלומך וגם בתי, הכלה תחיה, ובעזרת ה׳ תקבלי בקריב בקשה על החתונה.

מנחם מענדיל הנ״ל.

גיסתי האהובה, המיוחסת והצנועה, האשה־כשרה, הלא היא מרת חנה, תחיה.

ראשית כל הנני מודיעה לך, אחותי וגיסתי האהובה, שמהיום והלאה המכתבים שלך אקבל אני ולא הבעל־בכי שלי, ואני אעשה מהם אשפה; ושנית, גיסתי האהובה, חוצפה יתרה היא מצדך, שאת מתגוללת ומתנפלת עלינו קודם החתונה, ועושה לנו ימים כלילות, ומטלת איבה וקנאה ושנאה בין אשה ובין בעלה. כמדומה לך, גיסתי היקרה, שאת סמוכה עוד על שלחן אבא ז״ל, והנך בת יחידה, ענוגה ומפונקת ובלי שום דרך ארץ; ואם לא יתנו לך את הקערה מן השמים, את עיני האנשים תנקרי, ויש לך פה לצעק בקולי קולות, ורגלים לרקוע על הרצפה, וידים להכות על השלחן, והתם שלך עומד נבהל ומשתומם בקרן זוית, ומנענע בראש־כבש, ופאותיו מתרגשות כלולבים; והחותן, שימחול לי שם, אומר: הן, הן, שבודאי הצדק אתך.

גיסתי חנה היקרה, כבר הגיע הזמן להקיץ מן השנה, לשכוח את החלומות וההבלים. החותן בעולם אמת, ופסק המן על שלחנו, ואינך בת יחידה, כי אם לבעלך. ואני מראה לך

את התנאים, ואני טובע במצולה, ואם יתבטל העסק, הריני בצרה גדולה שאין גדולה ממנה, כי ח״ו תהי בתי בוגרת ואנה אוליך חרפתי... ובעונותינו הרבים לא סלקתי עוד את כל הנדוניא, כי הבטחתי ו׳ ונתתי ג׳, ועל ב׳ נתתי אקט על הבית, והאקט עלה לי בדמים יקרים לפי שנצרכנו למליץ מפואר, בשביל שהבית על שם אבא — ועל השאר נתתי שטר חוב על סטעמפל ומצדו התחייבות בחרם חמור ובקנין אגב סודר, ובכן באתי בין המצרים וה׳ ירחם. והנני כותב גם לבעלך המופלג, כי אשה קלת דעת, ומה שיעלה על פיה היא כותבת, אבל בעלך המופלג גבר בגוברין יהודאין הוא, ותם אני ולא אדע, מה שהשליך את כל יהבו עלי, התחת אלהים אנכי לתת לכם פרנסה? טוב שתבטחו בה׳ ולא בבשר ודם; רוח והצלה יעמוד לכם ממקום אחר, ומעין השפע, כידוע, אינו פוסק. ויראה ג״כ לנסוע אל הצדיק. ואני מצדי, כשאהיה שם, אמסור בשבילכם פתקא, לרפואה שלמה ולפרנסה ושיעסוק בנכם בתורה, ואתן שנים או שלשה פעמים ח״י, ומה לעשות לי עוד?

ומה שנוגע לעסק העדשים הכל כלה ונאבד, כי קדמני גבריאל המוכסן, ועשה מה שעשה בחשאי, והרויח אוצר גדול והנו עתה פוסק נדן לבנו. ומה שאת כותבת שהילד שלך הוא, הס ושלום, חולה מסוכן — המקום ירחם, והיום השכמתי בבוקר, אף שקשה לי מאד, כידוע לך, להשכים בבקר, ושנסתי את מתני, והלכתי תיכף ומיד אל בית המדרש הישן וכתבתי אותו לרפואה שלמה על כותל המזרח מימין ומשמאל להארון, ואחרי כן אל הביהמ״ד החדש ואל השטיבל שלנו ועשיתי ג״כ כנ״ל, ובודאי ישוב לאיתנו, וגם, כשאהיה, כנ״ל, אצל הצדיק שיחיה, אמסור לו פתקא לרפואה שלמה כנ״ל, ואת, אחותי חנה, יודעת שהנני ב״ה בן בית אצל הצדיק שיחיה ולא ישיב פני ריקם, ויתפלל בכל כחו שיחיה, ותפלתו, ב״ה, נשמעת ונכנסת תיכף ומיד לפני ולפנים כידוע לכל העולם.

והנני אחיך

מנחם מענדיל.

השם למזל ולהצלחה בקרב הימים, כי אני אינני חפצה לקבל עלי את האחריות, ויסע מנחם מענדיל להצדיק שלו, שיחיה, שיגביל הוא למז״ט את יום החופה, שתהיה החופה בשעה מוצלחת, כי אך הצדיק יודע לכון את השעה. ואין צורך שתביאי מתנות, וכאשר תבואי עם בעלך המופלג תהיו שניכם אורחים אהובים ומכובדים ואושיבכם בראש; וגם בתי הכלה מבקשת מאד מאד שתבואו על החתונה. אך שתזכרו את הזמן ואת המקום ולא תעטו עלינו בושות וכלימות ח״ו, וד״ל.

והנני גיסתך אוהבתך

חוה גיטל.

ב.

ארבעה מכתבים

שקבלה האשה חנה מבעלה שמואל משה:

מכתב א.

זוגתי האהובה מרת חנה תחיה.

בשעה שיגיע מכתבי זה לידך ממש, אנכי, אנכי בעלך שמואל משה, אהיה במרחקים; והנני מבקש ממך מחילה וסליחה וכפרה על זה, ונפרדתי ממך שלא ברצוני הטוב, כי לא יכולתי עוד להתאפק ולהתעכב יותר; לפי שראיתי שכלו כל הקצין, והצרות עברו ראש; כי את הנדוניא אכלנו, ואחיך הגזלן בלע את הירושה, והשתמש בשעת הכושר, בזמן מרוץ המכתבים בינו לבינך, וכתב את הבית לחותנו במרמה. — ולעשות מסחר לא יכלתי, כי לא היתה פרוטה לפורטה; ולא היתה לי עצה אחרת, כי אם לתלות את עצמי על האילן, כמשה החייט בזמנו, או לברוח לאמעריקא, היינו — לילך למקום שאין מכירין אותי ולבקש

מרחוק שלש אצבעות, — וצויתי לנושא המכתבים, שימסר את המכתבים שלך לידי ממש, ולא ליד הבהמה שלי וכנ"ל, ודעי לך גיסתי היקרה, שכל העולם מתפלא על השגעון שלך, וכל השומע ישום וישרוק, ואומר שנכנס בך דבוק, רחמנא ליצלן, וסעריל הנגידה אמרה בפירוש, שמותר לקרעך כדג, וכדומה. ובאמת אינני יכולה להבין, מה שאת חפצה ממני. התורה אינה, ח"ו, מעשה ידי, ולא אני, חוה גיטל, ירדתי, חו"ש, בקולות וברקים על הר סיני לגזול ממך דין ירושה; ואם החותן שלך, שימחול לי שם, היה בטלן כבעלך התם, ולא התנה לך שטר חצי זכר, מי חייב בזה? וגם הקב"ה לא נכנס, ח"ו, כביכול לרשותי, והמפתח של שערי רחמים אינו בידי, ומה לך כי תזעקי אלי? האין לך סדור ומחזורים ותחינות כמוני? האין במחנכם ארון קדוש לבכיה קברים למדידה או מאיר־בעל־נם לצדקה? ואת אינך יודעת, כי אם את חוה גיטל; חוה גיטל וחוה גיטל. ואם את מחוסרת פרנסה, יש לך תאוה לבשרה של חוה גיטל; ואם הבן שלך חולה, מי אשמה? חוה גיטל! ואנכי, — השם יתברך יודע האמת, חולה מסוכנת. והעגמת־נפש מזקת לי מאד מאד, וחיי תלואים לי מנגד; וכאשר יאחזני השעול, קולי הולך כקול הדבוק, מסוף העולם ועד סופו, ויש לי רסוק אברים, ר"ל, והנני היום בכאן ומחר בקבר, ואם יאמרו, ח"ו, שעלי לנסוע לחוץ לארץ ולשתות מים, אשאר, חו"ש, בלי כתונת; ועל מי אמסור את הבית ואת הפרנסה, ואת ששת הילדים, רחמנא ליצלן?

הלא את יודעת, כי הכל מעשה ידי, וכל הבית עלי ועל צוארי, ואחיך מנחם מענדיל בכל אשר יפנה יקלקל וירשיע, כי אינו מסוגל לשום משא ומתן ואינו נותן ידו במים קרים, לפי שלא נוצר לכך; ונוסף על כל צרותי, היה אצלי הרופא, ואמר לי, שהוא רואה שהטחול שלי מתרחב, וראיתי בעיניו, שהסכנה חו"ש גדולה מאד ואני צריכה לרחמים גדולים — ואת אומרת שאני הנגידה והמוצלחת ועלי להושיע לך!

ואני אומרת לך, גיסתי היקרה, שאין לך רחמנות כלל וכלל, ומן היושר הוא שתחדלי מלזעוק ולהמטיר, ותכתבי לנו מכתבי שלום, והשתדלי לבוא על החתונה שתהיה אם ירצה

שכאשר ארויח אפריש כל מה שקבלתי עם רוחים לצדקה, וה׳ יתברך ירחם.

בודאי, זוגתי חנה, שאוי ואבוי לי שבאתי לכך. בשעה שהכנסתי את הבן לבריתו של אברהם לא עלה על דעתי שאעזבנו ואלך לדרך. ובלילה, בשעה שהיה לי לנסוע, עמדתי כשעה רצופה על מטתך, ואת היית ישנה, ולאור הלבנה שנפל מן הצד, היו פניך ר״ל שחורים כשולי קדרה, והילד ירוק כשעוה, ולבי היה מכה מפחד ומרחמנות, ושלא לגעות בבכיה נסתי החוצה, ודפקתי על דלת האופה, וקניתי לחם, ושבתי אל הבית והשארתי לכם, ובעינים זולגות דמעות חמות יצאתי לבלי שוב עוד... אשתי חנה, ברגע ההיא היו לי יסורין של מאה שנים...

זוגתי חנה, יודע אני שהנני גזלן וחמסן, שלא התרתי את הקשר ולא השארתי לך גט, ועל כל פנים גט על תנאי; אבל גלוי וידוע לפני שוכן שחקים, שלא היה לי כח ליתן לך גט, ואם הייתי נותן לך גט, הייתי ח״ו מת בדרך מעגמת נפש ויסורים; כי הלא זווג כשר אנחנו, והשם יתברך בעצמו ובכבודו אמר לדבק טוב, ונפשי קשורה בנפשך כאותה הפתילה בתוך השלהבת, ואינני יודע איך אהיה בלעדיך ובלעדי הילד שלנו שיחיה אפילו שעה אחת. ואם יאמר לך אדם שעגונה את, יירקי בפניו, כי אני שמואל משה בעלך, בעל נעוריך, ומה שעשיתי מוכרח הייתי לעשות ואין אדם נתפש על צערו... אשתי חנה, לו יכולתי לקרוע לפניך את לבבי, וראית בעיניך מה שיש שם, כי עתה רוח לי מעט. — ועתה, אשתי האהובה, עיני חשכות מדמעות ואיני יודע עוד מה שאני כותב, כי לבי חלל בקרבי ומוחי מבולבל ומנקר שם יתוש כמו שנקר את טיטוס ימח שמו בשעתו, ושני דא לדא נקשן, והבעל־עגלה העם־הארץ עומד מאחורי ומטלטל את כתפי ומכה על השלחן...

רבונו של עולם, חוס וחמול עלי, ועל אשתי חנה תחיה, ועל הילד שיחיה.

והנני בעלך אוהבך

שמואל משה.

לי עבודה; בארץ החדשה לא אהיה בטלן ולא „כלי יקר”, ובזעת אפי ובנפשי אביא לחמי, עד שירחם ה׳ וישלח ברכה והצלחה בעשר אצבעותי או בהבצלים שלך, ויקרב את הרחוקים, וישא אותי אליך, או להיפך אותך אלי, על כנפי נשרים, אמן.

ואמנם, זוגתי חנה, אל תבכי להולך, ואל תצטערי עלי; שלא מחמת דבר אחר ח״ו יצאתי מביתך, אלא בשביל הפרנסה. כי את חנה אשתי ואני שמואל משה בעלך, ונפשנו יחד צרורה בנפש הילד שיחיה, ולא היתה זזה ידי מתוך ידכם, לו היה לנו גם פת חרבה... ואולי ירחם ה׳ וכאשר ישמע אחיך הגזלן שעזבתיך — חס ושלום, עגונה, יחוס וירחם, וירך לבו לב האבן, וישלך לך איזה רובל לפרנסה...

ומה אומר ומה אדבר, זוגתי חנה, ומודה ומתודה אני, שהרעיון לעזוב אותך ואת הילד שלנו עלה על לבי כמה וכמה פעמים, לפי שננעלו כל השערים ולא היתה עוד דרך אחרת, ולא נתן לי הרעיון מנוחה, לא ביום ולא בלילה, לא בשעת התפלה ולא בשעת הלמוד; וחכיתי אך ורק עד שישוב הילד שלנו שיחיה לאיתנו. — וגם אחר כך לא נועזתי לפצות פה ולהגיד לך בפירוש שאני נוסע ואיני יודע ברור היטב לאן, ושאני עוזב אותך, את אשת נעורי, לאנחות, וגם יראתי שמא תפצי פה שלא אסע, וידעתי שלא יהיה לי הכח לעשות כנגד רצונך, והיתה מלחמה כבדה בלבי ולא ידעתי מה לעשות. והנה שלשום, כאשר הבאת את הפת, וחלקת אותו ביני ובין הילד שיחיה לחצאין, ואמרת שאכלת אצל השכן, הכרתי בפניך שנשתנו ככרום, לפי שאין את יכולה לכזב, שלא היו דברים מעולם; והרגשתי שאני חוטא ופושע, וכשאכלתי את הפת נדמה לי שאני אוכל את שארך ובשרך, חס ושלום, וכששתיתי את החמים אמרתי שאני שותה ומוצץ, ח״ו, את דמך, ואמרתי לי שהנני פושע ישראל מכוער מאד, וכיון שיראתי לגלות לך את הסוד, ברחתי שלא מדעתך. — והנה נתתי ליחיאל המלוה בעבוט את המורה־שעות שלי ואת הבגד העליון שלי וגם (יהיה נא זה בסוד גדול) את הטלית שלי; והלות לי יחיאל הנ״ל על הוצאת הדרך; ואם מעט ויחסר לי, אחזור על הפתחים, ובמתנת בשר ודם אגיע למחוז חפצי, ונדרתי

את כל דבריך המתוקים, והתנועות שלך הנעימות, וכל תמונתך לא זזה עוד מנגד עיני ועמדה תמיד ביני ובין הים וכל הנפלאות והנצורות שראיתי. והיה מדומה לי כמה וכמה פעמים, שאת עומדת אצלי והילד שלנו מחזיק בסנורך, ואני שומע ממש באזני את קולך וקול הילד עולים בערבוביה נעימה ומתוקה — אבל נחזור לענינינו. אותו ליב חזן, שלא אחטא בשפתי, סר מדרך הטוב והישר, ויצא לתרבות רעה ממש, ולא נזהר על האניה במאכלים ולפעמים היה שותה שלא כמנהג ישראל, ולא ראיתיו שיהיה מתפלל ועוטף בטלית או שיברך ברכת המזון, והוא הולך כל היום בגלוי ראש, והוא חוטא ומחטיא את בתו גנענדיל הילדה, שהיא היום כבת שבע עשרה שנה, והוא מצוה לה לשיר ולזמר ולצאת במחולות לפני האנשים שעל האניה, והיא מזמרת ומשוררת בכמה וכמה לשונות, רחמנא ליצלן, והשומעים מכים בכף וקוראים מה שקוראים בעליצות וקלות ראש. ומתחלה כשראיתי שיש לי מכירים באניה שמחתי כמוצא שלל רב, ואחרי כן נהפכה לי שמחתי לתוגה, כי מלבד שהיה כואב עלי בשרי על המעשה הרע שהוא עושה לבתו הבתולה, ועל ליב חזן בעצמו, שהיה בעל תפלה ושליח צבור והתפלל בעד כנסת ישראל לפני הקב"ה, ועתה הוא מנבל פיו בכל מה דאפשר וקולו מהשתיה נחבא או יוצא כחרס הנשבר, הנה היתה פגיעתן רעה גם לעצמי ובשרי, והסבו לי יסורים גדולים שאין לשער ואין לספר, כי כל שברחתי מהם, כבורח מפני האריה והדוב, הם רדפו אחרי והשיגוני, והיו מציקים לי מאד וקראו לי בטלן וחסיד שוטה, על שנזהרתי במאכלות אסורות ובחרתי לישב בתענית, ופעם אחת אחזו בפאותי ובקשו לגזז אותן, ואני, איש נדהם, הייתי מהנעלבים ואינם עולבים, מהשומעים חרפתם ואינם עונים, והייתי פורש ובוכה, פורש ובוכה, וכל אנשי האניה היו בצדם וצחקו עלי. אבל עתה רואה אני בחוש שהשם יתברך הזמין לפני את ליב חזן ברחמיו וברוב חסדיו, שיהיה לי למחיה בנויארק, כי הוא בכאן כבן בית, ומדבר בלשון אנגליה, ותיכף ומיד כבואו המציא לי עבודה בפאבריק של ציגארען, וגרים אנחנו עתה בבית אחד, חדר לפנים מחדר, וגנענדיל, בנוגע אלי, עזבה את דרכה, ואיננה מתעללת בפאותי ובגדי, והיא

מכתב ב.

אשתי היקרה והאהובה!

מה אומר ומה אדבר, ואני הנני רואה, שהאלהים הנחני בדרך, שמן השמים רחמו עלי ונתנו את השכל בלבי לנסוע לאמעריקא, ושכל מה דעביד רחמנא לטב עביד; אשתי האהובה, כאשר אני סוגר את עיני, נדמה לי שאני ישן בבית ורואה חלום באספמיא. כי באמת, איך יעלה על הדעת שכבד פה ובטלן במוני, שאיננו מכיר היטב בצורת מטבע, יסע במסלת הברזל ויפליג באניה, וילך למדינת הים! אכן רוח הוא באנוש ונשמת שדי תבינהו, כי אלמלא זאת, לא הייתי יכול בשום אופן וצד לעזוב אותך ואת הילד שלנו, שיחיה ושנגדל אותו לתורה ולחופה, ולמעשים טובים!

אשתי האהובה, נפלאות ונצורות ראיתי בחוץ לארץ על היבשה, אבל הנפלאות והנצורות שראיתי על הים, היו משכיחות את כל מה שראיתי על היבשה, ועתה, מה שאני רואה בכאן משכיח אותי את כל מה שראיתי על הים!

והנה על האניה היה לי צער גדול ועגמת נפש שאין לשער; אבל מהמר יצא מתוק כאשר תראי להלן, ואני רואה בחוש שהקב״ה ברחמיו וברוב חסדיו מגין עלי בזכותך ובזכות הילד שלנו שיחיה. והנני לספר לך בקצרה:

בלי ספק זוכרת את, אשתי חנה, את ליב חזן, שבא לפני איזו שנים למחננו והתפלל ימים נוראים. במוצאי יום הכפורים אמרת לי, שמעולם לא התפללת בבל לב ונפש כבאותו יום הכפורי״ם, ואמרת שליב חזן הוא שואג כארי ובוכה כילד, והקול שלו לח וחם ומתוק כדבש.

וביום השני, כשנפלה מחלוקת ולא שלמו לו כהוגן בעד התפלה, היה מחזר על הפתחים ופושט יד, ר״ל, ואתו היתה ילדה קטנה, גנענדיל שמה, והיתה נערה יפה מאד ומזמרת את כל הנגונים של אביה, וכשבאו אלינו לקחת את הילדה על ברכיך ונשקת לראשה, ונתת לה מה שנתת, וירדו עיניך דמעות על היתומה, שאין לה אם. דעי לך, אשתי חנה, שאני זוכר עתה

יען שרואה אני, שגם העשירים במחננו שם אביונים גמורים הם, והעשירות היא בכאן. והנני מקצר מכתבי, אע"פ שמלאתי עוד מלים, לפי שמתירא אני שיבאו אל חדרי ליב חזן ובתו גנענדיל ואיני רוצה שיראו מה שאני כותב לך; נא ונא אל תראי את המכתבים שלי לשום בן אדם, כי מה לזר בתוכנו? והנני מחבק ומנשק את הגן שיחיה, וגם את תתני לו על חשבוני עשרת אלפים נשיקות חמות וטובות...

והנני בעלך

שמואל משה.

מכתב ג.

אשתי האהובה!

זוכר אני שבפעם הראשונה, כשנסע ממחננו יוחנן הרצען לאמעריקא, היינו שואלין ודורשין בהלכות אמעריקא, ושאלנו אם הולכים שם על הראש וכדומה. עתה רואה אני שכך הוא, שהולכין פה על הראש. אמעריקא היא קרן הפוך, עליונים למטה ותחתונים למעלה; סדר אין כאן, אבל יש ערבוביה וקולי קולות כמו במנין של קצבים. שערי נא בנפשך, שיבא בעירינו פלטיאל הרועה בקר ויוסי הבורסקי, ויאמרו שהרב שלנו אינו למדן ובקי בטיב גטין וקדושין או שראש הקהל אינו טוב וכשר לפניהם, ושהם חפצים ברב אחר או בראש הקהל אחר; האם לא היתה העיר למשל ולשנינה, לו היו נזקקין להם ושומעים בעצתם?

ובאמעריקא מתעסקים הפועלים, חותכי ציגארין כמוני — בקלפי ושואלין ודורשין בהלכות בוררין, ואת מי הם בוחרים? הם בוחרים פרעזינדענט, שהוא ראש הקהל לכל המדינה, והמדינה אמעריקא, כפי שאני שומע, היא גדולה עשר פעמים מכל אירופא! ונבהל ומשתומם הייתי אתמול, כשבאו אלי בערב שני פועלים, והם יהודים משלנו, והציעו לפני שני שמות, שאיני זוכר אותם, ואמרו לי שגם אני פועל, ושחייב אני לבחור ג"כ פרעזידענט בחפץ הפועלים; ושפרעזידענט אחד מכבד את העשירים, ודש בעקבו את הנהגים מיגיעי כפם, והשני. שהם חפצים ביקרו, מקרב

מתרחקת ממני כיאות; והיא כובסת ומבשלת לנו, אף שאני אינני אוכל בשר בכאן כי אם ביצים, ואינני שותה חלב כי אם חמים. הלא צדקתי, אשתי האהובה, כי ממר יצא מתוק? והתדעי איך היה הדבר? באופן פשוט מאד. פעם אחת, כאשר עלו הצרות למעלה ראש, התגברתי על חולשת הלב שלי ונגשתי אל גנענדיל והגדתי לה כי אני בעלך, והזכרתי לה מה שהיה אצלנו אחר יום הכפורים ושישבה על ברכך וכו' וכו' ותיכף ומיד נתמלאו עיניה דמעות והלכה ממני ונדברה עם אביה איזה דברים בסתר, ומהרגע ההיא נעשה שלום בינינו, והם הלכו לשר האניה ובקשו לעשות טובות לי, ועשו לי טובות, שנתנו לי מאז חמים ולחם כמה שרציתי והמלחים לא הציקו לי ולא אחזו בפאותי, כי הילדה גנעדיל היתה אהובה ונחמדת בעיני כל, כי חוט של חסד משוך על פניה, וכן אמר לי גם שר האניה.

אשתי האהובה, ליב חזן מבטיח לי, שאשתכר לכל הפחות עשרה דָאָלאַר לשבוע; ואני כך אעשה: המחצה — חמשה דאָלאַר אשלח לך וחמשה אשאיר לי; מהסכום הזה אתפרנס, ומהשאר אקנה לי ראשונה ש"ס, כי משניות קטן לקחתי אתי. וגמרתי בדעתי ללמוד שעור בכל לילה ולילה בעשרה דפים ש"ס ויותר. טלית לא אקנה עוד, כי לעת עתה הנני מתפלל בטליתו של ליב חזן, לפי שליב חזן יש לו טלית ואיני יודע למה, לפי שאינו מתפלל כל עיקר. ולולא שקטונתי מכל החסדים, הייתי אומר, שגם זה אצבע אלהים, והטלית נשאר אצלם בשבילי, ואולי הוא מכין את עצמו להתפלל בימים נוראים כשי"ץ? מי יודע? באמעריקא הכל יתכן! הלא עולם הפוך הוא!

והעקר — שרדאָלאַר אחד אשאיר לי, בעזרת ה', לקבץ סכום להוצאת הדרך בשבילך ובשביל בננו שיחיה, לפי שרואה אני בחוש, שגזרה היא מלפני המקום שנהיה בכאן והקב"ה יודע את הטוב לנו יותר ממנו.

התדעי, אשתי האהובה, כי חֵמה אין לי עתה על אחיך הגזלן, ואני אומר לי שהקב"ה הכביד את לבבו, למען אברח לאמעריקא ואקח אותך לכאן; ואולי, כאשר חפצי בידי יצליח ואתעשר, אעזור מכאן גם לאחיך האביון, כי בלי ספק אביון הוא;

מובטח אני שהיא עושה זאת אך בשביל פרנסה, ושבאמת ילדה כשרה היא. כל היום, כשאנחנו, אני וליב אביה, בהפאבריק, היא מבשלת וכובסת ומכבדת את הבית, ובערב היא הולכת בלוית אביה אל המקומות שלהם, ששם היא מנגנת ומחוללת בפני עם הארץ, ואני יושב ולומד וכותב מכתבים, וכחצות הלילה הם שבים, ואנחנו שותים חמים ביחד, והולכים אחרי כן לישן. ומה שאת כותבת, שעולה על דעתך, שגנענדיל גנבה אז את הכף שנחסר לנו, זה הוא דבר שאין לו יסוד.

גנענדיל אולי איננה צנועה בדברים שבין אדם למקום, אבל לא תגע חס ושלום, בנחלת זר, והם מלהזכיר כדבר הזה פן יגיע לאזנה; והיא עושה עמדי חסד בכל יום ויום, ושואלת אותי, אם אין לי צורך בכתונת נקיה, או בכוס חמים שניה ושלישית, כי ילדה טובה היא באמת, ואת כל מה שהיא מרוחת היא נותנת לאביה, ומכבדת היא אותו, אף שהוא לפעמים שכור ועושה מה שעושה. ובפירוש אמר לי ליב חזן, שהוא מקבץ למענה נדוניא, ואם יגיע לאלף הראשון יבקש לה חתן ויעשה אותה לכלה ולא תלך עוד לאותן המקומות לשיר ולזמר; אינני יודע אם אמת בפיו, אבל מי יתן והיה השם בעוזריו ויצאו הוא ובתו מן המיצר; וגם היא, גנענדיל, שמעה כאשר אמר לי אביה את הדברים הנ"ל והתאדמה מבושה, כיאות לבת ישראל, ולא אמרה כלום; ושתיקה כהודאה דמיא.

ובמטותא מינך, זוגתי האהובה, שתתרחקי מן הכעור ומן לשון־הרע, שזה הוא מנהג רע מאד, ונהוג אך אצל הנשים בערים הקטנות שם, ועליך, זוגתי חנה, לבא הנה לאמעריקא; ובכאן הנשים אינן קלות דעת, והן כגברים לכל דבריהן.

ובעלך שמואל משה אינו חיט ולא רצען, שיבגוד באשת בריתו ויתן עינו באחרת; חס וחלילה מלחשוב כדבר הזה, שהוא לי חלול הכבוד, ודבריך כמדקרות חרב; ולו ידעו מזה ליב חזן ובתו, כי אז ברחו ממני, ונשארתי גלמוד, ואני אינני בקי עוד בהעיר ובהפאבריק, ואינני יכול לדבר עוד ואחת דתי — למות ברעב.

נא ונא זוגתי האהובה, שתקחי בידך את יד הילד שלנו,

את הפועלים ומכביד אכפו על עגלי המרבק, כמו שהם קוראים לעשירים. ועוד ועוד הבלים כאלה, ואני לא הבינותי מאומה, ואף שצחקתי להם בלבי, נענעתי להם בראשי, מפני דרכי השלום, וגם חפצתי שילכו מאתי ואכתוב לך את האגרת. והגעי בעצמך כמה מן השגעון איכא בדבר. לפי דבריהם אם יהיה פרעזידענט פלוני, אשתכר עשרה דאלאר, ואם יהיה פרעזידענט אחר אשתכר פחות או יותר. וליב חזן אמר לי שהוא מבין את הפאליטיקא, ושיש דברים של טעם בגו, ושגם אני, כאשר אהיה כאן ימים רבים, אתרגל בפאליטיקא, וגם לו נענעתי בראשי, כי אמרתי בלבי: נכנס יין ויצאה שטות. אבל הוא נשבע לי, שבשעת הבחירות הוא משתכר איזה מאות דאַלאַר, ואיני יודע באיזה אופן.

אבל כל זה איננו נוגע לעצמנו ובשרנו, יהי פרעזידענט זה או פרעזידענט אחר ולא יקרב לנו את הקץ; וכמה פעמים אני נופל במרה שחורה, ודמעות נופלות על העלים שאני מתעסק בהם וחותך אותם, ובלילה אינני ישן היטב, ולפעמים אני מרגיש שאון באזני וכל היום אני חש בראשי, ורפואה שלמה לזה — ליקח עט וניר ולכתוב אל זוגתי חנה.

זוגתי האהובה, לא אוכל להסתיר ממך דבר: עד היום הנני לומד אך משניות, כי לא קניתי עוד ש״ס, והמכשול הוא, שמוכרח הייתי לעשות הוצאה אחרת. דעי לך, זוגתי האהובה, כי סרנא דארעא חד הוא, וגם כאן אע״פ שקורין: „חירות״, „חירות״, שונאים את היהודי, אם אך מכירים אותו, ואת צלמו, צלם אלהים, יבזו. ואם כלבים אין כאן, לחרוץ בחוצות ובשוקים את לשונם, הלא נערים שובבים יש כאן, ואם רואים הם בגד ארוך, הם קוראים: יהודי, יהודי — בלשונם, ומעפרים בעפר וזורקים אבנים; והייתי מוכרח לעשות, כאשר עושים כאן כל ישראל, ונתתי את הפאות שלי תחת האזן, וקניתי לי לפרעון בשעורין (כי כך הוא המנהג בכאן) בגדים קצרים, וגם את, אשתי חנה, כשתבאי לכאן, תהיי אנוסה להחליף את מלבושיך, כי מנהג ישראל תורה היא והכל לפי המקום.

ומה שאת כותבת שגנענדיל אינה מוצאה חן בעיניך, מה לך ולה? אינני מחויב להחזיר את כל העולם כלו למוטב, וגם

ואני, איני יודע מה שהיה לי, נרתעתי לאחורי מפחד, אבל היא הכתה לו על היד והלכה לה ממנו בגאוה ובבוז ותחי נפשי. ובאמת, אשתי האהובה, הנני רואה בחוש, כי סאָפיא ילדה כשרה היא, ואת מוציאה לעז עליה, שהיא אומרת חס ושלום לצוד אותי כדג ועוד הבלים כאלה. — אבל איך שיהיה ואני נשבע לך בנקיטת חפץ שהנני מתרחק ממנה בשבילך בתכלית הריחוק, ועל מאה דבורים הנני עונה לה פעם אחת בנענועים של הראש, ובאמונה שלי שחושדת בכשרים את וחטאת לאלהים, אבל כל זה היה בעיני כאין וכאפס, ולא יזכר ולא יפקד, לולא מעשה שהיה, והאמיני לי בהן צדקי, שבקשתי אז שתפצה הארץ את פיה ותבלעני חיים. פעם אחת בעמדי על עבודתי הרגשתי פתאם שלא טוב לי, וחשתי בראשי שאון גדול והמולה גדולה, והייתי נופל אחורנית לולא ליב חזן, שחש לעזרתי וקפץ אלי והחזיק בי. וכאשר שבתי לאיתני, כבר הייתי בביתי, ועמד דוקטור על מטתי, ואמר שזה היא פֿייבער, בלשוננו פשוטה כמשמעה — קדחת, ושכבתי על ערש דוי עשרה ימים, ובכל הזמן לא מש ליב חזן ממשכבי ואני מפרפר בין קור וחום — ועתה נודע לי, שכפעם בפעם באה גם גנענדיל אל אביה, ובאותו המעמד באו מכתביך הגלוים אלי ואליהם, והם קראו אותם, כי אני הייתי בחום גדול, ושם נאמר שסאָפיא — אינני חפץ להעביר על שפתי את הזלזולים והדבות, שפלטה קולמסך מחמס קנאה. ומה אומר ומה אדבר, ואיך אשא פני כנגדם, והם בחליי הפכו את משכבי בלילות, והשקוני סמים ותרופה, וגם יין ישן הביאו לי — אך אני לא שתיתיו, מפני שהיה בודאי יין נסך — והיו מודדים, כמנהג המקום בכאן, את החום תחת אזרועי. ופעם אחת, כאשר עלה החום למעלה ראש, וחפצתי לקפוץ מן המטה ולהכות סביבי, לא משו ממטתי והחזיקו בי כל אותו הלילה מן הערב עד הבקר, כאשר העיד השוחט ואשתו, ולולא החסד שעשו עמדי, היית כיום הזה, חס ושלום, אלמנה, ואת — בשעה שהיו הם מטפלים בי — כתבת ההבלים, ואוי לאותה בושה, ואוי לאותה כלמה. ואיני יודע איך הבואי עתה לאמעריקא, ואיך הוכלי לראות פני חיים!

והוליכי את היד של הילד על הניר, שיכתוב לי בעצמו איזה דבר ואראה ממנו צורת אות. רבונו של עולם, כמה וכמה פעמים הנני פורש מהעבודה ובוכה בקרן זוית, שלא זכיתי ללמד בעצמי את בני תורה, ולחץ הלב גדול מאד, והמכתבים שאני מקבל ממך הם מלח על הפצעים. והיום בקש ממני ליב חזן, וגם גנענדיל בתו, שקורין לה כאן סאָפיא, נענעה בראשה בבקשה, שאלך אתם לשמוע את הזמרה ולראות איך שהיא מהוללת, אבל אני לא חפצתי, וליב חזן קרא לי עוד הפעם חסיד שוטה, וכמדומה לי שגם היא כועסת עלי, אבל יהיה מה שיהיה ואני בדרכי—דרך האמת—אלך, ולא אסור ממנה ימין ושמאל.

והשארי בחיים טובים, את והילד שלנו.

והנני

שמואל משה.

ולמען השם שיהיה הדבר בנוגע להבגדים בסוד, ולא יודע לשום בן אדם במחננו, כי אנה אוליך חרפתי וכו'.

מכתב ד'.

אל אשתי הצנועה מרת חנה תחיה.

זה כעשרה מכתבים, אשר לא הזכרתי את שם גנענדיל או סאָפיא וגם שם אביה ליב חזן לא עלה על שפתי, וגם עשיתי כחפצך, ושכרתי לי מעון מיוחד, אצל שוחט דפה, וימים רבים לא ראיתי את פניהם, ואת לא חדלת עוד מלחתות גחלים על ראשי, ומלזרות מלח על פצעי הגדולים. ומה לך ולגנענדיל או סאָפיא? חייך וחיי ראשי, וחיי בננו היקר שיחיה, וכך אזכה לביאתך אלי, שאני בעצמי הייתי באותו מעמד, כשבאה סאָפיא אל אביה להפאבריק, ונגש אליה האדון המשגיח על העבודה בעצמו, ויגש אליה כדרך הארונים ודבר אליה רכות משמן, אף שלא הבנתי מה שהוא מדבר, והושיט ידו לאחוז בסנטר שלה,

ג.

שני מכתבים

שקבלה האשה חנה מהקרובה שלה מלובלין ומאחיה.

מכתב א.

ידידתי, שארת בשרי, האשה הצנועה והחשובה מרת חנה תחיה.

רוח נבואה נזרקה בך, חנה שלי, שכתבת בפעם שניה, לפי שהמכתב הראשון שלך קבל הזולל־וסובא שלי, והניחו בצלחת בגדו, ולא מסר לי את המכתב, לפי שאין בזכרונו כי אם האכילה והשתיה, רחמנא ליצלן. וכאשר בא מכתבך השני מיד עלה על דעתי לחפש בבגדיו, ויגעתי ומצאתי תאמין.

חנה שלי האהובה, בשעה הראשונה, כשקבלתי את מכתבך, דמיתי שהוכתי בקורנס על ראשי, ולא ידעתי נפשי מרוב צער ומהומה. אך תיכף ומיד שבתי ונחמתי, ואמרתי בלבי, כי לו חפץ בעלי המשוגע לנסוע לאמעריקא, כי אז צויתי לקרוא לי כלי־זמר לנגן לפני, ועשיתי לי סעודת פורים או סעודת שלמה המלך בשעתו, כי הגעי בעצמך: כל הפרנסה שלי היא מן הזפת, ואיני צריכה, ח"ו, לעזרתו, וגם אינני סובלת את התנועות והעויות שלו, כשהוא בא אל החנות; לנשים אינו עונה ואינו לוקח ונותן מיד ליד, וכי יגיד לקונה זכר את המחיר, ושגה על החצי ואינו מבדיל בין מטבע לאסימן, בין כסף וסיגים רחמנא ליצלן, וכשיקח את הנתר או את העט בידו הוא שוגה ומשגה גם אותי בחשבונותיו.

ומה שבעלך לא השאיר לך גט, לא אתפלא עליו, כי גם בעלי המשוגע, אף שאין לו גן עדן בביתי, אינו חפץ לתת לי גט, ולמה לו לתת לי גט? האין לו דירה ומטה מוצעת, וכתונת לשבת, ובגד ליום טוב, ואכילה ושתיה בכל ימות השנה? וכמה פעמים התחננתי אליו בטוב שילך לו לאבדון, ואזנו ערלה משמוע. יאם אני מקללת אותו או זורקת איזה כלי בראשו — הוא הולך

ומקוה אני, אשתי האהובה, שתשליכי את ההבלים אחרי גוף ומהיום והלאה לא תמררי את חיי במכתבים רעים. והנה כמה וכמה פעמים אינני ישן בלילה, וכמדומה לי, שאני יושב מרחוק על הספסל, ואת יושבת על השלחן, וכותבת אלי אגרת, ואת כותבת ומוחקת וכותבת, ואני רואה את המכתב, אבל איני רואה את האותיות בדיוק, והנני מצטער, שאיני יכול לקרוא מרחוק, והנה הנחת מידך את העט, והילד שלנו לוקח אותו, ועולה על ברכיך, וכותב בלבדו. — ואת רואה, אשתי האהובה, שאני שולח לך חמשה דאָלאַר מדי שבוע בשבוע, ושאני מסתפק במועט, אף כי אין לי עוד אך שלש כתנות, ואיני מעיז פני לבקש מסאָפּיא שתקנה לי כתונת, כי אשת השוחט יולדת ה׳א, ולא תעזוב את המטה, ומחר יהיה למז״ט הברית.

והנני בעלך

שמואל משה.

(נוסף לאורך הגליון):

ברגע הזה קבלתי ממך עוד מכתב. ועתה, זוגתי חנה, הנני אומר לך בפירוש, שאין זה כי אם שגעון, רחמנא ליצלן, ולא יאומן כי יסופר. כותבת את, שגם את יכולה לגדל שער ולדבר עם פריצים, ולצאת במחול ולזמר — ושתלכי ברגל אל הצדיק שלך ותמסרי פתקא, שישלח מיתה עלי ועל ליב חזן ובתו. ההשמעת לאזניך מה שכתבת? רבונו של עולם, מה זה היה לך? והנני יושב בשממון ותמהון, ואיני יודע מה לחשוב עוד. ועצתי אמונה לעזוב את הלשון הרע והקללות, כי לא תהיה תפארתך על הדרך הזאת, ובלי נדר ובלי מסקנא, אם לא תכתבי אלי שנית באשה כשרה, שעושה רצון בעלה, לא אענה לך, ואשלח שליח מיוחד אחר הילד ואקחנו מאתך ואותך אשאיר שם... או אשליך את עצמי לתוך הים, או לתוך האש, או שאשתגע, ח״ו.

בעלך הנ״ל.

ושונים, בקטנים וגדולים ויותר גדולים, ואחד מהם היה עב, שלא אחטא בלשוני, כחזיר, וכפי הנראה מצא מה שבקש, ויקרא בשום לב, ואמר לי שבאם יעברו חמש שנים מיום שברח בעלך, ותביאי תעודה מאת הוואָיט, שלא נראה במחנכם במשך כל חמש שנים, הוא ימסור בשמך כתב בקשה אל הבי"ד, והב"ד יתן לך כח הרשאה במקום הבעל. כל זה אמר לי בפירוש, ואני מוסרת לך דברים כהויתן, ונתתי לו רובל אחד, והתעקם בפניו, אך קבל; ואת אחותי חנה תשיבי לי את הרובל בחזרה, כי הזמנים רעים והוֹפת אינה פרנסה קלה...

והוא אשר דברתי, ואני אומרת תמיד, שהתורה הקדושה (ודיניהם לא כ"ש) מסרה אותנו בידי לא נוכל קום. גבר לא יצלח מגרש את אשתו כחפצו, בעצמו או ע"י שליח, ואשת חיל כמוני לא תוכל להפטר מבעלה הבטלן, בשום אופן וצד! וכאשר הולכים שנינו על ברית, נותנים לו בשר ודגים ואני שותה מים שחורים — ציקאָריע בלע"ז. וכאשר ישב בסוכה, עלי לשלוח לו את המנה הטובה ולהשאיר לי עצמות. תעניתים וט' ימים יש לי כמוהו, אבל השמחת תורה שלו, והוא הולך אל הרב ונותנים לו מי דבש ותפוח, וכדומה, וכל הגן עדן שלי, שאהיה שם הדום רגלו של המשוגע, הוא ישב על הכסא ואני אהיה הדום רגליו. — ובעולם הזה הוא על כל פנים גבר־חלש והוא מתירא ממני, אבל מה שיהיה בגן עדן, שאלי אותי בחרם; ובפירוש אומר לך שבאם ידחוף אותי ברגליו, השם יודע, מה שיצמח מזה.

ומצד השני אינני יודעת מה בצע לך בגט. כל הכלבים שוים זה לזה וכלם אינם שוים אף פרוטה אחת. הגעי בעצמך, אחותי מרים סבלה עשר שנים מבעלה, עד שהצליח בידה לקבל ממנו גט; ונתנה לו במחיר הגט את הכסף ואת המלבושים, הכל כאשר לכל; והלכה והיתה לאיש אחר, ויש לה עגל אחר לפטם אותו, והיא צועקת: גט, גט! ואינו שומע.

כללו של דבר, אחותי חנה, אמנו חוה חטאה ואיננה, ואנחנו סובלות את חטאיה, ונשא ונסבול לעולם ועד, כי מיד הבעל אין מנוס אפילו בקבר, ושפחות נחרפות אנחנו אפילו בעולם הבא. — כן היה, כן הוא, וכן יהיה עד ימות המשיח, ואולי גם

לקרן זוית. ומעמיד שם פנים של טלה, עד שאחוס וארחם עליו ואתן לו לאכול ולשתות, וילך לו.

ומה שנוגע להמשפט שלך, דעי לך, אחותי חנה, שיש לי בכאן מליץ מפואר. כי ברוע מזלי, יש לי תמיד שפחות חצופות שאין כמוהן לרוע, וזוללות הן וסובאות, וגונבות כל מה שרואות; והן בורחות קודם הזמן, ומוסרות עוד אותי לדין, לשלם להם שכירות בעד כל השנה או הזמן, ובערכאות, בזמן הזה, אין הבדל בין השפחה ובעלת הבית, ועלי לעמוד אתה בשורה אחת, ואסור לפצות פה ולהגיד לה איזה דבר, כי תיכף ומיד מכה השופט בפעמון ומצלצל ואחר כך הוא כותב קנס עד שלשה רובל, וע"כ איני הלכת עתה בעצמי אל השופט, ובחרתי לי מליץ מסוגל, שלשונו כחרב חדה, והוא מוציא לאור עולם את הדין כרבעי. והגיד לי בעצמו שכמה וכמה פעמים בקש השופט להושיבני בכלא על דבר תלישת שער או מתנת יד ולא עלתה בידו, כי יש לו להמליץ שלי כל ספרי דינים שלהם, והוא בוחר למעני את הדינים היותר טובים, ופורש אותם כשמלה לפני השופט, וזה יושב כאלם לא יפתח פיו, וברצון או באונס הוא לוקח את העט וכותב: פטור, פטור.

ותיכף ומיד אחר שקבלתי את מכתבך השני ומצאתי את הראשון בצלחת הבטלן שלי, הלכתי אל המליץ שלי, והוא קבל אותי בחדר לפנים מחדר, והושיבני לפניו על כסא מרבדים, וספרתי לו מהחל ועד כלה את כל העסק שלך, עם כל הפרטים והדקדוקים, והוא, אף שהיה המסדרון שלו מלא אנשים ונשים, עשה אוזן כאפרכסת, ושמע מה שספרתי, וטייל בחדרו ארוכות וקצרות ולבסוף נאנח, ואמר, שאמנם על פי הדין של המלכות בכאן, הנשים יש להם דין גברים בנוגע להירושה, אבל מצד השני אין האשה יכולה לתבוע לדין בדיני ממונות בלא הרשאת בעלה; וכאשר אמרתי לו, שאת עגונה ושבעלך עזבך לנפשך ויכולה את לעשות מה שלבך חפץ, עמד כנגדי ונענע בראשו לרוחב, לאות שלא טוב הדבר; ותיכף ומיד הלך אל המלתחה שלו, ופתח אותה, ולקח ספר בידו, והתבונן בו, ואחרי כן הניח את הספר ההוא ולקח ספר אחר, וכה התבונן בספרים רבים

אחר מות הילד, זה הוא שלא כדין, ה׳ נתן וה׳ לקח! יהי שם ה׳ מבורך. ומה שאת יראה פן יודע לבעלך שמת הילד וינתק ח״ו הקשר שביניכם, האמיני לי, אחותי חנה, שזה הוא פחד שוא; כי אחת משתי אלה, או שאמת בפי המדברים, שיצא, ח״ו, לתרבות רעה, והוא יספיק בנכריות, ח״ו, ואז לא יועיל הבן החי ולא יזיק הבן המת; ואם — כאשר אני בטוח בו ובה׳ — כל זה הוא שקר וכזב, ובעלך המופלג הוא ירא שמים כדבעי למיהוי, הלא ימהר עתה ויקח אותך אחר כבוד במהרה בימינו לאמעריקא, כי יהיה אך חצי ההוצאות בנסעך לבדך. ומה שלא קבלת ממנו מכתב ימים רבים, גם זה הבל ואין כאן שום חדוש. הלא הוא מעבר למדינת הים, ואומרים ששם נוהג לפעמים הרעש, וישנם נהרי דינור והררי אש בדרך, ואולי נהרג נושא המכתבים או שמא נטבעה האניה, וכדומה דברים שהם במציאות, כידוע — ושעל כן כל הנוסע לאמעריקא הוא בעיני כמשוגע, כי באמת הזן ומפרנס לכל, עיניו צופיות בכל הארץ, ואם הוא רוצה, הוא נותן פרנסה גם בכאן. ובלי עזרת השם לא יבנה בית גם באמעריקא ואין שפע, כידוע. ומצד האחר, איני רואה מה שאת נלהבת נסוע לאמעריקא; — כפי שנודע לי בבירור, אין יראת אלהים במקום ההוא, וליצני הדור אומרים, שהנוסעים לשם מקיאים את היהדות שלהם תיכף ומיד באניה, ואוכלים פת עכו״ם, ר״ל, ולובשים מלבוש נכרי, והנשים כלן מגדלות פרע, ואין צדיק אחד בכל אמעריקא. וע״כ הדבר פשוט שהקדושה שם בתכלית החולשות, ר״ל, והטומאה תקיפה, והקליפה, ר״ל, היא הגברת, ולפתח חטאת רובץ, ואם יבוא איש משלנו לשם יפול, ר״ל, ברשת; ויותר שהאדם גדול, גדולה הסכנה, והקליפה מתאזרת ביתר שאת ועוז ללכדו, ולהעבירו על דעתו ודעת קונו, ורבים חללים הפילה, הן על ידי מעות ועשירות, והן ע״י מטרוניות, והכל נשמע, וכדומה.

ועל כן שמעי אחותי בקולי, והשליכי אחרי גוך את כל המעשה, ואם את מוצאת את חית ידך בהבצלים, מה טוב ומה נעים, ואם ח״ו לא יספיק לך, יש לי עצה אחרת: כאשר תבואי על החתונה, אשתדל לעשות שלום בינך ובין אשתי חוה גיטל,

אחרי כן, ועלינו לשאת בשרנו בשנינו, כי נטל עלינו מאת הבורא יתברך.

ובטחי בה׳ והיי בריאה ושלמה ושכחי את הבעל, שיצא בודאי באמעריקא לתרבות רעה; כי כן הם עושים, ימח שמם, באמעריקא. מתחלה הם כותבים מכתבים ושולחים מעות, ואח״כ משתמטים מזה ומזה, וכותבים ושולחים מעות פעם אחת בשנה ואח״כ ביובל, ושם אין להם צורך בנשיהם, כי שם נשים אחרות, רחמנא ליצלן, שלא אחטא בלשוני, ובלובלין בשוק היהודים אין בית שאין שם עגונה. וטוב לך לשכחו לגמרי, וידמה לך שהנך אלמנה, חס ושלום, או גרושה, ותתעסקי בהבצלים שלך, והשי״ת ישלח ברכה והצלחה במעשה ידך, ובכל אשר תפני תצליחי, כאות נפש קרובתך.

(החתימה מטושטשת).

ונא, למען השם, להחזיר לי בקרוב את הרובל כנ״ל, כי בעלי הזולל וסובא כבר יש לו תרעומות עלי, שהוצאתי את הרובל.

הנ״ל.

מכתב ב.

לאחותי הצנועה, הנגידה, החשובה מרת חנה תחיה.

אבשר בזה שכלנו, ב״ה, בריאים ושלמים, מלבד אשתי חוה תחיה, שהשעול שלה, רחמנא ליצלן, לא ירפה ממנה אף רגע וכל הבית מזדעזע כשיחזיק בה. ותיכף אחר החתונה תסע לווארשא. ורצוף בכאן בקשה על החתונה, ובבקשה ממך, אחותי חנה, שלא תבאי עלי בעקיפין עד אחר החתונה, ותבאי לשוש אתנו משוש; ותוכלי לבא גם בלי מתנה, או שאמצא איזה דבר בביתי שאתן בשבילך מתנה; הלא אחותי את! — ומה שאת כותבת, שאין לך מלבושים, גם זה הבל, כי תשאלי לך בשם או בכאן איזה מלבוש. — ומה שאת כותבת שלא תוכלי להתנחם

ד.

בתחלת מכתב מאת האשה חנה אל בעלה.

מזל טוב לך, בעלי הכשר, מז"ט!

הנה תקשב אזנך ממנו ישועות טובות ונחמות; ויתן ה' ואאזין גם ממך בשורות טובות, ישועות ונחמות; אמן, כן יהי רצון — הלא זווג אנחנו בעולם הזה ובעולם הבא.

וראשונה לך לדעת, בעלי הכשר, כי אחי מנחם מענדיל ואשתי חוה גיטל, שיחיו שניהם עד ביאת משיח, סלחו לי על כל עונותי, והביאו אותי בשעה מוצלחת על החתונה של בתם — היא בת אחי — בילא סאָשע תחיה. והחתונה היתה יפה מאד, ואשרי עין שראתה את החתונה, והיה בשר־עוף ובשר־שור, ודגים פשוטים ודגים ממולאים וכל מיני מטעמים, ויין שרף, ויין ענבים, הכל כאשר לכל.

והכל היה טוב ויפה, כי אני בעצמי בשלתי את הבשר, מלאתי את הדגים והכינותי את המתוק, וערכתי את השלחנות, וקניתי מה שנצרך לקנות; כי לא על החתונה לבד באתי; אני באתי, בעצת הקרובים היקרים שלי, אחרי שמכרתי את הבצלים וקניתי לי מלבוש, שבעת ימים קודם החתונה. וכיון שהיתה הכלה טרודה מאד בתכשיטיה ובגדיה, וחוה גיטל יש לה, בעונותינו הרבים, שעול וטחול, הייתי אני המחותנת קודם החתונה, וגם אחר החתונה; אבל בשעת החתונה הייתי עיפה ויגעה, וישבתי בקרן זוית חשכה במנוחה שלמה, שרציתי בה, ובכיתי מרוב נחת ושמחה, שעלה בידי להשיא את בת אחי, ולעשות לה חתונה יפה בעיני אלהים ואדם. וגם אחר החתונה לא גרשו אותי מביתם, חס ושלום. תיכף ומיד אחר החתונה נסעה גיסתי תחיה, חוה גיטל מכאן ללובלין, ואח"כ לווארשא ותשאל ברופאים מרופאים שונים, ותסע גם למקום אחר לשתות מים לרפואה, ובכל משך הזמן הזה, כששה חדשים רצופים, הייתי אני בעלת הבית, יזכרם אלוה לטובה, אבל שפחה לא היתה לבעלת הבית, וזה היה טוב מאד

והיא אשת חיל וטובת לב ותסלח לך באמת, וכאשר תסע חוה גיטל לווארשא, תשארי בביתי במקום בעלת הבית, ואחרי כן כאשר תבא חוה גיטל, תשארי גם כן, ויהיה בשבילך מקום אצלנו, ואחרי כי באת בצל קורתנו לא נרחיק אותך, חס ושלום; ומה גם שבלי ספק תהיי לעזור לחוה גיטל, שלא תצטרך להחזיק שפחה; ואחר השנה, כשתסע בתי לאכול על שלחן חותנה, יתבצר מעמדך ביתר שאת. אך נא ונא, שלא תדע חוה גיטל מזה לא דבר ולא חצי דבר, ויהיה הכל כאלו נעשה במקרה ובהסח הדעת, והשם יתברך יהיה בעזרנו והכל יבא על מקומו בשלום. ונחפז אני לכתוב, כל זמן שאשתי חוה בשוק, כי יצאה להשתדל בדבר הכלי־זמר והבדחן להחתונה, ואני אינני רוצה שתראה את האגרת ולא אגיד לה אפילו ששלחתי מכתב בקשה, וד"ל. וה' יתברך ינחם אבלים, וירחם עגונות, ויפרוש עליך סכת שלומו, אמן, כן יהי רצון, ובא לציון גואל.

אחותי חנה, בין שתשארי שם או תחליטי לבא לכאן, בואי נא על החתונה; כי החתונה תהיה אי"ה יפה מאד, ויש תקוה גדולה, שיבא גם הוא בכבודו ובעצמו על החתונה, ואז מי שלא יראה את החתונה, לא ראה חתונה מימיו.

והנני אחיך

מנחם מענדיל.

חוה גיטל באה מן השוק ובעצמה ובכבודה אמרה לי, שאכותוב לך בשמה, שאין לה עליך שום תרעומות, ויועצת היא שתמכרי את הבצלים, ותעשי לך איזה מלבוש, — מתנה איננה מן הצורך, כנ"ל, — ותבאי איזה ימים קודם החתונה, כי המלאכה מרובה, ואם תאבי אח"כ לסחור בבצלים, תוכלי גם בכאן.

ראי, כי אשה טובה היא וחכמה.

הנ"ל.

כלל לשלוח לי מעות, כאשר שלחת מקודם, וטוב שתתן את המעות לליב חזן, שיקנה לך ש״ס, או לבתו גנענדיל, ותתפור לך כתנות; והזהר והזהר שתמוד את הכתנות לעיניה, ותראה שיהיו על צד היותר טוב.

והנך רואה, בעלי הכשר והישר, שאינני הושדת עוד בכשרים, ומאמינה אני באמונה שלמה, שגנענדיל בת ליב חזן לא גנבה ממני לא את הכף ולא את הבעל; ואם אין לי לא כף ולא בעל, לא היא אשמה. וגם מאמינה אני באמונה שלמה, שחפץ הקב״ה לזכות את אמתו חנה, והזמין לבעלה שמואל משה תיכף ומיד באניה את ר׳ ליב חזן ובתו גנענדיל למחיה לפניו; הכל כאשר לכל, כמו שאמרת וכתבת. אך דבר אחד לא יהיה כדבריך, כי אם גם תבעוס עלי, לא תשלח עוד שליח מיוחד לקחת את הבן מכאן לאמעריקא, יען כי הילד שלנו — בזכותך ובזכות אבותיך — מת זה כבר באסכרה ונקבר במקום שנקבר, וגם את הילד המת לא תוכל לקחת, יען כי אין לו שום מצבה וסימן בעולם, ולא ידע איש את קבורתו, וכיון שבעל זכרון נפלא אתה ואתה זוכר כל מה שדברתי וכל מה שעשיתי, אספר לך מעשה שהיה: מעשה שהיה ולא ידעתי מה לעשות עם ה„שאל״ שלי, האלבוש אותו ואצא לקנות רפואה, או אתחוב אותו בחלל החלון, לבל יפול בעדו השלג, או אכסה בו את הילד הנחר, כי הקור גדול מאד— ופעמים רבות רצתי מהילד אל החלון ואל הפתח ובחזרה מן הפתח אל הילד והחלון... בלי ספק לא תשכח, בעלי הכשר, את הרגע הזה לעולם ועד. ובכן, בעלי הכשר, נפשי קשורה בנפשך ונפשך קשורה בנפשי, ונפש שנינו צרורה בנפש הילד שלנו, וכיון שהילד מת, יכולים למות גם אנחנו — אך מה תאמר גנענדיל? ועתה אגיד לך את האמת, שעלה על דעתי לגדל פרע וללבוש כמנהג המקום באמעריקא, ועתה יודע שקולי ערב ומתוק, ושהייתי מזמרת את כל התפלות בעל פה, ועתה כאשר הייתי אצל אחי מנחם מענדיל שיהיה שמעתי מפי השכורים גם שירים אחרים, ולמדתי אותם ג״כ בעל פה, ובלי ספק מזמרת אני כגנענדיל ויודעת יותר ממנה בעל פה. ואתמול בלילה, כשלנתי תחת כפת הרקיע, באה אלי מלכת־שבא ולמדה אותי מחולות — והייתי מחוללת כל

לפי שלא היה לי פנאי לחשוב מחשבות וליפול, חס ושלום, במרה־שחורה או בכעס, כי השפע, ברוך השם, גדול, והבית מלא אורחים, אכרים ויהודים להבדיל, ושם הדגים הממולאים של גיסתי חוה גיטל תחיה הולך מסוף העולם ועד סופו, וכל היום יושבים ואוכלים ושותים.

ואם קרה לפעמים ששכחתי איזה דבר מפני הבהלה, או שנפלתי במחשבה, היתה בת אחי בילא סאָשע תחיה המנצחת עלי ועל המלאכה, והכל בא על מקומו בשלום, ומרוב נחת, שהנני בעלת הבית, זרקתי פעם אחת מגרוני טפת דם כחרדל ולא יותר, וראה מנחם מענדיל שיחיה וצוה להסתיר הדבר, ושיהיה בסוד סודות, לבל יודע להאורחים, שלא יאמרו שיש לי שחפת, ח״ו, ויצוו עליו לגרשני מן הבית, כי הוא תלוי בדעת אחרים, ובת אחי בילא סאשע היא חכמה מפוארת והבינה תוך כדי דבור שאין לי שחפת, אך שבלעתי נתח דג בסתר, שהיה עצם בנתח, ושהוא פוצע שם ומתיז דם, ותוך כדי דבור הכתה אותי על הכתף כדבעי שתצא העצם, אבל לא עלתה בידה, והעצם לא יצאה עד היום הזה. וכן עבר הזמן בשלום, עד ששבה גיסתי מרת חוה גיטל תחיה מדרכה, והיא בעזרת ה׳ בריאה ושלימה ומזהרת כאור החמה, והביאה חפצים יפים לעצמה ולבעלה ולבתה, ולי לא נתנה מתנות, כי לא שפחה אני ליתן לי מתנות, וגם שכירות אינני מקבלת, ואמרה כמה וכמה פעמים בפירוש, שאני הייתי בעלת הבית, ועשיתי כאדם העושה בתוך שלו. וכשבאה חוה גיטל תחיה ושמעה, שבכל משך הזמן לא היה מנחם מענדיל אצל הצדיק שיהיה ספקה כף, ושלחה אותי תיכף ומיד לשכור לו עגלה, ועוד באותו היום נסע אחי מנחם מענדיל שיחיה אל הצדיק בשעה מוצלחת, ולמחרת היום יעצה לי חוה גיטל לאסוף את החפצים שלי, כי אחר שהיא בעצמה בעלת הבית ובילא סאשע תעזור על ידה, אין צורך עוד בבעלת הבית אחרת, והנני יכולה — או לנסוע בחזרה, או להשאר בכאן ולעשות מה שלבי חפץ, אין אונס. ואנכי קדמתי שמירה לזכירה, וכיון שהיה ליל יפה, לנתי עוד באותו הלילה תחת כפת הרקיע.

הנך רואה בעלי היקר והכשר שטוב לי מאד, ואין צורך

גלמוד.

אותו הלילה עם הירח. ואם כן היה לך איפוא, שמואל משה, מקח־טעות, כי טובה אני לך מגנענדיל, לפי שאני זוכרת היטב שהיו לה שני פלפלים, האחד על תנוך האזן משמאל והשני על הלחי מימין והחוטם שלה נוטה אל הצד, ואני כידוע לך כל בשרי טהור בלי שום פלפל חם ושלום, — אבל אתה דמית, כי אך גנענדיל יודעת פרק בשיר, ושאך היא תוכל לצאת כנגדך בערבי שבתות במחול, ושאך היא יכולה לגדל פרע. אבל אני לא אכעס על זה; יהי לך את אשר לך, לי די שיש לי קבר הבן, והנני הולכת לשם, ואבנה לי סוכה על הקבר ואשב שם ובלילה אחר חצות עד שיקרא התרנגול אספר לו בחשאי ובנעימות מאביו שמואל משה ויהנה מאד, ואם תבא בעצמך או תשלח שליח לקחת הילד אתקע צפרני בעיניכם, כי הילד הוא שלי ולא בנה של גנענדיל — ימח שמה וזכרה אתך יחד — — — — —

אמר המביא לבית הדפוס: המכתב הזה לא נגמר, ונמצא בין יתר המכתבים, שהעתקנו מהשפה המדוברת, בצתר הבגדים של האשה חנה, שיצאה מדעתה.

שש נשים היו לו לסנדר (מעצמו מובן זו אחר זו). ועוד הפעם גלמוד הוא ומבקש לשאת אשה שביעית.

את אשתו הראשונה כמעט שאינו זוכר כלל.

פעם אחת הביא לו אביו ר' פתחיה, עליו השלום, שעון של זהב ואולי רק של כסף... כעבור איזה זמן עמד תחת החופה (זוכר הוא את דקירות המחטים של בני גילו) ואחרי כן אכל מרק־זהב, והשתומם, כי אין זהב במרק כל עיקר. את תאר פני אשתו הראשונה לא יוכל להעלות על זכרונו בשום אופן. זוכר הוא רק שמלה מוקפת זר של כסף, מטפחת בעלת צבעים שונים ונזמים משני עברי המטפחת, ואת הפנים שבין הנזמים לא יזכור... ובכל זאת אי אפשר לו לחשוב שהיתה לו אשה בלי פנים.

אבל זוכר הוא, כי איזה (שנים או שלשה) ירחים קודם החופה הראשונה היה לבר מצוה, ושביום ההוא נשבע לאביו, במצותו, בפני הנאספים, בשבועה חמורה ובתקיעת כף, שלא ילמוד אחרי כן אל דרכי חותנו, שעל שלחנו יהיה סמוך אחרי החתונה, ולא יסע אף פעם אחת לקאָצק; לא יעבור לעולם זמן קריאת שמע ולא יתפלל בעל פה, כי אם בכונה מן הסדור „אורח חיים" או כיוצא בו.

אביו היה נוסע לבֶלז ואף אתו לבֶלז עלה לרגל...

ולמה התחתן עם חסיד מקאצק? פליאה היא...

עוד זוכר הוא שרב העיר, גם כן חסיד בֶלזִי, נגש אליו וימרוט את לחיו לאות חבה ותהלה בעד הדרשה, שדרש ביום ההוא, ובעודנו מחזיק את לחיו בין אצבעותיו אמר: „תורה" לחוד וחסידות לחוד. תורה היא ענין יפה מאד, אך בלי חסידות אינה מצלת, ע"פ הרוב, מדינה של גיהנם... והא ראיה הגאון מווילנא... (ז"ל — הוסיף כאלו כפאו שד), הלא הוא היה עוקר הרים מכ"ש, ובכל זאת...

זוכר הוא, כי שב הביתה, בית אביו, בעזרת חסידי בלז, אז מלאו לו י״ד שנים, ועד ט״ז ישב בבית אביו...

ואביו, בשמעו את הנעשה את בנו, עזב את כל עסקיו (סרסור של תבואות היה ר׳ פתחיה ולעתים רחוקות שלח ידו גם בצמר) לדון עם המחותן. התובע הולך אחר הנתבע... ונשאר לפרנסת הבית אך „מעמד״ האם... מן המעמד היה צריך לשלוח כפעם בפעם מעט כסף גם להאב, אשר שכר כפעם בפעם רבנים אחרים, בוררים אחרים, כי כפי שכתב, נדר, שלא ינוח ולא ישקוט עד אשר „יתלוש את כל שערות החזיר״...

התלישה, כפי הנראה, לא עלתה יפה, כי בשוב אביו כפעם בפעם הביתה, היתה ראשית מלאכתו להתגולל על הבן.

— רק נבלה כמוך תגורש באופן כזה!

ומאז החלו מכות בבית האב. ואם בקשה האם להצילו מידו — נכונו לו, בצאת אמו, גם שבטים...

ורוח שאף רק אז, כאשר עמד שנית תחת החופה עם בת חסיד מבלז... ואז התפלל בלבו עמוק: רבונו של עולם, יעלה נא הזווג הזה יפה... תאריך ימים... לא תקש בלדתה... ואם חפץ אתה ליסרני על חטאי, יהי רצון מלפניך, רבונו של עולם, שתהי אשתי עקרה...

יודע הוא, כי עיקר אסונו היתה מיתת אשתו... לולא האסון הזה, כי אז התגבר על כל המניעות והמכשולים; שלש שנים, שהיה לו להיות סמוך על שלחן חותנו, לא נצח נצחים הם, ואולי לא היה עומד עתה תחת החופה, כי אם שב עם אשתו אל בית אביו... ולא ברגל, כאשר שב אז בימי הקור, כי אם בעגלה... ובעלות זכר הקור על לבבו רחפו כל. עצמותיו; ובענותו אחרי המקריא: הרי את... קרא עוד הפעם בלבבו: רבונו של עולם, לצאת ידי כל הספקות תהי נא אשתי עקרה.

והוא פתח פה לשטן; בשעה רעה התפלל.

והיא היתה (לפי דבריו) אשה נאה! — אפשר היה לחיות אתה, כלומר: עמה... וגם מזג טוב היה לה, ואפשר לאמר, שהיתה עליזה ושמחה, כצפור, ממש כאותו הצפור שעל האילן... בעט צחוק של חן, מעשה נערות, איזו הלצה...

„איני אומר שהוא, חס ושלום, בגיהנם ... הוא בגן עדן, אבל במדרגה שפלה מאד... יושב הוא בפרוזדור הגן עדן ולומד „גמרא", גמרא ולא יותר, והוא רואה בשברון הלב ממש, איך שאנשים פשוטים, שלא קראו ולא שנו וידעו „עברי" ברוחק, מדלגים עליו ישר אל הגן עדן... כי באמת ראשית חכמה — יראה ואחריתה כונה, ועל כלם הבטחון בהשי"ת ובהצדיק עושה רצונו... דוקא עושה רצונו, ולא בצדיק אחר, צדיק מדומה, כמו..."

יותר איננו זוכר, כי הלחי כאבה מאד, אך לפי המסקנה יצא לו מדברי הרב, כי טוב לאכול נבלות וטרפות מנסוע אף פעם אחת לקאצק, כי „באיה לא ישובון", או מלעבור זמן קריאת שמע, מ„לחטוף" את התפלה כאיזה בעל עגלה... סוף כל אלה לגיהנם.

ומיד אחר החתונה נפתחו לו שערי הגיהנם בעולם הזה! כמעט שלא היה גוע ברעב בכל יום ויום... הוא היה משלים את תפלתו בבקר בבקר, ובבית חותנו היו אוכלים פת שחרית בחצות או כחצות היום... הוא הסכין לקיים „ב ע ר ב תאכלו בשר", ובבית חותנו אכלו פת־ערבית בחצות או כחצות הלילה, בשעה שהוא היה ישן על הספסל מרוב לאות...

אך במקום תורה שם חכמה — האברך התחיל לגנוב כל דבר מאכל, לחטוף בשר מן הקדרה שעל האח, לגנוב כסף ו ל ק נ ו ת א ו כ ל... וחותנו חקר ודרש וימצא כפעם בפעם את עונו וילקנו, וחותנתו הוסיפה משלה, במרדעת, במטאטא, בכל הבא בידה ובצפרניה...

אינו זוכר כמה ימי עמל בלה אצל חותנו. אך פעם אחת קצרה נפשו ברעבונו ובמכותיו אשר הכוהו, ויברח בלילה...

אז רדפו אחריו; הדביקוהו... וחותנו היה בראש הדופקים:

— בן בליעל! קרא: אשתך מקשה לילד ואתה בורח...

והוא נבעת והשתומם: האמנם? ומאום לא הוגד לו...

ביום השלישי מתה אשתו בלדתה... מאד מאד דאב לבו למקרה הזה, אך לבכותה לא היה פנאי, כי תיכף אחר ההלויה חטף חותנו את הספאדיק היקר מעל ראשו, גזל ממנו את השעון, הפשיט מעליו את אדרתו ויהדפנו החוצה...

שש שנים היה מלמד תינוקות וילדים גדולים, ובמשך הזמן ההוא היו לו שלש נשים. אחת גרש הוא, ושתים גרשו אותו... האחת היתה טפשית, טפשית פשוטה. השדכן הונה אותו, רמה אותו בלי חמלה, בלי „יהדות"... אמר לו שהיא אלמנה, והיא היתה, כפי שנודע לו אח"כ, גרושה משני בעלים, זה אחר זה; אמר לו, שלה ילד אחד, והיא הביאה ביום הראשון אחד, ביום השני שני וכן להלן עד תם כל החמשה שהיו לה... ואמנם בנים היו לה יותר, כי היתה יולדת שנים ושלשה בבת אחת, אך את מרביתם — ה' נתן וה' לקח...

וקריעת ים סוף היו לו הגרושין: אי אפשר לשהות עמה תחת גג אחד ואי אפשר לגרשה. — טפשית, רחמנא ליצלן! ואך לב יודע מרת נפשו... השכנים, — מה איכפת להם? — מצחקים... ויקח לו אשה אחרת... למאי נפקא מיניה? אשה היא אשה ו„אשתו זה ביתו". אך לא בית היה לו, כ"א גיהנם... ולא יכל גם למלאות חובתו לתלמידיו באמונה... „כל היום היה מוטל עלי להשגיח עליה ועל בניה... היא בעצמה היתה גולם, ואני מוכרח הייתי לצוות על הכל. אמרתי: קומי, ותקם; התלבשי, ותתלבש; הבעירי אש, ותבער; בשלי קטניות, בשלי תפוחי אדמה"... והיא מלאה אחרי דבריו, אך היא בעצמה, כלומר — מעצמה, לא ידעה לעשות מאומה... „נקל לשער, כי אבדתי את חצי התלמידים... עלי היה לצוות עליה, ללכת תחתה אל השוק ולקנות מיני מאכל, להלביש את הילדים, ולא את שלי, כי אם ילדי זרים!... גולם כזה לא ראיתי מימי! כמדומה לי, שהיתה גולם ממש, בלי שום נשמה, בלי שמץ נשמה... יכנס הרוח באבי השדכן! הוא תלה את הרחיים על צוארי... על אדות האשה בעצמה ספר מעט, זכלאחר יד, אנכי בשתי לשאול, וגם לא יכולתי לשאול, — אשה היא אשה, אך תמיד תקע באזני, שיש לה חמש מאות רו"כ... חמש מאות רו"כ...

אחרי כן נודע הדבר שיש לה רק כשתי מאות ושבעים, מעט יותר או פחות מזה, ושאת הכסף לקחה מבעליה בעד הגטין שקבלה ברצון... את כתנתם פשטו ונתנו לה... — וגם הכסף

„חותני היה מקפיד על זה. אולם אנכי, מודה ומתודה אני, שהיתה לי הנאה מזה... איני אוהב את העצבות, אין זה בטבעי. ובאמת היה אור זרוע מזיו פניה על כל סביבה... אתם אינכם יודעים — אשה טובה שמחה בעצמה ומשמחת את בעלה ואת כל הבית".

אך מה בצע וה' סגר את רחמה...

ואפשר, שבכל זאת לא היה מגרש אותה, לפי שממש נקשרה נפשו בנפשה, וקשה היה לו מאד להפרד ממנה... ולא ממנה, כי אשה היא אשה ולא יותר, אך משמחתה, מבת־הצחוק שלה שהיתה מחממת את כל אבריו...

„את המלחמה החלה אמי, בהמטירה עלי המון מכתביה, המון מכתבים מרים ורעים... נכד היה צריך לה... נכד... ובאמת צדקה היא ממני: בן יחיד הייתי, בן יחיד! וכל מכתב היה שרוי בדמעות, רטוב מבכי... אבי חדל מלכתוב לגמרי, אך התאונן עלי באזניו, באזני הרבי; ובפירוש אמר, שאני עוכר ישראל... אבל גם היא בעצמה אשמה מעט בדבר... כי כאשר החל מרוץ המכתבים השתנו פניה לרעה, ושבתה השמחה ממעוני. בפני לא בכתה, אך לרגעים התבוננה בי ותנס, וכל פעם, בשובה, היו עיניה אדומות, אדומות מאד...

וגרתי אז אצל חותני, בביתו, והנדה היו מושלש, והשלישית האחת בידי, והשנית עודנה ביד חותני, כי לא חפץ למסרה לי. אך הברית, אמר, מאשרת את החופה, והתעבר בו אבי על הדבר הזה... אך ללא הועיל... ובמשך ימים מועטים נהפכו פניה לירקון ונשאר ממנה אך חצי הגוף..."

בעיניו דמעות.

„ומה יכולתי לעשות? הרבי צוה, גם חותני הסכים... בעל כרחו הסכים, ואבי בא ויצוה עלי במפגיע..."

בין כה וכה והמסחר בכלל ירד פלאים. אביו התרושש מאד, וגם מעט הכסף שנשאר לו מהנדוניא אזל, ויהי סנדר למלמד. ומלמד, קיימא לן, אי אפשר שיתקיים בלי רבנית...

הוא דבר שבקדושה, שתלוים בו ששה לאוין, כי יהודים כשרים נשבעים בזקנם כבנקיטת חפץ, אך היא באחת, כי זקני מעורר בה גועל נפש, שהיא מחזרת את מאכלה, כשהיא רואה אותו, שהיא מחזרת את החלב, שינקה משדי אמה.

— ומה אוכל לעשות בזקני?

— לך לעזאזל עם זקנך יחד! גרשני!

ואני התעקשתי; לאו, אמרתי, לאו! לא מפני שחשקתי בה, חס ושלום! לא היה במה לחשוק, אך כבר קצתי בחיי מפני הגטין והחתונות. היש לי פנאי לזה? לגרש ולהשתדך שנית... בזעת אפי הצלחתי לאסוף מתי מספר תלמידים, ועוד הפעם ענויי הגט! ואני הייתי אז בעיר בלי נהר, או היה נהר בלי שם, איני זוכר עוד, ונחוץ היה לנסוע כמה פרסאות להתגרש... הלא זה עסק טוב בשביל מלמד! והיא צועקת מן הבקר ועד הערב: גט! גרשני, תן לי גט! אינה ישנה, אינה אוכלת, אינה מבשלת, כי אם צועקת... אני מתחנן לפניה: חכי עד כלות הזמן! חפצתי לחתום לה בחרם, כי בסוף הזמן אתן לה גט, והיא איננה שומעת...

גמרתי בלבי — שתיקה יפה כנגד הנשים! נשאתי בשרי בשני והחשיתי... עבר יום, יומים, שבוע תמים, והיא איננה חודלת מלצעוק: גט! גט! שותה היא מעט מים, כי נחר גרונה, וקוראת: גט! עוד מים וצועקת: גרשני... אי אפשר להתישב, אי אפשר ללמוד, ותלמידי הרעים יושבים וצוחקים ומסתוללים בי!... כמה פעמים בקשה לגשת אלי ולתלוש פאותי, אך די היה לי להסב אליה את פני, את זקני, ותרפינה ידיה...

ושמא תאמר אסטניסית היתה, ובבית אביה ראתה אך אנשים יפים? בת קצב היתה, בת קצב שבקצבים! ואלמנה, מבעלה החייט!

אחרי רוב עמל ותלאה הרשו לי בעלי הבתים ללמד את בניהם בבית המדרש. אמרתי: נצלתי; אך אין עצה ותחבולה כנגד אשה רעה. אל בית המדרש באה וצעקה: גט, תן לי גט! גרשני!

ובשבת הבאה עכבה את הקריאה...

הזה לא היה בידי, כי אם ביד אחד מרודיה, והוא גבר אלים: נותן שלש עשרה למאה ובצמצום...

אז אמרתי: בא קצי... אני דובר אליה והיא איננה משיבה, אני דובר שנית, שלישית, והוא כאבן דומם! היא מבינה אך את הצווי הפשוט ואך בנוגע להלבשה ולאכילה, ולא יותר; השאר אינו נכנס באזניה כלל... ואם ארים קולי ואצעק, תשתובב ותתנפל עלי; ואם אברח מפניה, תתגולל על ילדיה ותכה אותם... והצאן האלה מה חטאו?

פעם אחת כעסתי והשלכתי עליה מנורה... עד היום הזה אני מתחרט על זה, כי באמת לא בה האשמה, שנוצרה גולם... אך מאי דהוה הוה; באתי לידי כעס והשלכתי... וגם זה ללא הועיל, כי היתה גולם ממש... הלא הובילו אותה אל רופאים ולצדיקים, להבדיל, ולא היה מושיע"!

וסנדר מבין את הדבר בתכלית הפשטות. החובש, למשל, יוכל לרפאות שבר יד או רגל, אך מה יעשה הרופא, אם אין יד או רגל כלל? אז שוא תשועת רופא. כן, להבדיל, הרבי הוא רופא נפשות, אבל, אם הוא, כביכול, שכח לפחת בה נשמת אדם, ונשארה לה אך הנפש הבהמית, מה יעשה הרבי?

„וכמה צרות צרורות עברו עלי טרם הצלחתי לגרשה... רבנים רבים אמרו, שאין לה דעה צלולה לקבל גט... שוטים! לו היתה לה דעת צלולה, כלום חפצתי לגרשה! אבל גם אחרי אשר נמצא רב אחד שהתיר לגרשה, עברו כששה חדשים טרם הצליח בידנו ללמדה לענות על כל השאלות בשעת סדור הגט...

ואחרי שלמדה — שכחה לגמרי מה שלמדה, ובשעת סדור הגט עמדה בלי נוע... לאשרי היתה להרב ההוא רבנית אשת חיל, אשה חכמה עטרת בעלה... היא עמדה מרחוק בפתח, ובשהניעה בראשה: הן, ענתה זוגתי הן, וכן כל מה שהיה צריך לה לאמר..."

אך השתים האחרות, כנ"ל, גרשו אותו.

האחת לא יכלה נשא את זקנו הפרוע והמסובך... זקן כזה היא שונאת...

„ומה לי לעשות אם זקני מסובך? אני מבאר לה, כי הזקן

רוקקת דם.. כחושה ורזה... והיא לא בקשה ממני מאומה, היא היתה אשה כשרה וצנועה, היא הביטה אלי אך במעט אימה, במעט מזער אימה, אבל עשתה רצון בעלה, עוד טרם יצא הגה מפי... אבל, מה בצע... שעה לפני הקרע... וכמה כסף בזבזתי עליה! חמשים שקל, שלקחתי מאתה, ועוד—כל מה שלקחתי מהשתים הראשונות... עד פרוטה אחרונה... גברא קטילא נתן לי!

ופייטל עודנו מצטדק: מה אני אשם? אשה וחמשים שקל לא יכולתי לתת לך, כבר יצא לך שם רע בין הנשים... אז אמרתי: אשה לא תהיה לו, אך ירושה יקח, וכשיתעשר ויתאלמן, יעמוד בשדוכים! ומי צוה לך לבזבז עליה מעות?...

ומוכרח הייתי לדון אותו לכף זכות... והוא הֵחל לפתות אותי עוד הפעם, עוד איזו ירושה... אך אל תבזבז, אמר, אל תניח מעותיך על קרן הצבי... ומי יודע עד היכן היה הדבר מגיע לולא שמת פייטל בעצמו... לנו לאורך ימים...

„ועתה הרי אני כבן שמונים שנה... ובכל זאת, האמת נתנה להגיד, אִם יִזדמן שדוך הגון...

אבל אינני מקוה עוד. הכל ירד פלאים; המסחר ירד פלאים, המלמדות ירדה פלאים, וגם השדכנים!... שדכנים כפייטל עוד אינם... אין להם כח הדבור, אין להם לעצמם הבטחון...

אתם. צוחקים? כמדומה לכם, שטוב לו לאיש זקן כמוני להיות לבדו... גלמוד... בלי אשה, בלי בנים...

אל יארע כזאת לשום איש יהודי... אף לפושע ישראל"...

הישיש כלה את ספורו ושפתיו עודן רועדות: גלמוד, גלמוד...

החלותי ללמד בבתי האבות בית איש שבועו, כי נכמרו עלי רחמי הבעלי בתים; אך מאשה רעה אין מציל... היא חדלה להטהר!...

ובעל כרחי גרשתיה!

ואין לי מזל לנשים. גם השניה שגרשה אותי היתה מין שטיא... כל מום רע נפל בגורלי... ישנם מצליחים בכל וגם בנשים... אדם לוקח לו אשה וחי עמה, ומחיה זרע, ומגדל בנים לתורה, לחופה ולמעשים טובים, ובגורלי נפל להתגלגל ולנפול מדחי אל דחי...

ומה אומר ואדבר, האשה הזאת היתה באמת רעה ממות... דוגמתה לא תמצא בכל העולם! והכל מידי פייטל השדכן, ימח שמו, עוד לא קם עוכר ישראל כמהו!... ועודנו מסתולל ומצטדק: מה אני אשם, אומר הוא, אני רואה אשה פנויה ומשדך אותה לאיש, כלום אני יודע מה שבתוכה? התחת אלהים אני לדעת דברים שבלב? מאין לי לדעת, כי זקנך יעורר בה גועל נפש? בעיני זקנך מוצא חן... זקני כל בני ישראל מוצאים חן בעיני. ובזמן שהצטדק הביאני שנית במצולה, בטיט היון הטביעני... אִלמת מסר לי, פשוטו כמשמעו — אלמת... תיכף אחרי החתונה אמרתי: טוב מאד, אשה בלי לשון, יהי חלקי עם כל הצדיקים... כצפיחית בדבש, יש אשה ואין קללה, ואין פוצה פה!... אולם גם היא היתה בת פחותים וחדלי אשים... גם בעיניה לא מצאתי חן!... לדבר לא יכלה, וממחרת היום החלה לתקוע! ותתקע, ותהמה כדוב! בלי לשון, בלי חתוך הדבור אך—תקיעה, שברים, תרועה... ו ב מ ה לא מצאתי חן בעיניה, לא יכולתי להבין ואינני יודע עד היום... אך תקוע תקעה! וכאשר לא הועילו התקיעות, הראתה את נחת צפרניה...

ותגרשני...

לא במהרה, אך כאשר נפלה מכעס על הרצפה ותהמה, ותייליל, ותפרפר בידים ורגלים כחולה־נופל, אמרתי: די! וָאתן לה גט.

ועוד אחת — מתה עלי... אותו פייטל הרשע התעלל בי וימכור לי בגד שעה אחת לפני הקרע! מוכת שחפת נתן לי

מֶנדיל ברײנה׳ס.

מֶנדל ברײינה׳ס (שמות־משפחה לא היו עוד בארץ, ונקרא האיש על שם אחד מאבותיו או על שם אשתו) היה יושב אהל, רצוני לומר—איש תם, יהודי כשר: תהלים קודם התפלה, עין־יעקב אחר התפלה בבקר, ובערב — פרק משניות ואיזה „עמוד" גמרא בתוך החברה ש"ס... ואיש טוב היה מנדל, לוקח אורחים הביתה, משליך פרוטות לקופת „מאיר בעל נס", קונה מפטיר יונה, משתתף בפתיחות מכל השנה או קונה פתיחת נעילה לעצמו... והוא מתעסק במצוות: מגיד בא אל העיר, קימחא דפסחא, עצים להסקה, תקון ערובין, בנין אהל, עשית גדר סביב בית העלמין, — בכל השתתף מנדלי, ובלי חוס על רגליו הכאבות שִנֵס את מתניו, לקח את מטהו המצופה כסף טהור, ויסובב בעיר, בלוית הרב או אחד מבעלי הבתים החשובים, והשמש הולך אחריהם, כנהוג...

בימות הגשמים לא היה למנדלי אף רגע פנאי. הגע בעצמך: אמירת תהלים, תפלה, עין יעקב, סעודת שחרית, צרכי הצבור, מנחה ומעריב, פרק משניות, עמוד גמרא, סעודת ערבית, קריאת שמע על המטה. תקון חצות, ועוד הפעם שנה —, כמה נשאר מהמעת־לעת?... אך בימות הקיץ היה לו פנאי אחרי חצות היום לשבת בבית המדרש ולשוחח בפוליטיקה, בהמצאות חדשות — במילי דעלמא...

מנדל ברײינה׳ס לא נמנה בין החכמים... חבריו בַחֶדר קראו לו פשוט מנדל־שוטה; כשנשא אשה, הוקל גזר דינם של חבריו והשתנה שמו למנדלי התם, אך כשירד מעל שלחן הורים ומחותנים, והיה לבעל בית בפני עצמו, היינו שברײינה אשתו פתחה לה חנות של כל מיני מאכל, והפדיון התרבה והתרבה מיום ליום, שנו את שמו עוד הפעם והרי הוא לפניכם: מנדל ברײינה׳ס. וכיון שמנדל ברײינה׳ס לא היה נוטר שנאה לאיש, לא עמד לאיש לשטן על דרכו, לא הוציא מפיו מעולם דבר מגונה על

וכסבורין אתם, שהיה בזה איזה כשוף? חס וחלילה! — „נוצה״ פשוטה!

וכאשר שאלו בבית המדרש, מדוע לא הכינה לה אחר כך ככלות המלחמה, גם מלכות רוסיה כלי־תֹתח כאלה, נמצאה תשובה מספקת, כי תיכף ומיד אחר המלחמה התאספו כל מלכי מזרח ומערב, וכדי שלא להחזיר את העולם, ע״י המצאות כאלה, לתהו ובהו, נמנו וגמרו, ויקבלו על עצמם בחרם חמור שלהם, שמהיום והלאה לא יורו ברוחן רותח, „בארמאטין אבי אבות ארמאטין״ ובכל כיוצא בזה...

מספורים כאלה נוכח מנדלי לדעת, כי אנגליה היא ארץ הרת הפלאות, וכל אשר ראה בעיניו ולא השיג בשכלו, רשם על חשבונה של אנגליה... כי השעון מוצאו משם, לא הסתפק אף רגע, ופרט בנוגע להשעון, שיוצאת ממנו צפור וקוראת: קו־קו, קו־קו! אבל גם את הנוצה הראשונה, ראשית כל ההמצאות, עשה בלי ספק איזה נפח אנגלי, נפח אנגלי ולא אחר...

ולמן היום ההוא מדבר מנדלי על אנגליה, חכמיה, נפחיה וכל אנשיה באהבה עזה, בהתלהבות עצומה...

חכמים מחוכמים המה, הם יכולים „להונות אל השק״ את כל העולם כֻלו.

— „ואלי גם אותי״ — הוסיף במבוכה קלה...

ומשאת נפש מנדלי, וחלומו בלילות על משכבו, לתור את אנגליה, ומה גם להשתקע שם! כן, אך לחיות, כי למות חפץ מנדלי, אחרי מאה ועשר שנים, בארץ ישראל... ראשית — בשביל קדושת הארץ, ושנית, אוהב מנוחה הוא מנדלי מעודו, וכשהוא מעלה על לבו „גלגול מחילות״, תעזבנו תאות האכל לכמה ימים... וכיון שמנדלי כבעל סדר אינו משנה ממנהגו, ואוכל לחם חקו, מבלי השגיח בבת קול, יוצאת מן הקיבה, הביאו לפעמים זכר „גלגול מחילות״ לכאב בטן...

ומה גדלה שמחת מנדלי, בהודע לו פעם אחת ע״פ מקרה, כי ארץ ישראל רחוקה היא מאנגליה!

מנויה וגמורה אצלו מאז לנסוע לארץ ישראל ולתור אגב אורחא את ארץ הפלאות!... ובכל רגע ורגע מנדלי מוכן ומזומן

חברו והתעסק באמונה ובכל מאדו בצרכי הצבור, לא זכר איש את שמותיו מלפנים, ואיש לא צחק באמור מנדל בריינה'ס כפעם בפעם, כדרכו, בתור מאמר המוסגר: האין זאת, שאני מבין דבר מתוך דבר? הלא יודע אני מה שאני אומר?

— הן לא כסיל־אדם אני, — אומר, למשל, מנדלי, — ובכל זאת נעלה היא משכלי להבין, איך מכינים תבן דק, ארוך וחלול כלו מראש ועד סוף... והוא מספר שבדק פעם אחת בשק המשכב וכל הקש היה חלולים חלולים...

— האם לא נפלא הדבר?

— חפצתי אז — הוסיף בצחוק חן — לשאול את פי זוגתי על אודות הדבר, אבל, אמרתי בלבי, הנשים אינן יודעות מאומה, ושנית—זוגתי לא היתה בבית, כבר הלכה לה אל החנות...

ובטרם יספיק איש לבא אתו בדברים הוא עונה לעצמו: בלי ספק מכינים את התבן באנגליה...

כי אנגליה היא ארץ הפלאות, ארץ ההמצאות, נודע למנדלי תיכף אחרי מלחמת סֶבַסטופול... כמה „ספורי־מעשיות", כמה נפלאות וזרות היו מספרים אז בבית המדרש אנשי החיל, ששבו מהמלחמה,... וכמה פירושים והוספות ספחו אליהם אחר כך בני העליה, לומדי התורה...

— באמת גבורת הבורא, — מספר אחד מהותיקין. — דרך משל, רבותי, נקח את „הארמאט". אמנם כלי משחית הוא, מורה כדורים כחצים... טוב מאד! אך מי יכריח את השונא לעמוד דוקא כנגד החלול? ואם יטה הצדה, ימין או שמאל? ובאמת על פי רוב מְשַׁטֶּה הוא השונא, כמדומה לך מרחוק שהוא עומד, ובאמת הוא מתנועע, ותעיף עיניך—ואיננו... מה עשו האנגלים? ראו שכלו כל הקצין ונפלו על המצאה. שמעו ה„ממזרים" על דבר הצפרדע שבמצרים, ויעשו כמתכנתה „ארמאט" מורה מקרבו ארמאט שני, והשני, בנפלו ארצה, זורק מתוכו ארמאט שלישי והשלישי — רביעי וכן להלן ולהלן, עד שהאחרון מתבקע ומתפוצץ בעצמו לכמה וכמה כדורים, בוערים ולוהטים ומשחיתים, ומחרימים כל אשר נמצא על דרכם, עתה—הזהר על נפשך! נסה נא להמלט!

בנים, או, ברצות ה׳ יתברך, כאשר תצוה... תאמר לנסוע ונסע...

ומנדלי יודע שלבריינה, אף שאשה היא, לב חכמה בעניני העולם הזה והוא נענה לה בענוה... אוהב הוא את אנגליה, נפשו חשקה בארץ ישראל, אך גם בריינה יקרה לו, ולא ימרה את פיה לעולם...

פעם אחת, עוד טרם בא המועד שהגבילה לו בריינה, בא מנדלי הביתה עצוב רוח.

— ראי נא בריינה, — אמר — ראי נא! פתקא מבית דין של מעלה — מזמינין אותי!

והוא מראה לה שער שהפך לבן בזקנו.

— אל תדבר הבל, מנדלי, — נחמתהו בריינה — אל תדבר הבל... לך אין ידיעה בענינים כאלה... אבי, עליו השלום, זרקה בו שיבה עוד טרם שהגיע לחמשים... „לך לאורך ימים״.

— „לנו לאורך ימים״ — מתקן מנדל בטוב לב.

— ואבי, ז״ל, — הוסיפה בריינה — חי, לנו לאורך ימים, לכל הפחות עוד עשרים שנה...

מנדלי מאמין לה, ובכל זאת עודנו נבוך מעט.

— הדורות הולכים ומתמעטים... ונחלשים... הימים ההם היו טובים מאלה! —

מנדלי מוריד את ראשו, ובריינה מוחה דמעת עין בסתר...

ומהיום ההוא והלאה החלה בריינה לכלכל את „שיבת מנדלי״ ביתר שאת ועוז, להאכילו ולהבריאו...; עוד ביום המחרת לקחה חצי ליטרא בשר יותר מהנהוג אצלה.

— מה זאת, בריינדלה? — שואל הקצב — מחותנים באו? יהי לך למזל ולברכה.

ובריינה עונה באנחה:

למכור את חנותו וכל כלי ביתו ולנסוע... אך בריינדלה לא תתן עוד.

בריינה היא אשה כשבה, עושה רצון בעלה... כל משאת נפשה להיות הדום רגליו של מנדלי, שיחיה, בעולם האמת, בגן עדן, וגם בעולם הזה היא בבחינת הדום רגליו — להאכילו, להשקותו, להנעילו ולהלבישו, אותו ואת ילדיהם — שלש נערות ונער אחד. תענוגה של בריינה היא — לראות מבעד דלת החנות הפתוחה את בעלה הכש־ סובב ומקבץ נדבות — בשמאלו הארנקי ובימינו מטהו, המצופה כסף. בריינה מכרה „בחצי חנם" את מקומה בעזרת הנשים, אשר על יד בית הכנסת, ותקנה בכסף מלא מקום בעזרת הנשים שעל יד בית המדרש, מקום על יד החלון, למען תחזינה עיניה את מנדלי עולה לתורה... ומה פחד ורחב לבבה בפעם הראשונה, עת לחש מנדלי באזני החזן „האשה בריינה בת מורנו"... ונדר בעדה ח"י פעמים ח"י... מאושרת היא, בלכתה אתו יחד בשבתות וימים טובים להתפלל; ובהפרדם לעלות, הוא לבית המדרש והיא לעזרת הנשים, תעמוד בריינה איזו רגעים, ועיניה לא תשבענה מראות איך מנדלי מרים את רגליו ועולה על המעלות... אחרי התפלה ממתנת היא על מפתן ביתה עד שיראה מנדלי, הוא אומר לה „שבת־טובה" במנוחה ונחת, והיא מתאדמת ככלה אחר חופתה ומגמגמת: שבת טובה, שנה טובה...

ובכל זאת יודעת היא בריינה, שמנדלי אינו בקי בהויות העולם; שחלקו ביניהם,—הוא לקח את „האותיות הקטנות" והיא— את המשא ומתן.

— לא, מנדלי,— היא עונה בנחת ובצחוק חן — אין אדם משנה את מקומו לריק... אין אדם מוכר את ה„מחיה" שלו...

ובראותה את פני מנדלי מתגעגעים כפני תינוק שתאותו לא נמלאה — תנחמנו:

— אינני אומרת, שנשאר פה לעולם, אך ימים ידברו... כאשר נשיא את הילדים... כאשר נזכה, לכל הפחות, לבני

ואח"כ „בארץ ישראל" ... ובסוף תפלתו הוא מגמגם מעט בלשונו, לפי שסוף כל סוף ארץ ישראל היא קודם המיתה...

ולא רק מאשתו בריינה, כי אם גם מיוצאי חלציו הוא מקבל נחת. בנו הבכור סמוך כבר על שלחן חותנו בעיר אחרת... ברוך השם — אינו כותב; אות הוא שלא יחסר לו מאומה... וכל הבאים משם לכאן מביאים פרישות שלום על צד היותר טוב... אחריו—נער לומד בחדר... בריינה בקשה לו מלמד ומצאה כהוגן, משלמת היא שכר למוד, משגיחה היא עליו מדי יום ביומו.

ובשבתות הקודש מנסה אותו מנדלי בעצמו בלמודים... אינו עושה את הנסיון קודם האכילה, כי הנסיון צריך להרחבת הלב, לרצון שלם, וקודם האכילה הרצון אינו שלם כל צרכו; וע"כ הוא מנסה אחרי הסעודה. והמלמד שואל, והבן עונה, ומנדלי מתנמנם, ומקיץ בשעה שהמלמד נושא את הכוס וקורא: לחיים!

ישנן עוד שלש בנות, בנות צעירות לימים, משחקות עוד באבנים ועצמות, והן גם כן נערות טובות ויפות; מבטן אמן יצאו יפות וטובות, תמימות וצנועות... תמיד הן נקיות ומרוחצות, הבגדים שלמים... אין קרע, אין סדק, אין גם רבב!

— יוצאי חלצי המה! — חושב מנדלי בגאון, — דומים הם ממש אלי...

כי גם מנדלי אינו נושא בגדים מטולאים... גם על בגדיו אין רבב... והוא מברך את שמו הגדול על מזלה של בריינה, שאין לה צער גדול בנים ושברון הלב כיתר הנשים... הילדים לא ירעימוה ולא יכעיסוה... והם כלם בעלי־דרך־ארץ, ונזהרים מאד בכבוד אב... מנדלי מצוה, למשל, להביא לו מעט מים. „מעט מים בשביל האב" חוזרת בריינה על דבריו כדרכה, והבת זורקת כהרף עין את כל שעשועיה ומביאה מים. מנדלי הולך הביתה; בקרבו אל הדלת, הוא שומע קולות הילדים, הם מצחקים, מצפצפים ומרננים, אך הנה פתח את הדלת, בריינה אומרת: ברוך הבא! האב בא! וכרגע השלך הס, אין קול ואין קשב!

יהי שם ה׳ מבורך! מציעים לפניו שדוך הגון בשביל הבן

— לא... אך הדורות מתמעטים, כאשר אומר מנדלי שלי...

ובשעת הסעודה היא מוספת למנדלי עוד נתח טוב, עוד נתח שמן.

— ואת?

— אני? אני חטפתי מכל הבא בידי בשוק!

פעם בא אל אפה ריח רקיקים מבית שכנתה, שאצל חנותה, ותלך ותטול ידיה שם ותאכל; או אחת מקרובותיה הביאה לה לטעום מאכל חדש וטעמה יותר מדי... ויש שהיתה על ברית מילה, אף ששכחה את שם היולדת ומנדלי אמר תחנון היום, ותסעד שם את לבה. — סוף כל סוף היא איננה רעבה: „ואתה אכול, מנדלי... התורה מתשת כח... או, כמו שנאמר בפרק: אם אין מקח אין תורה....

— אם אין קמח, בריינה, קמח כתיב...

— הוא אשר דברתי, החפץ ללמוד תורה, עליו לאכול קמח... עליו לאכול לשבעה...

ומנדיל לועג לשגיאותיה בשחוק מתון — ואוכל...

— ואמנם מה אני עושה כל היום? אני יושבת בטלה בחנות, (בימות החרף: על קדרת הגחלים), אם יבא איזה קונה, מוטב, אני מוכרת לו, ואם לאו — לאו. למה לי למלאות כרסי?

ומנדיל נותן צדק לדברי בריינה בעל כרחו! הדברים ברורים. הוא עובד: משניות, עין יעקב, ארנקי של צדקה, והעקר — התפלה, הלא הוא אחד מן המתפללים באמת ובלב שלם!

ושבע רצון הוא מגורל בריינה אשתו; מה טוב, כי לא נטל עליה, כעל שאר הנשים, לעבוד עבודת פרך; שחיה היא חיי מנוחה, השקט ושלוה; אם יבא הקונה מוטב, תמוד לו דוחן או אורז, ואם לאו — לאו... וע״י הנחת־רוח הוא אוכל, בעזרת השם, לתאבון... ובשעת אכילה הוא מתפלל בחשאי: יהי רצון שיהיה לי מהמאכל הזה עצמות, בשר ודמים... שאאריך ימים ותקבל נחת ממני, ושנזכה שנינו להיות באנגליה,

אך הצעקה מתגברת, הבכי הולך וקרב ומתנשא על המעלות.

והקול נכר יותר ויותר כקול בתו, אף על פי שהדבר אי אפשר... מנדלי בא מעט במבוכה, וכדרכו, במעמד מבוכה קלה, הרים מעט אבק מקופסתו אל אפו להריח — אך טרם הספיק למלא את נחיריו וכבר בתו מושכת את כנף בגדו וקוראת בקול גדול וחזק:

— אבי, אבי — האם התעלפה!... נפלה, והיא מוטלת, ואין בה נשמה, חס ושלום...

וטרם הבין מנדלי את הבשורה הרעה, טרם חש, טש וידא הביתה, ונשמת בריינה לא היתה עוד בין החיים...

וביום אחד, ביום ההוא, הפך ר׳ מנדלי כלו לבן, רגליו בצקות באמת, ונשמת אפו כבדה, כבדה מאד!

לא עלתה על דעתו, כי בריינה לא תלוה אותו...

ומדוע עזבה אותו לאנחות? אשה לבעל כמהו, אם לבנים כיוצאי חלציו... חיי נחת כ א ל ה...

— ה׳ יודע!

השני, לכאורה שדוך טוב מאד, ובריינה חפצה לנסוע לראות את הכלה; תסע לה, אם היא רוצה. היא אומרת לנסוע בימי סגירת החנות; תסע בזמן שתרצה... בריינה התחיה נוסעת אך ד׳ פעמים בשנה לעיר הפלך, ואינה נוסעת לשם תענוג, כי אם לקנות ולהביא סחורה, והיא שבה תמיד עיפה ויגעה מרוב עבודה ומטלטול הדרך; תסע פעם אמת לשם נחת... יכירו שם את אשתו! את אשת ר׳ מנדלי!

הוא בעצמו יסע, אם ירצה השם, על התנאים, ואולי אף על החתונה... עתה תסע היא... ובריינה מוצלחת היא לשדוכים. גם את כלת הבן הראשון ראתה היא והשדוך עלה יפה; תסע בריינה, הוא מוחל על זכותו... עוד יסע גם הוא... זמן לכל חפץ ועת לכל נסיעה...

וברצות ה׳ דרכי איש, יאציל לו מנוחה שלמה באמת. עברו עוד שנים, וגם הבן השני סמוך על שלחן חותנו... מנדלי לא ראה גם מעט עמל במשך כל הזמן ההוא... שנתו לא נדדה אף לילה אחד, ולא הפסיק אף פרק משניות אחד, ואך ממחרת יום החופה חש בראשו מעט... ולב מנדלי מלא תקוה, אך שלש בנות עליו להשיא לגברים ואח״כ ימכור את המחיה לאחר, ישכור עגלה גדולה ומרוחת, מלאה תבן, אנגלית אמתית, חלולה ורכה... ויסעו...

אך מחשבה אחת גוזלת את מנוחתו: מרגיש הוא לפעמים כי תכבד עליו הנשימה... וגם רגליו אינן בקו הבריאה... לפעמים יתאונן על זה גם באזני בריינה, אך היא יודעת לנחמהו, לדבר על לבו... באין ברירה תמזוג לו איזה כוס להשיב נפשו.

— בטח בה׳, — אומרת בריינה, וימלא לך עוד את כל משאלותיך...

ומי יודע, אם לא נמלאו כל משאלות לב מנדלי כתמן, לולא קרה המקרה.

פעם אחת ומנדלי יושב בבית המדרש, והוגה בעין יעקב שלו, ומתנמנם ולומד, מתנמנם ולומד כדרכו, והנה קול צעקה עולה באזניו; לכאורה נדמה לו שהקול קול בתו, אך הדבר לא יתכן! מה תעשה בת ר׳ מנדלי בחצר בית המדרש? ולמה תצעק? הלא בת דרך ארץ היא, כלה, ולא תרים קול צעקה —

ספר חמישי

תכן הספר החמישי.

ספר חמישי.

ציורים:

ציורים.

הנדיב.

אתם שואלים אותי, מדוע העתקתי את מושבי לורשה?
הנני להגיד לכם דבר ברור: אנכי ברחתי מפני העניים.

אל תאמרו, כי כילי אני, עכברא דשכיב אדינרי. מזוזה
שקל כסף אצלי כעפרא דארעא! אבל העניים כבר נתקעו כעצם
בגרוני, לא לבלוע ולא להקיא; ומה אעשה, אם אסטנים אנכי
בעל נפש יפה, ולא אוכל נשוא את העניות עם פניה השחורים,
עיניה הכלות וניד כהפיה הכחושות?

ואם תשאלוני: מאין לי הנפש היפה הזאת, ועניתי לכם:
חי אני, לא אדע! אומרים „ברא כרעא דאבוהא"... שקר! לא
מניה, ולא מביה, ולא מקצתיה. אבי ז"ל היה אביון שבאביונים.
שמש בעיר קטנה ככף איש, ובעד פת לחם יבש היה מרמס לרגל
הרב ודייניו, בעלי הבתים ומשרתיהם, כל החייטים והסנדלרים,
פועליהם, נשיהם וטפם. שני אחים לי; הם חיים, בעזרת השם,
אבל — השובים הם כמתים, רחמנא ליצלן! האחד גר בבריסק
דליטא ונשרף, ובא עד ככר לחם, והשני נע ונד תמיד ופושט
יד להשיא את בנותיו זו אחר זו. כמדומה לי, שיש לו עוד שש
בנות בוגרות, ואם אספור את כל העניים במשפחתי, הלא תלאה
לשוני... לו אפתח להם חור קטן, סדק צר בביתי, ויעלו עלי
כארבה, ויבוקקוני, ויציגוני ככלי ריק, ונפשם לא תמלא... כי
העניים שקים מפולשים הם, שקים מפולשים!

ואני בעצמי, כמה, תאמרו, היה לי אחרי החתונה? חי
נפשי — ארבע מאות זהובים פוליש! מעצמו מובן, שאבי, ז"ל,
השמש, לא נתן לי אף אגורה אחת; ירושת אמי — הורבה של
עץ — נמכרה בהוצאת החתונה, מתנות ומלבושים... אך „עלוי"
הייתי אז, ובעד תורתי בתוך מעי הבטיח חותני שמנה מאות
זהובים פוליש, ויסלק החצי ובעד השאר נתן לאשתי שטר חצי
זכר. רואים אתם, רבותי, כי עליתי, בעזרת השם, מן האש ה...

בלי ספק היה טעמו ונמוקו עמו, אבל אני מוכרח הייתי להתחנן ולבקש על נפשי לפני לאה החולבת, אשר תתן לי לשתות את כוס החמים במנוחה... וחפצי אמנם הצליח בידי; כבר הפנתה את שכמה לעשות את שאלתי ובקשתי ולצאת, והנה אשתי קוראת לה מחדר המטות... אשתי, זכרונה לברכה, היתה חולנית, וימים רבים לא עזבה את מטתה, ובלי לאה החולבת לא ידעה מאומה מכל הנשמע והנעשה בעיר... ולאה החולבת נקראת לפני ולפנים, למען תספר באזני ה„גבירה" משלום העיר ודאגותיה, מכל המבושל בקדרות, המסופר בשוק ובחדר לפנים מחדר... כי לאה החולבת יוצאת ובאה בכל הבתים וכל רז לא אנים לה, וגם הדבר בפיה ליפות ולהוסיף כפל כפלים!

אם יעלה בידי לשתות את כוסי טרם תכלה לאה החולבת את ספוריה, אברח אל בית המדרש! כי לאה, בשובה, תעבור על פני ותודה לי עוד הפעם, ותספר שנית על דבר אישה המלמד... אך טרם כליתי לשתות ולאה החולבת—להשתעות עם אשתי, והנה „ליזרל בן המגיד" בא! וליזרל בן המגיד לא קטלא קניא באגמא הוא! אביו היה לפנים מגיד בעיר, ובזכותו של אביו המגיד היה ליזרל לסרסור של תבואה. וליזרל הוא בבן שבעים שנה, פניו בלי טפת דם, וגם צולע הוא מעט על ירכו ובדברו יזה את קצפו על פני השומעים. מעצמו מובן, אין אף „פריץ" אחד, אשר יאבה לדבר עם ליזרל מטוב ועד רע, ומימיו לא גמר עוד ליזרל איזה עסק, אבל הסוחרים גמרו אומר, כי „ליזרל בן המגיד" סרסור הוא, ומי יאמר להם מה תעשו? ואם יצלח ביד אחד מסרסורי העיר להפגיע טורא בטורא ולגמור איזה מקח וממכר, ויפשוט יד לקבל את משכרתו, אז ישאלהו הקונה: וכמה תתן לליזרל בן המגיד? הסרסור יתקצף ויתחנן, יצווח ככרוכיה ויבקש רחמים על נפשו ונפשות אשתו וילדיו הקטנים, אך לשוא! ליזרל בן המגיד שותף הוא להסרסור, כי—מאין יביא ליזרל בן המגיד את לחמו, אם ה„פריצים" לא יתנוהו לעמוד לפניהם, ויסיתו עליו את בלביהם החצופים? היחזור ליזרל בן המגיד על הפתחים ויקבל קצבה? הוא בעצמו אולי יהיה מרוצה לכך, אבל חרפה היא לבעלי הבתים!

ועל כן ירגל ליזרל בן המגיד בבקר בבקר את בתי

ומאין לי אפוא הנפש היפה? אולי תדעו אתם!

אבל, אתם לא תוכלו להבין את ההכרח לברוח מפני העניים? לא אתפלא; אתם אינכם יודעים את החיים בערים הקטנות! שם בעל הבית דר בפרהסיא, כבתוך העששית, כברחוב, כתחת כפת הרקיע! בחלונות אין יריעה, לדלתות אין מנעול, בפתח אין פעמון, אין שלשלת! — בית איש הוא רשות הרבים, וכל החפץ בא ופוסע על ראשו!

הבקר אור — „צפרא טבא לבעל הבית!" הקול קול לאה החולבת את פרותיה. היא מחזיקה אותן מחוץ לעיר, מעבר לנהר ואגם... בימות חחמה ובימות הגשמים על רגליה סנדלים מכוסים קש, ועקבותיהם על הרצפה כעקבות אופני העגלה... ממטפחתה שעל ראשה נוזל טל, גשם, נופלים פרורי שלג וכפור, מלבד זה חוטם אדום לח כחוטם השכור, ושעול הקבה מפסיק כפעם בפעם את קולה הדק: — „צפרא טבא לבעל הבית!"

„מה חפצך לאה החולבת ויתן לך?" — דבר קטן מאד: הפרה השחורה חלתה עליה ואין כסף לקרא לרופא הבהמות; ולמי תפנה לעזרה, אם לא לבעל הבית, השותה את חלבה זה עשרים שנה? ומלבד זה שאר בשרה אני מצד אשתי! נחפז אני לתת לה שקל בהקפה, אך גם על לבה לא יעלה לפנות שכם ולעזבני. ונהפוך הוא, לאט לאט תבכה בהפסקות השעול את ברכותיה לראש שאר בשרה, אשר הציל אותה ואת פרתה השחורה ממות... אחרי כן תתבונן בפעם התרי"ג על חדרי וכל כלי ביתי, ובאנחה שוברת חצי גופה, ובדמעות, הנוזלות בלאט ובלי הרף מעיניה, תתאונן על אישה, גבר לא יצלח, אשר בחטאו הביאה עד ככר לחם. לולא בעלה המלמד, כי עתה ישבה גם היא ב„יזיכלים" כמוני, וגם כלי בית יפים היו לה, וגם כלי זכוכית, גם מנורה לחנוכה מצופה זהב, גם „מגדל לבשמים"... וככל כאשר לכל... הלא זה עשיריות בשנים אשר „הפריץ שלה" — אחד מחסידי אומות העולם — חפץ לתת לו: בחכירה את כל הדיר... עשרים ושתים פרות חולבות; והוא, בעלה, ימח שמו, לא אבה! לא אזכור עוד, מדוע מאן המלמד לחכור את כל הדיר?

אך אל תוסף לראות פני, כי עבודה לא אתן לך עוד! הנך קבצן בן קבצן, וקבצן תהיה כל ימי חייך!

ובלכתי אל בית המדרש, עלי לעבור דרך השוק... ביום הראשון — אין דבר! השוק מלא עגלות, אכרים ואכרות... נהפוך הוא; אוהב אני אז את השוק, המלא חיים ותנועה, וצבעים! כובעים אדומים, פנים אדומים ובריאים, ולהאכרות שמלות אדומות, מטפחות אדומות ואלמוגים אדומים... לא כן בשאר ימות השבוע. אז השוק ריק מאכרים ואכרות, ואך איזו שורות של עניות (בנות ישראל) מעוררות געל נפש, הן וסחורותיהן; החלות יבשות מיום אתמול, בתפוחים עלה רקבון, והן בעצמן גם כן יבשות ונרקבות ואוכלות צנון נמעך מכפותיהן השחורות...

וכל הנשים הללו יודעות ומכירות אותי. „רב אהרן הולך" „הגביר יחיה, משכים ומעריב לבית הכנסת, מה טוב ומה נעים!" מתלחשות הנשים מן הקצה אל הקצה, ואנכי נושא בשרי בשני ומחשה, אף כי גועל נפשי יעלה עד מרום קצו.

ואל תאמרו, כי אכזר אני ואינני חס על האמללות הללו, אשר יאכלן השרב בקיץ והקור בחרף, וידלוף עליהן הגשם ויתך השלג, ויכן הברד... אך מה אעשה ולא אוכל נשוא את פניהן!

לא אכחד מכם גם זאת, כי אחת הנשים הללו היתה לי ארושה לפנים, אך השדוך הופר. מעשה שהיה כך היה: אבי הגיד לי, כי הוא מתחתן באביה, ולאביה חנות, ואני קונה שם תפוחים, ואתודע אליה בסתר, כי גם היא ידעה, שמיועד להיות חתנה אני. בליל שמחת תורה נפגשנו בזמן ההקפות בבית הכנסת, בביאה, פנים אל פנים... ונתאדם... ואוחז בידה והרעד ידה מאד... אך האנשים מסביב התנועעו ויפרידונו... ואחר החג הגיד לי אבי, שאביה קבצן הוא ושנתפרדה החבילה. לי נתנו אשה חולנית ולה בעל חולה, אשר היה למלמד וימת בשחפת, ועתה תשב אלמנה שוממה על סיר הגחלים — השם ישמרני!

אגב אורחא אספר לכם, כי עוד אשה אחת ידעתי שם... גם היא אלמנה, ובעלה לפני פטירתו היה כמעט לי לשותף. מעשה שהיה כך היה: הימים ימי מכם הבשר, ואני

הסוחרים, „צפרא טבא" — שנה טובה. „הנעשה איזה עסק"? הן או לאו... „ואיה הטאבאק שלך"?

כן הוא, רבותי, ליזרל בן המגיד יש לו זכות גם על קטורת בעלי הבתים... אותי יבכר ליזרל בן המגיד ראשונה, קודם השחרית, כי החמים שלי מוצאים חן בעיניו מאד. ואז תחל השיחה בינו וביני! הן אשתי חולה, ועליו, כבעל בן בית לדרוש בשלומה. מלבד זה זוכר הוא את דודתה (אשר זה כבר העתיקה את מעונה לעולם האמת) ואת מחלתה, הדומה ממש למחלת אשתי.. וגם לה נלאו הרופאים למצא מרפא, אך, לאושר דודתו המתה, בא אז העירה איזה רופא צעיר לימים, ויצו לעשות לה „בקבוק ירוק" ותשב בן לילה לאיתנה! לו ידע, איפה הוא כעת הרופא ההוא...

חפץ אני להפטר ממנו, ואקום ממושבי ללכת להתפלל, אך ליזרל בן המגיד לא קם ולא זע! שמח הוא מאד, כי גביר כמוני ישמור זמן קריאת שמע, קדוש השם הוא! ועל כן—אני אוכל ללכת והוא ישתה עוד חמים, אחרי כן ינוח מעט על כסאי הגדול והרך, כי אשתו הארורה לא נתנה שנה לעיניו כל הלילה; איזה מזיק נסך עליה רוח עועים ותתקצף, ותקלל מן הערב עד הבקר... התדע מרוע?

ואני בורח מפני ספוריו כמפני הארי ועוזב אותו — לשתות חמים מכוסי ולנוח על כסאי!

אך יצאתי את הדלת, והנה מבקש לנגדי! החייט שלי! מה קרה? דבר קטן מאד! אשתו ילדה תאומים, וימת האחד והשני נוטה למות, ואין לו אף אגורה אחת לכתוב את האחד בספר החיים ולמחוק משם את השני, ולהביא תרופה לאשתו, הבוערת כגחלי רתמים! ומה הוא מבקש? אך רובל כסף אחד על חשבון עבודתו להבא!

אמנם הוא החייט שלי, אבל כבר פני קבצן לו! כבר הדלות חופפת על לחייו; וכל באיה לא ישובון! וההתחלה טובה! תאומים, אחד מת, קדחת היולדת, טוב מאד, טוב מאד... הא לך, אהובי, רובל כסף אחד במתנה, השומע אתה? במתנה!

והביאה אל בית המדרש היא על יד התנור והכיור יחדו. מדוע דוקא על יד התנור והכיור? למען אגע בעברי, את המתחככים בתנור והמתרחצים בכיור. ועל הכיור עגול לפנים מעגול, וכן על התנור — מעגלה לפנים ממעגלה, בימות הגשמים לצורך ובימות החמה מפני ההרגל... ראשונה יחנו על התנור כדור הבטלנים הישנים בבית המדרש, אחריהם הבטלנים הצובאים שם מהבקר עד הערב, אחריהם — נושאי סבל או אנשים מן השוק, הבאים הנה להחם את בשרם. והאופן בתוך האופן מעלה זעה, וריחו נודף כבשמים!

ומה בצע, אם „עברתי את הירדן" של מי מדמנה ובאתי אל כותל המזרח? השם יונח לי? רבונו של עולם! השם לא יגיע אל אפי ריח „מאחארקא" ודגים מלוחים? האם לא יבא אלי השמש לכבדני באיזו מצוה ומנחיריו, המלאים פיח כבשן לח, יזה על בגדי ועל פני! ואם אפנה אל הכותל, והנה כתוב לפני הדר ובאותיות גדולות: „חיים בן מירל לרפואה שלמה!"... וחיים זה, על פי מקרה, משרתי הוא, ולו אשה ושמנה בנים, והוא חולה אנוש, ואני לא אוכל לשכוח אותו אף רגע!

ואנה אברח? בבית תסוב הדלת כל היום על צירה, בבית המדרש — השם ישמרני! ובחוץ, על כל מדרך כף רגל, על כל פסיעה ופסיעה — קבצן — פושט יד, דלפן — מבקש עזרה!

ומה אעשה, ואני בעל נפש עדינה, אסטנים, ולא אוכל נשוא את כל אלה?

לברוח לוַרשה לא עלה גם על לבי. דמיתי: סדנא דארעא חד הוא! ותהי זאת נחמתי, כי הקב"ה סופר ומונה את צרותי ובעולם הבא ישיב לי כגמולי.

אך מה עשה הקב"ה? מחלת אשתי הלכה הלוך וגבור ואני לא ידעתי! זה ימים כבירים בקשה ממני לשלחה לוַרשה לדרוש ברופאים; ומדוע לא? האני אשיב פניה ריקם? האקפוץ יד מעזרתה? אך הלא אשה היא, ונשים דעתן קלות. יראה היא לנסוע לבדה, פן תמות שם ולא תראה פני, בלעדי לא תוכל לנסוע! ואני, סהדי בשחקים, כי אני לא אוכל לנסוע עם חולה בדרך, הלא על כן העברתי את ירוחם ושלחתי אחר אשתי! לו מלאתי אי את

ירדתי משלחן חותני ובקשתי לי משלח יד. חתן דודי (שניהם בעולם האמת) גם הוא היה צעיר לימים, יורד משלחן הוריו וגם הוא בקש לו איזה עסק להתפרנס בו. וחתן דודי, ירוחם, היה אמנם בעל האשה, היושבת עתה ומוציאה בצפרנה את הרקבון מן התפוח... אל פיה! ומחזיק המכס, ר׳ יוחנן, חולה אז ונוטה למות, ולא יוכל לנסוע אל עיר הפלך לחכור את המכס לשנה הבאה. ונועד אני וירוחם יחדיו, ונשתוה בסוד עם ה„קהל״ — ונסע... אך מה עשה הקב״ה? בדרך חלה ירוחם את חליו! טרם יצא את העיר אכל בשר אוז, ומים שתה, מים קרים, והאוז, כנהוג, היה שמן, ועתה הוא מקיא ומקיא בלי הרף. צרור הכסף היה בידו, ואשכיבנו בדרך במלון, ואשלח שליח מיוחד להודיע לאשתו, ואני נסעתי הלאה. אצבע אלהים היתה זאת, למען אקח את המכס לבדי ואתעשר! עתה גם היא יושבת על סיר הגחלים — כי בעלה מת בחליו!

הנני אומר „עתה״; לעתים אשכח, כי הנני כבר בגרשה, ואת כל הקבצנים והאלמנות עיני לא תחזינה עוד. אך לעבור דרך השוק היה לי בקריעת ים סוף. מובן, כי כשובי הביתה מסרתי להאלמנה ויתומיה שטר חוב על הסכום, שלקחתי מבעלה והשקעתי בהעסק, ולמועד שלמתיו עד הפרוטה האחרונה, ובכל זאת, בעברי כפעם בפעם דרך השוק, היא מוצאה לנכון להשמיעני את אנחותיה... כאלו הייתי אני השליט בעולם הזה ולא הקב״ה!

אך רע מן השוק הוא בית המדרש בעצמו.

על המעלות אפגוש בבעלי מומים. באמצע ישב לו לנוח ממעל העליה ר׳ בֶריל דין, הקונה זה כארבעים שנה חגורה על ירכו, ובאספו את הכסף, הנחוץ לזה, הוא משיא אחת מבנותיו. על יד הקיר יושב מיכאל העיר, מי שהיה שוחט, ועתה, כאשר הוכה בסנורים, הוא חי על חשבון עשרת הזהובים, שהבטיח להת לו מדי שבוע בשבוע השוחט החדש, הממלא את מקומו, ואיננו נותן, יען כי הקים לו הקהל עזר כנגדו—שוחט שני... או גבר לא יצלח, אחד ממגידי תהלים, מעשרה בטלנים, ממשרתי הקהלה יעמדו לשטן על דרכי והם מגהקים ומפהקים, ומתעטשים, ומנקים את חטמיהם לפני בואם אל ההיכל פנימה, בקול אדיר וחזק!

מאז! ראשית—אני נותן לשם מצוה, עוד כדאי הוא הקב״ה לתתו על חשבונו מאת שקל כסף פעמים ושלש בשנה... ועוד זאת—הכבוד! מדוע לא ידעו בני וַרשה, כי חי אני, וכי בעזרת השם יש לי רב, ואוכל לתת מאת רו״כ! אך זאת נחמתי, כי לבי לא ידוכא, שאת העני איננו רואה, את שועתו איננו שומע, והנני אוכל ושותה וישן במנוחה, בלי ראות פניו!

לו ישמעו בקולי כל גבירי הערים הקטנות, כי אז ברחו כלם לורשה

חפיץ אשתי ז״ל, כי אז לא אכלתי ולא שתיתי ולא נחתי בדרך, וחליתי כמוה! ואולי הֻכתי בשחפת!

אך לשוא התחננתי לפניה, שתסע עם איזה שומר; היא מאנה לשמוע בקולי. פעמים רבות התרגזתי ואקללנה, והיא היתה בעלת בכי, ותבך שנה תמימה על כל קללה וקללה, שהוצאתי מפי בחפזי, וכה עברו ימים ושנים...

אך פתאם שמעתי אומרים בעיר, כי כפשע בינה ובין המות, כי החברה־קדישא לוטשת עלי עיניה... עשרת אלפים! עשרת אלפים בבת אחת! חפצה היא לבנות על חשבוני מקוה חדש ולתקן גדר בית העלמין. לא, רבותי! היה לא תהיה; עשרת אלפים — הבל הבלים! אך אני לא אתן, אם ילטוש איש עלי עינו! אמרתי ואעשה — ואקח את אשתי, ונסע הנה...

ואמנם בדרך מתה עלי אשתי, והרפתקאות רבות עברו עלי טרם הביאותיה הנה. פה שלמתי עשרים וששה רובל כסף, הטקסה היותר גבוהה, אך עמדתי בדבורי ולהחברה־קדישא דשם — מפח נפש!

בין כה וכה מצאה ורשה חן בעיני. הדירות יפות ומסוגרות; יריעות, מנעול מכה בכח, שלשלאות; בבית, שאני גר בו, לא יתן השומר גם למנגן להציג כף רגל על החצר!

שקט ודממה!

מאליו מובן, כי אינני מטייל ברחוב הנלֶבקי, ששם ירוצו נערים שובבים אחר איש ואשה, ומאיצים לקנות מהם עצי גפרית... ברחובות אשר א נ י מטייל—שקט ודממה בעזרת השם! ועל דלתותי לוח יפה אף נעים; הלאה עניים! ואינני רואה אותם כל עיקר!

ואני כילי אינני! לא אחת ושתים יבואו אלי בעלי בתים לבקש נדבה, ואני נותן! והם מבקשים נדבות גדולות, סכומים הגונים — ואני נותן! מעט או הרבה, אני נותן בעין יפה, בכל לב! כי „גבירים אדירים" יבואו, הם מקבצים, הם מחלקים, ואת פני העניים אינני רואה!

מאת שקל כסף הבל הבלים! במה נחשבו מאת שקל כסף? ושם גם שקל אחד היה יפה בשעתו; ובכל זאת טוב לי עתה!

בקדרת קטניות או במעט שמרים, ששרה רבקה סוחרת בהם... והאמת נתנה להגיד, שגם היא—שרה רבקה בעצמה, היתה מצטערת על זה... אשה לא פתיה היא שרה רבקה ויודעת שכבוד גדול הוא לה, שנקרא בעלה על שמה, שהיא מקבלת נחת מזה, ומובן, שאינה חפצה במתן שכרה בעולם הזה!

לעתים היתה באה לביהמ״ד למכור קטניות להלומדים.

בני הישיבה, נערים אוהבים מעט הוללות, מעט קלות ראש, היו קוראים תיכף: „חיים ברוך, מפרנסתך באה!״, אך חיים ברוך הרגיש בזה, כנראה, עוד מקודם, כבר הכיר את מהלכה על המעלות, והשח ראשו אל הספר, או הסתיר פניו בידיו הצנומות, ואף קצה כפתו הלבנה מנוצות נראה רועד מעל להעמוד.

ושרה רבקה אינה מבטת אליו כלל, היא כובשת את יצרה ואינה רוצה לראות את השכינה, השורה עליו בשעת למודו... הכל תקבל שם, שם ולא כאן... ובכל זאת חשה תענוג בלבה, תענוג משכר קצת, כי פניה אדמו, עיניה בערו והתרוצצו, ובמבוכתה השתמשו הבחורים, לחטוף מעט קטניות בלי תשלומין...

אל בית המדרש היא באה בכובד ראש, ויוצאת היא משם בקומה זקופה, בעינים מפיקות זיו... וקשה להכיר אז, שהיא נשואה, שעברו מימי חתונתה שנות עמל, ירחי רעב... מצחה בלי קמטים, לחייה פורחות — ככלה יוצאת מתחת חופתה... אך תיכף ומיד היא נזכרת, שהתענוג בעולם הזה ממעיט את שכרה בעולם הבא, כי כל רגע נחת וקורת רוח יכתב שם על חשבונה, והיא נדהמת; מפחדת היא, שאם תוסיף להתענג בעולם הזה, תבא לשם ערומה בלי זכיות כאווזה מרוטה... כי במה תזכה לעולם הבא? במה היא עסוקה כל הימים? בדברים גסים — קדרת קטניות בכל ימי השבוע, וביום החמשי בערב גם מעט שמרים יבשים או לחים...

ושרה רבקה מתעצבת בלבה: גם חשבונה בזכות בעלה אינו גדול כל כך! ... מה תתן ומה תוסיף לו? כל זמן שהיה אביה, זכרונו לברכה, קים, והגלגל היה סובב, ידע בעלה בטוב; חדר נאה לדירה, אכילה ושתיה כיד המלך . אך עתה? לראש שונאי

מקטרתו של הרב.

הכל זוכרים עוד, ששרה־רבקה מלבד שהיתה קודם לזה חשוכת בנים, היתה גם מחוסרת לחם, ורצוני לומר: לחם ממש, דברים כהויתם! חיים־ברוך שלה, רצוני לומר — בעלה, היה חסיד גדול; מעודו היה חסיד גדול... אך הביא אותו חותנו (זכרונו לברכה, יהודי כשר היה), מעיר הפלך לובלין, ראו תיכף ומיד שהביא לו סחורה טובה, שהוא בן יקיר, ברכת ה׳... אמרו עליו, על חיים־ברוך, וכמובן מעט בהלצה, כנהוג, שאם לא יעלה בידו להביא את המשיח, יעשה על כל פנים נסים גדולים... פניו ענו בו! בבבת עינו השחורה, הגדולה והעמוקה, בערה אש... כאלו איש הולך שם בבית האפל ונר דולק בידו... ופנים היו לו — פנים חורים כסיד, ולעתים האדימו, כי העור היה דק מאד, וסביב לרקתו נראו גידים רועדים ודופקים בלי הרף; ורזה היה, אין לשער! באזור פשוט מיוזֶפוב היה מקיף את עצמו כחמש פעמים ויותר!... הלא ידעתם את החגורות הקטנות שעושים ביוזפוב!...

מעצמו מובן שכלי־יקר כזה אינו מסתפק במועט, ושמעט לו הנגלה! — לבו הולך אחרי הנסתר: זהר, עץ החיים, וכל מה שהפה יכל לדבר...; וכשהיה נוסע אל הצדיק, היו יושבים שניהם כשעה חדא ויותר מבלי דבר דבר — הכל היה אצלם ברמיזה... האחד מעיף עפעף, השני קורץ עין—ודי! לעתים רחוקות האחד יניף אצבע, השני ישלח יד, ולא יותר...

רבים היו כועסים על שקראו לו בביהמ״ד „חיים־ברוך שרה־רבקה׳ס״ או בקצור: בעלה של שרה רבקה; בעיני רבים נראה הדבר כחלול התורה, לפי שתולין כמעט כל המ״ט שערי בינה

ואז תהיה אשה אחרת הדום רגליו בגן העדן, והיא — תהיה בגיהנם, כפותה לרגלי איזה חייט או תופר מנעלים...
כי מי יקח אותה, אם לא חייט או רצען?

וכפעם בפעם יבהיל צלם איזה חייט או סנדלר את שרה־רבקה משנתה, ואז תתעורר בלילה...
ובלילה, בחשכה הוא מדבר ושואל: מה זאת? מה לך?
והיא עונה בלחש: אין דבר!... אך בכיתי לפני הקב"ה, שישלח את הברכה בהשמרים או בהקטניות...

והוא היה באמת בעל מזג טוב.
— פתיה, היה אומר בלבו: למה היא מצטערת? האין די לי בפת חרבה? המצוה היא לאכול חלב או בשר?
ובכל זאת — איני יכול לראות בצערה — נחוץ להשתדל בענין זה... מעצמו מובן — שהוא חפץ להשתדל בשבילה! לאמור: תטעם היא טעם עולם הזה...
והוא מבקש בספרים איזו סגולה לפרנסה. וידוע לכל, כי בספרים הקדושים סגולות רבות לפרנסה, ושלבר־אורין כזה לא היה קשה למצא, „ויגעתי ומצאתי תאמין", ובכל זאת־לא מצא! או שבשמים גזרו שלא ימצא, או, וגם זה מתקבל על הלב, שדברים כאלה נמצאים אך בהסח הדעת ואסור לבקש... ובעצמו ספר אחרי כן, כשנהפך הגלגל לטוב, שפעמים רבות כבר נדמה לו שמצא, אך היו מניעות, ושכח מה שמצא או שלא מצא כלל וטעות היתה בידו!... אחרי יגיעות רבות גמר בלבבו לדבר מזה שם, כאשר יסע כדרכו על יום טוב... אך גם זה לא עלה בידו כדבעי!... פעם דבר ולא שמע הרבי; או שדבר בלחש, או שהיה הרבי טרוד בענינים אחרים, או שידע הצדיק, שאין עוד אתערותא דלעילא לזה... בפעם אחרת הגיד את בקשתו בקול רם, והרבי שמע, וגם הניע בראשו, כאלו חפץ להגיד: בודאי,

ישראל! הנדוניה איננה, הבית נמכר... בבקר בבקר תגש לפניו מרק־תפוחי־אדמה בטעם דגים, בערב איזה הבשיל של חלב ופת חלה יבשה... משבת לשבת רביעית הליטרה בשר... זה שנה תמימה אשר לא יכלה גם להפור לו בגד חדש... לחג הפסח העבר קנתה לו אך מצנפת חדשה וזוג מנעלים חדש, ולא יותר...

זה חלקו מכל עמלה...

מדי שבת בשבתו תתן לו חלוק לבן... חלוק, כביכול! קורי עכביש ולא חלוק! כתנת מטולאה ומטולאה עד אין סוף; הלא כבר נושאת היא משקפים...

— רבונו של עולם! תהגה באימה: אם יתנו שם אות אחת מתורתו בכף מאזנים אחת, ובכף השניה את הטלאים, תפוחי האדמה, וכל מה שאני נותנת לו, יחד עם עיני, עם אור עיני... מה יכריע?

והיא יודעת נאמנה, כי האות מתורתו תכריע...

אך בזאת תתנחם: יודעת היא (מקב הישר, ואולי הגיד לה הוא בעצמו בשעת רצון) שמה שנקשר למטה, קשור הוא גם למעלה, שהקרושין הם קשר של קיימא, שאין מפרידין שם בין איש ואשתו... וגם הוא בעצמו — היסכים? היש בעל טוב ומזג טוב כמהו בכל העולם? האיננה רואה, שבשעה שהוא אוכל, חפץ הוא, שתטעם גם היא... הוא אינו מוציא את הדברים מפיו, אך הוא מביט... ואם היא עושה את עצמה כאלו אינה רואה ואינה מרגישה, הוא נוהם קצת „ני, ני", כבאמצע התפלה — עד שתטעם... כן, יודעת היא שלא יעזבנה... הוא לא יסכים לזה שישב הוא על כסא זהב טהור בין האבות, בשעה שהיא תנוע בעולם התהו, ביערות שוממים...

אך. הא תינח, כל זמן שהקשר קשר של קיימא...

אבל היא חשוכת בנים...

השנים עוברות כצללים... שבע שנים עברו... תעבורנה עוד שלש, ואם ה' לא ירחם... אז...

אז יעלה הכל בתהו... הן מוכרח יהיה לגרשה... וגם היא בעצמה לא תמאן...

— אבל אני יודע, — אמר הצדיק.

אז נרעש חיים ברוך מאד, כי זכר פתאם את זוגתו ואת השמרים.

וכבר פתח פיו לדבר, אך הצדיק לא נתנו.

— אתה חסר, — אמר בעצמו בנעימות, כמרצה מעות לחברו — אתה חסר מקטרת, להעלות עשן כרבעי...

ה„עולם" נבהל והשתומם, וחיים ברוך אמר בלחש:

— לי יש, ברוך השם, ממה להעלות עשן...

— מקטרת של בעל־עגלה יש לך, מקטרת קצרה... ארכה טפח... הלא אני רואה!

ובדבר הרבי את דבריו, נפלה המקטרת הקצרה מפי חיים ברוך, נפלה מעצמה או חיים ברוך פער פיו מפחד פתאום ותפול.

וכשהתעודד חיים ברוך ענה:

— אומר לזוגתי ותקנה לי ארוכה...

— אמור, אמור, אל תשכח לאמר... אמור לה בשמי, שתקנה לך מקטרת ארוכה, מקטרת ארוכה כזאת... והא לך לדוגמה.

והרבי מסר לו את מקטרתו, שהיה מעלה בה עשן במוצאי ימים טובים...

ודי בזה!

והשמועה עשתה לה כנפים, ויודע הדבר בעיר, כי חיים ברוך אינו שב ריקם מן הצדיק, כי מקטרת הצדיק בידו, מקטרת עושה נפלאות...

— לאיזה צורך נתנה לו המקטרת?

ה„עולם" שואל ו„העולם" עונה:

— לאיזה צרך? בלי ספק לסגולה. למה? זה אומר לפרנסה, זה אומר לבנים... ויש אומרים, שעשן בכלל, ומקטרתו של הרבי בפרט, סגולה היא לחולי מעים, וחיים ברוך הלא מתמיד הוא!... ועוד יש אומרים, שהמקטרת נשלחה לשרה רבקה,

מן היושר הוא, אך באותו הרגע בא אחד הגדולים והפסיק את הדבור...

ואז גמר אומר לנסוע פעם אחת באמצע השנה, לנסוע אך ורק בשביל זה, ויסע, אך גם זה לא הועיל.

שניהם ישבו אצל השלחן בשתיקה, כדרכם. אחרי כן שאל חיים ברוך בקול נמוך: „נו?" והרבי ענה כמעט ברוגז: ני, ני! ולא יותר.

פעם אחרת ישבו שניהם בערב שבת אחרי חצות. הרבי היה שקוע במחשבות, וחיים ברוך נאנח.

הרבי שמע ויתרעם עליו:

— אין זה מן הנמוס, אמר, חסיד שלי אינו מתאנח בערב שבת אחרי הצות...

— השמרים של הפלונית שלי... מגמגם חיים ברוך וחפץ להסב את הענין לשאלת פרנסה.

וזה מפסיקו כמעט בכעס:

— עתה אין צרך עוד בשמרים! כבר נאפו החלות בכל תפוצות ישראל! ערב שבת אחר חצות אין מדברים בשמרים...

אבל במוש"ק אחרי ההבדלה אומר חיים ברוך בפירוש:

— ואפשר שתכניסו עצמכם לתוך העסק של זוגתי?

אך הרבי התרעם שנית:

— ואתה בעצמך, החולה אתה? מי נעל בפניך את השערים, הס ושלום?!

ואח"כ הגיד דרש עמוק בפסוק של יחזקאל: והשער הפונה קדמה לא יפתח, ואמר: „לו קרי"...

וחיים ברוך, כששמע ראשונה „חס ושלום" ואח"כ „לו קרי", נסע תיכף ומיד הביתה והיה סמוך ובטוח, כי מהיום והלאה נפתח לזוגתו צנור השפע, אך ירחים עברו בלי שום שנוי. — לראש השנה נסע, כדרכו. בימי הרגל לא דברו דבר, אך במוצאי יו"כ, אחר ההבדלה, הכה הרבי על שכמו ויאמר:

— ומה אתה חסר, חיים ברוך?

— כלום אני חסר? שאל חיים ברוך בתמיה, אני, איני יודע...

יש אומרים ששרה רבקה לא השיבה עד היום את המקטרת להצדיק, שיחיה.

ואחרים אומרים שהשיבה בעתה ובזמנה, והיא עושה נסים במקטרת חדשה, שהיתה מונחת שלשה ימים ושלשה לילות רצופים אצל מקטרת הרבי...

ואין מכריע, כי חיים ברוך בעצמו אינו אומר כלום. חיים ברוך שותק!

ובאמת למאי נפקא מינא, אם המקטרת מסוגלת לכל דבר... לבריאות, לפרנסה, לבנים, תהיה איזו שתהיה...

לרפאות את עיניה... אטו מלתא זוטרתא היא אשת־חבר — אשת חיים ברוך?

ולאיזו מחלה, ולאיזו צרה שבעולם אין תרופה בעש הצדיקים?! המלתא זוטרתא הוא: מקטרתו של מוצאי יום טוב!

וטרם ירד חיים ברוך מן העגלה, וכבר סבוהו מבקשי המקטרת להשאילו להם לחרש, לשבוע, ליום, לשעה, לרבע שעה...

ולא חנם, חס ושלום...

וחיים ברוך עונה בענוה אך באמץ לב:

— כלום יודע אני? שאלו את פי שרה רבקה.

ונבואה נזרקה מפיו!

ולשרה רבקה עסק טוב!

ח״י גדולים בעד כל שאיפה ושאיפה מהמקטרת... ח״י גדולים שלמים, בלי לפחות אף פחות משוה פרוטה... ושואפים נערים וזקנים, חולים ובריאים, נשים הרות, אלמנות ועגונות... למי אוי ואבוי, למי נגע ומחלה, גו כואב או לב דואב, הכל שואף ומשלם, שואף ומשלם... לעת עתה יש לשרה רבקה בית אבן, בעל שתי קומות, כדבעי למיהוי! גם חנות הגונה — הרבה שמרים שם, הרבה שמרים כבושים ונוזלים, וגם קטניות, ושאר מיני סחורה — הכל כאשר לכל...

כוס מלאה!

והיא בעצמה בריאה ושמנה... פימה על כסל... קומתה זקופה... את המשקפים הסירה מעיניה, כי גם אור עינה שב, ולבעלה כתנות הדשות... כן, כן...

זה ימים אחדים בא שליח מיוחד מאת „הפרייץ" לשאול את המקטרת, ויניח על השלחן שלשה שקלי זהב... אך שרה רבקה אמרה: יבא האדון הנה וישאף!

וגם בנים נולדו... בנים ובנות... כי גם חיים ברוך נהפך לאיש אחר, לגבר בגוברין...

והכל נפתר על צד היותר טוב...

אך על דבר המקטרת מתוכחים בבית המדרש:

חרשים, אבל הם אינם יודעים את הזמר בעצמו ואינם יכולים לפרוט על הנבל שהוא מעשה ידיהם.

אבל הצדיק הנסתר הוא יודע את הנגון, אע״פ שאינו יודע לפעמים איך לתקן את הכלי ואינו בקי בתורה.

—הלמדנים—היה אומר—הם הלבוש, ואנחנו האדם, ובלשונו ממש: „אונ מיר זענען מענשען״; הלמדנים הם הגוף ואנחנו הנשמה! הלמדנים הם התורה ואנחנו — סודות התורה...

אשרי האזנים, שזכו לשמוע תורה מפיו הקדוש.—

ואשרי עין, שזכתה לראות את עבודתו מתוך שמחה! אבל הכל בקליפת השום כנגד השמחה, שהיתה על חתונת בתו תחיה.

מי שלא היה על חתונת בתו מרת פייגא תחיה, לא ראה שמחה מימיו.

אז שרה רוח הקדש, רוח אור צחצחות, על פני כל הנאספים, למגדול ועד קטן, מאיש ועד אשה, עד הרקחות והטבחות, ושלא להוציא מן הכלל את האכרים, שהביאו אותנו בעגלותיהם אל מקום החתונה. רבינו ז״ל אמר, שהוא מעלה אותם תיכף ומיד למדרגת חסידי אומות העולם, ואתם יודעים שהוא היה עומד בדבורו תמיד.

הזקן ר׳ ציץ אמר לי, שלא היתה שמחה כזאת מששת ימי בראשית, ואני משער את הרעש, שנתהוה בעולמות העליונים, בשעה שעלה רבינו לרקוד לפני הכלה.

לו היו באותה שעה ובאותו מעמד כל חסרי אמנה שבעולם, כל המתלוצצים והמלעיגים, וראו את התענוג הנפלא, את הקדושה הנוראה, את הזיו והאצילות, מובטח אני שהיו חוזרין בתשובה שלמה והיו מלחכין עפר רגלי הצדיק, ולא היה פוצה פה על ההתנהגות שלו ודובר עתק על פייגא׳לה תחיה.

רקודו של רבינו היה תמיד אחד מששים מגן עדן, אבל באותה שעה היה בלי ספק שליש ואולי גם המחצה.

בצאתו למחול זרחה עליו השכינה שבעתים, והיה קלסתר

משנת חסידים.

ידוע לכל באי עולם, כי האדמו״ר מנָמירוב היה עובד את השם מתוך שמחה. ואשרי עין שזכתה לראות את ההתלהבות, את אותה השמחה, שהיתה נובעת ממנו כמים ממקור חיים, ונמשכה אלינו, ונשפעה, והתדבקה בנו, ושכחנו את כל הצרות שבעולם, את כל הפגעים והרשעות...

ישנם צדיקים, שזוכים לשמחה אך בשבתות וימים טובים, ולהצדיק מוונוליץ היה אך נצוץ אחד של שמחה במוצאי יום הכפורים... אבל רבינו ז״ל זכה לקדושת חגים ומועדים בכל ימות השנה, ועד יום פטירתו היה מלא שמחה, זמר ורקוד.

—מגלה אני לכם — היה אומר ברוח קדשו — שכל העולם כלו אינו אלא זמר ורקוד לפני הקב״ה... כל העולם כלו זמר. והכל משוררים, הכל מזמרים; כל אות ואות מן התורה הקדושה היא קול נגינה, וכל נשמה שבגוף היא קול נגינה... וכל נשמה ונשמה שבגוף היא אות אחת מן התורה...

וכשם שישנם קולי קולות של נגינה, כך ישנם כלים מכלים שונים לפרוט עליהם את הנגון, וכל קול נגינה מקביל לכלי נגינה מיוחד, ויוצא ממנו כצאת הנשמה מן הגוף... וכל אדם ואדם אינו מזמר אך הברה אחת מן הנגון והוא מת, והשאר שהוא עושה בעולם הזה קודם הפטירה הוא גנוח ודברים בעלמא...

ומכל ההברות, היוצאות מן הגוף, יצטרף כל הנגון, שהוא הזמר להקב״ה.

אבל הצדיק, שהוא המנצח על הזמר (קאַפעל־מייסטער בלע״ז), יודע הוא את הנגון כלו או חלק גדול ממנו, וע״כ הוא זוכה לשמחה תמידית.

— הלמדנים בנגלה — היה אומר רבינו—הם כאותן בעלי המלאכות, שהם יודעים לתקן את הכלים לזמר, וגם לעשות כלים

ידוע לכל באי עולם, כי אחרי פטירת אדמו״ר מנֶמירוב, וקרה מה שקרה עם חתנו, נסעתי לקרושים אשר בארץ ולא יכולתי למצא את שאהבה נפשי. ראיתי גדולים ונוראים, ראיתי פועלים ומתקנים, ובעלי נסים, אך שמחה לא ראיתי.

רובם ככלם הם עובדים את הקב״ה מתוך עצבות ושברון הלב, והמעט מהם, שנתעלו למדרגת העבודה מאהבה ומשמחה, לא באו לשלמות הנגון, חתוך הדבור והרקוד.

הנגונים שלהם הם משוללי הערבות והמתיקות, והרקוד אינו רקוד מכל וכל. עיני בשר ודם רואות את תנועות הרגלים הכבדות, שאינן יכולות להתעקר מהאדמה. והידים אינן זריזות ונמהרות, ועושות יחד עם כל האברים את מלאכתם בעצלות. והדבורים, היוצאים מן הפה, הם דבורים קרים, גנוחים בודדים, ואינם מצטרפים זה לזה: הנגון אומר דבר אחד, הרקוד דבר אחר והדבור דבר שלישי. לכל אחד ואחד משמעות בפני עצמו ואינם עולים בקנה אחד לא עם הנגון ולא עם הרקוד, והכל נתהוה קרעים קרעים, שאינם מתאחים כל עיקר.

פעם יוצא הנגון כדופן מן הרקוד. פעם לרקוד כרח עודף על הנגון, ופעם כלו הדבורים — והרקוד והנגון נמשכו עוד.

סוף דבר, אין תענוג ואין בטול הנפש!

כי אך האדמו״ר ידע את התנועות המיוחדות לכל אבר ואבר מן הגוף והיה יכול להקביל אותם לכל הברות הנגון; והיה יודע איזה קול נגינה יכול להצטמצם באיזה דבור קל, ושלאותו הדבור הקל נצרך אותו קול־הנגינה, ואותה התנועה של אותו אבר.

אך נחזור לעניננו.

* *
*

וכך היה עומר רבינו במרכז, ומנגן, ומתחיל לרקד.

והרקוד היה מכוון להנגון באותו הכח ובאותה המתיקות, ואנחנו חונים עליו עגול בתוך ענול ושומעים ורואים את הקולות והרקודים, ונשפעו עלינו הנגון והרקוד, והתחלנו כלנו לזמר ולרקד, וגם הכלי־זמר זרקו את כליהם והתחילו לזמר ולרקד, ואני זכיתי

פניו דומה לחמה. עיניו הקדושות התלהבו והתלקחו, ולו פרחו יונים באויר היו נשרפות מיד.

כאשר בא, מדדה מעדנות, לאמצע החדר, נתן באצבעו אות להכלי־זמר לשתוק והוא בעצמו התחיל את הנגון שלו בחשאי, במתיקות ובנעימות של אין סוף!

נדמו המנגנים, שבתו כלי שיר, הרעש קם לדממה. כל העולם כלו נמשך אחרי דקות הענין, אחרי הרוחניות של הנגון. ואף שהיינו, כנהוג על חתונות, זה בכה וזה בכה, נפנינו כלנו ברגע אחד ופנינו אל האמצע, אל המרכז, ששם עמדו רגליו הקדושות, והרגשנו באותו הרגע, איך שהנגון הרוחני מתפשט בכל אברינו וחודר אל לבותינו ומוחותינו, ואנחנו מתמלאים ערבות דבש ונופת צופים.

ובמשוך הנגון היה עולה ומתחזק, יורד ומתמלא מתיקות ביותר, ומתרוצץ הנה והנה רצוא ושוב — ומתרבה בזיו ונגה צחצחות מן האור הנגנז...

ובתוך שלמות הנגון היו גם קולות נפסקים, שהיו רצים מפיו הקדוש כחצים מיד גבור; והרגשנו תיכף ומיד, שאותן הקולות הם השמשים, ששולח הקדוש לבשר לכל באי עולם, שתהי חופת פייגא׳לה למז״ט ובשעה מוצלחת, וקורא את העולם כלו לשיש אתו משוש.

וכן היה! גם רבינו ז״ל הודה אח״כ, ששלח אותן הרצים לבשר לכל באי עולם, לכל החיות והעשבים, להימים והנהרות והאגמים, ולשמים וארץ, גיהנם וג״ע, ולכל הפמליא של מעלה, ובקש אותם על החתונה...

והיכף ומיד הרגשנו, שהתגבר החום כפל כפלים, כאלו נתוספו עלינו כפלים כיוצאי מצרים. וכאשר ראה רבינו, שנתאספו כל הקרואים, שב לשלמות הנגון והתחיל לשיר בתוך הדבור.

והדבורים הללו היו משולבים ומשוזרים בהנגון, ונדמו לענין מעור אחד, ובאותו הרגע התחיל גם הרקוד...

אשרי עין שראתה זאת!

מזיו התורה נאצל עליו הוד צדיקים, ומנגה נגדו נמלא זיו כל פני העולם. על שפתי החתן תלויות כל העינים, שנמשכו ממש כאבק של ברזל אל אבן שואבת.

והעולם התמלא תענוג, ונדמה לי שהחתן שלנו הוא מכשף גדול, ואוחז את כל העולם בציצית ראשו, ומושך אותם אחריו, ובחזקה, מן הבית אל החוץ, מהחוץ אל היער, מן היער למדבריות; שם יעלה הרים, ירד בקעות, יגביה אל ככבים ויטבע במצולות הים, או ירוץ אתם כברק באויר...

והכל כאשר לכל, כל התנועות שעשה רבינו ברגליו עשה החתן בידיו!

וגם אחריו נמשך כל העולם, והחלוק היה לוכוח, וירב הרעש והשאון וההמולה, כמו שהיה אצל הרקוד.

אבל האדמו"ר נשאר על מקומו ואני עומד עליו, כדרכי.

— הראית את הגנב הזה — אמר אלי בצהלת פנים — הוא הוזר על רגלי ואומר בשם עצמו.

— אבל — הוסיף הצדיק ברוגז קל — כשם שהוא לא נכנס לתוך הנגון שלי, כך לא אכנס אני אל התורה שלו!

הרגשתי שנתקעה מאכלת חדה בבטני.

— רבי — שאלתי בלחש — איזה שרש הוא?

— הוא תלמידו של הגאון מווילנא, — ענני.

ואני נדמיתי כהלום רעם.

אז אמר אלי הצדיק:

— „לך וצו לתת, י"ש להאכרים ומספוא לסוסים"...

ועד היום הזה אינני יודע את סוד הדברים הללו.

לזמר ולרקד פנים אל פנים עם האדמו״ר.

אך החתן שלנו עמד מרחוק ולא נמשך אחרי הנגון.

— רבי! צעקתי אליו: גם הם מנגנים, והוא אינו מנגן!

— אל תירא, ענה לי, בטוח אני במזלה של בתי תחיה!

ואנכי אמרתי בלבי: רבונו של עולם, אותן הכלי־זמר, העבריינים, נמשכו ונכנסו לפני ולפנים לתוך הנגון, והוא, החתן בעצמו, בר אוריין ובן קדושים, לא בא ולא נמשך אחרי כל העולם כלו.—

ותתעטף עלי נפשי, ורגלי עמדו מלרקד, ושכחתי את הנגון; ומשברון הלב ומהגעגועים על פייגא׳לה תהיה עיני זולגות דמעות, והייתי חפץ לצאת מן העגול, ולתפוש את החתן, ולקרעו כדג. אבל הרבי אחז בערפי וילחש באזני:

— אל תירא, בשעת הסעודה יאמר תורה מהרקוד שלי.

וכך הוה.

* *

*

את התורה בעצמה, שאמר החתן, אינני זוכר עוד. ידוע לכם, שאני אינני מופלג בנגלה, והאדמו״ר אמר עלי: שומר פתאים ה׳, וזה כל תפארתי. אבל שמעתי, שאמר איזה עניין גדול באיזה סוגיא עמוקה. כל המסובים, שהיו ביניהם גם למדנים גדולים ונפלאים, נמשכו אחרי החיצוניות של התורה, והבינו אותה, והתפלאו עליה, והשתוממו. והדיין המופלג מק״ק קובל אמר, שהראה חריפות שאין למעלה הימנה. אבל אני, שזכיתי לגלוי דעת הצדיק, שתהיה התורה מהרקוד שלו, לא נמשכתי אחרי החיצוניות, כי אם אחרי התמצית, והרגשתי בלבבי את הרקוד של הצדיק, שהיה בהחלוק כאופן בתוך האופן.

ומה שאירע להצדיק אירע להחתן.

החתן ישב בראש השלחן וכל העולם היו מסובין, אך במשוך החלוק נמשך כל העולם אחרי החתן, וקם העולם על רגליו לעמוד עליו, והיה הוא המרכז והעולם חונה עליו עגול בתוך עגול.

וגם על פני החתן שרתה השכינה.

אבל רבנים שואלים: מה אומר ביסמארק? למה נפח את האש? מה נשמע בברליז? מה תקות ישראל באשכנז? חפשו בנרות אם תמצאו בפולין!

אומרים כי ברוסיה ישנם עורבים לבנים; ויש אומרים — מתלבנים באבק, אך אצלנו רואה אני את הישיש כיוצא אחד מן הכלל הגדול והנורא.

רואה אני קרן אור בעבים, נצוץ אש על הקרח הגדול...

ספרתי לו את אשר ידעתי.

ובמשך ספורי השתנו פניו חליפות לרגעים. פעם זיקים וחצים ופעם דמעות ויאוש בעיניו הרכות; פניו האדימו ויחורו ויקבלו עין תכלת בזה אחר זה. לא אחת ושתים התחלחל וישכח את שיבתו וחליו, ויתרומם, וירקע ברגליו, ויך באגרוף על השלחן, לחרדת הכלים אשר עליו... ואז תתלבנה שפתיו והן נעות: שפוך חמתך, שפוך חמתך!

כבר נעוה משמוע.

— אל אלהים! — הנה ברוחו הקשה ויפול אחורנית על הכסא.

— אל אלהים! — הוסיף בנהמת לבו — הלא נגזרנו כלנו נגזרנו... על צוארנו מונחת החרב...

„אם יד ביסמארק באמצע, הלא נהיה כצאן לטבחה!"

נחמתי אותו, כי גם ביסמארק הוא בן חלוף; כי חיי העם ארוכים הם מחיי איש פרטי; ואם כי הוא התל שכל ארץ אשכנז פונה אליו, אם כי הוא רוח החיה בכל האופנים, היד החזקה האחת והארוכה המגיעה עד קצות המדינה — הלא בכל זאת אך בן חלוף הוא!

אבל הרב לא אבה הנחם.

— רע ומר מאד, רע ומר! התאונן.

— אמנם עת צרה היא ליעקב, — החילותי עוד הפעם.

— אבל — קרא הרב בחגרו שארית כחו, — אבל מה הם מבקשים מאתנו? מה עול מצאו בנו? מדוע יתגוללו עלינו? מדוע נבאשנו פתאם בעיני עם הארץ? הלא „בני אב אחד אנחנו"!

טוֹרְקְוֶמַדָא שֶׁלָּנוּ.

הימים ימי ה„תכלת" באישביצא וראדזין; והאנטישמיות בכל ארץ אשכנז...

ואני שבתי אז מברלין, ששם הייתי לרגל מסחרי.

ביום השני נקראתי אל בית הרב.

הישיש התנצל לפני, לאמר:

— אני זקנתי ושבתי; רגלי בצקות... ונפשי נכספה וגם כלתה לדעת דבר אמת על אדות מצב אחינו בני ישראל בארץ ההרס ההיא...

— האמנם — שאל תמרורים — כצעקתה הבאה אלינו עשו? האמנם כבה בלב שונאינו כל זיק יושר וחמלה? האמנם השנאה הולכת הלוך וגבור מיום ליום, ואין משפט וצדקה?

ועיני הזקן מלטו רשפי אש.

בשאלותיו אלה קנה הישיש את לבבי ונפשי. מראה לא נפרץ הוא רב בישראל בפולין, אשר יצא אף רגע מד' אמות של ההלכה אל עולם החיים; אשר ידאג, לא אך לעדר צאנו, כי אם גם לכלל ישראל, ולא רק בעניני אמונה ודת, כי אם גם בנוגע לחיי העולם הזה!

יודעים אנחנו רבנים מדקדקים כחוט השערה בשעור מקוה, רבנים „למדנים" ומקילים, רבנים „יראים" ומחמירים; רבנים גועים ברעב לעיני כל העדה, ורבנים נהנים מכל מיני כשרות וכל דבר שבקדושה וטוב להם; יודעים אנחנו רבנים רודפים אחר הכבוד והכבוד בורח מהם בקרב עדתם, ורבנים ענוים ושפלי רוח, אשר ישפילו את כתר התורה עד העפר שתחת כפות רגלי בעלי הבתים.

— ומה? היכחש? הלא הוא מ א מ י ן בכתבי הקודש! הלא מקרא מפורש הוא! בפירוש נאמר: „ילך כל איש בשם אלהי

לא צחקתי לדברי הרב...

נהפוך הוא, ת מ י מ ו ת ה י ו נ ה, הפותה והטובה, לקחה את כל לבבי... ובסתר לבבי הושטתי אז שלום לבוני ציון בעזרת הרבנים... עתה לא אירע רע; צללי חשך של ערים נדחות, פרות אדומות, זקנים ממרים וכל כיוצא בהן לא יפחידוני עוד... רבינו זה, רבינו הישיש יעמוד בראש!

— אי־סבלנות, — עוד נעות שפתי הזקן — היטב אמרת... חיה טורפת היא... חיה נוראה... אבל בכתבי קדשנו קדמה הרפואה למכה... הכל ערוך מאתמול! מקרא מלא —„אם אלהים הוא ירב לו", „ילך כל איש בשם אלהיו".

אך — עוד שפתי הזקן נעות, והחדרה פרצו קולות ברעש ושאון; אנשים, נשים וטף, בעלי בתים וחיטים מלאו את החדר וכלם צועקים, רועשים, מכים בשלחן, בקירות, מבלי אשר יכלתי להבין איזו מלה.

אך לאט, לאט הרגלתי להוציא את חתוך הדברים מן השאון, ולהבין את סבת הרעש: „אהרן בן משה החיט -- השקץ הגדול— מת—כן יאבדו!—וקרוביו הרשעים—תהי אחריתם כמוהו—חפצים לקברו בציצית של תכלת!

והרב הישיש התנשא פתאם כלביא:

— היה לא תהיה! —קרא בקול עוז— היה לא תהיה! „לא תתגודדו!", קרעו ממנו את התכלת! או קברוהו מחוץ לגדר...

התבוננתי בפני הרב והנה נהפך לגבור עריץ, לפרם ארך־ האבר ורב הכח... בעיניו אש קנאה צרה, ימינו נטויה להשמיד, להרוג ולאבד... ומתחת לה„יארמולקה" שלו נפזרו שערות פאיתיו כנחשים לבנים...

— „טורקומדא!" קראתי בשאט נפש, ואנוס החוצה.

— אי־הסבלנות!

— אי הסבלנות! ומדוע? שלמה? לאיזה צורך?

— אי־הסבלנות — עניתי להרב — היא חיה טורפת, חיה רעה ונוראה... זה לא כביר השמיעו על מיתתה וקבורתה. הקנאים הספידו אותה כהלכה, והטובים שבחסידי אומות העולם אמרו: „ברוך שפטרנו"... אבל החיה הרעה לא מתה, לא נפלה, כי אם נחבאה בסתר לב ההמון...

ועתה בא המכשף ביסמארק ויעוררנה.

— אבל למה? לאיזה צורך?

— ביסמארק חפץ להביא את כל העולם האשכנזי תחת כנפי שכינה אחת!

— מאמינים המה? מאמינים? השתומם הרב: נוצרים המה ומאמינים בכתבי הקדש?

— בלי ספק!

פתאם נראה ברק תקוה בעיני הרב:

— אם כן, הלה נוכל להראות להם! לפתוח את העשרים וארבע! הלא מקרא מלא הוא: „ילך כל איש בשם אלהיו"... „אם אלהים הוא, ירב לו"?!...

לא מצאתי מענה בפי, והרב הוסיף:

— זהו אשר דברתי... שם יהודים־אשכנזים!

שפתיו התעקמו מבוז וקלסה:

— הם מתבוששים לקחת אתם את העשרים וארבע!

לא הבינותי: לאן?

— לו הייתי שם — הוסיף כחולם — לו הייתי שם, ולו ידעתי את שפת הארץ, כי אז שמתי נפשי בכפי, את העשרים וארבע תחת זרועי, ומבלי הגד להקהל דבר או חצי דבר, הלכתי בחשאי אל בית הועד של הנבחרים — הלא כן נקרא הבית? כן?

נענעתי לו בראשי.

— וקרבתי — מוסיף הרב — אל השלחן, והוצאתי את העשרים וארבע, ופתחתיו, והראיתי להם, וביחוד — לביסמארק בעצמו, את אותו הכתוב!

אודם קל של נצחון נראה על פני הרב.

המלאכות, העובדים בזעת אפם. להביא טרף לנשיהם ולטפם וגם — לראובן המלוה?

— אבל אני אינני רוגזת עוד —

— אין־דבר, אין־דבר; אני יודע, כי נוחה את לרצות, אבל עתה חפץ אני להוכיח לך, כי אמנם אני עושה לביתי, סאשה. הביטי נא אל לבן זקני ופאותי! האמנם תחשבי, כי עול ימים אנכי? האם לא הגיעו הימים, להכין צידה לדרך?

— לדרך? לאיזה דרך? שאלה סאשה בתמהון, ותוך כדי דבור, כאשר ירדה לסוף דעתו, קפצה ממקומה ותקרא בחרדה:

— חס ושלום! אל תפתח פה לשטן!

— אל תפחדי, אשתי סאשה, גם את לא בת עשרים... ומה נעשה, אם ישאלונו שם על מעשינו בעולם הזה? מה נאמר ומה נדבר? אכלנו, נאמר, שתינו; ומה יאמר הקב"ה? את, למשל, תתהללי בהתעסקך בהכנסת כלה —

— דום! קראה סאשה, מיראה פן יקופח שכרה בעה"ב.

— ועל כן חפץ גם אני לעשות איזה דבר טוב...

— טוב מאד, טוב מאד, עשה כחפצך, אך לך נא ורחץ...

— עוד דבר קטן אגיד לך בשעת הכושר, אמר הגבאי: הזוכרת את את שמלת־חפתך הטוויה כסף?

— האם לא אזכרנה!

— אולי תתני אותה לפרוכת...

— טוב מאד, אני הולכת...

— חכי נא, סאשה, אני כבר לקחתיה! כבר היא תלויה על ארון הקודש!

— גנב! — קראה סאשה ברצון.

ואחרי כן רחץ הגבאי ויאכל לשובע נפשו, ויברך ויעל על מטתו, ויישן.

ב.

הגבאי ישן ונשמתו עלתה למרום, ותעף אל הספר הערוך, ותכתוב בימין, בצד המצות, לאמר:

„היום יום ב' בשבת, פרשת תרומה, תרנ"ו לפ"ק.

מעשה בר׳ יוחנן הגבאי.

(הגדת חסידים).

א.

עיף ויגע מעבודתו, עבודת הצבור, נחפז הגבאי ר׳ יוחנן הביתה. בעברו את חדר הבשול, שאף אל אפו בחפץ לב ריח מרק ובשר, וריח תפוחים צלוים, ויחיש את פעמיו אל החדר השני, אבל — אשתו סאָשה לא קבלה אותו שם בסבר פנים יפות.

— בטלן! — קראה בזעם, בהראות הגבאי על המפתן.

— ומה החרי, סאשה? שאל הגבאי, בשבתו על כסא לנוח.

— עוד ישאל! ומתי, בטלן, תעשה לביתך?

— לביתי? — השתומם הגבאי — ומה לי לעשות לביתי? בנינו, תהלה לאל, כבר היו לאנשים וגם אנחנו, כאשר אדמה, לא נדע מחסור... ומה לי לעשות, הגידי?

ובפנותו כה וכה, הוסיף: המטה, רואה אני, מוצעת בלעדי; הרצפה מברקת בלי עזרתי; ידי לא נגעו בקירות ואין בהן לא מראות נגעים ולא קורי עכביש. והנה גם השלחן ערוך: המפה לבנה כשלג, הסכינים והכפות מזהירים כאור החמה, וגם צנון אני רואה, גם חזרת, ויין שרף הולך למישרים בבקבוק —

— הרף מלהג, לך ורחץ!

לא, סאשה, אני לא ארחץ ולא אוכל, עד אם דברתי דבר; עד אשר תוכחי לדעת, כי אתי הצדקה. הלא רואָה את, כי פה אין לי עבודה, אבל שם, שם בבית המדרש לי עבודה רבה, כי מי ישית לב לבית המדרש בלעדי? היתעסק בצרכי הצבור יוסף הסוחר, אשר אין לו פנאי לבלוע רוקו? או יחיאל הרוכל, היוצא במוצאי שבת אחרי ההבדלה לנוע על הכפרים ושב בערב שבת עם חשכה? או ראובן המלוה, המחזיר כל היום על פתחי העניים לקבץ את פרוטות הנשך? או אולי הצאן, צאנו, בעלי

עיר המתים.

(מעשה נורא באמת).

א.

בלכתי למסעי לקבץ מספרים [*]), פגשתי בדרך איש עברי, הולך בכבדות עקב בצד אגודל בחול הדרך הכבד מאד, ופניו כפני חולה מעים. מעי המו לו ואקחנו על העגלה. האיש הושיט לי ימינו ל„שלום עליכם" וישאלני על אדותי. אחרי אשר השבעתיו חרשות שאלתיו אני:

— מאין אתה, ר׳ קרוב?

— מעיר המתים! — ענה בלחש.

— מעבר להרי חשך? — שאלתיו.

— לא, — ענה בצחוק קל — בפולין...

— במדינתנו אין עיר כזאת!

— ישנה וישנה! למרות חכמי אומות העולם, אשר לא הביאוה בכתב הערים.

— נפלא הדבר!

— בעיני לא יפלא! אנשי שלומנו אינם חיים עפ"י הגיאוגרפיה! וקרובים ורחוקים ידעו את העיר, מוצאיה ומבואיה בלעדה!

הגאון שלנו וגאוני הסביבות שולחים איש אל רעהו שאלות ותשובות בדברים העומדים ברומו של עולם ההוראה... והכל בא על מקומו בשלום, אם גם לאחר זמן... זה לא כביר, למשל, הותרה עגונה, אשר מתה זקנה ושבעה ימים... אבל השואלים והעונים מתן שכרם בצדם בעוה"ז ובעוה"ב...

---

[*]) עיין ספר שלישי: „ציורי מסע".

„אני יוחנן בן שרה עבדתי כל היום עבודת הקודש. כי אמרתי: אני ואשתי סאָשה ספונים בבית רם ונשא, ובית ה׳ חושב לנפול מאפס יד לתקן בדק הבית. זאת ראיתי ונתון אל לבי, ואצו על עושי המלאכה לתקן את בדקי הבית, והיום הובאו גם שני ספסלי עץ חדשים, וגם שלחן עץ חדש, ואצו לטהר גם את הרצפה ואת קירות הבית, ואת כל כלי הקדש—עץ, נחשת וכסף; ומנורה חדשה הצגתי על העמוד לפני המזרח. ובס״ה היו בקופת הקהל שלש מאות זהובים, והוספתי משלי ארבעים וחמשה זהובים וח״י גרוש, והכל נגמר בכי טוב. על חשבון אשתי סאָשה אעשה אני את פרוכת המשי, מלבד הכנסת כלה, שהיא מתעסקת בה, זכרה לה אלוה לטובה. ובכן הכל נגמר בכי טוב וצויתי להשמש, באם לא ישמע ונשא עונו, לבל יהי היכל ה׳ למלון אורחים ושיסגר הבית בלילות ולא יטמא אותו כל צרוע וכל זב...״

עוד הנשמה כותבת מימין ונשמה אחרת באה ותכתוב משמאל כדברים האלה: „אני בֶּריל בן יהודית הנני כבן שבעים שנה; טרם כלה כחי עבדתי בזעת אפים, וכאשר זקנתי ושבתי וכחי עזבני, החלותי לחזר על הפתחים. מתחלה הייתי שבע מדי יום ביומו, כי ידעו אותי בעלי הבתים ויחושו לעזרתי, אך לאט לאט נבאשתי בעיניהם ואך לעתים רחוקות זרקו לי לחם יבש נקודים ולי אין שנים ללעוס... וארא, כי אמות ברעב; ואצא את העיר ואבא אל ל... עיר ואם בישראל, והקור גדול מאד, ואלך אל בית המדרש ללון שם כנהוג בישראל, אך השמש סגר את הדלת בעדי מבוא, כי חזקה עליו מצות הגבאי, לבל יהי בית ה׳ מקום ללון לעוברי אורח. והנני ישן עתה בחוץ והכפור אוכל את עצמותי הזקנות והיבשות, ואני רעב, וקר לי מאד, מאד... רבונו של עולם, למי נחוץ יותר בית־המדרש, לך או לי?״

ג.

ותצא בת קול ממרומים: קראו את שניהם לדין! ובבקר נמצאו מתים: הגבאי דבהמ״ד בל... העיר — על מטתו, ועני זקן — בחוץ, על יד בית המדרש...

ועל הקורה ממעל תבנית כלי זמרה של דהע״ה... אם קבלה היא נקבל, כי עינינו רואות אך אבק וקורי עכביש... אבל ברור כשמש הוא הרתוק מעץ אחד, מעשה ידי אמן, התולה מעל לארון הקדש והנופל בנעימים על הפרוכת—מתנת נשים צנועות...

בבית הכנסת הזה — הוסיף לספר — מתפללים כמנהגו של עולם, אך העברינים והאומנים, מלבד החיטים, אשר יש להם מנין בפני עצמם, והקצבים, אשר התחברו עם בעלי העגלות וגם הם שכרו להם חדר להתפלל... לבעלי הבתים נמסר בית המדרש, המלא ספרים על כל גדותיו... והחסידים מתפללים למיניהם במניניהם...

— גם שם יתקוטטו ?...

— כמנהגו של עולם... אבל בית הקברות מאחד את הקרעים! גם המרחץ והמקוה משותפים לכל עדת ה׳!

— ובתי חסד ישנם בעיר?

— בית המדרש הוא גם מלון אורחים... וגם „הקדש" יש לנו.

— בית חולים?

— הקדש, ולא בית חולים מיוחד. הבית הזה שני חדרים בו, והיה לדירת שוכר המרחץ, אך במשך הימים הכניסו את השוכר לחדר אחד והחדר השני היה להקדש. שם שלש נשים חולות. האחת אשה זקנה, אשר רגליה הולכות וכלות עפ״י חקי האטרופיה, השנית „קופאת על שמריה", כי יבש צדה השמאלי או הימני, שכחתי, והשלישית — עגונה משוגעת. המטות עומדות בשלש פנות החדר, בפנה הרביעית התנור והכירים, ובתוך — האהל למתים.

— ר׳ קרוב, — אמרתי להאיש — הלא לצון חמדת לך! הן תארת לי את צאכנובקא בכל הודה והדרה, במסתרה וצדקת פזרונה, ולמה קראת בשמה עיר המתים?

לא! — ענני האיש — לא בצאכנובקא אדבר, כי בעיר המתים באמת... בעיר, אשר מיום הוסדה היתה תלויה בשערה, אחרי כן היתה לעיר תלויה על בלימה,

גם הנינים והנכדים שמרו את בואם העירה, ולא יצאו בידים ריקות...

— מעיר המתים לא שמעתי בלתי היום!

— נפלא הדבר! העיר היא עיר שלמה, עיר ואם בישראל, לא יחסר כל בה, מן פרנס החודש עד המשוגע! וגם בעולם המסחר יד לה ושם!

— מוציאים ומביאים ממנה?

— בלי ספק! מוציאים ממנה רצועות ותפילין, ומביאים לתוכה אתרוגים ועפר ארץ ישראל! אבל עקר המסחר הוא מקומי; י"ש ובגדים ישנים... כנהוג...

— והעיר עניה?

— עניה?! יש לה פרנסה! האביונים הגמורים יצאו לנוע על ערים אחרות... יתרם מחזירים פה על הפתחים, וכל הפושט יד נותנים לו. ישנם גם המבקשים עבודה קלה ונקיה כעין סרסרות או „מציאה כשרה" בחוצות, והקב"ה מפרנסם כעורב... היתומים אוכלים על שלחן בעלי הבתים ולומדים בת"ת, היתומות תהיינה לשפחות ונהנות עפ"י רוב אך מיגיע כפן... והאלמנות, הגרושות והעגונות (המין האחרון הולך ורב בעוה"ר בזמן הזה) יושבות על סיר... הגחלים וחולמות כי פת־בגן גדל על האילנות... ויתר העם מתפרנס בכבוד!

— במה?

— הרש עיניו נשואות השמימה, הסוחרים „חיים מן האויר", וגם עובד אדמתו ישבע לחם, זהו — הקברן...

היתקלס בי האיש? בעיניו אש זרה, כלו גל עצמות... על לחייו, הלבנות כסיד והנקמטות כגויל, לא יראה אף צחוק קל, ובכל זאת בקולו — לעג!

— ומה משפט העיר? — שאלתיו.

— כמשפט כל הערים! יש לנו בית הכנסת... אומרים כי על הכתלים היתה תבנית כל חיה, בהמה ועוף לפי פרק השירה,

השתדלן ברח עם צרור הכסף, אשר נתן בידו, למדינת הים, ויעזוב את אשתו עגונה ואת הקהל לאנחות...

— וישלחו שתדלן אחר?

— טרם נודע הדבר אל נכון, מת הגביר וישאיר אחריו בין יתר היורשים יתום קטן, אשר לא יכול להקנות עפ"י הדין...

— ובכן?

— נגמר הדבר לחכות עד אשר יגדל הנער וישלח שתדלן אחר.

הדבר נכתב לזכרון בפנקס החברא קדישא.

ובכן — — נשכח כמת מלב!

במשך זמן מצער הלך הקהל הלוך וגדול, כי אחב"י פרים ורבים, וגם חדשים באו מקרוב ומרחוק, אבל משפחת הגביר ירדה פלאים... האלמנה נשאה לעיר רחוקה ואבד זכרה, הבנים נפזרו גם המה איש לבצעו מקצהו, ואך היתום הקטן נשאר על מקומו. הקהל מנה לו אפוטרופס, אח"כ השיאו אשה ויתן לו שותף רגיל לסחור. האפוטרופס עשה את שלו ויציגהו ככלי ריק; האשה עשתה את שלה ותמרר חייו, והאחרון הכביד, הוא השותף, אשר למדו לחתום שטרות ובשעת הרחק גם לזייפם. השותף נמלט על נפשו, היורש בא אל בית האסורים והנושים ירדו אל נכסיו...

והשמועה כי יבוא שוטר הב"ד למכור את נחלות הקהל בחובות בן־הגביר, הלמה את העדה כרעם משמים טהורים בלי עב קל. ואז נודע להם כי העיר תלויה על בלימה.

וילך הקהל להועץ בעורכי דינים.

— אין עצה ותחבלה אחרת — אמרו הנשאלים — כי אם למלאות יד אחד הגבירים לקנות את נכסי הקהל על שמו, ולשלוח שתדלן שנית אל עיר הבירה, והיה כי יבוא הרשיון ימסור הגביר את הנחלה להקהל.

אבל בזמן ההוא כבר היו גבירים רבים, ומספר השתדלנים מספר אנשי המקום, ותפרוץ מלחמה עזה בין הגבירים והשתדלנים, והמחלוקת לא שקעה עד היום הזה.

בין כה וכה — ספר האיש — קרה מקרה נורא מאד, לא

ועתה נהפכה כלה לעיר המתים. אם תאבה, ארוני, אספר לך את תולדותיה.

— בכל לב!

היום רפה לערוב. בפאת מערב דם ואש, הוא בוא השמש; אך במזרח יצאה הלבנה מתוך ערפלי טוהר ככלה מחופתה, ותשלך ארצה אלומות אלומות קרני כסף, אשר התבוללו בצללי הערב כנשמות ערטילאין...

באנו אל היער. קרני הירח חודרים מבין העפאים, מעל להעצים ממעל רקדו הרוחות, ומתחת נפזרו מטבעות כסף — עגילי נגוהות בצל האמש, והיער הומה סוד שיח נפלא, כמספר תולדות המתים... לא ארע נפשי, הנני כחולם בהקיץ...

גם פני האורח שעל עגלתי השתנו מאד, ורגע נדמה לי כמת, אך הוא פתח את פיו ויספר:

מיום הוסד העיר נתלתה בשערה, כי עפ"י הדין לא היתה עיר במקום הזה; ובהקבץ המנין הראשון מאחב"י, ויגמרו אומר לפרוק מעליהם עול העיר הקרובה ולהיות לקהל בפני עצמו, בנו להם ראשונה בית תפלה, מקוה ומרחץ. גם כברת ארץ קנו לבית מועד לכל חי, ואחרי כבלות הכל שלחו שתדלן אל פקודת הממשלה להשיג הרשיון על כל אלה.

— היתכן?

— מעשה שהיה!

— איככה?

— בעיר היה עץ, אשר בצלו חיו... גביר מהימן... על שמו נכתבו ונקנו כל נכסי הקהל... והגביר היה קרוב למלכות, והפקידים עשו עצמם כלא יודעים... ומהימן היה הגביר, כי בשוב השתדלן והרשיון בידו, ימסור הכל להקהל בשטר מקח וממכר כדבעי...

— ואח"כ אמר „עלי כתיב"?...

— לא, ארוני... הגבירים עודם אז אנשים ישרים ותמימים, וגם ה„עלי כתיב" לא נפרץ בימים ההם... אך נפלאים הם דרכי ההשגחה הפרטית...

אחד לחלום משנהו, מעולם הדמיון האחד לעולם הדמיון השני... זע״כ אם יקרה, כמו בנידן דידן, ויקום איזה מת מקברו, לא יזכור את מיתתו ואת קברו, ושב, והתהלך בחוצות, מבלי דעתו את שכבו וקומו...

לא ארע, אם התפעלתי מאמרי שפר של המספר, או מחן קרני הירח, אך אמת הוא, כי החלותי להאמין באפשרות הספור ואשאל:

– וכל המתים קמו?

– אולי נשארו אלה, אשר אכלתם הרמה... אבל מתים רבים קמו, קמו וינוסו היערה.

– ומדוע נסו היערה?

– יען כי עפ״י הדין אסור למתים להראות בתכריכיהם בעצם היום, פן תראינה אותם נשים הרות ותלדנה מתים...

– כנים דבריך! – אמרתי בלי משים, – והשוטר?

– את השוטר אחז השבץ מפחד ויפול ארצה וימת...

המספר החשה רגע ויוריד את ראשו.

– ובכן – העירותיו – אין שוטר ואין מתים?...

– השוטר איננו, אך כחצות הלילה שבו המתים העירה, ואיש איש מהם הלך אל הבית, אשר גר בו בעוד בחיים חיתו, ויבואו בעד החלונות כגנבים, ויפתחו את המלתהות, ויוציאו משם בלי שבת ויו״ט, ויתלבשו, ויצאו החוצה בדרך אשר באו, ובבקר מלאה העיר – מתים!

– והחיים לא ידעו, כי מתים בתוכם?

– לא! כי המריבות והמחלוקת הכו את העם בסנורים, בתמהון, בשגעון ובשכחה נוראה.

ובהכיר הבן את אביו המת קרא משתומם:

– רבש״ע, אני דמיתי כי מת אבא, ולחנם אמרתי קדיש! אני שלך וחלומותי שלך!

האשה אשר הכירה את בעלה – הציתה עליו במטאטא, על אשר התקלס בה וישנה את טעמו להתדמות למת!

יאמן כי יסופר... אך הלא לילה הוא — הוסיף בצחוק קל — והחיה אשר ברקיע — הוא מראה באצבע על הלבנה — אות אמונה במצחה, ואקוה כי יכו דברי שרש בלבך, אדוני...

— ספר ואשמע...

— המקרה נורא באמת... שוטר הב"ד בא, ואך דרכו כפות רגליו על אדמת הקדש בבית מועד לכל חי התחלחלו המתים ותאחזם פלצות... נסוגו המצבות אחור, האדמה פתחה את פיותיה — הקברים, והמתים יצאו...

— אינני אפיקורס — נכנסתי בדברי המספר — ומאמין אני בהשארת הנפש, אבל הנפש עולה היא למעלה לגן העדן או יורדת היא למטה לשאול תחתית, אך לא תותר בהגויה ולא תקבר באדמה... ואיככה יקומו המתים לפני תחית המתים!

— רואה אני — אמר המספר — כי חכמת אלהים בקרבך, אדוני! אבל את עולם הדמיון שכחת! דבריך טובים ונכוחים בנוגע לכל באי עולם, לכל החיים חיים אמתים... כל באי עולם, החיים חיי אמת, חיי המעשה, הם בעלי בחירה ורצון, יכולים לבחור ולמאוס בטוב וברע והם חייבים או זכאים... הזכאי זוכה לש"י עולמות, והחייבים למדורות של גיהנם... פה מלאך המות מפריד בין הדבקים, הגוף יורד לקבר, להיות מאכל לרמה ולתולעה, כי הוצג ככלי ריק בלי רגש חיים, — והנשמה נשואה למעלה על כנפי מלאכי אלהים, או נופלת למטה וצוללת כעופרת בזפת רותחת...

לא כן בני עירנו...

חייהם אינם חיים... כצל יתהלכו עלי אדמות, חולמים בהקיץ המה וכל מעשיהם — חלום יעוף... אינם חייבים ואינם זכאים, כי לא עשו דבר טוב וגם לא באו לידי נסיון לעשות דבר רע...

וע"כ בני עירנו מתים אך למראה עינים... הנשמה והגויה, הנאהבות והנעימות בחייהן, גם במותן לא תתפרדנה, אין בין עולמם הזה ועולמם הבא אלא המעברה — שעת המות, והפטירה מן המצוות והפרנסה... החלום לא נפסק... או עבר האיש מחלום

וברכיו לא תכשלנה ולא יפול תחת משא החיים... יודעים המה כי אך „יוסף דעת יוסף מכאוב", כי אך הדואג—אוכל את שארו ועוכר את בשרו ונופל לשחת... וע"כ עמדו המתים מרחוק לכל שאלות החיים... המתים הללו אינם יודעים מאומה, אלא אוכלים ושותים ומחכים לתחית כל המתים...

ובמשך הימים אין בית אשר לא ירבו בו המתים על החיים ולא יכבידו עליהם את עולם הקשה... ואין משרה בקהל אשר לא תהי ביד אחד המתים!

לכסא הרבנות יושב מת, לפנים איש חי רב פעלים ועתה מת, מרחף בעולם הדמיון... הדיינים, העוזרים על ידו, ג"כ אנשי מעשה לפנים, ועתה פגרים מתים, והם חותכים הלכה לחיים... מוהלים־מתים מוצצים דם ברית של ילדים חיים... כל סעודת מצוה היא זבחי מתים, כי המסובים והמשמשים פגרים מתים כלם...

מתים עוברים לפני התבה, ודברי מתים נשמעים בחוצות... והאויר מלא רקבון וצחנה...

ובכן היתה העיר, התלויה על בלימה, לעיר המתים...

בעולם המעשה נבראו שאלות חדשות וקרו מקרים חדשים, והמתים עוסקים בשאלות המתים, אשר עברו כצל ואינם... רעב ודבר, ארגנטינה ופלשתינה, מתבוללים מתחכמים, ולאומיים פשרנים,— אך בעיר המתים שבתו השאלות, חדלו המריבות, אין פרץ ואין צוחה, כי - המתים אינם יודעים מאומה ואינם חפצים לדעת מכל הנעשה בארץ החיים...

ואם יבוא איש מן החוץ, עוד טרם יפתח את פיו להגיד דבר חדש, להשמיע מה נעשה בעולם החיים, יכתירוהו האדים, הרקבון והצחנה; יפול וימות, ויקום להתהלך בעולם הדמיון...

באנו בסבך היער. קרני הירח לא חדרו עוד מבין עפאים... אישון חשך, אך עיני המספר מזהירות כעצי רקבון באפלה.

ובכן שבו המתים לאור באור החיים, והחיים לא ידעו מאומה, ונדמה להם כי מתמול שלשום הדבר. וישובו המתים אל מקומותיהם בבתי התפלות, אל מטותיהם וקערותיהם בבית, ואיש לא השתומם... אך, ראה זה דבר חדש הוא! בעיר קטנה כזאת קערה אחת לכל אנשי הבית ומספר הכפות כמספר הפיות, וזה ימים, אשר איז בית. אשר לא נעדרו בו הכפות לפי מכסת הנפשות!

ה„גבירות" כלו את המתן בשפחותיהן ויתר הנשים פחדו ורהו מגנבים מן החוץ. אך כאשר נודע הדבר, כי כן קרה בכל הבתים, היה המקרה להנשים ענין לענות בו.

הרבנית הצנועה אמרה כי הוא מעשה שדים, כי השדה החולבת בלילה את העזים, החוטפת את הילדים והחונקת את החולמים, היא הגונבת את הכפות, ומי יודע לאיזה צורך!

אבל הטובלת הזקנה ראתה בזה סימן רע, כי יפרוץ רעב בארץ!

והרעב אמנם כבר החל, כי המתים היו למשא על החיים, והחיים שבתו ממעשה ומסחר ע"י המחלוקת...

עברו ימים מועטים והמתים גברו על החיים, וישפכו את ממשלתם על כל הקהל הקדוש...

כי המתים, אף כי אינם פרים ורבים כבני אדם חיים וקימים, התרבו במנינם, כי החלו לגנוב את המתים החדשים מן ההקדש, מעל המטה וגם מתוך הקברים, להלבישם ולהנעילם, ולהשיבם לתחיה...

והחיים, אף כי פרו ורבו, נתמעטו מיום ליום... רבים מתו ברעב, רבים נרקבו בבתי האסורים על דבר שרפה, בערה, מלשינות וכל תוצאות הריב, ורבים עזבו את העיר לנוע על מדינות הים...

ובכן התגברו המתים על החיים ברוב בנין. יודעים המת המתים, מחייהם הקודמים, כי אם לא יתן החי אל לבו לדאוג לאחריתו, ישא ויסבול כל עקא וכל מרעין בישין, וידיו לא תרפינה

האלמנה.

סמרטוטי ערפל, קלים ואמוצים, התנגשו והתלכדו ויהיו לענן־עלטה אחד. האויר כבד וחם, עוד מעט וירד הגשם, כבר יצא החלוץ לפניו: רסיסים ונטפים בודדים.

לרגלי הר תלול עומד בית קטן; וראשו חבוש גג התבן קרוע, — מי יתקן אותו?

הענן הכבד מכסה את השמש כליל. — חיש עבר גם „בין השמשות"... בבית חשכה; בפנת הארובה עומדת עששית, אך ריקה היא בלי נפט והזכוכית שבורה,—מי יקנה זכוכית חדשה, מי יביא נפט?

ובחדר מחנק נפש.

והארובה אינה ריקה; איזו קדרות של חרס; מעט אפר, לבנה מתפוררת, מגרפת ברזל... אך זיק אש אין... על יד הדלת גזרי עץ, — אך מי יחטבם לעצי־שרפה?

בעל הבית חלה בשנה תמימה את חליו, אשר מת בו. ה„צרור", אשר נצבר במשך ימים רבים בעמל רב, כלה ואיננו...

אאסוף מעט כסף, ואתן אותו ברבית... אמר בלבו, כי אשתי הרתה ובלי ספק תלד בן, ויהי שכר למוד!

ה' נתן בת; גם זו לטובה, והיה לה הכסף לנדה...

אך המחלה באה כשואה...

לאט לאט נתמעט הכסף מהצרור והכחות מן הגוף... לאט לאט יצאו גם כלי הבית בלחם, ברפאות־תעלה ללא הועיל... לאחרונה יצאה מכונת התפירה... גם היא נמכרה, ויחד עם השקל האחרון יצאה גם הנשמה מן הגוף...

חתיכת הבד, אשר נצרר בה הכסף, תלויה עתה על יד נר הנשמה...

ומפילות עלי אימה. לו הניף את בגדו העליון – חשבתי, כי נראו תכריכיו...

– ואתה – שאלתי כלב הולם פעם – הנך חי או מת?

– אני? חציי חי וחציי מת! – ענה האיש ויקפוץ מן העגלה ויעלם בחורש

ר׳ בֶּריל.

„רב־בריל חולה, חולה מסוכן מאד״— „ר׳ בריל מסוכן״ — „ר׳ בריל צריך רחמים״ — —

הכל נאנחים: „יהודי כשר כמהו, נשמה כשרה כזאת, איש חסיד כזה!״

ואם אני שואל: ומי הוא ר׳ בריל? הם מביטים עלי כבעל אדם שאינו מן הישוב, כבעל פרא־אדם:

— אינך יודע את ר׳ בריל? את ר׳ בריל אינך יודע?

ואני מצטדק לפניהם: רבותי, הלא גר אני פה, הלא רק ימים מעטים אני בתוככם?

אך ללא הועיל! „ומה בכך? גם תינוק מוטל בעריסה יודע את ר׳ בריל...״

ר׳ בריל, כפי שאני שומע, הוא יהודי אמתי; לו היינו כלנו כמהו, כי אז כבר בא בן דוד...

ואני אומר בלבי: מי יתן... יהיה כל עם ה׳ כר׳ בריל, ויבא הגואל...

והנני משער, כי ר׳ בריל הוא למדן מופלג, בקי בש״ס ופוסקים ובאחרוני האחרונים; והוא בעל צדקה ככלבא־שבוע, עשיר כקרח בשעתו, ועל כל אלה יהודי נאמן לאלהיו ולעמו, ומוכן ומזומן בכל רגע למסירת נפש, לקדוש השם...

פתאם נזכרתי שראיתי פעם אחת ספר תורני, מאת איזה מחבר מציאכגובקה; מן הסתמא, אמרתי, הוא ר׳ בריל! ואשאל:

— ההוא חבר ספר על טהרות?

והם מושכים בכתפיהם, כאומרים: לא זו הדרך...

ר׳ בריל, — אומרים לי — לא כתב ספרים, וגם למדן גדול לא היה... הוא ידע פרק משניות, איזו מקומות בעין יעקב...

ארגז ברזל עומד אצל הדלת, — הוא ארגז השפחה האחרונה, אשר יצאה לבקש לה „מקום" אחר.

הצללים בחדר הצר מתעבים מרגע לרגע; על הרצפה מתנוסס מעט תבן מפוזר, עליו שכב המת...

והכתלים מביטים בעינים קטנות ושחורות — הם המסמרות, שהיו תלויים עליהם כלי בית ומלבושים... מַרְאָה (טוב מאד, כי נלקחה; לוּ ראתה האלמנה את פניה!), מנורת חנוכה (בעד מי? למה?) ובגדים רבים... המראה והמנורה נמכרו, את הבגדים חטפו בעליהם בשעת יציאת נשמה...

ובפנה—ערש, והילד, השוכב בו, ישן...

ועל הרצפה יושבת האלמנה, וראשה נשען על ערש הילד, וידיה הרזות רועדות... עיניה היבשות והאדומות מביטות אל התקרה מבלי ראות מאומה.

וכה היא יושבת בלי נוע, בלי רגש, כמעט בלי דפק...

אך במוחה, בלי חפצה וידיעתה, מתגלגל מחשבה עצלה, זכרון איזה דבר:

„הֵנה, — אמר אליה פעם אחת,—הושיטי לי את המספרים..."

והמספרים לא נצרכו לו כלל!

וצחוק של ערמה קלה הופיע אז על פניו...

„הוא חפץ, שאקרב אליו"

„ואני קלפתי אז תפוחי אדמה"...

— „הנתתי לו אז את המספרים?"

— „לא, לא נתתי, — באותה הרגע בא איזה איש הביתה..."

— „מי בא אז?"

ואת האיש אשר בא, ואשר הפריע אותה מלהושיט לו את המספרים, לא תוכל להעלות על לב...

והיא חושבת בעצלתים, והילד ישן, וצחוקקל מרחף על פני החולם הקטן.

— „ר׳ בריל הוא ר׳ בריל! ודי!"

ובעיר אין מסחר וקנין, אין משא ומתן, אין דובר דבר ואין דואג לפרנסה, אך הכל משיחים בר׳ בריל, נדים ונעים לו, ומקוננים עליו.

הנה שואב מים — פתאם הוגד לו, שר׳ בריל חולה, ויתחלחל! המוט נפל מעל שכמו, כלי המים התנפצו ימין ושמאל ברעש, והמים נשפכו! אחת הנשים צעקה פתאם צעקה גדולה ומרה גם בקשה להתעלף — וכבר חונה עליה המון נשים, וכלן רועשות, צועקות וסופקות כף.

— יהודים בני רחמנים! — נשמע קול אחת הזקנות, בלי ספק גבאית מלומדת, — יהודים בני רחמנים, מה אתם מחשים — עשו, חושו, הצילו! אנחנו הנשים חפצות לעשות, אך אין אנו יכולות לעשות... כי מה יעשו עניי הצאן, נשים... נשים חלשות...

והאויר נמלא אנחות ודמעות...

הלא דבר הוא, — אמרתי בלבי, — לחנם לא תהמה עיר, לא יילל כל יושב בה.

בלי ספק, — עונה אני לעצמי — ר׳ בריל הוא סוחר נאמן; גם „עסקת באמונה" דבר כבד הוא, בפרט בזמן הזה, מיום שרבו הרמאים...

— שמע נא, ר׳ קרוב, — פונה אני אל אחד הסופקים כף — הגידה לי, במה מתעסק ר׳ בריל?

וגם הוא מושך את כתפיו.

— מתעסק? הוא לא עשה מסחר וקנין מעודו... אשתו, כל זמן שהיתה בחיים, החזיקה בית מרזח... והאמת נתנה להגיד: בית המרזח לא היה בתכלית הצניעות... כך דרכן של נשים, מבוהלות הן על הפרוטה... יעשו להם השכורים בחדר־האופל מה שלבם חפץ... ורבים היה מרננים אחריה... אך כשהגידו לר׳ בריל, וראו שהוא מחשה ואינו מוחה, החרישו כלם...

ונותר לי בשביל ר׳ בריל אך תאר אחד: ירא שמים פשוט... במקום יחוס — יחוס עצמו, במקום תורה — פרק משניות ואיזה מלין דרבנן... במקום משא ומתן באמונה — ארך אפים לכל הנעשה בבית האופל... אך ירא שמים...

אם כן, היה רק בעל צדקה. ראיתי בצאיכנובקה בית כנסת, בית מדרש, בית הכנסת אורחים, שהוא אגב אורחא גם בית־חולים או, כמו שקוראים, „הקדש״, ישנם גם מרחץ ומקוה.

— את מה מכל אלה בנה ר׳ בריל?

הנני בעיניהם כמתלוצץ על מנת להכעים...

ר׳ בריל לא בנה אף כל שהוא לטובת הכלל...

— „ר׳ בריל היה קמצן מטבעו, שלא אכשל בלשון־הרע, גם צדקה לא נתן מעולם... לא לוה לאיש יהודי אף פרוטה אחת בלי רבית קצוצה — אל יהי נא לו זה לגנאי, — ר׳ בריל לא הביא אף אורח הביתה לא לשבת ולא ליו״ט, ולא לסעודת ראש חדש... כשהיה משליך שלש פרוטות להקערה בערב יום הכפורים, היה רועד כלו... שלא אחטא בשפתי...״

וחבילות חבילות אנשים ונשים בשוק, והכל נאנחים, שואלים ועונים, ועל שפתי כלם — ר׳ בריל...

— ונפלא הדבר, — מעיר אחד מן החבורה, — שהיהודים הכשרים, היהודים האמתים באמת, הם כילים וקבצנים, והאפיקורסים המופקרים מבזבזים כסף הרבה לצדקה... אם חברות של צדקה בעיר, הלואות כשרות, איזה קרן קימת — חזקה ששם יד ה„אשכנזים״ תקיפה!... ששם מעשנים בשבת!... והא ראיה — ר׳ בריל! הלא היה, חס ושלום, נהרג על פחות משוה פרוטה...

הנני קרב אל חבורה אחרת.

גם פה מקוננים.

— ר׳ בריל! אוי — ר׳ בריל! איני יודע אם נמלאו לו שבעים שנה... איזה חטא הוא גורם... רבונו של עולם — איזה חטא!

— איש יהודי כזה! מיוחס כזה — מתחיל אחד לקונן, והשני משסעו:

„מיוחס״ מאן דכר שמיה... איזה מיוחס? לא מצדו ולא מצדה...

— מצד אשתו, הלא ידוע לכל, מסיע השלישי...

— העיקר הוא — יחוס עצמו! מלתא זוטרתא ר׳ בריל!

ואני מתחנן לפניהם: יהודים, הגידו נא לי מי הוא ר׳ בריל,

— ומה איכפת ליה להקב״ה — אם יתפלל ר׳ בריל עוד שלשים שנה בכאן ?

ובעל החוטם מעיר :

— יתפלל ... מתפלל גדול לא היה מעולם, הלא הוא מה„קאצקער״ הראשונים !

בלילה נדדה שנתי. השאון וההמולה גברו בעיר, בחוץ עוברים ושבים, קוראים זה לזה ועונים זה לזה. כחצות הלילה שב ר׳ יונה בעל האכסניה מדרכו, ויפרוץ הביתה בלוית המון אנשים צמאים לשמוע מפיהו, מה שאמר הקדוש, שיחיה. והקדוש אמר, שר׳ בריל צריך רחמים. השומעים ספקו כף ויצאו בשאון אבלים. ר׳ יונה מטפס ועולה בבגדיו על מטתו, ומצוה על המאחרים לצאת לעוררו בכל חצי שעה ולהודיעהו מה נשמע אצל ר׳ בריל...

וכמעט בכל רבע שעה נשמע קול דופק בחלון וקורא :

— יונה, השומע עתה ? ר׳ בריל מזיע... בלי עין הרע ... ר׳ בריל התעטש... ר׳ בריל הרים את ראשו והביט ראשונה לימין ואח״כ לשמאל... ר׳ בריל אומר תהלים בע״פ ...

וכעלות השחר נשמע קול רעם — החלון התפוצץ — קוראים את ר׳ יונה ליציאת נשמה...

וקול שועת העיר עולה באזני... טובעת היא בים של דמעות... ואתפעל גם אני, ואדום, וזכרון כל מתי עולם עלו על לבי...

וכעבור הרעש נרדמתי...

למחרת הקיצותי ואלך ללות את ר׳ בריל...

המטה הנה כבר בבית הכנסת, רב העיר מספיד... יש לו קושיות עצמות על הפסוק „בכו בכה להולך״, וקושיות יותר עצומות על חלקו הקודם „אל תבכו למת״... היתכן ? היתכן שאיש מישראל לא יבכה על המת...

ושתי שעות רצופות סרס את המקרא הזה בצירוף מקראות אחרים ומדרשים ואגדות, אך על אודות ר׳ בריל לא שמעתי מפיו מאומה.

מן ההלויה שבתי בחברת ר׳ יונה.

ר׳ בריל היה בלי ספק כשל ברך, בעל בכי בטבעו, בלי ספק היה מרבה לשבת בתענית, ואולי עשה גם איזה „גלגול שלג"... והדבר נקל, שלג בתפוצות ישראל לא יחסר!...

והנני שב אל האכסניה; חפץ אני עוד לחקור שם את בני בבית.

והאכסניה, כנהוג בערים קטנות, הוא חדר לפנים מחדר הבית מרוּזח...

אך חדר המשתה ריק, בעל הבית איננו, כי רץ, כאשר אמרו לי, ברגליו, אל הקדוש, להודיעו משלום ר׳ בריל. הקדוש שיחיה יודע אמנם בעצמו, אבל מדת דרך ארץ היא להודיע... גם בעלת הבית איננה; היא נמהרה ללכת למדוד את הקברים הקדושים... כלתם היא בבית הכנסת, יחד עם המון הנשים, „הקורעות" את דלתות ארון הקדש... ובעלה גם הוא איננו הולך בטל; עומד הוא עתה בבית המדרש ומנצח על האומרים תהלים... ובבית המרוזח הריק שפחה מזוהמת ופרועת ראש; ואני מתירא לבא אתה בדברים, פן יחשדוני במה שאין בי... והנני הולך אל חדרי לכתוב מכתבים אל מכרי, אך הנה קול קורא: ר׳ בריל. ואני שב אל חדר המרוזח.

שני אנשים באו, האחד חגור חבל, בלי ספק נושא סבל, השני אין לו כל סימני אומנות, אך חטמו האדום מזכיר את ה„נושאים"...

— שמע נא, אחי, — אומר בעל החוטם, — לא טוב הדבר, לא טוב... אך מה לעשות? צריך לטעום מעט יין שרף... ר׳ בריל, — ה׳ יאריך ימיו ושנותיו, — גם הוא אוהב את הלגימה... כל זמן שחיתה אשתו המרשעת, לא נתנה לו לשתות, אבל אחרי כן... ובפרט בשעת חדותא, יום זכרון למת וכדומה, היה תמיד הראש והראשון.

השפחה מוזגת, ובעל החוטם מרים את הכוס ואומר בגאון:

— שלשים שנה רצופות התפללתי אתו בשטיבל אחד, אני יודע מה הוא ר׳ בריל! — — לחיים!

— לחיים טובים ולשלום...

מקור הנשמות.

אללאה — עת צלחה עליו הרוח —
בּרא שמים וארץ;
שמים לזבול לו ולמשכן־מלאכיו,
וארץ—לאדם ובהמה.

בידים חרוצות, ובימים אך ששת,
הוציא מתהו עולמים,
ובנשף השביעי, עת כחו עזבו —
שבת אללאה וינפש.

מאז ינפש אדון העולמים,
מתרפק בזרועות הנצח;
מאז לא צלחה עוד עליו הרוח,
מר מדלי לקרא מתהו!

* * *

שבת שבתון! אך נורא הנצח
ולעתים — לו תארך השעה;
ובקורנס היצירה אז יאחז היוצר,
ויצחק בעפר ואפר,

וירתקם לפעמים לרגבים מוצקים,
וחשוכים בעתידות העולם;
או יהדוק גוש עפר וישחוק, ויפזר
כאפר וכאבק פורח!

ופתאום יהפוך את ידו, וישלך
גוש עפר אל שופכין־הבריאה;
עם כמהין, פטריות אז יעלה אגם —
גן עדן לשרץ, לרמש!

— כמה השאיר ר׳ בריל? — שאלתי.

— כששים אלף, — ענה.

— וכל זה מבית המרזח? — השתוממתי.

— היד ה׳ תקצר!

— וכמה עזב לצדקה?

אך באותו הרגע נגש אלינו בחפזה צעיר לימים, בלי ספק בן תורה, והחזיק בבגדו של ר׳ יונה.

— השומע אתה, — קרא כמעט בעליצות, — דין תורה יפה יהיה... שודא דדיינא מיוחד במינו.

— דהיינו?

עוד לא שמעת? ר׳ בריל ז״ל עזב תמיכה לאחותו האלמנה, ואמר כהאי לישנא: יתנו לה ששים רו״כ לשנה, חמשה רו״כ מדי חדש בחדשו.

— כמדומה לי, שהדברים ברורים, ומצוה לקיים...

— שוטה! — שסהו הצעיר, — ובשנה מעוברת? ואדר ב׳?

וישט אז ממני הכוכב ברחמים
ואנכי מנגן, ועולה!
ויוצא ובא בין אראלים ושרפים,
בן־בית בהיכל אללאה!

ועיני לא תשבע מראות את היכלו,
את כליו, את כסא הכבוד!
אך עולה על כלם המון הצעצועים,
המכסה את שלחן הפנים!

רבותי, האזינו! מאל הצעצועים
המכסים את שלחן הפנים,
מאל הצעצועים הקטנים, היפים
נשמות בני אדם תבאנה!

ראשיכם תניעו ושאלה תעמיקו:
— ואיה הוא אוצר הנשמות?
ישנו האוצר, ומלא האוצר— — — —

אך סלחו לי, רבותי! הצלצול היפה אשר אזנכם שומעת, הוא קול האזיקים — חבלי הנועם אשר שמה השירה על רגלי, ועל כן אינני הולך, כי אם מנתר; הרשוני לדבר עליכם מעט קט כדבר איש אל רעהו, דברים פשוטים, כמו שהם יוצאים מן הלב, דברים בהויתם ... ובכן —

ישנו אוצר הנשמות; ישנו, והוא מלא מזן אל זן נשמות מכל המינים.

ישנן נשמות טובות וטובות מאד, ולעילא ולעילא, ושופרא בשופרא, ונשמות מזוקקות שבעתים בבחינת שמן למאור, שמן זית זך.

ישנן, למשל, נשמות גדולים אנשי שם, נשמות צדיקים. נשמה כזאת כי תרד ארצה –

תתעופף כדבורה בגן עדן אלהים
וימים על שנים תתעופף!
וחבצלת השרון לה תתן

אז ירעש השרטון, מפיות לרבבות
יעלה: האח, הללויה!
וצחוק מר אז יחלוף על שפתי היוצר,
וישלך מידו הקורנס!

*　*
*

ויריעת המשי אז נטה אללאה,
להבדיל בין שני העולמים;
להבדיל בין חיי הטהר ממעל
וחיי בן אדם מתחת.
ולעולמי עולמים אז נמתח הגבול;
ושמש, ירח, ככבים —
כל צבא השמים הם שומרי הגבול
לבל יעלה האבק שמימה!
לחנם ישתולל במדבר הסער,
על ימים ונהרות — הסופה;
גם טפת הקצף, גם גרגיר החול —
לא יעלו למרום לנצח!

*　*
*

מאחי היקרים, משפחתי הרמה,
הפלאת אך אותי, אללאה!
חרבות כברקים וסוסים כנשרים
לאחי בני עמי נתת;
חרבות כברקים וסוסים כנשרים —
ולי — כנפי יונה נתת!
אותם המשלת על מדבר וערבה;
לי — שערי שמים פתחת!
ואסק למרומים, ויעמוד על דרכי
לשטן שם אחד השומרים;
אז אגע בכנור, יהמו מיתריו,
ולפני הניגם מי יעמוד?

ומזומנים לתת כסף או שוה כסף, למחות דמעות אלמנה, לשבור רעבון יתומים, להשקיט סערת אביונים, ולסלוח, ולחבק ולנשק לכל העולם כלו, על כל פנים לחציו היפה...

בלי ספק עולות על בני הדשן הנשמות המקוריות, הנבדלות והנפלאות מכל רעותיהן...

לבעל נשמה כזאת עור כעור אחד העם, אזנים כאזני כל בן חלוף וחוטם כחוטם כל בעלי הבתים, ובכל זאת — נשרים המה, נשרים בודדים במרומי הרים וסלעים! אללאה היה רגע ברצונו, ובאשר צר את הילד במעי אמו, מלבד הנשמה המשונה שנתן בו, שִׁבֵּל את עצביו ויולד איש מקורי, חזות חדשה!

האיש המקורי רואה לפעמים את צבע הקול היוצא מן החצוצרה; שומע הוא בלילות את אנקת הירח ושיח קוי אורו; כפעם בפעם עולה אל אפו ריח צללים מיום אתמול, וחכו טועם את הדבר כמו שהוא בפני עצמו! לא נפלאת היא אפוא, אם יצא האיש המקורי אל שדה הקברות לקטוף שושנים; ובתוך המון חוגג, עובר בסך, הוא מתבודד ובוכה על שממת נפשו, ועל דבר בל כאב לא ידע יכנה!

וישנן שם גם נשמות ממציאים — נשמות חריפות כפלפל התורגמי וחדות כחודו של מחט; להן עין־איה לבדוק במרתף הבריאה, חרטום־עורב לגנוב את הסגולות מן החורים והסדקים, והעקר — לב חכמה למכור אותן בשוק בכסף מלא לאושר בני האדם!

אבל עקר שכחתי! את נשמות החכמים!

מאה פעמים ואחת הייתי באוצר הנשמות ואת נשמות החכמים לא ראיתי, כי קטנות הנה הנשמות מאד מאד, ואין שם אספקלריה מאירה ולא זכוכית מגדלת... אך במקום אחד עלה אל אפי ריח מוזר מאד, והמלאך, אשר נחני בדרך, אמר לי, כי היא זיעת החכמים...

ולא נפלאת היא אם נשמה קטנה כזאת, ברדתה ארצה, תבחר לה זרת מרובעת של הלכה מיוחדת ודבר אין לה עם העולם ועניני האדם. בעולמו הקטן יודע החכם הגדול את הכל; שם הוא סוקר, רואה, מביט, ממשש ומגשש, מאזין, שומע

את מתקה; את דבשם שושנים!
ותוציא העסים מציצים ופרחים—

או בלשון החכמים: את ההגיון מן המעשים! כי הנשמות הללו חכמות הן ונבונות. במעופן לא תגענה בקוץ ודרדר ובשורש פורה רוש; ועל כן, מלבד הגיון והשכל הישר, תמצאינה בכל מראה עיניהן גם משפט, גם חסד ויושר וגם תכלית רצויה!

ישנן גם נשמות גאונים, גאונים אדירים, מנהיגי הדורות— החלוץ העובר לפני המחנה — קדמה, קדמה! ובזמן לקוי המאורות, ממשל עב הענן, שמי ברזל או נחשת, יהיה הגאון לעמוד אש, לנחות את העם מחשך לאור, מסבלות מצרים אל ארץ סגולה... אך בדרך המדבר! ובלי מן ושלו, בלי מים חיים!

דור המדבר יתם בבהלה, בצמא, ברעב, אך אחרון על עפר יקום, הוא יבא על הנחלה, ינחל ש"י עולמות!

ואם יכבד חול המדבר, ותכשלנה רגלי העם, ותמעדנה קרסוליו, ועיף ויגע יכרע על ברכיו כגמל; אז ינעש הגאון ויתקצף, ויאחז בעורף ההמון, בציצת ראש הגולם הגדול הזה, ויסחבנו סחוב והלוך, סחוב והשלך, עד — עד אשר תמלא הסאסאה, עד אשר יתמרמר העם ויתקצף, ויקום הערב־רב, ויאחז בעורף הגאון ובציצת ראשו, ויגביהנו למעלה, למעלה, ויקלענו ממרומים לאור הכבשן, לביר סיד, לקופה של שרצים... הלא כה יקרה חליפות; חק עולם הוא בדרך המדבר!

והנפשות היפות!

לנפש היפה כנפים קטנות ככנפי זבוב הקיץ; אך יפות הנה הכנפים ושלל צבעים להנה!

בין הערבים מרדים בני הרשף — תולעי־האור במרומי האויר. חום לא יתנו בקרה, את החשכה לא יאירו; ולמרומים לא יעלו, כי דבר אין להם עם המאורות; אך יפים הם בני הרשף בנשף, בערב יום! ובעלי הבתים, כבואם, עיפים מעמלם ומחום היום, לנוח בין השמשות על עשב האחו, מתענגים הם על בני הרשף באמת ובתמים! ואז ירך לבבם ותדמע עינם, והם טוכנים

שם יושבים בחשך ומחבקים אשפתות —
ישמות! נשמות! נשמות!

רבותי! הטל הוא עתה טל פשוט כמשמעו; כל לבלר ומלמד יבארו לכם את הטל: השמש נסתר, התקרר האויר, התכנסו ויכבדו אדיו, ותהי שכבת הטל על העשבים והעלים, שהתקררו מן האויר, בדמות אגלי זיעה...

אך לא כן היה בימים מקדם, עת אוצר הנשמות היה פתוח לרוחה,—אז היה הטל טל של דמעות! הלא הן הדמעות, אשר הורידו הנשמות מפחד פתאם ורחמים גדולים, בראותן בפעם הראשונה את תבל ארצנו!

והטל היה מכסה עמק וגבע, בקעה והר; כי כל העולם כלו היה מקבל נשמות; מהשלטון עד נושא הסבל; מבן גבירה מעולפת ספירים, עד בן השפחה, המחבקת אשפתות בחבליה...

עוד טרם הרגישה כף רגל הלבלר את קרת הרצפה, וכבר הישיר המלאך, הממונה לאותו דבר, את כנפיו, ותחת אצילי ידיו — נשמה טהורה. נשמה זכה!

אך חלפו כצללים הימים הטובים
ונאלמה הבת־קול דומיה...
אין קורא לנשמות, מתנמנם המלאך,
וסגור ומסוגר האוצר —

ודרכיו אבלות; ובחלון היציאה
השממית בידים תתפש...
ורבון הנשמות מתנמנם, על ראשו
הקרחה עגולה כלבנה!

מתנמנם המלאך, על מצחו משקפים,
ושפתיו פתוחות לרוחה —

ואם יתעורר לפעמים, יפקח את עיניו הכהות, ויושט יד־

ומקשיב! שם הוא שוקל בפלס כל מר מדלי, כל אבק פורח, מריח וטועם כל טפת שופכין כהרדל, שם יאזין — לדפק הלב בזבוב גוסס, ישמע רעד כנפיו; שם הוא מודד לארכו ולרחבו את הצל, אשר יפיל גרגיר־אבק אחד על משנהו — —

אך רב לכם, אחי! אם אספור כמו את הנשמות, יקצרו ימי חיי! ומה בצע?

וימים טובים היו אז לבני האדם,
האוצר פתוח לרוחה!
ועל השלחן שם יושב המלאך,
על פנקס הוצאה והכנסה...

וצעיר לימים הוא גזבר האוצר,
בעטיניו אך חלב ודם!
וימינו במהירות נפלאה כותבת!
נשמה נכנסת, יוצאת...

לימין המלאך הוא חלון היציאה —
בנצוצים מארובת הנפח,
תצאנה, תעופנה הנשמות היפות,
הצחות כספיר לטוהר!

ולשמאל המלאך הוא חלון הביאה,
בעדו תשובנה הנשמות,
ונוגות הנשמות, עגומות, אפלות,
ומרוטות, וצנומות כנפיהן;

מבכי אדומות עיניהן וחשכות
ולחייהן חורו מבשת, —
והומיה בלי הרף, ובאזני המלאך
בת קול הומיה: נשמות!

בלי הרף הומיה: נשמות, נשמות:
לאדמה, לאדם עליה!

ואם ירום עפעף, תראה עין לבנה ועיפה, ותבט לפניה בלי התפלא, בלי התבונן ובלי חמדה, ותסגר שנית...

ובדפוק המלאך, הממונה על ההריון, בחלון הארמון, לבקש נשמה בעד בן חלוף, יוריד אללאה את ראשו וישאל בדממה: מה בצע?

מה בצע?

ואם רבבות זיקי אור יפלו לתוך האגם, היחזה התולע לאורו אף רגע אושר?

ואם אלפי גאונים יחצו בו עד הצואר, הימלאו את התפקידם? כעבור ימי צבאם ישובו, ופאר לצני הדור חבוש לראשם — מצנפת פעמונים, פעמונים מצלצלים בקול!... ואותות מחול על חזיהם, והרבות עץ על ירכם — — מה בצע, מה בצע? —

ואם יתחמץ לבב אחד הגאונים, ויך בכף רגלו את הכדור, וישליכנו קדמה, קדמה — מה בצע? הלא חיש יפגוש באבן נגף, הכדור יקפוץ אחורנית, ויטבע כמקדם בטיט היון..

ואם אלפי הוגי דעות, בעלי מחשבות ובוראי שטות, ירדו ארצה, היעשו חיל? בארץ הכנענים יהיו לכנענים גם הם, ויפתחו להם חנויות בחוצות ובשוקים להונות ולרמות את הבריות, למכור להם את דעותיהם בכסף בתור מושכלות ראשונות, את מחשבותיהם בעבור נעלים כיסודות ההכרה, והיו לצורי מכשול ולאבני נגף חדשים בדרך המדבר...

ואללאה נאנח! יודע הוא כי חבל את מעשה ידיו! ובדפוק המלאך שנית, יתאדם מקצף; ואם לא יתן המלאך דמי לו, יאחז אללאה מקוצר רוח באחד הצעצועים, אשר על השלחן לפניו, וישליכנו בעד החלון, והיה לנשמת בן אדם...

אוצר הנשמות סגור ומסוגר, ונשמות קטנות — נשמות

לבקש את הנוצה, הנה כל חפצו לנקות בה את שניו...

דומיה!

מעת לעת תפהק איזו נשמה בקרן זוית, בלי ספק נשמת חכמים; אחריה תמלא השניה, תעזור השלישית והרביעית... לאט לאט יתן קולו כל האוצר, ואז יתעורר המלאך שנית, יאבה להעמיד פני זעם, יפתח פיו לגערה, אך חפצו בידו לא יצליח, ונמשך אחרי ההמון, יגהק ויפהק גם הוא...

שני עולמות ברא אללאה, ואני לא באתי בסוד הבריאה, ואינני יודע אם האחד הוא צלו המגושם של השני, או השני הוא צל־אורו של הראשון!

אך יודע אני ועד, כי מקבילים המה שני העולמות, כי את זה לעומת זה עשה אללאה!

גם שם „סוף המאה״! גם שם

אך פרחים נובלים ופרי רקבון
ישא עץ החיים,
וצל המעלות אחורנית
הולך בעצלתים!

ולפרוכת מעבר השני מראה גפרית; דמות עב הענן, בחשבו להשבר בסערה. חפרה ובושה החמה, הלבנה היתה לקערת בדיל, והכֹכבים — הלא זוכרים אתם את מסמרות הנחשת במטות בעלי הבתים מלפנים!!

צבע השמים — ירוק כשעוה, ירוק ונובל!

דממה, אין קול ואין קשב! ואין תנועה קלה!

אם תתנשא יד עצלה — תסיר קור עכביש מלחי, תגרש זבוב נמאס מעל המצח, ותפול אחור...

ואם תרעדנה שפתים כסיד, ותשמע שריקת עלה נדף, נופל בשלכת, אז אחד הוא ההגה, היוצא באנחה: מה בצע? למה? שלמה?

ומלמד, זועם כל היום, מניח אצבע כחושה על חרטום מעוקץ, ומטיל אימה על תלמידיו: דעו לכם, כי הצבעים הבהירים מעבירים את האדם מן העולם!

ושומר הבית יבא כפעם בפעם אל החצר, יתיצב נשען על המטאטא, ויתבונן כחוקר ודורש בחלונות הגרים, פן יראה נצוץ של אור!

ועמא דבר, עם חכם ונבון, אם יפגוש, בלכתו אחרי בצעו במבואות האפלים, באיש אשר עיניו מזהירות ומבריקות, ינוס כמפני הדוב!

חשך על פני האגם!

אך מה זאת?

למה נפתחו שמי־רום?
החי אנכי ורואה חלום?
או יצחק בי אללאה?
ותאוות נפשי התגשמו,
וכבשר ועצמות נרקמו – –
אללאה! אללאה!

אללאה יושב על כסא קדשו! –
השלחן ריק – המלאך דופק: אחת, אחת ושתים! –
מה יעשה אללאה?
אללי לי!
אללאה אוחז בכתר ומניפו מעל ראשו...
אללי לי! אללאה עומד כביכול בגלוי הראש!
מה זאת?
חוט אדמדם על מצח אללאה; חוט אדמדם מזר הכתר.
וטפת זיעה קדושה מתגלגלת מן החוט ולמטה...

צעצועים תחיינה את הגדולים והטובים; כי בעד ההמון יפוזר החול מכלי בושה וכלמה, שבקרן זוית חשכה!

ממטיל על הניר יברא איש מכובד — בעל־בית רודה בביתו — באשתו ובניו, ותולעת למרמס לעוברים בחוץ! מפעמון — יושב ראש בחברה קטנה וכרות גדולות. מקוצו של נר דועך ומעשן — יברא לבלר או מלמד...

שעון עמד מלכת, ותושלך ארצה המטולטלת; ותשבר, ותתפוצץ בקדקוד המלאך, אשר לא נזהר ולא קפץ בעוד מועד אחורנית. . . ויפול גשם נדבות של מנהיגי הדור! ויבראו הפרנסים, וירבו בעלי הטובות, וידגו השתדלנים והמתעסקים בצרכי צבור, ותמלא הארץ נביאים קטנים וחוזים כנמלים, וישרצו המתנועעים, הצועקים, התוקעים והמריעים: עתה נקום, עתה נמוש, עתה נלך, עתה נסיע — טיק־טאק, טיק־טאק! והם עומדים כמסמרות נטועים! וחשך על פני האגם ואפלה מנודח...

אין צבע בהיר, אין קרן אור.

אך החכמים היודעים בינה לעתים, אנשי המעשה בעלי עינים מהירות וידים מלוכלכות, והאובות והידעונים, העוזרים על ידיהם, אומרים כלם פה אחד:

— כן צריך להיות!

האגם הוא מקור חיים; הרפש – החיים בעצמם; טיט היון — האמת והמעשה!

כל מתנוצץ, אם איננו זהב ולא מטבע נחשת, אם אינו לא כסף ולא שוה כסף — הוא מקסם שוא, מראה קשת, אבעבועות בורית, משחק ילדים או גם — אחיזת עינים!

וכל אב חכם ונבון, טרם יעצם את עיניו הכהות לנצח, יתפוש בידים יבשות בכנף מעיל בנו יחידו, הנרתע לאחוריו מאימת המות, וימשכנו אליו, אל המטה, ברחמים גדולים, וישביענו בשם האמת והמעשה: בני, אל תרים ראש מן האגם החם, פן יכך באויר הקור!

וכל אם רחמניה תפול על צואר בתה הכלה ביום כלולותיה, ותמסה בדמעות תחנונים את צעיף בתוליה:

— הה, בתי! אל תחלמי כל ימי חייך!

באגף המשוגעים.

א. רופא או חולה?

בית החולים הוא עולם בפני עצמו. איננו מרובה כל כך באוכלסין, אין בו גם ל"ז לאומי אשכנז עם תעודותיהם השונות ומוסרם השונה; אבל יש כאן כתות, כתות של חולים שונים למיניהם. ולכל כתה – מחלה מיוחדת, אגף מיוחד, שומרים מיוחדים ורופא מיוחד משגיח עליהם... כי התעודות — רצוני לומר: המחלות מהדבקות...

את גבולות האגפים, והמגרשים אשר סביב להם, מציבים האפוטרופסים, המתעסקים בצרכי צבור לשם שמים. וספר כתבו בשביל השומרים והרופאים עם החולים יחד, ספר מלא עצות טובות וסדרים טובים, וסיגים, וסיגים לסיגים, מלא ציונים ומראה מקומות לאמר: „עד כה ולא תוסיף, פן..."

פן יוכה השגעון בשחפת, או תשתגע האסכרה, רחמנא לצלן!

ויש אומרים, שעוד האגפים קרובים זה לזה יותר מדי, והם מציעים לכרות שוחות עמוקות בין האגפים ולמלאות את השוחות קארבאָל; והכל מודים שהשמירה איננה מעולה, שיד השומרים תקצר וגם אינם ממלאים את תפקידם באמונה, לפי שעיניהם נשואות אך אל הנדרים והנדבות... ויש יועצים לבנות מצפה באמצע הבית ולהושיב בו שומרים גבוהים עליהם... אך גם בית החולים אין לו די כסף להזדיין כראוי.

וע"כ יקרה לפעמים, כי תעבור איזו מחלה ממדור אל מדור ומאגף אל אגף ותמלא את כל בית החולים. מספרים, כי פעם

ואללאה ישאף רוח; ישאף רוח כאיש אשר נפל עָלו מעל צוארו... מה זאת?

הישוב העולם לתהו ובהו?

לא; צחוק צדיק תמים פרוש על לחיי אללאה כשחר, עיני אללאה מבריקות חסד, חנינה ורחמים.

והוא מושיט יד! – והכתר – הכתר — בעד החלון?!!

כן!

הכתר התפוצץ על קדקד המלאך!

ורבבות, רבבות רסיסי כתר, רסיסי כדכד, שהם וישפה וכל אבנים טובות ויקרות, נופלים ארצה! מטרות נגוהותו צבעים — וגשם נדבות וטל אורות יורדים להיות לנשמות בני האדם!

והנשמות עפות אל ארמונות והיכלים וטירות בבירות וערים, אל בתי חומר בכפרים, אל מערות שוכני היער, אל אהלים נטיו במדבר, אל נקיקי סלעים על שפת הים, אל מלונות מקשה, מחלות עפר...

ובכל מקום אשר יפול רסים כתר, שם תפקחנה שתי עינים גדולות ומזהירות כעיני אללאה...

אללאה!

האם לא חלום חלמתי, אללאה!

ומודה ומתודה אני, כי השאלה הזאת לא תגזול את מנוחתי ואקוה, כי גם את מנוחתכם לא תגזול. למאי נפקא מינה? כלנו משוגעים או כלנו בריאים!

ליב הפלוסוף אומר, כי אין אמת ואין שקר בעולם ועל אחת כמה וכמה שאין שגעון ומשוגעים ; ישנן אך דעות שונות, ותלויות הן בכמות ואיכות ההרגשות, שאנחנו מקבלים על ידי החושים, ואולי גם בסדר הרכבתן ; כמו שטבע החומר תלויה בכמות ואיכות וסדר הרכבת הדקים, אשר נקבצו בו והיו לחומר אחד... יוחנן המלמד, העוזר תמיד על ידו ב„הדא הוא דכתיב", אומר: אם אין ראיה לדבר, זכר לדבר:

חוה אכלה מפרי עץ הדעת טוב ורע, אך לא אמת ושקר! ובאמת, היעלה על לב הזהב לומר על הכסף: טעות סופר ; על הנחושת: שקר וכזב ; על הברזל: תועה ומתעה ; או—שנחוץ לסגור את הבדיל באגף מיוחד, שמשוגע הוא? כזאת תעשה אך קנאת האדם!

לפעמים יעלה עוד על לבי, כי אלה המשוגעים בעיני הבריאים, הם תירים, תירים גבורים, העולים בדרכים לא סלולות, לגלות ארצות חדשות בעולם הרוח...

ולפעמים ינעם לי מאד, כי יושב אני באגף המשוגעים, כי יודע אני אותם, את התירים הגדולים, ואת תוכם שהוא כברם, כי לפני נגלו כל האיים והימים, והארצות, וכל ש"י העולמות, שהם מגלים בכל יום ויום...

ב. שיח ושיג עם בעל האדים.

גם בעל האדים, המתנכר לכל חבריו, מגיד לי לפעמים את שיחו!

אתמול, למשל, נגש אלי לפתע פתאם, ובלי כל מבוא והקדמה החל לספר לי על אדות הוכוח הגדול, אשר התלקח פעם אחת בבית המדרש בין ראובן, שמעון, לוי ויהודה – הבטלנים הגדולים...

„והארץ לעולם עומדת כי עמודיה ברזל ואשיותיה נחשת" – דברי ראובן.

אחת חלו כל בני הבית בתאוה לגריסין; שבפעם אחרת הציק לכלם הרעב!

ביחוד מורגש העדר השמירה המעולה באגף המשוגעים. אמנם המסוכנים אסורים בחבלים וסגורים על מסגר, אבל גם השוקטים שבהם מסוכנים הם; למשל, אם יורשה להם לצאת הגנה לשוח, ישבו כלם בשורה אחת על האדמה, על יד הקיר המבדיל ביניהם ובין עזרת הנשים, ונוקפים באצבעם בקיר. ליב הפלוסוף, הטוען, שאין בין הנשים והאנשים אלא השם בלבד, מסית את חבריו לקרקר קיר, לבלי השאיר אבן על אבן מחומת ימי הבינים!

אך יוחנן המלמד יועץ לכבוש את יצרם ולחכות עד ראש השנה.

– ובראש השנה? — שאלתי.

בראש השנה, בהתפלל המשוגעים, יתקע המלמד בשופר, ותפול החומה מאליה; אך בתנאי קודם למעשה, אם אשתו איננה עצורה שם!

אך שנים הם המתרחקים מן החומה תמיד, האחד הוא „בעל האדרים" (תמונתו לקמן), הבורח מן החברה בכלל, והשני יונה הקדוש, אשר בשמעו שם אשה יליט את פניו בכנף בגדו ויט הצדה.

מכלל הנשים יוצאת אך יֶנטיל החנונית. זקנה צומח, קולה עב והיא כגבר לכל דבריה. לה יתנו השומרים לצאת ולבא בתוך הגברים ולסחור את כל האגף, והקדוש מדבר אתה גלוי עינים. אך ליב הפלוסוף, המגין על זכיות הנשים בהתלהבות עצומה עד רדת רירו על זקנו, אינו סובל את ינטיל החנונית ולא יוכל דברה לשלום...

גם פה ההרגשות אינן מתאימות עם הדעות, או – להיפך!

כן, אדוני הקוראים, לאו דוקא בית החולים, גם אגף המשוגעים הוא עולם בפני עצמו. ולא נפלאת היא, אם ביני לבין עצמי, בשבתי על ספר זכרונותי ואין איש אתי, אני מסתפק לפעמים: מה אני? רופא או חולה? ואולי כל בית החולים לא היה ולא נברא ואני מספר ובודה מלבי?

שלא עלה גם על לבה להתגרש ממני, האיננה יודעת כי זווג אנחנו? אני אמרתי לה פעם אחת, שבשעה שהכריז עלינו המלאך: בת פלוני לפלוני, היתה בוכה משמחה, ונענעה לי בראשה...

— ועל דבר האדים מה אמרה? הגלית לה את הסוד?...

— לה לגלות סוד? הלא היא יודעת חכמת הפרצוף, הלא היא הבינה כל הגיגי עוד טרם נעו שפתי, הלא קוראת היא מעל פני, במתוך ה„צאינה וראינה" או מתוך התחנות שלה...

— וגם היא האמינה באדים?

— בלי ספק; הלא כאשר נודע לה הדבר, נפלו פניה מאד, ומאז הלכו עיניה הגדולות הלוך וגדול, הלוך וגדול מפחד האדים! האמללה! כל היום היתה מנהמת כיונה: גבריאל, גבריאל... ובמה אוכל להושיע לה אני? לפני האדים מי יעמוד, הלא?

ומי גלה לשניכם את הסוד?

— לי נגלה הדבר בחלום.

— אומרים, כי החלומות שוא ידברו...

— כה אמרה גם חוה, תחיה, אך החלום נשנה ונשלש, ואחרי כן קרה מקרה מפליא מאד.

— איזה מקרה?

שעת רצון היתה מלפני בעל האדים, ויספר לי:

פעם אחת יצא אחרי תפלת המעריב, ונערים הוללים רדפו אחריו כפעם בפעם, ויאיצו בו לגלות להם סוד האדים, והוא לא התרצה להם מיראה, פן יודע הדבר לחותנו, ויגד לחוה, ותבכה כל הלילה... וישא את רגליו לברוח מפני הנערים, אך אחד מהם אחז בכנף בגדו. וירא כי רעה נגד פניו, כי אם יקרע הכנף ויודע הכל, ויעזוב כיוסף הצדיק את בגדו ביד הנער וינס כחץ מקשת...

„וכה רצתי, רצתי בלי מנוח, בלי דעת לאן. כבר פעמי הנערים נחבאו ואני רץ עוד מבלי הרף, מבלי שאוף רוח, עד— עד אשר נכשלו רגלי באבן נגף ואפול מלא קומתי ארצה".

„והנני שוכב. פניתי כה וכה, ומה אני רואה? קברים אני רואה! הנני בעולם האמת! איך קפצתי בעד הגדר ואני לא ידעתי?

„נוע תנוע הארץ כשכור, כי עומדת היא על גב תנין, ובהניע התנין את זנבו, יצנוף את הארץ צנפה ויקלחו הרריה אש!" — דברי שמעון.

לוי אומר: הארץ תלויה על בלימה, ומפרש על פי הפשט: על בלי מה.

ויהודה, רב לעתיד לבא, המכין את עצמו לידי נסיון, צוה לאלפי אלפי רבאות דקים מן הדקים לרוץ סחור סחור רצוא ושוב, ולהכות בכח נפלא על כל נקודה ונקודה של שטח האדמה, לבל תזוע ממעגלה סביב השמש...

שוטים! – התמרמר בעל האדים – למה הם שואלים ודורשים על דבר העמודים והאשיות, אם העקר היא שאלת האדים, המתקבצים בבטן האדמה! הלא, בעוד שהם יושבים על המדוכה ומזיעים, תבקע הארץ, ותבלע באלפי פיותיה את כל הבטלנים והזיותיהם גם יחד!

– ואתה אמרת להם?

– השכם ודבר! השכם ודבר!

– ולא קבלו את דעתך?

– את דעתי? את האמת אינם יכולים לקבל! המסוגלים הם לשמוע דבר אמת?

– ומה אמרו?

– קראו לי בשם „בעל האדים!"

– ומה איכפת לך?

– מעצמו מובן כי צחקתי; יקראו, — אמרתי — כאות נפשם! נערים החלו להתקלס בי; יתקלסו כנפשם שבעם, אך (פה השח את קולו) את חותני יראתי מאד.

— גבר אלם?

— עקש! הוא בקש שאתן לבתו גט!

— ולא חפצת?

— היכולתי? ממה נפשך — אם בריא אני, למה אתן לה גט, ואם משוגע אני איך אני, יכול לתת לה גט?

— והיא מה אמרה?

— היא, הוה? מה היה לה לאמר? מובטח אני בתוה,

דברים עם חנינא בעל האות. אך בעל האדים הוא בן עיר אחרת, ועליו לשאול ראשונה את פי חוה על בית חנינא בעל האות, וחוה אמרה לו באנחה, כי לא חנינא אחד בעיר, שישנו חנינא מלוה ברבית, חנינא פרוש, חנינא שמש של החברה „סומך נופלים" חנינא סנדלר, חנינא פועל בטל...

— „ואל מי אפנה?"

— ומי הביאך הלום? שאלתי אחרי רגעי דממה.

— אני לא הובאתי הלום – ענה בגאון, – אני נסתי הנה, מתגרת יד חותני נסתי...

— ותעזוב את חוה?

— את חוה — ענני בלעג – את חוה לא עזבתי, היא תבקר אותי...

— מתי? — השתוממתי.

— מדי לילה, — לחש אל אזני;

— מדי לילה?

— כן, היא רוכבת על קרני הירח ובאה אלי.

ואמנם אך באופן הזה יתכן הדבר, כי אני לא ראיתי את חוה מעודי...

— ובכן — על קרני הירח?

— בלי ספק! היכול אני לחיות בלעדה אף יום אחד?

— ובימות הגשמים? — שאלתי בלי משים, ובעל האדים נתר פתאם ממקומו, ויתבונן בי בשאט נפש וחרדה גם יחד.

— חוקר ודורש! — קרא בזעם, ויפן ממני סר וזעף לדרכו...

אשתדל להניח דעתו, לבל יחשוד בכשרים...

ג. הקדוש.

חוה– אשת בעל האדים — רוכבת על קרני ירח, ושפרינצה– אשת הקדוש – על מטאטא! חוה באה לבקר את בעל נעוריה ולהמתיק את דינו המר, ושפרינצה מביאה יין שרף ודגים מלוחים למחנה הקלגסים, הצובאים על בית החולים בלילה, לבל ינוס מכנו הקדוש... לולא השמירה המעולה הזאת יכול הקדוש להיות

נפלאתי מאד, אך יותר מזה השתוממתי למראה הקברים. המצבות מתנועעות, והמתים קמים, בליל פשוט וקודם חצות, מקבריהם והולכים אנה ואנה על פני השדה!

— ונפחדת?

— חס ושלום, מה יעשו לי המתים? מה לכם — קראתי — מתים, מה לכם כי נזעקתם?"

ומת זקן ונשוא פנים קרב אלי ויאמר באנחה:

— אסון נורא קרה לנו, במעבה האדמה נקבצו אדים, ופרצים יעלו אל הקברים ולא יתנו אותנו השב רוח... נחנקים אנחנו!

— השעון מכה חצות לילה, המתים הולכים להתפלל, ואני נשאר־תי על מקומי, משתטח ומטה אוזן קשבת לכל הנעשה בתוך האדמה.

— ושמעת?

— שמעתי! שמעתי רעש, אחר הרעש קול, ואחריו — שני קולות, אחד שואל ואחד משיב, וארע כי האדים מספרים.

— ומה היו מספרים?

ובעל האדים משנה את קולו לשני קולות לחכות את האדים.

— „מתי?"

— „יותן אות!"

— „ומתי יותן אות?"

— „כאשר יבשל הפרי, ויפול מן העץ!"

— „ומתי יבשל הפרי ויפול מן העץ?

— „כאשר —

אך פה קם רעש ונבלע המענה.

— ויותר לא שמעת?

— שמעתי! אחרי רגעי מספר עוד הפעם אד שואל:

— „ומי יתן אות?"

ואד משיב:

— „חנינא יתן אות!" —

כשמעו זאת, קפץ על רגליו וירץ העירה כחץ מקשת, לקחת

בדין תורה: אין אדם משים עצמו רשע, אבל אדם משים עצמו צדיק! בעל האדים מניע כתפיו: מה מני יהלוך? לא יועיל צדיק ביום עברה. ינטיל החנונית מבטיחה לפתוח מראשית השנה חנות של שמן לסגולות ואסימונים לקמעות; השאר קוראים: קדוש, קדוש, קדוש! מבני חקור הרבה, אך ליב הפלוסוף מתגרה בו בחרון אף. מדוע?

כאשר אדמה – מקנאה.

מקנאה יגש אליו כפעם בפעם ויאחז בסנטרו, ויגביהנו למעלה וגשאלנו בלעג וחמת פתנים:

— קדוש! האמת הדבר, כי מאכילים אותך פה נבלות וטרפות?

– אמת! ברור כשמש בצהרים, — עונה הקדוש במנוחה.

– ולמה אתה אוכל ושותה?

– יען כי, יען כי – כפי הנראה בא במבוכה, אך חיש יצא ממנה: יען כי אם לא אוכל ולא אשתה, אמות ברעב!

— ומה אם תמות ברעב, הלא אז תכנס לחיים טובים?!

והקדוש עונה בענות תום:

– בני, אם אמות ברעב, לא אוכל להשרף באש!

הפלוסוף השתומם ויעזוב את סנטר הקדוש, וישאל:

– ולמה לך להשרף באש?

– עלי לקדש את השם... להשרף באש ולהטהר..

הפלוסוף לא שאל עוד וילך לדרכו. דמיתי, כי מהיום והלאה יהיה שלום אמת בין שני הדרים בעולמות העליונים, אך ביום המחרת נגש הפלוסוף עוד הפעם אל הקדוש וישאל בחרי אף.

-- קדוש, מתי תשרף?

והקדוש עונה במנוחה כדרכו:

– יבא יום!

– ומדוע לא היום? מדוע? הלא עוד היום גדול!

– עוד לא בא מועד!

— ולמה לא תדחק את הקץ?

והקדוש עונה בתכלית הפשטות.

– אין לי עצי גפרית!

רואה ואינו נראה ולצאת נכחו! חוה היא בת חוה, בשר ודם. ושפרינצה – בעמוד אתה הקדוש תחת חופתו הריח כרגע ריח גפרית! אך כבר אחר את המועד: הרב כבר החל את הברכה ואמו, וחלת דבש גדולה בידה, היתה מוכנה ומזומנה לצאת במחול... ואחרי כן, כאשר אמר לגרשה, קשרה עליו קשר ותביאהו הלום...

וגם פה לא תתן לו מנוח, ומלבד שהיא שומרת עליו בעזרת השדים, עוד עשתה חוזה עם הד"ר ב. להלעיטו נבלות וטרפות בסממניו... וגם השומר ג. בקושרים, הלא ע"כ הוא משכים קום לכבד מדי בקר בבקר את החצר, לבל יכירו האנשים את פעמי השדים על החול...

תעודת הקדוש גדולה מאד במלכות השמים, אבל אין לו אף פעולה קלה על הארץ. לו היה צדיק ובעל מופת, לו יכול להבטיח ולקבל, לו נשא בצלחתו אף מפתח אחד מאלפי המפתחות, אשר לאוצרות השמים, להריק על הארץ, כי אז לא הובא הלום... אך הוא פנה עורף לכל צרכי החיים, מבלי הבדל בין חייו וחיי אשתו, וחיי קרובים ורחוקים, ויהי אך ורק לעוזר תמידי להקב"ה במלחמתו—מלחמת מצוה עם השטן — עסק שאינו מביא אף אגורה אחת, ועל כן נאסר בעבותים והורץ אל הבור...

ובכל זאת פני הצדיק לא נפלו, ואיננו אומר נואש. מובטח הוא, כי סוף סוף, בגלגול השני או השלישי, ידבר שאול תחת רגליו! וגם עתה בבואו בין המצרים, גם בהטמאו ע"י הסטרא־אחרא בכל מאכל פגול, ולא יוכל לקרא בשם המפורש, עוד יש לו כלי זיין כנגד המזיקין... יכול הוא לכוף אצבע באופן כזה, אשר – וכו'...

איש מן הבריאים לא הציל את הקדוש־המפשט מידי מחבליו, ומה יאמרו עליו המשוגעים? רבים מאמינים בו. אחשורוש אומר, כי נעים לו מאד, כי בא קדוש עליון אל ממשלתו ותקותו חזקה, שיפעל לטובה על המוסר והמדות מהדו ועד כוש.

יוחנן המלמד אומר: צריך להאמין; והוא תומך יתדותיו

על עמוד הענן, עד ארכבותיו כרוכות לשונות אש בנחשים, כשרפים...

והוא עומד — כפיו פרושות, עיניו מאירות ונטויות השמימה, וקולו חודר כמרצע כליות ולב:

— שמע ישראל! שמע ישראל!

ולא יסף, כי נשבר הגג תחתיו.

מלבד הקדוש לא היה אסון באדם, ומלבד האגף יתר בית החולים נצל... ואותנו — אותי ואת השומרים עם המשוגעים — הכניסו אל לשכה אחת גדולה, לשכת המועצה.

מעצמו מובן, כי בהתאסף כל המשוגעים אל לשכה אחת רמה קרנם מאד ויד השומרים רפה, ומהומה וקולות כל היום...

ינטיל נכנסת ויוצאת גם פה, והיא רוח החיה בהלשכה, ה„משא ומתן" שלה הולך — לפי דבריה — ומתרחב, ובעזרת השם התפרנס ברחבה, היא עם בעלה החולה־מעים ועם כל בני ביתה; ובני ביתה: שתי בנות אלמנות וצאצאיהן, שני חתנים לומדי תורה ויוצאי חלציהם, מלבד ששה ילדים מבעלה הראשון, ואיזה — מבעלה השני.

הסחורות הן: פתותי לחם, גרעיני קטורת, נשרי שש ובד, חלקי נרות, והכסף: שברי זכוכית בתור מעות מזומנים, פסות ניר צבוע — שטרי המלכות, ונייר פשוט — שטרי חוב.

והקולות לא יחדלון, ועל כלם מתגבר קול ינטיל.

— רוצחים, הלא זה כל חלקי מכל עמלי?... גזלנים, אינני יכולה לתת את הסחורה בהקפה... אכזרים — למה תגנבו את סחורתי?! והקונים לא ישאו בשרם בשניהם גם הם, ומחרפים ומגדפים אותה על דבר רמאות, אחיזת עינים וכל מדה לא נכונה ושבועת שוא...

אחשורוש, המולך גם פה מהדו — התנור מצד אחד ועד כוש — הכירים מצד השני, הולך אנה ואנה בגאות מלכים, ונגש כפעם בפעם אל הכותל לכתוב בריר פיו את חשבון המסים

וינטיל אומרת שיש לה סחורות מכל המינים ונכונה היא לתת כל אשר לה בלי מחיר להקדוש, אך עצי גפרית אין לה, כי ירד מחירם מאד ואין שוה לסחור בם.

אחרי ימים אחרים, בשבת כלנו בין הערבים בגן, נגש הפלוסוף אל הקדוש, ולמען תשמע כל העדה, וגם הנשים אשר מעבר לקיר, קרא בקול רם:

– קדוש! אם לא תשרף במשך חדש ימים, אומר לכל, כי מונה אתה ומרמה את הבריות –

– יהי כן, — אמר הקדוש — חכה עד המולד!

ואשמר את הדבר בלבי.

ד. השרפה ואחר השרפה.

ובליל המולד קמה ונהיתה!

בליל ההוא, אך נרדמו החולים, והקדוש קם ממטתו, ויפתח בלאט את החלון, ויקפוץ החוצה; משם בא אל המסדרון הפתוח ויוצא (ליב הפלוסוף אומר: ויגנוב) מכלי השומר הישן עצי גפרית, – השאר מובן מאליו.

ישן נושן הוא אגף המשוגעים. יוחנן המלמד אומר, שנברא על ידי המן בשעתו, ליב הפלוסוף – שקדם למתן תורה, לדברי הקדוש נברא במעשה בראשית – ערב שבת עם חשכה... אך לכל הדעות היה עץ יפש מאד, ובהריחו אש התלקח כפתיל הנעורת ויבער בתאוה עזה. בעיני ראיתי קרשים שהתעקמו, וינועו, וילפתו אל תוך המדורה; אחד העמודים סבב על צירו סחור סחור, אך הלוך וקרוב לחבק חיק שלהבת...

והתבערה נוראה — מהומה ומבוסה ומבוכה! יליל חולים — אנשים, נשים וטף, ומשוגעים... ים של יללה... ובתוך הלילה: שעטות סוסים דוהרים, סאון אופנים על אבני החצר, קריאות מכבים ומצביאיהם, רעם כשיל וכילפות מקרקרי קיר, שריקות צנורים מקלחי מים... ולשונות אש הומות ושורקות בזעם, ומתאבכות ומתגלגלות בתוך גאות עשן, בין תמרות עננים...

והקדוש? הקדוש עומד בראש הגג, עומד הכן, כאלו הוא נשען

— שוטה! —קראה ינטיל בחמה שפוכה: התרנגולת איננה קוראת!

אך המלמד בא גם הפעם לעזרת הפלוסוף:

— קוראת, אך שוחטין אותה!

ויהי לחוק!

ובכן מסתוללים אנחנו עד קריאת התרנגול, לפעמים עד אור הבקר, ואני מרגיש שכאב ראשי הולך ומתגבר, ואם לא השתגעתי עד היום, אשתגע מחר.

קטע מן „הצפירה"
№ 257
תרס״ב

שָׁם עוֹשִׂים מִבֹּקֶר עַד עֶרֶב, —
שָׁם עוֹשִׂים שְׁנֵי צְלָלִים מַעֲשֵׂיהֶם!
שָׁם כּוֹרֶה אֶת קִבְרִי הָאֶחָד
וְהוּא לוֹחֵשׁ: פֹּה תִשְׁקוֹט, תָּנוּחַ!
וְחוֹצֵב מַצַּבְתִּי הַשֵּׁנִי,
וְחוֹרֵת „פֹּה נִטְמַן" עַל לוּחַ!

. . . .

ה) שְׁכַב!

וְעוֹרֵב עֲמָקִים
מוֹעֵף בִּיָעַף,
וְקוֹרֵא בִגְרוֹנוֹ
הַנִּחָר: „לַשָּׁוְא!

„כָּל אֲשֶׁר פָּעַלְתָּ
„יִמָּחֶה כָּעָב —
„שְׁכַב עַתָּה —
„שְׁכָב!"
„כְּגִבּוֹר מִלְחָמָה
„יָצָאתָ לַקְּרָב

„וַתִּבְלַע אֲדָמָה
„אֶת דָּמְךָ, כִּי זָב!"
„וַתִּבְלַע גַּם אוֹתְךָ —
„אַל תִּדְמַע לַשָּׁוְא;
„שְׁכַב עַתָּה —
„שְׁכָב!"

י. ל. פרץ.

והארנוניות, שהוא גובה מן המסחר, אשר, תהלה לאל, יפרוץ בארצות ממשלתו, או יקרא:

— ינטיל, העידותי בך — את תבואי אל הצינוק!

— זרח, אין רחמים בדין, ולא אותר אף פרוטה אחת מהמגיע לי, ואם תברח לאמריקה, בציצת ראשך אביאך הנה! גם שם דבר מלכותי נשמע!

— ברוך, אם תקנה ד' מאות על ד' מאות פעם אחת תקבל אות כבוד מהמדרגה העשרים וחמשית.

יש אשר יגש אל בעל האדים המתבודד במועדיו, או אל הפלוסוף והמלמד, המתוכחים על דבר תעודת האדם, השמים והארץ, ויציע לפניהם לכרות אתו ברית מסחר על צד היותר טוב... וכה מסתוללים אנחנו עד אור הבקר ולכל הפחות עד קריאת התרנגול.

ומדוע עד קריאת התרנגול?

קריאת התרנגול היתה לסיסמא חדשה בעולמנו.

„סימן שנה למשוגעים — אמר אחד החולים—היא קריאת התרנגול".

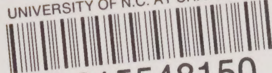
— מנלן? שאל המלמד, ותיכף ומיד ענה לעצמו: לישנים ביום וערים בלילה קוראים משוגעים, שמע מינה שעל המשוגעים לישן ביום ולעשות את מלאכתם בלילה — שמע מינה!

ינטיל, אשר לא תוכל לבוא אל לשכת הגברים בערב, ערכה מחאה; בעל האדים שתק; אחד יעץ לעמוד למנין, אך אחשורוש צוה להביא את הדבר לפני יועץ המלכות, הוא ליב הפלוסוף.

מתי היה ליב ליועץ המלכות, לא ידע איש, אך אחשורוש אמר והוא קבל את המשרה בצחוק קל וענוה, ועל השאלה „אם באמת סימן שנה למשוגעים היא קריאת התרנגול" ענה שלא ממין השאלה:

— אף התרנגולת!

UNIVERSITY OF N.C. AT CHAPEL HILL
00015548150